Colecția Clepsidra

A. SIMION

AGRESIUNILE NAZISTE DIN EUROPA ÎN ANII 1938-1939

EDITURA EMINESCU

Colecția
Clepsidra

DE ACELAȘI AUTOR :

Dictatul de la Viena
Editura Dacia, 1972

Regimul politic din România în perioada septembrie 1940-ianuarie 1941
Editura Dacia, 1976

Preliminarii politico-diplomatice ale insurecției române din august 1944
Editura Dacia, 1979

*

Józsa Béla, Colecția Evocări (În colaborare cu I. Mîcu)
Editura politică, 1971

Insurecția națională antifascistă armată din august 1944
(În colaborare cu Maria Covaci)
Editura politică, 1973

Comitetul Național Antifascist din România
(În colaborare cu Stelian Neagoe)
Editura politică, 1973

Clasa muncitoare — forța socială fundamentală a mișcării antifasciste din România. (În colaborare cu Gh. I. Ioniță)
Editura politică, 1974.

A. SIMION

AGRESIUNILE NAZISTE DIN EUROPA ÎN ANII 1938-1939

Colecția Clepsidra

EDITURA EMINESCU 1983

Coperta de Aurel Bulacu

Aproape cincizeci de milioane de morți, dintre care jumătate populație civilă. Cîteva zeci de milioane de răniți și mutilați de război. Țări întregi pustiite. Sute de mii de orașe, comune și sate ruinate sau rase de pe suprafața pămîntului. Milioane de monumente de cultură și opere de artă distruse sau deteriorate. Acesta este un succint bilanț a ceea ce a însemnat pentru umanitate cel de-al doilea război mondial, declanșat de forțele fasciste, prețul pe care omenirea a trebuit să-l plătească pentru a obține victoria împotriva acestora.

După categorica înfrîngere suferită de statele fasciste, plătită, așa cum am văzut, cu un greu tribut de sînge de către popoarele lumii, se părea că fascismul va rămîne pentru totdeauna doar o filă neagră în marea carte a istoriei. Și că omenirea, învățînd din lecțiile istoriei, nu va mai permite acumularea de surse de tensiune, care amplifică, de regulă, pericolul de declanșare a unor noi războaie. Dar, după cum atestă realitățile deceniilor scurse după 1945, actualizate în mod dureros de evenimentele ultimilor ani — vezi atentatele de la Bologna, München și Paris din toamna anului 1980 —, fascismul a încetat de a mai fi doar *o pagină de istorie, redevenind o problemă* politică de ardentă acuitate. Urmașii spirituali ai celor

care au împins omenirea în pragul catastrofei incită astăzi la destabilizarea situației politice creată după război, recurgînd la aceleași sloganuri propagandistice folosite de ministerul de propagandă al lui Goebbels, încearcă reabilitarea morală și politică a nazismului pe fondul temelor revanșarde, a ideii renașterii „Marelui Reich" german. În acest cadru ei neagă responsabilitatea fascismului în general și a celui de al III-lea Reich în special în declanșarea celui de-al doilea război mondial.

Pe de altă parte, deși vreme de peste treizeci și opt de ani umanitatea a reușit să evite o nouă conflagrație mondială, în lume s-au acumulat numeroase stări de conflict și război locale, care au accentuat, deseori pînă la limite extrem de critice, starea de tensiune internațională, alimentată de recurgerea la vechile practici ale politicii de forță și dictat ; s-au adîncit contradicțiile dintre state și grupări de state ; s-a amplificat confruntarea dintre lupta popoarelor pentru pace, pentru dezarmare, independență națională, pentru dreptul de a fi stăpîne ale propriilor destine, pentru dezvoltare economică și socială independentă, și politica imperialistă, colonialistă și neocolonialistă de dominație și forță, de agresiune și amestec în treburile interne ale altor popoare, de reîmpărțire și consolidare a zonelor de influență. Perpetuîndu-se an de an, aceste surse de tensiune — amplificate de adîncirea crizei economice care afectează practic toate țările — constituie grave pericole la adresa păcii, independenței și securității popoarelor.

Evoluțiile contradictorii ce se manifestă astăzi în viața internațională fac actuală rememorarea în conștiințele contemporanilor a lecțiilor istoriei, pentru a se acționa — pînă nu este prea tîrziu ! — în direcția slăbirii gradului

de încordare în relațiile internaționale și a instaurării unei atmosfere de încredere, de colaborare largă între state, în vederea soluționării juste a problemelor vitale ale contemporaneității.

În mesajul adresat participanților la cel de al XV-lea Congres internațional de istorie, președintele Nicolae Ceaușescu arăta că cea mai înaltă îndatorire și răspundere a istoricilor este ca studiind dezvoltarea societății, evenimentele istorice, să desprindă învățăminte și concluzii cu care să îmbogățească activitatea prezentă și viitoare, să servească mersului înainte al popoarelor pe calea civilizației, să contribuie la întărirea păcii și la progresul întregii umanități. Această misiune nobilă a istoriei este cu atît mai actuală în condițiile internaționale din zilele noastre, cînd evoluția contemporană este marcată de un șir de probleme grave și profunde, de fenomene și manifestări care creează pericole tot mai mari la adresa păcii și independenței popoarelor, a civilizației întregii omeniri. Arătînd că istoria poate aduce o contribuție importantă la stimularea eforturilor popoarelor pentru a opri evoluția periculoasă a evenimentelor și a asigura rezolvarea marilor probleme ale epocii noastre prin conlucrare în condiții de deplină egalitate și respect al independenței și suveranității popoarelor, mesajul președintelui Ceaușescu subliniază : „Relevînd învățămintele trecutului — atît factorii care au favorizat progresul și civilizația, cît și cauzele care au dus la perioade de regres, la războaie și suferințe — istoria poate mobiliza larg conștiințele oamenilor de pretutindeni, popoarele din întreaga lume pentru a spune un NU hotărît războiului, politicii de înarmări, de forță și de amenințare cu forța, pentru a se asigura soluționarea exclusiv pe cale pașnică, prin tratative,

a problemelor litigioase, evitîndu-se conflictele și înfruntările militare, pentru apărarea celui mai fundamental drept al oamenilor, al națiunilor : *dreptul la viață, la pace, la existență liberă și independentă*". [1] Adevărurile puse în lumină de lecțiile istoriei avertizează că pacea trebuie să însemne mai mult decît absența războiului. O pace, pentru a fi trainică, trebuie să se bazeze pe înlăturarea tuturor factorilor care generează și întreține un climat de suspiciuni și tensiune în viața internațională și întronarea destinderii și încrederii între state, care să permită o conlucrare pe baza deplinei egalități în drepturi, a respectării independenței și suveranității naționale, neamestecului în treburile interne și avantajului reciproc, renunțării la forță și la amenințarea cu forța, respectării dreptului fiecărui popor de a-și făuri viața în mod liber, fără nici un amestec din afară.

În prezenta carte ne propunem să prezentăm evenimentele care au prefațat declanșarea marii conflagrații, de la apariția primelor semne ale încordării și tensiunii în viața internațională, generate de politica agresivă a fascismului, și pînă la aprinderea „butoiului cu pulbere" la începutul lunii septembrie 1939. Pentru reconstituirea fiecărui episod prezentat în carte am apelat, de regulă, la sursele primare, adică la stenogramele convorbirilor respective și la notele diplomatice schimbate între guverne, la tratatele încheiate, surse pe care le-am completat documentar, pentru relevarea anumitor detalii, cu informațiile furnizate de memoriile sau declarațiile ocazionale ale unora

[1] Nicolae Ceaușescu — *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 20, Ed. Politică, București, 1981, p. 338.

dintre participanții la evenimente, precum și su cele reflectate de presa românească din anii respectivi. De un real folos în descifrarea semnificației și sensului anumitor acțiuni, cît și pentru întregirea informației, mi-a fost studierea documentelor P.C.R. și a istoriografiei marxiste românești de specialitate.

Autorul

Capitolul I

FASCISMUL — UN GRAV PERICOL PENTRU PACEA ȘI SECURITATEA POPOARELOR

Apărut în anii de după primul război mondial, pe fundalul crizei generale a capitalismului și în condițiile specifice ale ruinei economice și accentuării mizeriei sociale, ale adîncirii sentimentelor de frustrare și a spiritului de revanșă din partea celor ce ieșiseră învinși din marea conflagrație, fascismul a promovat pe primul plan al activității politice interne demagogia socială și națională, violența, rasismul, exterminarea fizică a adversarilor politici, în special a elementelor revoluționare. Exploatînd dezamăgirile și nemulțumirile maselor și speculînd lipsa de unitate a forțelor politice democratice, forțele fasciste au acaparat puterea, cu sprijinul marelui capital, în Ungaria în 1920, în Italia în 1922, în Bulgaria în 1923 și în Germania în 1933, devenind un pericol tot mai amenințător pe Continentul european. Statele fasciste, disprețuind orice principiu al dreptului internațional, au intensificat ritmul înarmărilor, au recurs, în relațiile cu alte state, la forță și diktat și au instigat la război, urmărind revizuirea granițelor și acapararea de teritorii străine.

Deosebit de agresiv se manifesta nazismul german — cel mai sălbatic dintre regimurile fasciste — care căuta să-și asigure dominația mondială, să înrobească celelalte

popoare şi să le transforme în sclavi ai celui de al III-lea Reich. Dezvăluind şi condamnînd în acelaşi timp modul cum hitleriştii încălcaseră cu cinism tratatele internaţionale, pregătind cel de al doilea război mondial, Sir Hartley Schawcross, acuzator principal al Marii Britanii la procesul de la Nürnberg, afirma în expunerea introductivă rostită la 4 decembrie 1945 : *„Din clipa cînd, în 1933, Hitler a devenit cancelar [...] însuşi cerul deasupra lumii s-a întunecat, speranţele omenirii au început să pălească, tratatele nu mai păreau a conţine angajamente solemne ; ele se încheiau cu un cinism fără seamăn spre a fi folosite ca mijloc de înşelare a altor state în ceea ce priveşte intenţiile militare ale Germaniei. Conferinţele internaţionale nu mai puteau fi folosite pentru reglementarea paşnică a problemelor litigioase ; ele nu mai erau decît un loc convenabil pentru satisfacerea prin şantaj a unor revendicări, care ulterior au fost pe deplin rezolvate cu ajutorul războiului. Lumea a aflat ce înseamnă războiul nervilor, diplomaţia faptului împlinit şi a şantajului"*. [1]

O imagine a ceea ce aveau să întreprindă naziştii pe planul politicii externe începuse să se contureze încă înainte de preluarea puterii, la 30 ianuarie 1933, dar a devenit mai clară odată cu consolidarea regimului pe plan intern şi refacerea potenţialului militar al Reichului. Într-adevăr, atît în *Mein Kampf* şi în expunerile cu caracter propagandistic rostite cu diverse prilejuri, dar mai ales în reuniuni cu caracter secret, Hitler a dezvăluit că îşi propunea să creeze, într-o primă etapă, un Mare stat al germanilor, care să înglobeze pe toţi germanii din Europa, urmînd ca ulterior să constituie un imperiu continental, capabil să asigure supremaţia mondială a Reichului. În vara anului 1932, la o asemenea reuniune, el a declarat : „Nu vom ajunge niciodată la dominaţia mondială dacă nu avem în centrul sferei noastre de încredere un nucleu

de putere solid, dur ca oțelul. Un nucleu de optzeci sau o sută de milioane de germani, formînd o unitate compactă, care [...] nu numai că ne va face invincibili, dar ne va da, odată pentru totdeauna, o superioritate decisivă asupra tuturor popoarelor europene. Acestui nucleu aparțin Austria, Boemia și Moravia, ca și regiunile occidentale ale Poloniei pînă la anumite frontiere strategice naturale. Trebuie să integrăm aici, de asemenea, și statele baltice [...] Cînd noi vom dori să creem marele nostru Reich german, în toată amploarea sa, vom avea datoria de a elimina aceste popoare. Nu există nici un motiv să n-o facem [...] Îi vom transplanta pe cehi și pe alți slavi din aceste regiuni în Siberia sau în teritoriile Volhiniei. Le vom asigura «rezervații» în noile state confederate Reichului". [2]

La începutul anului 1934, cînd naziștii se aflau de-acuma la putere, dictatorul german a abordat din nou chestiunea creării „imperiului german" și a organizării „noii Europe", precizînd că planurile respective vor fi realizate pas cu pas „după o logică de fier" în așa fel încît în final „toată lumea să lucreze pentru Germania". [3]

Adolf Hitler nu se putea angaja pe calea cuceririlor militare decît după înfrîngerea opoziției din propria sa țară. Imediat după acapararea puterii, naziștii au procedat metodic la persecutarea celor care ofereau cea mai mică dovadă de dezacord cu politica național-socialistă, represiunile fiind îndreptate în primul rînd împotriva partidelor clasei muncitoare, dar și contra bisericii, îndeosebi cea catolică, și a evreilor. Trimiterea în închisori și în lagărele de concentrare, în perioada 1933—1939, a peste 300 000 de germani și punerea sub cea mai strictă supraveghere a maselor de milioane de cetățeni explică, în parte, de ce în *Germania* mișcarea de rezistență antifascistă nu a avut caracter de masă, rezumîndu-se la acei militanți curajoși aflați în libertate, hotărîți să acționeze pînă la sacrificiu

de sine. Pe de altă parte, rezistenței germane i-a lipsit caracterul unitar, atît din punct de vedere al obiectivelor urmărite, cît și organizatoric, luptătorii antifasciști acționînd în mod dispersat, în grupuri izolate, fără o corelare riguroasă a eforturilor. În asemenea condiții, propaganda nazistă a reușit să pătrundă tot mai mult în conștiința unor pături importante ale populației și să dezvolte o atmosferă curioasă de loialitate, procesul respectiv fiind facilitat de rezultatele obținute de guvernul hitlerist pe plan economic și în domeniul politicii externe. [4]

Pentru a-și ajunge mai ușor țelurile lor expansioniste, naziștii au întrebuințat o gamă variată de mijloace de subminare și intimidare : au creat agenturi pe teritoriul altor state, au cumpărat organe de presă și au corupt oameni politici, au atițat vrajba între popoare potrivit anticului principiu „divide et impera", au asasinat conducători de state și alți oameni politici care se opuneau politicii lor și nu s-au sfiit să recurgă chiar la agresiuni militare. Un rol deosebit de important a jucat pe această linie organizarea în statele vecine cu Reichul, cu precădere în Austria și Cehoslovacia, a iredentei germane, care era dirijată de la Berlin să acționeze potrivit sloganului nazist „ein Volk, ein Reich, ein Führer".

În primii ani după luarea puterii, înainte de a fi făurit mașina de război cu care a pornit la cucerirea lumii, politica externă promovată de Adolf Hitler s-a caracterizat prin măsuri menite să înșele vigilența adversarilor — inspirîndu-le un fals sentiment de securitate — și să disocieze blocul statelor ce se opuneau revizionismului. *La 7 aprilie 1933,* prezidînd un consiliu de miniștri, el a recomandat celor prezenți să se abțină de la orice provocări inutile la adresa altor state pînă în ziua cînd Germania se va afla „în totalitatea forțelor sale". *La 17 mai 1933,* răspunzînd unui mesaj adresat de președintele S.U.A., Franklin Delano

Roosevelt, conducătorilor de state. prin care acesta cerea renunțarea la armele ofensive, Adolf Hitler nu s-a sfiit să proclame în Reichstag voința sa de pace !

Această declarație a lui Hitler a fost salutată cu entuziasm în capitalele marilor puteri occidentale, atît oamenii politici, cît și organele de presă luînd de bune flagrantele minciuni debitate de cancelarul german. La Washington, purtătorul de cuvînt al lui Roosevelt sublinia că „președintele este încîntat de modul în care cancelarul Hitler i-a primit propunerile", în vreme ce la Paris, influentul ziar *Le Matin* dădea editorialului care comenta declarația dictatorului nazist titlul *O șansă nesperată pentru pacea definitivă este oferită Europei de către d-l Hitler.* [5]

Realitățile din Germania, faptul că se dădeau cetățenilor „tunuri în loc de unt" pentru a se putea menține ritmul febril imprimat construirii unei puternice mașini de război, ar fi trebuit să atragă atenția tuturor șefilor de state și de guverne, oamenilor politici asupra duplicității politicii naziștilor. Aceasta cu atît mai mult cu cît încă de la 14 octombrie 1933, Führerul a anunțat retragerea Germaniei nu numai de la conferința dezarmării, ci și din Societatea Natiunilor, act ce echivala cu proclamarea fățișă a intențiilor Reichului de a se reînarma, în pofida prevederilor restrictive ale Tratatului de la Versailles. Începînd cu data de 26 februarie 1935 Germania a trecut la crearea Luftwaffei, pretextul folosit pentru adoptarea acestei hotărîri fiind o pretinsă survolare a teritoriului său de către avioane necunoscute. Iar la 16 martie 1935, vălul de mistere ce acoperea pregătirile militare ale Reichului a fost ridicat în mod oficial, Hitler anunțînd lumii introducerea serviciului militar obligatoriu și constituirea unei armate compuse din *12* corpuri și *36* de divizii (circa *500 000* de oameni). [6]

Cei mai interesați să se opună reînarmării Reichului erau francezii, care suportaseră în războiul din 1914—1918 principala povară a atacurilor declanșate de germani. Louis Barthou — unul dintre puținii oameni politici francezi care citiseră în original *Mein Kampf* și știau ce pericol reprezenta hitlerismul pentru Franța — fusese ucis, la 9 octombrie 1934, de agenți stipendiați de la Berlin și odată cu moartea lui primise o puternică lovitură și politica de organizare a securității colective cu includerea Uniunii Sovietice în frontul antigerman. La aceasta se adăuga faptul că politica promovată de guvernul francez era privită cu puternice rezerve chiar de către fostul aliat al Franței, Marea Britanie. Într-adevăr, la mijlocul deceniului al IV-lea, opinia publică engleză era ostilă mai degrabă Franței decît Germaniei, cea mai mare parte a cetățenilor britanici considerînd că Parisul promova o politică de dominare a continentului european, inspirată de tradițiile din vremurile lui Ludovic al XIV-lea și ale lui Napoleon Bonaparte. Conform cunoscutului principiu al politicii „echilibrului între puteri" urmat de britanici, Londra nu intenționa să sprijine Parisul într-o acțiune energică împotriva Reichului.

Pe de altă parte, existau în Marea Britanie, inclusiv în guvern, numeroși oameni politici care simpatizau pur și simplu cu cel de al III-lea Reich. Printre aceștia se numărau lordul Rothermere, proprietarul ziarului *Daily Mail*, colonelul Mac Caw, consilier în Ministerul de război (care întreținea strînse legături cu Alfred Rosenberg, directorul Departamentului Politicii Străine a Partidului nazist), lordul Londonderry, secretar de stat al Aerului, și chiar guvernatorul Băncii Angliei, Montagu Norman. Oamenii politici care nu încetau să avertizeze asupra pericolului ce se năștea — în primul rînd, Winston Churchill

și Austen Chamberlain — erau izolați în Camera Comunelor.

Majoritatea membrilor guvernului englez erau favorabili Germaniei. Însuși primul ministru James Ramsey Mac Donald considera că în 1919 Germaniei i se impusese o pace „dură și nejustă" și că Marea Britanie nu trebuia să se opună „reparării nedreptăților". Fiind bolnav, Mac Donald lăsase, de fapt, frînele guvernării în mîinile vicepreședintelui Consiliului, Stanley Baldwin, care era de asemenea puternic influențat de partizanii politicii de cooperare cu Reichul. Ministrul Afacerilor Străine, John Simon, înclina spre un acord cu Germania și exercita presiuni asupra Franței în acest sens. Printre membrii guvernului cu puternice sentimente germanofile și francofobe se situa și Sir Samuel Hoare. În cadrul guvernului începuse să se impună în mod tot mai evident personalitatea ministrului de finanțe, Neville Chamberlaine, care, preluînd conducerea guvernului în 1937, avea să devină cunoscut în lumea întreagă prin promovarea politicii de conciliere cu hitleriștii.

Dealtfel, Hitler avusese grijă să pregătească terenul diplomatic pentru a separa Marea Britanie de foștii săi aliați. În acest sens, el făcuse cunoscut Londrei, încă din noiembrie 1934, că se mulțumea ca flota germană să aibă doar 35% din tonajul flotei britanice. La sfîrșitul lunii ianuarie 1935, primind vizita la Berlin a doi oameni politici progermani — mai întîi lordul Allen of Hurtwood, iar apoi lordul Lothian —, Hitler a repetat „oferta" mai sus amintită și a fluturat prin fața oaspeților săi perspectiva unei convenții internaționale de limitare a înarmărilor. La întoarcerea în Marea Britanie lordul Lothian a publicat în *Times* două articole favorabile cooperării anglo-germane. Mai mult încă, se convenise ca ministrul britanic

al Afacerilor Străine, John Simon, să efectueze o vizită la Berlin pentru a discuta problema respectivă cu cancelarul german. [7]

În aceste condiții, hotărîrea Berlinului privind crearea Wehrmachtului și a Lutwaffei a *rămas, practic, nepedepsită*. Este adevărat că Franța a protestat — și a făcut-o chiar în termeni energici —, dar, ca și în alte ocazii, Parisul s-a lăsat influențat de Londra în sens moderator și și-a pus toate speranțele în Conferința anglo-franco-italiană (ce urma să se întrunească la Stresa) și în Societatea Națiunilor, cărora i-a fost supusă întreaga afacere.

Lucrările Conferinței de la Stresa (12—14 aprilie 1935) au fost așteptate cu deosebită atenție de statele europene mici și mijlocii, care sperau într-o condamnare a Germaniei hitleriste. Nicolae Titulescu a făcut o călătorie la Londra și la Paris, încercînd, în numele Micii Înțelegeri și al Înțelegerii Balcanice, să determine guvernele Angliei și Franței să ia măsuri hotărîte pentru a pune capăt, în față, remilitarizării Germaniei. Ziarul francez *Le Journal* din 28 martie 1935 scria : „Mica Înțelegere are un subiect de preocupare directă : reînarmarea Germaniei [...] Mica Înțelegere nu va admite niciodată ca, sub pretextul egalității, să fie compromisă securitatea națiunilor direct vizate de acțiunea revizionistă".

Rezoluția adoptată de reprezentanții celor trei mari puteri — Mac Donald și Simon din partea Marii Britanii, Flandin și Laval din partea Franței și Mussolini și Suvich din partea Italiei — n-a dat satisfacție popoarelor, mărginindu-se să condamne doar formal încălcarea de către Germania a prevederilor Tratatului de la Versailles, fără a adopta măsuri de sancționare.

Nici Societatea Națiunilor nu s-a arătat capabilă să sancționeze Germania. Dealtfel, trebuie precizat că mi-

siunea de a prezenta Adunării generale o rezoluție a fost încredințată reprezentanților Marii Britanii, Franței și Italiei, așa că nu trebuie să ne mire faptul că ea se mulțumea doar să declare că „Germania a lipsit de la îndatorirea ce o au toți membrii comunității internaționale de a respecta obligațiile ce și-au asumat" și să condamne „orice lepădare unilaterală de obligații internaționale". [8]

Îngrijorați de atitudinea adoptată de englezi față de renașterea militarismului german, francezii au reluat proiectul lui Barthou de cooperare cu Uniunea Sovietică. La 2 mai 1935 a fost semnat la Paris pactul de asistență mutuală între Franța și Uniunea Sovietică, iar scurt timp după aceea Pierre Laval, ministrul de externe al Franței, a făcut o vizită la Moscova. Consolidarea prieteniei franco-sovietice a creat un climat politic și diplomatic propice încheierii unor pacte similare și între Uniunea Sovietică și statele Micii Antante. La 16 mai, a fost rîndul Cehoslovaciei să semneze un tratat de ajutor mutual cu Uniunea Sovietică, iar în iulie 1935, regele Carol II și guvernul Tătărescu au acordat lui Nicolae Titulescu împuterniciri depline pentru a negocia un pact de asistență mutuală româno-sovietic. [9] Se părea că organizarea securității colective în Europa trecuse din faza discuțiilor teoretice în aceea a măsurilor practice.

Cercurile guvernamentale britanice continuau însă să întrețină strînse legături cu Berlinul, dînd o serioasă lovitură politicii de securitate colectivă. În acest context, la 18 iunie 1935, ziua în care se celebra cea de a 120-a aniversare a bătăliei de la Waterloo, guvernul englez, neținînd seama de obiecțiile formulate de guvernul francez, a semnat acordul naval cu Berlinul, acord prin care Germania primea dreptul de a construi o flotă de 420 000 tone, în loc de 144 000 tone cît îi îngăduia Tratatul de la Ver-

sailles. Semnarea acestui acord a avut o deosebită importanță politică și militară pentru cel de al III-lea Reich, numărîndu-se printre acele evenimente care i-au dat lui Hitler răgazul și posibilitatea de a făuri mașina de război cu care avea să pornească la cucerirea lumii. Aceasta și explică de ce dictatorul nazist a considerat ziua semnării acordului respectiv drept „cea mai fericită zi din viața sa“ [10].

Slăbiciunea manifestată de Marea Britanie și Franța și dezacordurile ce-și făcuseră loc între ele i-au încurajat pe cei doi dictatori fasciști, Hitler și Mussolini, să se lanseze în aventuri militare fără teamă că vor întîmpina rezistența organizată a popoarelor. Este semnificativ că atunci cînd trupele Italiei fasciste au invadat Etiopia, la 3 octombrie 1935, Societatea Națiunilor și-a dovedit neputința de a asigura securitatea popoarelor, măsurile adoptate de Adunarea generală limitîndu-se la timide „sancțiuni economice“, care au fost sabotate chiar de marile puteri. Mai mult încă, anularea respectivelor „sancțiuni“ la 4 iulie 1936 a avut semnificația consacrării de către Societatea Națiunilor a lichidării existenței Etiopiei ca stat liber, independent și suveran. Evoluția evenimentelor demonstra că Societatea Națiunilor se afla într-o gravă criză și aceasta în primul rînd datorită politicii marilor puteri occidentale de cedare în fața agresorului. Relevînd insuficiența măsurilor adoptate de Adunarea generală pentru sancționarea agresorilor italieni, Comisarul poporului pentru Afacerile Străine al U.R.S.S., Maxim Maximovici Litvinov, a declarat : «sancțiunile, limitate încă de la început și incomplet aplicate în limita lor, au devenit inutile cînd rezistența etiopiană a fost sfărîmată ; ar fi trebuit atunci alte sancțiuni, de ordin militar, pentru a restabili independența Etiopiei, sancțiuni pe care nimeni nu s-a arătat dispus să le ia». În raportul înaintat guvernului român la

15 iulie 1936 asupra modului cum se desfăşuraseră lucrările sesiunii ce ridicase „sancţiunile" dictate împotriva Italiei, Constantin Antoniade, reprezentantul permanent al României pe lîngă Societatea Naţiunilor, scria : „menită să lichideze conflictul italo-abisinian sesiunea aceasta a fost cea mai penibilă din cîte s-au ţinut vreodată la Geneva, penibilă ca atmosferă şi mai penibilă ca rezultat. Penibilă pentru marile puteri care nu şi-au făcut datoria şi erau nevoite să vină să-şi recunoască eşecurile, penibilă pentru celelalte puteri, sincere sprijinitoare ale Societăţii, care vedeau în mod concret ce bază se poate pune pe frumoasele principii ale securităţii colective". [10 bis]

Între timp, la 7 martie 1936, a fost rîndul lui Adolf Hitler să încerce o lovitură de forţă împotriva ordinei internaţionale şi aceasta chiar la graniţa cu Franţa. Ordonînd trupelor sale să treacă la executarea operaţiei *Schulung*, adică la ocuparea zonei demilitarizate a Rhenaniei, dictatorul german şi-a asumat un mare risc, deoarece sfida una dintre marile puteri europene, care, la data respectivă, era mult mai puternică din punct de vedere militar decît Reichul. Cu toate acestea, provocarea sa a rămas încă o dată nepedepsită. Deşi a masat un număr de 13 divizii la frontiera cu Germania, guvernul francez — temîndu-se de „consecinţele posibile" — nu a îndrăznit să dea ordinul de trecere a frontierei şi de alungare a celor trei batalioane germane care pătrunseseră în Rhenania. Astăzi se cunoaşte că ofiţerii comandanţi ai subunităţilor germane primiseră ordine stricte ca „în eventualitatea unei reacţii a inamicului" să ordone „retragerea imediată a trupelor, întrucît angajarea [în ciocniri armate — n.n.] nu se poate solda decît în favoarea duşmanului".

Adevărata semnificație a „crizei Rhenane" — eșuarea definitivă a securității colective, a ordinii politice internaționale bazate pe Pactul Societății Națiunilor și pe tratatele de pace — nu a scăpat ilustrului diplomat Nicolae Titulescu. În ședința din *18 martie 1936* a *Consiliului* Societății Națiunilor el declara : „Dacă denunțarea unilaterală a tratatelor ar putea să fie acceptată fără consecințe, aceasta ar însemna sfîrșitul securității colective și al Societății Națiunilor. Am intra într-o lume din care am crezut că am ieșit pentru totdeauna și care ar fi guvernată nu de către forța dreptului, ci de dreptul forței [...] dacă Societatea Națiunilor iese învinsă din criza actuală, ea va rămîne în mintea tuturor mai mult un ideal frumos al trecutului mai degrabă decît o realitate vie a prezentului" [11]. La rîndul său, Viorel Tilea, într-o analiză retrospectivă a evenimentului politic de la 7 martie 1936, arăta : „Ocuparea fără nici o piedică a zonei demilitarizate a Rinului (martie 1936) a constituit condamnarea la moarte a întregului sistem de securitate europeană" [12].

În vara și toamna anului 1936 au fost făurite noi verigi ale lanțului care avea să tîrască omenirea în război. La 11 iulie 1936 guvernul german și guvernul austriac au semnat un acord prin care Hitler recunoștea suveranitatea Austriei și promitea să nu se amestece în treburile ei interne. Semnarea acestui acord a avut darul, pe de o parte, de a liniști opinia publică din Austria, prin crearea unui fals sentiment de securitate, iar pe de altă parte, de a îndepărta fricțiunile dintre Berlin și Roma, cauzate de intențiile naziștilor de a îngloba Austria la Reich.

La 17 iulie, un grup de generali spanioli care comandau trupele din Maroc s-au răsculat împotriva guvernului republican, declanșînd războiul civil care avea să dureze aproape trei ani. „Afacerea spaniolă" a scos cu pregnanță

în relief „convergența de interese" și „analogia de scopuri" ale celor două regimuri fasciste din Italia și Germania, favorizînd apropierea între Roma și Berlin. Așa cum îi dictau „viziunea sa ideologică" și „interesul pentru Mediterana", Mussolini dorea să intervină în conflict, în sprijinul rebelilor, dar războiul etiopian demonstrase că pentru o asemenea acțiune avea nevoie de „acoperire" din partea unui prieten puternic. La rîndul său, și Hitler era interesat să-l sprijine pe Franco să obțină victoria împotriva trupelor republicane, deoarece în felul acesta își asigura un aliat prețios în spatele Franței. Pe de altă parte, cîmpurile de bătălie din Spania constituiau, pentru armatele celor doi dictatori fasciști, poligoane de încercare, în condiții reale de luptă, a noilor tipuri de arme și un prilej de repetiție „în costume și decoruri" în vederea marelui conflict. Mînați de astfel de interese, Mussolini a trimis pe frontul spaniol șaptezeci de mii de militari și numeroase tancuri și avioane, iar Hitler i-a pus la dispoziție lui Franco, alături de tancuri, avioanele Legiunii Condor și numeroși „specialiști".

În zilele de 20—30 august 1936, șeful statului ungar, amiralul Miklós Horthy, a participat la o vînătoare în regiunea de frontieră dintre Austria și Germania. Opinia publică internațională a aflat cu surprindere că amiralul Horthy, care vreme de 17 ani nu părăsise niciodată teritoriul Ungariei, s-a aventurat — urmărind caprele sălbatice ! — pînă la Berchtesgaden, la reședința lui Adolf Hitler, cu care s-a întreținut, în ziua de 22 august, timp de două ore și jumătate. Această vizită avea loc la inițiativa Budapestei și urmărea stabilirea unui plan comun de acțiuni al celor două țări împotriva statelor din Europa răsăriteană și de sud-est și a Uniunii Sovietice. Cu acel prilej, Horthy Miklós a oferit deschis lui Hitler coope-

rarea militară a Ungariei împotriva Micii Înțelegeri și în primul rînd contra Cehoslovaciei, declarînd : «Condiția esențială a succesului nostru este ca Germania și Ungaria, eventual cu ajutorul Austriei și Poloniei, să invadeze Cehoslovacia, îndepărtînd astfel această tumoare canceroasă a Europei. În felul acesta, Ungaria ar obține nu numai un spate sigur, dar în același timp și-ar putea arunca toate forțele și mijloacele sale materiale eliberate pe acest front pe vreun alt front, eventual împotriva forțelor rusești ce se apropie [...] Departe de noi urgentarea războiului, deoarece știm ce riscăm. Un război pierdut ar face ca Ungaria să dispară de pe hartă. Dar mai devreme sau mai tîrziu catastrofa va trebui să se producă, iar noi trebuie să ne pregătim cu toții pentru această clipă. Nu există liniște, siguranță și fericire pentru omenire atîta timp cît nu vom strivi sovietele». [13]

O lună mai tîrziu, între 20 și 23 septembrie, ministrul de externe al Reichului, Konstantin von Neurath, a vizitat Budapesta, unde a purtat tratative cu Kalman Darányi, locțiitorul primului ministru Gyula Gömbös, și cu Kalman Kánya, ministrul de externe al Ungariei. Deși s-a pronunțat împotriva „politicii guvernului" de la Praga și a calificat statul cehoslovac drept „o cîrpăceală imposibilă", reprezentantul Reichului a căutat să tempereze zelul prea belicos al conducătorilor Ungariei. Aceasta, deoarece, pe de o parte, Germania încă nu-și încheiase pregătirile militare, iar pe de altă parte, nu dorea să determine strîngerea legăturilor între statele Micii Antante în fața amenințării germano-ungare. [14]

Spre sfîrșitul lunii septembrie 1936 a sosit la Roma un emisar al lui Hitler, Hans Frank, pentru a comunica Ducelui „dorința Führerului de a-l primi în Germania pe șeful guvernului italian și al revoluției fasciste". Cu acel

prilej, Berlinul a dat Romei primele asigurări că regimul nazist considera Mediterana drept „o mare italiană". Benito Mussolini nu s-a grăbit să onoreze, personal, invitația primită de la Adolf Hitler, dar nici nu a respins-o, încredințînd misiunea de a face o vizită la Berlin ginerelui său, Galeazzo Ciano, care în luna iunie fusese instalat în fruntea Ministerului Afacerilor Străine.

La începutul ultimei decade a lunii octombrie 1936, contele Ciano a plecat spre Berlin, ducînd cu sine un dosar asupra „pericolului german", întocmit de Eden și pe care ambasadorul italian la Londra, Dino Grandi, reușise să-l procure. „Era un gest care viza în același timp cîștigarea încrederii germane și împiedicarea unei alianțe anglo-germane, atît de temută la Roma" [15] — apreciază Ettore Anchieri, profesor la universitatea din Padova.

În ziua de 22 octombrie, Konstantin von Neurath și Galeazzo Ciano au semnat la Berlin mai multe *protocoale* ce reglementau cooperarea germano-italiană în problemele de importanță fundamentală pentru cele două regimuri fasciste. A luat naștere, în felul acesta, o alianță cu caracter agresiv, pe care, într-un discurs rostit la Milano la 1 noiembrie 1936, Mussolini a denumit-o ambițios *Axa Roma-Berlin.*

În starea de euforie ce a rezultat din încheierea acordului germano-italian Hitler l-a lăsat pe Ciano să înțeleagă ce aștepta Berlinul de la respectiva alianță : *«În Germania și Italia* — afirma dictatorul nazist — *progresele reînarmării sînt mai rapide decît în Marea Britanie [...] Peste trei ani Germania va fi gata».* Dacă asemenea afirmații erau permise „în spatele ușilor închise", opinia publică trebuia hrănită, în schimb, cu asigurări „pacifiste". Iar la acest capitol n-au făcut economie nici Ducele și nici Führerul. În discursul mai sus amintit de la 1 noiembrie 1936

Mussolini arăta că în jurul Axei Roma-Berlin puteau gravita «toate statele europene animate de voința de colaborare și de pace» [16]. Iar Hitler, într-o cuvîntare rostită la 30 ianuarie 1937 în fața Reichstagului, declara : «Prin *încheierea unui șir întreg de acorduri noi am înlăturat* fricțiunile care au existat și am contribuit, în mod considerabil, la îmbunătățirea atmosferei în Europa» [17].

Relațiile dintre statele fasciste agresive nu au fost deloc lipsite de tensiuni. Aceasta, deoarece deși încheiase acordurile mai sus amintite cu Viena și Roma, Hitler nu înțelegea să renunțe la planurile sale de încorporare a Austriei. Aflat la Budapesta cu ocazia înmormîntării lui Gyula Gömbös, Hermann Göring a declarat lui Kánya că : «Germania nu renunță definitiv la Austria. Mai devreme sau mai tîrziu acest stat get-beget german va trebui, într-o formă sau alta, să se unească cu Reichul. Iar Mussolini trebuie să recunoască faptul că nu se poate complace veșnic în rolul de protector al Austriei independente» [18]. La 21 mai 1937, cu ocazia unei vizite făcute la Budapesta, Ciano însuși a fost nevoit să constate că «Mai devreme sau mai tîrziu se va produce Anschlussul [...] Va constitui o sarcină a politicii italiene de a amîna pe un termen cît se poate de îndepărtat acest eveniment nefavorabil din punct de vedere al intereselor italiene, [...] mai ales datorită faptului că influența Reichului asupra germanilor din Tirolul de sud ar crește considerabil» [19].

Extrem de sugestivă pentru definirea raporturilor dintre statele ce alcătuiau blocul fascist revizionist este declarația făcută de generalul Pariani, subsecretar de stat și șef al Statului major italian, într-o convorbire avută în ziua de 13 noiembrie 1936 cu atașatul militar al Ungariei la

Roma, locotenentul-colonel Szabó Laszló : «Noi ne aflăm deja în relaţii bune cu germanii, dar ştim că prin natura sa germanul este *prepotente* — a precizat generalul Pariani. O grupare germano-austro-ungaro-italiană reprezintă un progres şi o valoare de nepreţuit din punct de vedere al obiectivelor de politică externă. În această grupare se întîlnesc un leu, un tigru şi doi mici leoparzi. Trebuie avut grijă ca leul să nu ucidă pe careva mai slab, sau vreunul să rămînă izolat dacă o contradicţie ar tulbura armonia actuală». Subliniind că echilibrul putea fi menţinut numai dacă în caz de conflict cei slabi rămîneau solidari, generalul Pariani a continuat, afirmînd : «În austrieci nu am încredere, fiindcă sînt şovăielnici. Ştim că nu ne vom înşela cu ungurii, însă ca prieteni ai noştri buni aş vrea să le sugerez să-l asigure într-o formă oarecare pe Duce că în cazul unor divergenţe putem conta că nu vor intra în lagărul german»[20].

Anul 1937 a marcat, în politica Germaniei hitleriste, încheierea, în linii generale, a etapei pregătitoare pentru trecerea la agresiuni împotriva popoarelor vecine. La 29 iunie 1937 ministrul de război al Reichului, feldmareşalul Werner von Blomberg, şi comandantul suprem al armatei, generalul von Fritsch, au elaborat o *Directivă cu privire la efectuarea pregătirii coordonate în vederea războiului* — document extrem de important pentru clarificarea schimbării ce intervenise în atitudinea conducătorilor Reichului. „Situaţia internaţională instabilă din punct de vedere politic, care nu exclude incidente neaşteptate, obligă forţele armate germane să continue fără răgaz pregătirile de război, pentru a face posibilă exploatarea militară a ocaziilor politice favorabile, în cazul că acestea se vor ivi — preciza Directiva. Pregătirile forţelor armate

în vederea unui război posibil, în cursul perioadei de mobilizare 1937—1938 trebuie să fie continuate în acest spirit".

O dovadă și mai grăitoare asupra faptului că Berlinul intrase, de acuma, în faza trecerii la agresiuni o constituie ședința din 5 noiembrie 1937 la care au participat Hitler, ministrul de război von Blomberg, comandantul suprem al armatei, von Fritsch, comandantul suprem al forțelor militare aeriene, Hermann Göring, comandantul suprem al marinei de război, amiralul Raeder, și ministrul afacerilor străine von Neurath. Procesul verbal al ședinței, redactat de colonelul Hossbach, consemnează că Hitler a anunțat cu acel prilej că Germania avea nevoie de *mai mult spațiu vital* și că hotărîse să asigure poporului german noi teritorii în Europa chiar în anul 1938, dacă era posibil, dar cel mai tîrziu în 1943—1945.

Dictatorul german era conștient că inaugurînd era agresiunilor determina pericolul ca mai devreme sau mai tîrziu să se ajungă la un război generalizat. Dar era dispus să-și asume riscurile. « *Istoria tuturor imperiilor — fie că este vorba de istoria imperiului roman sau a imperiului britanic — a dovedit că expansiunea teritorială a unui popor nu poate fi realizată decît asumîndu-ți riscurile — a declarat Adolf Hitler. N-a existat în trecut și nu există nici în prezent spațiu fără stăpîn [...] Problema care se pune pentru Germania nu poate fi realizată decît prin forță și aceasta nu se va face niciodată fără risc. Dacă se acceptă ca bază de discuție recurgerea la forță, cu riscurile pe care ea le comportă, rămîne atunci să se răspundă la întrebările : cînd și unde* »

La consfătuirea din 5 noiembrie 1937, Hitler a făcut cunoscut colaboratorilor săi apropiați că anii 1943—1945

constituiau termenul limită pînă la care Germania trebuia să-şi realizeze toate planurile sale expansioniste. Abordînd cea de a doua întrebare — în ce direcţie va trebui să atace Germania ? —, dictatorul german a precizat că ţelurile imediate sau apropiate ale politicii sale aveau în vedere cotropirea Austriei şi Cehoslovaciei. [21]

Capitolul II

ANSCHLUSS-UL AUSTRIEI — PRIMA ETAPĂ SPRE FĂURIREA «MARELUI REICH»

La sfîrșitul anului 1937 și începutul anului 1938 Adolf Hitler a trecut la pregătirea nemijlocită a *Planului Otto*, care în limbajul cifrat al Statului major german definea încorporarea Austriei la Reich. El a acordat o atenție deosebită, pe de o parte, izolării Austriei pe plan diplomatic, iar pe de altă parte slăbirii rezistenței poporului austriac, prin intensificarea activității Partidului nazist din această țară [1].

Pentru a putea înfăptui fără riscuri *Planul Otto*, dictatorul german avea nevoie în primul rînd de consimțămîntul tacit al lui Mussolini. Aceasta, deoarece, potrivit Protocolului austro-italo-ungar încheiat la Roma la 17 martie 1934, Italia își asumase obligația de garantare a ordinii și statu quo-ului în regiunea dunăreană.

După constituirea Axei, legăturile dintre Roma și Berlin cunoscuseră o „încălzile" spectaculoasă, în prima jumătate a anului 1937, Roma primind vizita unor înalți demnitari germani : Hermann Göring — în ianuarie și în aprilie ; Konstantin von Neurath — în mai și von Blomberg — în iunie. În ultima decadă a lunii septembrie 1937, răspunzînd unor repetate invitații primite din partea lui Adolf Hitler, a fost rîndul lui Mussolini să facă o vizită ofi-

cială în Germania. Cu acel prilej, șefii naziști s-au întrecut în organizarea de manifestații care să demonstreze oaspetelui lor „popularitatea Führerului în rîndurile poporului german" și mai ales „tăria militară și economică a Reichului". În urma acestei vizite Mussolini și-a schimbat atitudinea față de șeful regimului nazist, locul rezervei de pînă atunci luîndu-l un nedisimulat sentiment de admirație. Acordul pe care Mussolini l-a dat, la 6 noiembrie 1937, pentru încheierea *Pactului antikomintern* (semnat la 25 noiembrie), cu participarea Germaniei, Italiei și Japoniei, a însemnat abandonarea politicii externe de sine stătătoare și aderarea la planul de agresiuni teritoriale preconizat de Hitler. Este semnificativ că chiar în ziua de 6 noiembrie Mussolini a declarat lui Ribbentrop că era «sătul să servească de sentinelă independenței Austriei» și că cea mai bună metodă în afacerea respectivă era de «a lăsa evenimentele să-și urmeze cursul lor firesc» [2].

Odată obținut acordul tacit al lui Mussolini pentru încorporarea Austriei, Hitler s-a îngrijit să-și asigure și neutralitatea Poloniei și Cehoslovaciei, prin întreținerea unui fals sentiment de securitate. Cu ocazia unei întrevederi pe care a avut-o cu ministrul afacerilor străine al Poloniei, Josef Beck, și cu ambasadorul Poloniei la Berlin, Josef Lipski, la 14 ianuarie 1938, dictatorul german prezentînd liniile orientative ale politicii externe promovate de Reich — „a subliniat în cîteva rînduri că, pe lîngă consolidarea Germaniei, lupta împotriva bolșevismului constituie țelul imuabil al politicii sale". Referindu-se la relațiile polono-germane, Adolf Hitler a dat încă o dată asigurări lui Beck că el nu va sprijini nici o modificare a statutului Danzigului [3]. La 20 februarie 1938, Hitler a evocat din nou pactul de neagresiune cu Polonia, încheiat la 26 ianuarie 1934, arătînd că valoarea lui rămîne neștirbită [4]. Pe de altă parte, cu prilejul unei recepții organizate în seara zilei

de 11 martie, Hermann Göring şi-a dat „cuvîntul de onoare" în faţa ministrului Cehoslovaciei la Berlin, Vojtech Mastny, că Hitler respecta valabilitatea tratatului germano-cehoslovac din 1920 şi că Germania nu avea nici un fel *de pretenţii împotriva Cehoslovaciei. Göring a precizat că* vorbea „nu numai în numele său, ci şi în numele Führerului, care, absentînd de la Berlin pentru cîtva timp, îi transmisese lui întreaga putere" [5].

În februarie 1938, eforturile naziştilor de subminare a rezistenţei poporului austriac faţă de anexarea la cel de al III-lei Reich s-au intensificat. La 13 februarie, cancelarul Austriei, Kurt von Schuschnigg, invitat la Berchtesgaden, a fost somat de Hitler să numească în fruntea Ministerului de Interne şi a Siguranţei Publice pe Arthur Seyss-Inquart, un nazist inveterat, să-l înlocuiască pe ministrul de război, care era potrivnic Anschluss-ului, prin Edmund von Glaise-Horstenau şi să acorde deplină libertate de activitate organizaţiilor naziste [6]. Acceptarea acestor cereri a însemnat, în fond, un pas hotărîtor spre lichidarea Austriei ca stat independent şi suveran şi spre înglobarea ei în „Marele Reich German".

La 9 martie, Schuschnigg a făcut o ultimă încercare de a rezista presiunilor Berlinului şi ale naziştilor austrieci, anunţînd, pentru ziua de 13 martie, un plebiscit pe tema : *„Sînteţi de acord cu o Austrie liberă, independentă, socială, creştină şi unită ?"*. Prin organizarea acestui referendum el urmărea să dovedească opiniei publice internaţionale că populaţia Austriei se opunea Anschluss-ului.

Sesizînd pericolul acestei manifestări, Adolf Hitler a reacţionat violent, cerînd, prin note ultimative, anularea plebiscitului, înlăturarea cancelarului Schuschnigg şi formarea unui guvern nazist. La instigaţia Berlinului, naziştii austrieci au ocupat, sub directa îndrumare a lui Himmler, şeful Gestapo-ului, principalele poziţii strategice la Viena,

iar în provincie au provocat mari dezordini pentru a stîrni panică în rîndul populației. În ziua de 11 martie trupele germane au străpuns frontiera cu Austria, îndreptîndu-se spre Viena. La aflarea veștii, cancelarul Schuschnigg și-a prezentat demisia, gestul său fiind urmat, la cîteva ore, de președintele țării, Wilhelm Miklas. A fost format un nou guvern, sub conducerea liderului naziștilor austrieci, Seyss-Inquart, care a condus țara pînă a doua zi, 13 martie, cînd Adolf Hitler, sosit la Linz, a proclamat oficial Anschluss-ul [7].

Marile puteri nefasciste s-au dovedit încă o dată incapabile să pedepsească agresiunea săvîrșită de Germania și aceasta în primul rînd datorită politicii conciliatoriste promovate de cercurile conducătoare din Marea Britanie, cărora li s-au alăturat, dar nu fără unele reticențe, și cele din Franța.

La 17 martie 1938, comisarul poporului pentru Afacerile Externe al U.R.S.S. M. M. Litvinov a făcut reprezentanților presei o declarație în care afirma :

«Situația actuală internațională pune în fața tuturor statelor iubitoare de pace și îndeosebi în fața marilor puteri chestiunea răspunderii lor pentru destinele viitoare ale popoarelor Europei și nu numai ale Europei. În deplină recunoaștere de către guvernul sovietic a părții sale în această răspundere și de asemenea în recunoașterea de către el a obligațiilor ce decurg pentru el din statutul Ligii, din pactul Briand-Kellog și din tratatele de asistență mutuală încheiate cu Franța și cu Cehoslovacia pot declara, în numele lui, că, în ce-l privește, este gata, ca și pînă acum, să participe la acțiuni colective care ar fi hotărîte de comun acord cu el și care ar avea de scop oprirea dezvoltării continue a agresiunii și înlăturarea primejdiei crescînde a unui nou măcel mondial. *El este de acord să procedeze, imediat, împreună cu alte puteri,* la discutarea în Liga Națiunilor, sau în afară de ea, a măsurilor

practice dictate de împrejurări. Mîine, poate, va fi deja tîrziu, dar astăzi timpul pentru aceasta încă n-a trecut, dacă toate statele, în special marile puteri, vor lua atitudine fermă și fără echivocuri față de problema salvgardării colective a păcii». [8]

În aceeași zi textul acestei declarații a fost trimis guvernelor Marii Britanii, Franței și Statelor Unite ale Americii.

Propunerea guvernului sovietic de organizare a unei conferințe internaționale care să adopte măsuri practice de curmare a agresiunilor a fost primită cu răceală evidentă la Londra, unde guvernul condus de Neville Chamberlain se angajase pe calea unei politici de „îmblînzire" a agresorului hitlerist prin dirijarea expansiunii acestuia spre Europa de est și de sud-est. La 19 noiembrie 1937, cu ocazia unei întrevederi pe care o avusese cu Hitler la Berchtesgaden, lordul Halifax, colaborator apropiat al lui Chamberlain, declarase că atît el, cît și alți membri ai guvernului britanic erau «Profund conștienți că Führerul a izbutit să realizeze lucruri mari nu numai în Germania, și că, în urma nimicirii comunismului în țara sa, el a barat drumul acestuia din urmă spre Europa occidentală și că, prin urmare, Germania poate fi considerată pe drept ca un bastion al Occidentului împotriva bolșevismului». În continuare, reprezentantul britanic comunicase că primul ministru Chamberlain era de părere că se puteau găsi soluții pentru reglementarea divergențelor dintre cele două state pe calea unui schimb deschis de păreri : *«În ce-i privește pe englezi, ei nu cred că statu-quo-ul trebuie să rămînă în vigoare în orice condiții.* Ei recunosc că se poate avea în vedere adaptarea la noi condiții, îndreptarea erorilor din trecut și recunoașterea împrejurărilor schimbate, dacă apare și o astfel de necesitate. Anglia își exercită influența numai în sensul că aceste

schimbări să nu se producă prin acele soluții nerationale despre care a pomenit Führerul și anume : prin jocul forțelor libere, care, în ultimă analiză, înseamnă război». Stenograma convorbirii consemnează că Halifax menționase între problemele ce urmau să intre «în categoria schimbărilor eventuale ale ordinei europene» — *Danzigul, Austria* și *Cehoslovacia* [9].

La 20 februarie 1938, ministrul afacerilor străine al Marii Britanii, Anthony Eden, care nu era de acord cu politica de *appeasement* imprimată de Chamberlain guvernului, își prezentase demisia, în locul său fiind numit lordul Halifax.

Noul șef al Foreign Office-ului făcuse deja pași însemnați spre realizarea unei înțelegeri cu Germania. În ziua de 3 martie, ambasadorul Marii Britanii la Berlin, Nevile Henderson, adusese la cunoștință lui Hitler dorința guvernului englez «de a stabili baza pentru prietenia sinceră și cordială cu Germania, începînd cu ameliorarea situației și terminînd cu crearea unui nou spirit de înțelegere amicală». Pentru a facilita realizarea înțelegerii, guvernul britanic avansase propunerea de a se acorda Germaniei în Africa „pentru administrare" un teritoriu „aproximativ egal cu bazinul fluviului Congo [10]".

Nu este lipsit de interes să relevăm și faptul că în zilele crizei din martie 1938, proaspătul ministru nazist al afacerilor străine. Joachim von Ribbentrop, se afla la Londra, unde purta tratative cu omologul său Halifax și cu primul ministru Chamberlain. La 13 martie, în ziua cînd Hitler proclama Anschluss-ul Austriei, între von Ribbentrop (Londra) și Hermann Göring (Berlin) a avut loc o lungă convorbire telefonică din care redăm următorul fragment :

„*Ribbentrop :* Aici, tratativele mele sînt terminate. Dacă aș mai rămîne aici, acest lucru ar părea ciudat. Dar, Chamberlain a făcut asupra mea o impresie excelentă.

Göring : Sînt bucuros să aud aceasta.

Ribbentrop : Chiar a doua zi am avut o lungă convorbire cu el. Nu vreau s-o repet prin telefon. Dar am rămas cu impresia că și Chamberlain năzuiește în mod serios la o înțelegere cu noi. I-am spus că înțelegerea între Anglia și Germania se va dovedi mult mai ușoară după ce chestiunea austriacă a fost rezolvată. Cred că el este de aceeași părere". [11]

Angajat în contacte la nivelul cel mai înalt cu Berlinul pentru realizarea unei înțelegeri anglo-grmane, guvernul englez nu a fost de acord cu propunerea guvernului sovietic de convocare a unei conferințe internaționale, care să adopte msuri pentru a opri dezvoltarea agresiunii și creșterea pericolului de război.

„In imprejurările actuale se pare că nu există posibilitatea de a se convoca o asemenea conferință — se arată într-o notă a șefului Foreign Office-ului din 24 martie 1938. *După părerea guvernului Majestății Sale, o conferință la care ar putea participa numai unele puteri europene și care ar avea ca scop nu atît asigurarea reglementării problemelor nesoluționate, cît să hotărască acțiuni coordonate împotriva agresiunii nu va exercita neapărat o influență favorabilă asupra perspectivelor păcii europene.*

In asemenea împrejurări, fiind sincer recunoscător guvernului sovietic pentru a-mi fi comunicat părerile sale asupra celei mai bune metode de a asigura salvgardarea păcii, eu regret că guvernul Majestății Sale nu poate fi pe deplin de acord cu propunerile făcute de către M. Litvinov". [12]

Spre deosebire de englezi, francezii erau mult mai îngrijorați de agresiunile săvîrșite de Hitler și înclinau spre

adoptarea unor măsuri de securitate colectivă. Atitudinea Londrei se repercuta însă cu efecte paralizante și asupra Parisului, guvernul francez refuzînd să se angajeze în acțiuni antinaziste fără a avea concursul guvernului englez : *«Fără Anglia, Franța n-ar putea face nimic în Europa centrală»* — a declarat senatorul Béranger, președintele Comisiei franceze pentru afacerile externe, ambasadorului Cehoslovaciei în Franța, Ștefan Osusky.

Pe de altă parte, inactivitatea guvernului francez condus de Camille Chautemps se datora și faptului că cercurile politice franceze erau puternic divizate : în timp ce oamenii politici lucizi se pronunțau pentru o politică fermă de combatere a agresorului și cereau încheierea unei alianțe militare cu U.R.S.S., care să completeze pactul de asistență mutuală din 2 mai 1935, partizanii înțelegerii cu Germania și Italia își intensificau activitatea încercînd să determine reorientarea politicii externe a Franței [13].

Dealtfel, chiar în zilele ocupării Austriei și încorporării ei la Reich, Franța era confruntată cu o nouă criză de guvern, în urma demisiei cabinetului Chautemps. Schimbarea echipei guvernamentale nu a fost urmată însă și de o modificare a atitudinii față de evoluția evenimentelor internaționale. Noul guvern, care avea în frunte pe Leon Blum, iar ca ministru de externe pe Paul Boncour, a refuzat să dea curs — la fel cum procedase și guvernul englez — propunerii guvernului sovietic de convocare a unei conferințe internaționale.

Guvernul Statelor Unite ale Americii nici măcar n-a găsit de cuviință să răspundă la declarația făcută de Comisarul poporului pentru Afacerile Externe al U.R.S.S.

Încorporarea Austriei la Reich afecta în mod direct interesele Italiei, deoarece posesia Vienei asigura controlul german asupra întregului bazin al Dunării. Dîndu-și seama de „sacrificiul" pe care-l impunea proaspătului său

aliat, Hitler a încercat să-i prezinte hotărîrea invadării Austriei ca fiind „impusă de împrejurări". „Să nu vedeți în acest act altceva decît un act de legitimă apărare națională și, în consecință, o acțiune pe care oricare alt om aflat *în locul meu ar fi săvîrșit-o*" — *arăta Hitler în scrisoarea* trimisă lui Mussolini la 11 martie, cu numai cîteva ore înainte ca diviziile germane să pornească spre Viena. Chiar și declarația lui Hitler cu privire la „imuabilitatea frontierelor pe Brenner" apărea la Roma ca o concesie umilitoare a Berlinului, doarece dictatorul german nu făcea altceva decît să recunoască ceea ce italienii posedau deja cu drepturi depline. Se pare că Mussolini n-a dat crezare acestor asigurări ale lui Hitler de vreme ce Ciano notează, în cursul lunii aprilie, de mai multe ori, reacții violente ale dictatorului italian la adresa germanilor, mai ales datorită pericolului ce apăruse pe Brenner odată cu realizarea Anschluss-ului. „Dacă germanii consideră că pot să deplaseze cu un singur metru borna frontierei, noi știm că aceasta nu se va întîmpla fără cel mai dur război, în care voi coaliza lumea întreagă contra germanismului — consemnează Ciano, la 24 aprilie, cuvintele lui Mussolini. Și noi îi vom bate pe germani pentru cel puțin două secole".

Asemenea manifestări nu l-au împiedicat însă pe Mussolini să pregătească, în același timp, călătoria lui Hitler în Italia, pentru prima decadă a lunii mai 1938. Mai mult încă, el s-a străduit să justifice în fața opiniei publice italiene anexarea Austriei de către Reich, apreciind că intervenția germană la Viena era „o revoluție națională" asemănătoare celei săvîrșite de trupele piemonteze în alte regiuni italiene în 1859—1860 [14]".

În România, realizarea Anschluss-ului și creșterea pericolului expansiunii fasciste a trezit o profundă îngrijo-

rare în cele mai largi cercuri ale opiniei publice. În zilele premergătoare cotropirii Austriei, Partidul Comunist Român avertiza poporul român asupra agresiunii pe care o pregăteau naziștii :

„Fascismul german a întins laba sa asupra Austriei — scria revista «Lupta de clasă», organul teoretic al C.C. al P.C.R., la începutul lunii martie 1938. Hitler a impus la Ministerul de interne și la postul de șef al Marelui Stat Major în Austria — național-socialiști. [...] Această primă lovitură a lui Hitler, devenită posibilă mulțumită pasivității guvernelor francez și englez și activității reacționarilor din aceste două țări în primul rînd, amenință nu numai independența Austriei, dar și cea a Cehoslovaciei, Iugoslaviei, Ungariei, României, Poloniei, statelor baltice, și este un mare pas spre dezlănțuirea războiului pentru reîmpărțirea lumii, războiului contra Uniunii Sovietice". [15]

Cotropirea Austriei a însemnat un semnal de alarmă și pentru cercurile conducătoare din România. Sesizînd recrudescența activității Gărzii de Fier în zilele respective și avînd în vedere rolul important pe care ea îl juca în slăbirea puterii de rezistență a poporului român în fața planurilor cotropitoare ale Berlinului, guvernul român a adoptat măsuri pentru neutralizarea legionarilor. Totodată, s-a procedat la începerea imediată a unor lucrări de fortificare a frontierei de vest și la îmbunătățirea dotării armatei prin achiziții de armament în străinătate sau prin comenzi către industria autohtonă.

Represaliile contra Gărzii de fier au fost inițiate și conduse direct de ministrul de interne, Armand Călinescu. Dealtfel, *Însemnările* sale ne oferă o imagine bine conturată asupra acțiunilor întreprinse de guvernul român în zilele respective pentru contracararea activității Gărzii

de fier și întărirea rezistenței României față de presiunile Reichului.

„12 martie : Merg la Urd[ăreanu] și-i spun că Garda va ridica din nou capul după cele întîmplate în Austria. Codreanu a trimis deja o telegramă lui Hitler. E momentul unei acțiuni decisive [...]

13 martie : [...] Sînt chemat la palat după amiază la ora 4. Voi expune astfel situația M[aiestății] S[ale] :

— Evenimentele din Austria nu sînt întîmplătoare. Ele sînt o etapă în planul de expansiune germană care cuprinde : stat național integral și cucerirea de debușeuri și materii prime în răsărit. Dunărea bulevard comercial și strategic între est și vest. Toate statele care au fost așezate aici au suferit mari presiuni. Austria, apoi Cehoslovacia, ar urma România, care are baza aeriană prin petrol.

— Momentul ales : Anglia nemulțumită, Franța frămîntată de lupte sociale și economice, Rusia considerabil slăbită.

— Metoda : dezlănțuirea acțiunii pe plan ideologic. Mișcări naționaliste de dreapta. Deci ajutor și presiune dinăuntru.

— Care e acum situația României ? [...] Sub Goga nu s-a găsit decît puțin interes la Roma și indiferență la Berlin. Era socotită ca o etapă pentru a ajunge la Gardă. Faimoasa formulă «în 48 de ore atașare la Axa Berlin-Roma». Deci străinii centrali vor încuraja tot pe gardiști și la momentul decisiv vom conta tot pe ei, chiar cînd oficialitatea română ar crede potrivit să schimbe politica externă. Așadar, nici regele, nici lumea politică, în afară de Gardă, nu vor rezista.

— În asemenea momente se pune problema vizitei [regelui — n.n.] la Londra. Dificultățile și plecarea unui șef de stat într-un moment critic din țară. Nu știm ce se întîmplă între timp [...]

— Propuneri : 1. Amînarea voiajului. 2. Lichidarea imediată a gardiștilor prin arestarea lui Codreanu și a tuturor fruntașilor. 3.

Întocmirea și începerea realizării unui mare program constructiv, armament, fabrici de armament, căi de comunicații, sporirea potențialului agricol".

Există în *Însemnările* lui Călinescu din ziua de 13 martie o frază care demonstrează că deși Carol al II-lea a aprobat măsurile propuse de ministrul de interne, el manifesta multă reticență și se gîndea, încă din vremea respectivă, la posibilitatea de a ajunge la un modus vivendi cu Reichul :

„Mi-a spus și am înțeles un fel de preferință a sa că probabil va trebui și noi să ținem seama de noul raport de forțe internațional".

Acest punct de vedere al lui Carol al II-lea nu a fost împărtășit de A. Călinescu. La 24 mai, cu ocazia unei alte audiențe la rege, el s-a pronunțat în felul următor față de problema : *Care trebuie să fie politica României ? :*

„Dacă sîntem cu germanii, victoria — subjugare economică și apoi politică. Am mai cunoscut aceasta. Țara și economia. Și atunci era un Hohenzollern, rudă și cavaler. Totuși umilințe. Ce ar fi un aventurier [Adolf Hitler — n.n.] de origină joasă !

De aceea trebuie căutat un sprijin armat. Recunosc că Franța e în criză, deși pe punct de redresare. Dar avem Anglia. Aici trebuie să ancorăm politica noastră".

Armand Călinescu era de părere că în fața presiunilor Reichului România trebuia să adopte o

„atitudine netă, demnă și independentă. Germanii au reușit pînă acum prin bluf. Lipsă de reacțiune la timp. Cînd vor înfrunta rezistență nu se vor aventura. De aceea, avertisment. Una e amiciția și afacerile economice cu Germania și alta e politica față de expansiunea ei agresivă". [16]

În lunile aprile și mai guvernul român a luat noi măsuri de îngrădire a activității Gărzii de fier. În noaptea de 18/19 aprilie organele polițienești au organizat descinderi la fruntașii legionari, arestîndu-i și internîndu-i în lagărele *de la Tismana, Miercurea Ciuc și Dragomirna.* Totodată, șeful Gărzii de fier, Corneliu Zelea Codreanu, a fost trimis în fața Tribunalului în două procese, fiind condamnat mai întîi la 6 luni închisoare, iar după aceea la 10 ani muncă silnică pentru „crimă de trădare și îndemn la răzvrătire“ [17]. Măsurile întreprinse de guvernul român pentru neutralizarea Gărzii de fier — coloana a V-a nazistă în țara noastră —, precum și cele ce vizau sporirea capacității de luptă a oștirii constituiau o expresie a voinței poporului român, atît a forțelor politice revoluționare, cît și a celor guvernamentale, de a rezista politicii expansioniste agresive a Reichului hitlerist.

Capitolul III

CRIZA SUDETĂ DIN MAI 1938

După cum am arătat, în zilele Anschluss-ului Herman Göring îl asigurase pe ambasadorul cehoslovac la Berlin, Mastny, că Reichul nu avea nici un fel de pretenții împotriva țării sale. Dar nici nu se stinseseră bine ecourile loviturii date de naziști la Viena și Berlinul a provocat o nouă criză internațională, obiectivul urmărit fiind, de data aceasta, cotropirea Cehoslovaciei, adică tocmai a statului căruia Hermann Göring îi dăduse asigurări.

Metodele utilizate de Germania pentru înghițirea noii sale victime au fost aceleași pe care le folosise și cu ocazia cotropirii Austriei : pe de o parte, s-a recurs la incitarea naziștilor din regiunea sudetă la activități potrivnice statului cehoslovac, iar pe de altă parte, au fost exercitate presiuni continue de la Berlin asupra guvernului cehoslovac pentru a da satisfacție cererilor mereu sporite ale Partidului germanilor sudeți.

Examinarea presei editate de germanii sudeți în zilele ce au urmat anexării Austriei conducea la concluzia că partidul condus de Konrad Henlein abandonase teza „simplei autonomii", susținută pînă atunci, orientîndu-se efectiv spre *anschluss-ul regiunii sudete cu Reichul.* Fiind cunoscut faptul că acțiunile naziștilor sudeți erau dirijate

direct de la Berlin, noua lor orientare politică demonstra că Hitler declanșase ofensiva pentru lichidarea Cehoslovaciei ca stat independent și suveran.

Documentele diplomatice capturate de aliați din arhivele celui de al III-lea Reich atestă că acțiunile germanilor sudeți erau dirijate direct de la Berlin de către cele mai înalte foruri ale partidului și statului nazist. Astfel, în după-amiaza zilei de 28 martie, Hitler însuși l-a primit pe Konrad Henlein, în prezența lui Rudolf Hess și a lui Joachim von Ribbentrop, și i-a dat indicații „să formuleze cereri care să fie inacceptabile pentru guvernul ceh". Cu același prilej, s-a stabilit ca pentru început Partidul germanilor sudeți să revendice autonomie administrativă, urmînd ca mai tîrziu să pretindă organizarea în cadrul armatei cehoslovace a unor regimente proprii ale germanilor sudeți, cu ofițeri germani și cu comenzi în limba germană [1].

A doua zi, a avut loc la Wilhelmstrasse o consfătuire mai largă pentru discutarea „chestiunilor germanilor sudeți" la care au participat : Joachim von Ribbentrop, secretarul de stat von Mackensen, directorul ministerial Weizsäcker, ambasadorul Reichului la Praga Ernst Eisenlohr, șeful secției cultural-politice din Ministerul de Externe german Stieve, consilierii de legație Twardowscki, Altenburg și Kordt din partea Departamentului Externelor ; Obergruppenführer-ul SS Lorenz și profesorul Haushofer din conducerea centralei „Volksdeutsche" (a germanilor de peste hotarele Reich-ului) ; Konrad Henlein, Karl-Hermann Franck, dr. Künzel și dr. Kreissl, din partea conducerii Partidului germanilor sudeți. Cu acel prilej, von Ribbentrop a comunicat celor prezenți hotărîrile lui Hitler din ziua precedentă, precizînd că trebuia să se alcătuiască „un program de revendicări maxime, care să aibă drept scop final garantarea unei libertăți depline

pentru germanii sudeți". El a indicat reprezentanților Partidului germanilor sudeți să nu se declare satisfăcuți prea devreme cu promisiunile guvernului cehoslovac, fapt care, pretindea, ar putea crea în străinătate impresia că soluția ar fi fost găsită. „Scopul final al tratativelor în perspectivă între Partidul sudeto-german și guvernul cehoslovac — a precizat ministrul de externe nazist — este evitarea intrării în guvern, mărind numărul revendicărilor prezentate și concretizîndu-le treptat". După această declarație cu caracter general a lui von Ribbentrop, participanții la consfătuire au luat în discuție și au aprobat, după un studiu aprofundat, cererile pe care germanii sudeți urmau să le înainteze guvernului de la Praga [2]

Programul de la Karlsbad al germanilor sudeți

Dînd curs indicațiilor primite de la Berlin, la 24 aprilie, cu ocazia congresului de la Karlsbad (Karlovy Vary) al Partidului germanilor sudeți, Konrad Henlein a formulat un program de revendicări în opt puncte, în care cerea ca Grupul etnic german să fie recunoscut ca persoană juridică independentă și ca teritoriile unde germanii erau majoritari să se bucure de autonomie „în toate domeniile". [3] Dacă guvernul de la Praga ar fi acceptat pretențiile lui Henlein, teritoriul autonom al germanilor sudeți ar fi devenit o anexă nazistă, supusă Reichului, în care autoritatea statului cehoslovac ar fi devenit o simplă ficțiune. Mai mult încă, în discursul rostit cu acel prilej, Henlein a pretins ca Grupul etnic german să-și exercite influența și asupra politicii de ansamblu a statului cehoslovac, inclusiv asupra politicii lui externe. [4]

La Karlsbad, Konrad Henlein a vorbit ca avocat al imperialismului german, care urmărea să aservească Cehoslovacia. Dealtfel, Führerul germanilor sudeți nici n-a mai încercat, fie și formal, să găsească o cale de înțelegere cu cehii, ci și-a anunțat pretențiile în termeni ultimativi, cu intenția vădită de a determina respingerea lor și a pregăti, astfel, terenul în vederea unei lovituri germane la Praga.

Discursul lui Henlein a avut un puternic ecou internațional. În Germania, presa și-a însușit pretențiile naziștilor sudeți — care fuseseră formulate, după cum am văzut, chiar la indicația Berlinului — și le prezenta drept condiții indispensabile ale păcii europene. La Paris și Londra noua ofensivă germană a fost privită însă cu vădită îngrijorare. „Fără sprijinul declarat al Reichului german, programul d-lui Henlein nu este decît o manifestare fără însemnătate — scria *Le Temps*. Dacă, dimpotrivă, acest program ar răspunde adevăratelor scopuri ale politicii generale a Germaniei hitleriste ar trebui să vedem atunci în el o gravă amenințare pentru pace în această parte a continentului." În aceeași ordine de idei *Manchester Guardian* arăta : „Dacă această atitudine reprezintă cu adevărat punctul de vedere al germanilor sudeți și primește aprobarea Berlinului, atunci desigur viitorul se prezintă în culori întunecate". Iar *New Chronicle*, de tendință liberală, avertiza : „Trebuie ca lumea să știe că în caz de agresiune contra Cehoslovaciei, pactele de asistență francez și sovietic vor intra în vigoare și că Marea Britanie va fi alături de Franța". Ziarul *Daily Mail* își informa însă cititorii că „guvernul britanic ține mult să știe care va fi exact atitudinea Franței în cazul unor evenimente bruște în această regiune (în Cehoslovacia — n.n.). *El este convins de necesitatea de a se da satisfacție revendicărilor minorității*

germane". [5] Deşi poziţia respectivului ziar apărea izolată în noianul luărilor de atitudine potrivnice naziştilor, ea a provocat o puternică îngrijorare prietenilor Cehoslovaciei din Anglia şi de pretutindeni, aceasta deoarece era cunoscut faptul că *Daily Mail* exprima, de regulă, opiniile primului ministru Chamberlain.

În zilele ce urmaseră Anschluss-ului guvernul britanic dăduse de înţeles guvernului german, în mai multe rînduri, că Londra nu intenţiona să se opună satisfacerii pretenţiilor Berlinului faţă de Praga. Totodată, guvernul Chamberlain îşi manifestase, de mai multe ori, nemulţumirea că Franţa avea un guvern de front popular şi hotărîrea de a nu da concurs lui Leon Blum şi lui Paul Boncour într-o eventuală acţiune în favoarea Cehoslovaciei. Astfel, la 20 martie, Chamberlain afirmase că „nu se poate avea nici o încredere" în guvernul francez. Două zile mai tîrziu, cabinetul britanic discutase textul unei note ce urma să fie trimisă francezilor, precum şi pe cel al unei declaraţii pe care primul ministru trebuia s-o facă în Camera Comunelor — ambele referitoare la poziţia guvernului britanic faţă de criza cehoslovacă. În vreme ce nota către Franţa era un „refuz glacial de a acorda vreun sprijin Franţei în cazul cînd ar intra în război pentru Cehoslovacia", declaraţia destinată parlamentului suna ca „o declaraţie de izolare". La insistenţele lui Duff Cooper, care era de părere că dacă Franţa ar intra în război împotriva Germaniei, Marea Britanie ar trebui, la rîndul ei, să i se alăture, cabinetul englez hotărîse să dea celor două documente o nouă redactare, dar „politica să rămînă neschimbată" [6].

La 24 martie, Neville Chamberlain expusese Parlamentului poziţia guvernului britanic cu privire la noua

criză ce se profila în Europa. Deși declarase că guvernul său va face tot ceea ce îi stătea în putere pentru rezolvarea dificultăților, el refuzase să-și asume vreun angajament precis față de Cehoslovacia, singure obligații ale Londrei față de Praga rămînînd cele ce *decurgeau din* statutul de funcționare al Ligii Națiunilor.

În expunerea mai sus amintită, Chamberlain, reluînd o afirmație anterioară a lordului Halifax, care atrăsese atenția că dacă războiul era declarat, era imposibil de precizat cum se va sfîrși și cîte state vor fi antrenate în luptă, făcuse un pas mai departe, subliniind că în anumite ipoteze era posibil ca și alte state decît cele implicate de la început să intre în război, și aceasta mai ales dacă se afla în cauză Franța.

Informînd Berlinul cum trebuiau interpretate declarațiile lui Chamberlain, care aveau un caracter oarecum contradictoriu, însărcinatul cu afaceri al Reichului la Londra releva că acestea „par să confirme că foarte probabil Anglia nu va participa la un război care ar izbucni din cauza Cehoslovaciei decît în ipoteza că Franța însăși va interveni pentru a-și onora angajamentele sale față de aceasta. Există acolo un fel de avertisment dat Germaniei și o voință fermă de a ajuta Franța. Dar, dacă ne gîndim că politica britanică se desfășoară în foarte strînsă legătură cu aceea a dominioanelor, este întotdeauna tot atît de posibil ca, în funcție de situația de moment, intervenția britanică să nu se producă deloc, sau să nu se producă imediat". [7]

Demisia guvernului Leon Blum și formarea, la 10 aprilie, a guvernului condus de Edouard Daladier, în care Departamentul Afacerilor Străine era deținut de Georges Bonnet, au fost salutate cu bucurie pe malurile Tamisei.

După cum apreciază istoricii britanici Martin Gilbert și Richard Gott, „Franța avea în sfîrșit un guvern pe placul englezilor".

Conferința anglo-franceză din 28-29 aprilie 1938

În zilele de 28 și 29 aprilie Daladier și Bonnet au făcut o primă vizită în Marea Britanie, încercînd să stabilească un punct de vedere comun cu englezii față de criza cehoslovacă și să obțină o garanție că Londra va sprijini Parisul, dacă germanii vor încerca să dea o lovitură la Praga.

În ajun, guvernul francez primise o notă din partea guvernului cehoslovac în care acesta preciza că era gata să ia măsuri pentru satisfacerea anumitor revendicări ale germanilor din regiunea sudetă, însă nu putea accepta cererile care urmăreau diminuarea suveranității și integrității statului sau limitarea libertății de a duce o politică externă care să asigure păstrarea independenței.

La Londra, Edouard Daladier a declarat britanicilor că Franța era pregătită să-și respecte angajamentele de a ajuta Cehoslovacia în cazul unui atac neprovocat din partea Germaniei. Neville Chamberlain a răspuns că apreciază această atitudine, dar era important ca Cehoslovacia să nu provoace nici un atac și să nu aibă loc vreun atac. Dealtfel, el a refuzat să-și asume vreun angajament : «Ororile ce vor urma pentru Franța și Anglia, ca rezultat al conflictului, sînt incalculabile și este îndoielnic ca aceste două țări să fie îndeajuns de puternice pentru a-și impune voința lor Germaniei, fie și cu prețul unor suferințe și al unor pierderi îngrozitoare — a declarat primul ministru britanic. În ceea ce mă privește, eu nu cred ca Franța și Anglia să fie în momentul de față destul de puternice

pentru a obține acest lucru. Eu sînt de acord cu cele spuse ieri de dumneavoastră în ce privește capacitatea defensivă în creștere și poate veni timpul cînd se va putea rezista în condiții mai bune [...] Îmi pun, de asemenea, întrebarea *dacă situația europeană* este atît de sinistră cum o găsiți dvs. Mă îndoiesc că Hitler vrea desființarea statului cehoslovac, mai bine zis a unui stat cehoslovac reorganizat; nu cred că Führerul vrea un anschluss [...] Dacă Germania va voi această distrugere, nu văd, vorbind cu toată sinceritatea, în ce mod poate fi ea împiedicată s-o facă [...] Eu am o atitudine net ostilă față de orice gînd despre un război preventiv. [8]»

Declarația mai sus amintită a premierului britanic intervenea după ce Konrad Henlein își aruncase masca, arătînd lumii întregi, cu ocazia congresului de la Karlsbad al Partidului germanilor sudeți, că ei urmăreau distrugerea statului cehoslovac și promovarea ideilor pangermaniste. Cu toate acestea, Chamberlain nu numai că nu era de acord cu adoptarea de măsuri preventive menite să pună capăt expansiunii Germaniei naziste, dar dorea să ajungă la o înțelegere cu Berlinul. Este semnificativ în acest sens faptul că după convorbirile cu Daladier și Bonnet, primindu-l pe însărcinatul cu afaceri al Reichului, Theodor Kordt, lordul Halifax a repus pe tapet ideea unei aliante anglo-saxone, declarînd : «Cel mai bine ar fi, incontestabil, dacă cele trei națiuni înrudite — Germania, Marea Britanie și Statele Unite — s-ar putea uni pentru a asigura pacea.» [9]

La rîndul său, întors la Paris, Georges Bonnet i-a comunicat ambasadorului german, contele Johanes von Welczeck, că Franța și Marea Britanie stăteau la dispoziția Germaniei pentru a acționa ca mediatori în diferendul cu

Cehoslovacia, fiind dispuse «Să facă uz de influenţa lor cu o perseverenţă extremă pentru ca guvernul de la Praga să se arate conciliant pînă la limita posibilului». După părerea lui Bonnet, orice înţelegere era preferabilă unui război mondial în care «Atît învingătorul cît şi învinsul vor cădea victimă comunismului mondial». [10]

În cursul lunii mai Berlinul a primit noi informaţii că guvernul Chamberlain nu-i sprijinea pe cehi. La 6 mai, ziarul *Daily Mail* a publicat un articol intitulat *Nu ne pasă de cehi*, semnat de lordul Rothermere, în care se afirma fără echivoc : „Pe noi, Cehoslovacia nu ne interesează absolut deloc. Dacă Franţa e dispusă să-şi frigă degete acolo, e treaba ei". Graţie bunăvoinţei redactorului şef al ziarului, A. L. Cranfield, ambasadorul Reichului primise şpalturile articolului în ziua de 5 mai. [11] La 7 mai, reprezentanţii Marii Britanii şi Franţei la Praga, Sir Basil Cochrane Newton, respectiv Léopold Victor de Lacroix, au întreprins un demers oficial pe lîngă guvernul cehoslovac, cerîndu-i să facă «un suprem efort» pentru a ajunge la o înţelegere «cuprinzătoare şi trainică» cu germanii sudeţi. În aceeaşi zi, ambasadorul britanic la Berlin, Nevile Henderson, i-a informat pe germani despre acest demers, precizînd că el avea în vedere «*O reglementare generală întemeiată nu pe un stat naţional cehoslovac, ci pe un stat al naţionalităţilor*». [12] Cu alte cuvinte, guvernul Chamberlain împărtăşea ideea de a se acorda autonomie totală germanilor sudeţi, deşi era evident că prin aceasta se făcea primul pas spre disoluţia statului cehoslovac. La 10 mai, Sir Ivone Kirkpatrick (secretar al ambasadei Angliei la Berlin în perioada 1933—1938, transferat în decembrie 1938 în cadrul Foreign Office-ului) a declarat prinţului Bismarck : „Dacă guvernul german ar informa în mod confidenţial guvernul britanic cum anume doreşte să fie

soluționată problema germanilor sudeți, guvernul britanic ar exercita la Praga presiuni în așa fel încît guvernul cehoslovac să fie determinat să accepte dorințele germanilor", [13]

Vizita lui Adolf Hitler în Italia

Veștile primite din Marea Britanie și Franța au întărit convingerile lui Adolf Hitler că democrațiile occidentale nu se vor opune cu armele planurilor sale cu privire la Cehoslovacia. Cu toate acestea, dictatorul nazist nu a slăbit nici un moment acțiunile concertate, desfășurate pe diverse planuri, menite, pe de o parte, să-i intimideze pe prietenii cehilor și să izoleze pe deplin Cehoslovacia pe plan internațional, iar pe de altă parte, să pregătească opinia publică în vederea evenimentelor pe care intenționa să le provoace. În cadrul acestei acțiuni se înscrie la loc de frunte vizita pe care cancelarul Reichului a făcut-o în Italia, în prima decadă a lunii mai, în fruntea unei delegații extrem de numeroase, compusă din peste 500 de persoane. „Era ceva unic — consemnează în memoriile sale fostul interpret al lui Hitler, Paul Schmidt. Jumătate din guvern, majoritatea conducătorilor partidului, ziariști cu renume, soții de miniștri, printre care doamna Ribbentrop, toți făceau parte din acest convoi costumat pe care noi îl numiserăm, între noi, «invadarea Italiei»". Încercînd să se revanșeze pentru primirea pe care Hitler i-o făcuse în toamnă în Germania, Benito Mussolini a organizat, cu acel prilej, manifestații fastuoase în cinstea oaspeților săi. [14]

În timpul acestei vizite cei doi dictatori, dar mai ales Hitler, au relevat, în repetate rînduri, comunitatea de concepții și de interese a celor două regimuri și solidaritatea lor în confruntarea cu alte state : «Germania și

Italia — a declarat Führerul nazist — au aceleași interese și sînt strîns legate de comunitatea lor de concepție asupra universului. Astfel, s-a constituit în Europa un bloc de o sută douăzeci de milioane de oameni, hotărîți să salvgardeze interesele lor [...] Este deci natural ca cele două popoare ale noastre să lărgească și să adîncească și mai mult pe viitor, printr-o colaborare permanentă, această amiciție care a dat în ultimii ani dovezile cele mai strălucite». [15] Preluate și difuzate de marile agenții de presă internaționale, declarațiile respective au făcut ocolul întregii lumi, creînd impresia că relațiile dintre Roma și Berlin erau guvernate de o „amiciție cordială", ambele regimuri fiind interesate deopotrivă în lupta împotriva „unei lumi de neînțelegere și ostilitate". În realitate, chiar în zilele respective, italienii au manifestat puternice rezerve față de germani, eschivîndu-se să se lase antrenați în convorbiri politice cu oaspeții lor. Iar atunci cînd germanii au prezentat proiectul unei alianțe germano-italiene, italienii au răspuns cu un contraproiect atît de lipsit de conținut încît echivala cu un refuz. Von Ribbentrop, care era recunoscut pentru insistențele cu care nu-și slăbea partenerii de discuție pînă nu obținea ceea ce dorea Berlinul, a încercat aceeași tactică și cu Ciano, dar fără succes. «Solidaritatea existentă între cele două regimuri ale noastre a ieșit la iveală în mod atît de vădit în aceste zile încît nu mai este nevoie de un tratat formal de alianță» a replicat, zîmbind, ginerele Ducelui [16]

Înțelegînd că reținerea italienilor se datora faptului că ei încă nu reușiseră să depășească șocul provocat de Anschluss, Hitler a dat încă o dată asigurări în privința inviolabilității frontierei italo-germane. În discursul rostit în ziua de 7 mai la Palazzo Venezia, cu prilejul dineului oferit în onoarea sa, el a declarat : «Profitînd de lecțiile și de experiența celor două mii de ani, noi doi, care am

devenit acum vecini imediați, vrem să recunoaștem această frontieră naturală pe care providența și istoria au trasat-o pentru cele două popoare ale noastre. Atunci ea va asigura Italiei și Germaniei, prin neta demarcație a spațiilor vitale *ale celor două națiuni, nu numai norocul unei colaborări* durabile și pașnice, dar va servi ca punte de asistență și de sprijin mutual». [17]

Presat de ginerele său („Dumnezeu știe tot ceea ce eu am putut să fac pentru a împiedica alianța cu Berlinul, alianță jenantă în prezent și îngrijorătoare pentru viitor" — consemnează Ciano în *Jurnalul* său), Benito Mussolini a rezistat cîntecelor de sirenă ale naziștilor, refuzînd să semneze un nou tratat cu Berlinul. Aceasta nu i-a împiedicat însă pe germani să trîmbițeze „succesul deplin" cu care se încheiase vizita lui Hitler în Italia, faptul că solidaritatea germano-italiană constituia „o nouă formă de comunitate pe deasupra frontierelor". Dealtfel, trebuie precizat că Mussolini însuși se simțea tot mai legat de Hitler și de politica Berlinului, afișînd, în criza cehoslovacă, o atitudine conformă cu a prietenilor săi de la nord de Alpi. Este semnificativ, în acest sens, că la 12 mai, la numai două zile după ce Hitler a părăsit Italia, Ciano consemnează că socrul său era hotărît să semneze tratatul de alianță cu Berlinul de la care tocmai se eschivase. Două zile mai tîrziu, într-un discurs rostit la Genova, Mussolini a avertizat că *«În caz de conflict cu așa-zisele mari democrații [...] statele totalitare vor forma imediat un singur bloc și vor merge pînă la capăt»*. La 26 mai, Ciano l-a asigurat pe ambasadorul Reichului cu privire la dezinteresul Italiei față de soarta Cehoslovaciei și de „completa solidaritate" a Romei cu Berlinul [18]. În iunie, propunerea făcută de Ribbentrop pentru încheierea unei alianțe militare între cele două mari puteri fasciste a fost primită cu mai multă bunăvoință la Roma. Dacă ar fi să

dăm crezare lui Ciano, socrul său se gîndea chiar să intre în luptă, fără ezitări, alături de germani, în caz de conflict. Cert este că Mussolini a susținut, în mai multe cuvîntări, acțiunea germană împotriva Cehoslovaciei, oferind Reichului solidaritatea Italiei. Iar Berlinul a exploatat poziția adoptată de Mussolini pentru a șantaja Marea Britanie și Franța. La 11 august, într-o convorbire cu ambasadorul Poloniei la Berlin, Josef Lipski, Herman Göring a declarat : «Italienii nu vor tolera ca, în cazul unui conflict din cauza problemei sudete, Reichul să fie atacat de Franța» [19].

Cehoslovacia în stare de alarmă

După vizita întreprinsă de Hitler în Italia, Berlinul și-a amplificat provocările împotriva Cehoslovaciei.

La 22 mai 1938, în Cehoslovacia urma să se desfășoare primul tur al alegerilor generale. Profitînd de acest eveniment, Hitler a dat indicații germanilor din regiunea sudetă să organizeze provocări pe scară largă împotriva autorităților cehoslovace și, sub pretextul persecutării lor, să ceară ajutorul Germaniei.

La 20 mai, generalul Keitel i-a supus lui Hitler spre aprobare un proiect al planului de operații pentru cotropirea Cehoslovaciei, în care se preciza că era preferabil ca atacul contra acesteia să fie declanșat :

a) Fie după o perioadă activă de controverse diplomatice și de tensiune, care să se desfășoare paralel cu pregătirile militare și care să fie exploatate pentru a arunca asupra inamicului responsabilitatea războiului ;

b) Fie printr-o acțiune-fulger, care să urmeze unui „accident grav", menit să plaseze Germania „la adăpostul unei provocări intolerabile" și să constituie, cel puțin în

ochii unei părți a opiniei publice mondiale, justificarea morală a pregătirilor militare. Un anteproiect al planului, discutat de Keitel cu Hitler la 21 aprilie 1933, preciza că un asemenea accident putea fi „asasinarea ministrului *Germaniei, în cursul unei manifestații antigermane*“ [20].

În preziua alegerilor, pregătirile pentru primirea „eliberatorilor“ erau în toi în regiunea sudetă : se repetau cîntecele prin care ei urmau să fie salutați, se împleteau ghirlandele pe sub care trebuiau să treacă și se întocmeau listele proscrișilor, din care nu lipseau comuniștii, socialiștii și democrații germani. Totul fusese prevăzut, cu excepția a două „detalii“ : care va fi atitudinea poporului cehoslovac ? Cum va reacționa restul lumii și în primul rînd Anglia ?

Pregătirile efectuate de germani nu au rămas neobservate la Praga. În consecință, în ziua de 20 mai, prinzîndu-i pe reprezentanții presei, pentru a le face unele declarații asupra *Statutului naționalităților*, aflat în curs de elaborare, primul ministru Milan Hodža a avertizat poporul, declarînd : «Azi trebuie să ne dăm seama că timpurile idilice pe care le-am trăit timp de 15 ani, perioada de după război, au trecut. Ne întoarcem la epoca luptelor. Poporul nostru trebuie să fie în stare de permanentă alarmă. Vom rezista în toate împrejurările. Tradiția noastră este de a lupta pentru condițiile noastre de existență» [21]. Totodată, guvernul cehoslovac a hotărît să cheme sub arme un contingent de rezerviști și unele categorii de tehnicieni. Mobilizarea a fost efectuată în cursul nopții de 20—21 mai și s-a desfășurat cu o rapiditate fulgerătoare și cu o perfecțiune militară rară. Ca urmare, la numai cîteva ore după ce ordinele de chemare fusese transmise, trupele au și pornit în marș în direcția frontierelor.

În seara zilei de 20 mai, au intervenit noi elemente ce au determinat o agravare extremă a crizei. Mai întîi, s-a aflat că Konrad Henlein, șeful Partidului germanilor sudeți, fiind invitat de Milan Hodža la Praga pentru discutarea proiectului Statutului naționalităților, a respins invitația și a plecat cu soția în Germania. Iar în cursul serii a avut loc incidentul de la Cheb (Eger), unde doi germani sudeți și-au pierdut viața într-o altercație cu grănicerii cehi [72]. Presa germană a amplificat evenimentul, afirmînd că el constituia „o nouă dovadă a persecutării și terorizării germanilor în Cehoslovacia", iar cele două victime au fost proclamate „primii martiri".

Evoluția evenimentelor din Cehoslovacia — avem în vedere, pe de o parte, atitudinea fermă a guvernului, iar pe de altă parte, modul cum au răspuns cetățenii ordinelor de mobilizare și suflul patriotic manifestat de întregul popor —, la care s-a adăugat poziția adoptată de marile puteri, i-au determinat pe naziști mai întîi să ezite, iar apoi să bată în retragere și să renunțe, pentru moment, la atacarea Cehoslovaciei.

În zorii zilei de 21 mai, cu două ore înainte ca trupele germane să fi atins frontierele Cehoslovaciei, armata cehă ocupase deja poziții de luptă în spatele liniilor fortificate, așa încît dacă germanii ar fi încercat să înainteze, ei n-ar fi defilat sub ghirlande de flori, ci ar fi trebuit să lupte. Iar Comandamentul german era conștient de faptul că Wehrmachtul avea de înfruntat o armată ce poseda o tehnică de luptă avansată și cadre bine antrenate. Este semnificativ, în acest sens, că chiar Statul major general german, într-un raport înaintat lui Hitler, în primăvara anului 1938, avertiza : „Armata cehă trebuie să fie considerată ca modernă în ceea ce privește echipamentul și armamentul". Ea se compunea, în vreme de pace, din

17 divizii, fiecare avînd trei regimente de infanterie și două regimente de artilerie. Două dintre aceste divizii erau motorizate. Totodată, Cehoslovacia dispunea de patru divizii rapide, alcătuite din cîte o brigadă blindată și o *brigadă de cavalerie.* În vreme de război armata cehoslovacă putea să-și dubleze cu ușurință efectivele, putînd atinge chiar 40—45 de divizii.

Armamentul produs de industria de război cehoslovacă, mai ales noile mitraliere ușoare și grele, tunurile antitanc, mortierele, se bucura de unanima apreciere a specialiștilor militari. Tancurile, deși în număr insuficient, erau moderne. Numărul avioanelor, care se ridica la 1 200, a fost completat prin achiziționarea unor bombardiere sovietice de tipul B 71. Faptul că Cehoslovacia dispunea de un sistem de fortificații defensive bine organizat, construit după exemplul liniei Maginot, cu concursul unor tehnicieni francezi, sporea și mai mult capacitatea de rezistență a armatei cehoslovace [23].

În ziua de 21 mai, președintele Republicii Cehoslovace, Eduard Beneș, a reafirmat, într-un discurs radiodifuzat rostit la Tabor, hotărîrea țării sale de a rezista presiunilor Reichului și de a se opune pe calea armelor unei eventuale agresiuni : «Trebuie să fim conștienți de faptul că trăim acum momente foarte importante pentru statul nostru, cele mai importante de la război — a declarat Beneș. Iată de ce trebuie să ne spunem că ne vom comporta în consecință : să ne păstrăm liniștea, să ne fixăm un scop precis, să nu pierdem legătura cu desfășurarea lucrurilor la vecinii noștri și în întreaga Europă, să n-avem teamă de zilele ce vor veni și să fim gata la tot ceea ce s-ar putea întîmpla [...] Sîntem gata să apărăm independența țării pînă la ultimele consecințe [24].

Pe de altă parte, confruntați cu atitudinea plină de energie a autorităților cehoslovace și cu voința întregului popor de a pune mîna pe arme, germanii sudeți s-au supus fără rezistență, astfel încît pretinsa anarhie din regiunea sudetă, care ar fi trebuit să fie invocată de Berlin pentru a-și justifica intervenția, fusese lichidată, practic, înainte de a se fi stîrnit, iar autoritatea statului cehoslovac fusese pretutindeni restabilită.

În afară de aceasta, guvernul german a trebuit să ia în considerație și atitudinea opiniei publice internaționale, care era potrivnică Reichului, guvernele unor mari puteri exprimîndu-și deschis sprijinul față de Cehoslovacia.

Încă din luna martie, răspunzînd unei întrebări formulate de un corespondent de presă american referitoare la atitudinea guvernului sovietic în cazul unei agresiuni contra Cehoslovaciei, M. M. Litvinov a precizat că U.R.S.S. își va îndeplini datoria de aliat. Această luare de poziție a fost reconfirmată la 26 aprilie printr-o declarație a președintelui Prezidiului Sovietului Suprem al U.R.S.S., Mihail Ivanovici Kalinin. În zilele crizei din mai, guvernul sovietic a făcut cunoscut, prin intermediul lui Litvinov, la Moscova, și al reprezentanților săi la Praga și Paris, că Uniunea Sovietică era gata să se alăture aliaților ei francezi și cehoslovaci în cazul unei agresiuni din partea Germaniei [25].

La rîndul lor, Londra și Parisul au întreprins, în zilele respective, demersuri la Berlin, afirmînd, în termeni extrem de clari, că în eventualitatea unui conflict Franța și Marea Britanie vor fi de partea Cehoslovaciei. Astfel, în ziua de 21 mai, ambasadorul Marii Britanii la Berlin a cerut audiență ministrului afacerilor străine al Reichului și i-a atras atenția că Franța avea anumite obligații față de Cehoslovacia și că guvernul britanic nu putea garanta

că vrînd nevrînd Anglia nu va fi tîrîtă în conflictul ce ar izbucni.

Cîteva ore mai tîrziu, Henderson s-a prezentat din nou la Wilhelmstrasse pentru a-i comunica lui von Ribbentrop textul unui nou demers al guvernului britanic : «La Londra, situația guvernului german este înțeleasă, dar lordul Halifax nu dorește mai puțin să semnaleze grava responsabilitate pe care ar antrena-o o intervenție germană în Cehoslovacia. Din același punct de vedere al relațiilor anglo-germane, la care lordul Halifax ține atît de mult, această intervenție a Germaniei n-ar putea fi privită decît cu cel mai profund regret. Lordul Halifax speră că guvernul german va dori să facă uz de întreaga lui influență pe lîngă autoritățile conducătoare ale Partidului germanilor sudeți pentru a contribui la liniștire și la soluție pașnică ; căci, dacă un conflict ar izbucni, pericolele care ar rezulta din acesta ar fi incalculabile. Franța ar fi obligată să intervină în cazul unei agresiuni germane și, chiar în absența unor angajamente prin tratat, Anglia ar putea să fie antrenată, datorită unor circumstanțe sau unei necesități politice». A doua zi, 22 mai, reprezentantul Marii Britanii la Berlin i-a comunicat lui Weizsäcker : «Halifax consideră că situația este foarte gravă, dar nutrește speranța sinceră că noi, cei interesați, putem fi mai tari ca destinul. N-ar trebui să lăsăm să ne scape situația din mînă, [...] căci singurii care vor profita vor fi comuniștii». Cu același prilej, Henderson i-a predat reprezentantului german un mesaj personal din partea lui Halifax către von Ribbentrop, în care șeful Foreign Office-ului îl avertiza pe ministrul afacerilor străine al Reichului să nu spere ca Marea Britanie să poată rămîne de o parte într-o conflagrație europeană. „Perspectivele unei înțelegeri și ale unei cooperări între cele două popoare ale noastre ar fi grav

compromise printr-o acțiune care ar apare în ochii opiniei engleze că sacrifică de bună voie șansa unei reglementări pașnice“ [26] — sublinia lordul Halifax.

La toate acestea s-a adăugat faptul că în ziua de 21 mai femeile și copiii coloniei engleze din Berlin au părăsit în grabă Germania. Presa germană l-a acuzat pe Henderson că a aranjat cu „șiretenie machiavelică“ această evacuare, pentru a accentua impresia opiniei publice germane că războiul plutea în aer [27].

În ceea ce privește atitudinea guvernului francez, este semnificativă următoarea declarație făcută de Edouard Daladier, la 22 mai, ambasadorului Reichului, contele Welczeck : «Observ cu mare îngrijorare desfășurarea evenimentelor în Cehoslovacia. Guvernul englez, ca și guvernul francez au făcut la Praga intervenții personale nu numai pentru a evita repetarea incidentelor deplorabile, ci și pentru a pregăti terenul unei reglementări radicale a chestiunii germanilor sudeți, care mi se pare extrem de urgentă. Dvs. cunoașteți situația forțată în care Franța se găsește față de aliatul său Cehoslovacia. Nu eu am făcut pactul de alianță și nu mă bucur deloc din cauza lui. Dar pactul există și dacă dvs. veți ataca Cehoslovacia, francezii vor trebui să se bată, dacă nu vor să fie dezonorați. Un om de onoare, o națiune care are simțul onoarei nu poate să-și încalce cuvîntul. Într-o situație asemănătoare nici dumneavoastră n-ați acționa altfel» [28]. Iar într-o declarație făcută la 18 iulie 1946 în Adunarea Constituantă, același Daladier a afirmat că la întrevederea respectivă i-a arătat contelui Welczeck ordinul de mobilizare a armatei franceze, spunîndu-i : «Depinde de dumneata, Excelență, dacă voi semna ori nu acest document» [29].

Avînd în vedere poziția guvernului Chamberlain anterioară evenimentelor mai sus relatate, asigurările repetate

date Berlinului că nu se va opune realizării pretenţiilor Reichului de a alipi regiunile sudete, apare inexplicabilă fermitatea manifestată de britanici în zilele crizei din 21—22 mai. Dealtfel, trebuie precizat că germanii înşişi au fost surprinşi şi contrariaţi de această bruscă schimbare de atitudine şi au încercat să afle ce anume o determinase.

Aşa cum am arătat, Chamberlain dorea să ajungă la o înţelegere cu Germania şi era de acord ca în acest scop să sacrifice Cehoslovacia. Intenţia lui Hitler de a-şi realiza prin forţă pretenţiile i-a dat însă peste cap planurile şi aceasta într-un moment cînd opinia publică britanică se arăta ostilă naziştilor. Într-adevăr, discursul rostit de Henlein la Karlsbad demonstrase că ceea ce urmăreau în fond germanii era realizarea unui program care să asigure Reichului supremaţia în Europa. Acest fapt i-a trezit pe mulţi englezi la realitate. Pînă şi oamenii politici care făceau parte din echipa conducătoare a lui Chamberlain au manifestat, un moment, intenţia de a se opune unei noi agresiuni a lui Hitler. Într-un raport expediat Berlinului la 10 iulie, în care făcea o analiză retrospectivă a relaţiilor anglo-germane, ambasadorul von Dirksen avea să explice în felul următor atitudinea acestora : „englezii care stau la conducerea politică şi-au închipuit că, din punct de vedere tactic, au fost întrecuţi în viclenie şi că poziţiile lor de mare putere pe continent sînt ameninţate. Paralel cu năzuinţa pur omenească de a «nu se lăsa înşelaţi a doua oară» s-a întărit şi hotărîrea politică de a împiedica, chiar cu preţul unui război, orice noi încercări de modificare a raportului de forţe pe continent, fără un acord prealabil cu Anglia“ [30].

Fermitatea manifestată de britanici în timpul acestei faze a crizei sudete nu însemna însă renunţarea la politica

de conciliere cu agresorul promovată de guvernul Chamberlain. Este semnificativ, în acest sens, că atunci cînd a recomandat Berlinului să se abțină de la un act belicos împotriva Cehoslovaciei, Henderson a dat asigurări, în același timp, că politica guvernului britanic rămînea neschimbată: «Trebuie să avem numai răbdare și sînt convins că totul se va sfîrși cu bine și că Germania va cîștiga pe toată linia — a declarat ambasadorul britanic. După ce obstacolul pe care-l reprezintă problema germanilor sudeți va fi fost înlăturat, vor putea fi continuate convorbirile asupra tuturor chestiunilor». În aceeași ordine de idei menționăm și faptul că, la 22 mai, englezii i-au informat pe francezi că avertismentul dat guvernului german nu presupunea în nici un caz obligația Marii Britanii de a întreprinde o acțiune militară comună cu Franța pentru apărarea Cehoslovaciei [31].

În timpul crizei sudete din mai 1938 poporul român s-a comportat ca un aliat loial al popoarelor ceh și slovac, atît forțele revoluționare, cît și cele guvernamentale întreprinzînd multiple acțiuni pentru sprijinirea morală ori diplomatică a Cehoslovaciei și pentru contracararea planurilor naziste de dezmembrare a acestei țări.

În broșura intitulată *După Austria, Cehoslovacia* [32], editată în primăvara anului 1938, Partidul Comunist Român avertiza poporul:

„După ocuparea militară a Austriei, Germania hitleristă se pregătește de noi atacuri, de noi cuceriri. Mijloacele și căile întrebuințate vor fi diferite. Scopul același: subjugarea economică *și politică a tuturor țărilor și popoarelor*, care trebuie înhămate la carul marelui capital și al marii finanțe germane [...] asupra Ce-

hoslovaciei continuă să apese și în ceasul de față aceeași mare primejdie : primejdia de a fi atacată și invadată de armata germană, iar independența ei națională sugrumată".

Solidarizîndu-se cu cauza popoarelor ceh și slovac, partidul comunist releva interdependența dintre evenimentele din Cehoslovacia și de la frontierele ei și cele ce se conturau în alte părți ale Europei amenințate de naziști :

„Soarta României și a tuturor țărilor de pe valea Dunării este strîns legată de soarta Cehoslovaciei. [...] Hitlerismul vrea să stăpînească Europa. Toate țările nefasciste sînt amenințate. Pornit de la Berlin, un nou atac amenință deci deopotrivă întreaga Europă ! De aceea, apărarea Cehoslovaciei înseamnă astăzi apărarea întregului continent de furia sîngeroasă a dictaturilor fasciste, în frunte cu Germania".

Presa românească a luat atitudine și împotriva pretențiilor insolente formulate de naziștii sudeți care urmăreau, așa cum am arătat, destrămarea statului cehoslovac. Este ilustrativ în acest sens articolul *De la Wilhelm Tell la d. Henlein,* publicat de ziarul *Timpul,* sub semnătura lui Grigore Gafencu, care dezvăluia opiniei publice adevăratele substraturi ale revendicărilor germanilor sudeți :

„D. Henlein a vorbit în îndoita sa calitate de «minoritar» și de german. Ca minoritar e gata să răstoarne orice rînduială pentru a cere dreptate. Ca german e gata să răstoarne orice dreptate pentru a făuri o nouă rînduială.

Nu ne vom opri la revendicările «minoritare» ale fruntașului sudet. Faptul că cere «o nouă ordine juridică», sub obladuirea căreia să așeze drepturile și libertățile minoritarilor, n-ar supăra pe

nimeni fiindcă o asemenea ordine juridică trebuie să se împace și cu drepturile și libertățile majoritarilor. [...] D. Henlein cere însă mai mult. El cere un stat federativ, după pilda Elveției, care să cuprindă deplin autonome, ținuturile germane [...]. Și mai cere ca noul stat să facă o politică germană, prielnică «expansiunii germane spre răsărit». Minoritarii, deci, vor fi «autonomi», majoritarii, în schimb, vor trebui să facă politica totalitară a minoritarilor. În «Elveția» d-lui Henlein mai dăinuiește pălăria lui Goesler, Wilhelm Teli nu a trecut pe acolo". [33]

Guvernul român a exprimat deschis sprijinul României față de Cehoslovacia, ministrul de externe, Nicolae Petrescu-Comnen, declarînd reprezentantului Germaniei la București, Wilhelm Fabricius, în ziua de 22 mai :

„un conflict armat germano-cehoslovac va provoca, fără doar și poate, un război european [...] Vă rog să luați notă că România nu va putea să rămînă indiferentă față de soarta prietenei și aliatei sale Cehoslovacia". [34]

Cu riscul de a-și atrage represaliile Germaniei, guvernul român a autorizat trecerea, prin spațiul aerian al României, a avioanelor pe care Cehoslovacia le achiziționase din U.R.S.S. [35]

Atitudinea manifestată de poporul român de solidaritate și sprijin moral-politic față de popoarele ceh și slovac s-a bucurat de aprecierea celor mai înalte personalități politice din Cehoslovacia. Însuși președintele Beneš, primindu-l pe noul ministru român la Praga, Radu Crutzescu, în audiență de prezentare a scrisorilor de acreditare, în ziua de 24 mai, i-a cerut să transmită la București expresia celei mai vii recunoștințe pentru demersul făcut de Comnen pe lîngă Fabricius, demers pe care guvernul cehoslovac îl considera foarte util [36].

«Febra cehoslovacă» scade, dar fondul conflictului dăinuieşte

Confruntaţi cu atitudinea dîrză a Cehoslovaciei şi cu poziţia celorlalte state de sprijin faţă de Praga, germanii au hotărît să pună în marşarier maşina lor de război. Din indicaţiile Berlinului, la 23 mai, conducători ai Partidului germanilor sudeţi au reluat contactele cu guvernul cehoslovac, contacte ce fuseseră întrerupte la 20 mai, iar la 24 mai Henlein însuşi, care revenise între timp în Cehoslovacia, a avut o întrevedere cu Milan Hodža. Fondul conflictului rămăsese însă neschimbat, cele două părţi menţinîndu-şi punctele lor de vedere diametral opuse.

Poziţia guvernului cehoslovac, expusă de primul ministru Milan Hodža într-o declaraţie dată publicităţii în ziarul britanic *Daily Herald*, prevedea consacrarea drepturilor egale pentru germanii sudeţi cu cele ale cehilor şi slovacilor. În acest sens, el oferea cetăţenilor de origină germană autoadministraţie, posibilitatea de a ocupa, proporţional cu numărul lor, toate demnităţile publice în armată, în justiţie şi în orice comună administrativă, fără a mai pomeni de toate libertăţile de ordin cultural pe care ei le aveau dintotdeauna : «Dorim colaborarea în sînul guvernului cu membrii Partidului d-lui Henlein — preciza Milan Hodža —, dar cu două condiţii :

— să recunoască, în primul rînd, că guvernul central este organismul ce decide toate chestiunile importante ce privesc interesele vitale ale statului ;

— că trebuie să accepte linia urmată de politica noastră externă, care se bazează pe cooperarea tuturor statelor, fără a exclude vreunul» [37].

Sudeţii au pretins, prin conducătorii lor, dreptul la „autodeterminare", iar egalitatea în drepturi, promisă de

guvernul cehoslovac, să fie acordată prin recunoașterea personalității juridice a grupului lor etnic. În concepția lor, egalitatea de drepturi a germanilor sudeți cu ceilalți cetățeni ai Cehoslovaciei nu avea valoare decît dacă era întemeiată pe posibilitatea de acțiune juridică și politică a Grupului etnic sudet, considerat drept „comunitatea politică a cetățenilor germani" [38].

Pretențiile formulate de fruntașii germanilor sudeți urmau indicațiile lui Hitler de a nu ieși în întîmpinarea dorinței guvernului de la Praga de rezolvare a crizei sudete, aceasta pentru a se justifica torpilarea tratativelor și perpetuarea conflictului. Este semnificativ în acest sens că la începutul lunii iunie, într-o întrevedere a lui Konrad Henlein cu Obergruppenführer-ul Lorenz, luîndu-se în discuție modalitatea de comportare în cazul cînd Praga, sub presiunea puterilor occidentale, ar fi hotărît să satisfacă cererile sudeților și ar fi propus intrarea în guvern a unor reprezentanți ai acestora, s-a stabilit ca Partidul germanilor sudeți să răspundă DA, dar să condiționeze acest DA de schimbarea politicii externe a statului cehoslovac. „Niciodată cehii nu vor accepta aceasta" — au conchis Henlein și Lorenz. [39]

Adolf Hitler aprobă planul de cotropire a Cehoslovaciei

În vreme ce liderii germanilor sudeți continuau tratativele cu guvernul de la Praga, cu intenția vădită de a le torpila și a arunca apoi vina pentru aceasta asupra cehilor, Berlinul își intensifica pregătirile în vederea atacării Cehoslovaciei. Deși în timpul crizei din mai Adolf Hilter *fusese nevoit* să bată în retragere, aceasta nu însemna că el renunțase, ci doar că acțiunea trebuia mai bine pregă-

tită, deoarece experiența demonstrase că Cehoslovacia era hotărîtă să se apere. Apreciind că astfel de pregătiri nu puteau fi efectuate decît după liniștirea opiniei publice internaționale, la 23 mai, ministrul afacerilor străine al Reichului a dat asigurări ambasadorului Cehoslovaciei la Berlin că Germania nu avea nici o intenție agresivă față de țara sa și că zvonurile referitoare la concentrarea de trupe germane nu aveau nici un temei.

La 30 mai, numai o săptămînă după ce Ribbentrop dăduse asigurările mai sus amintite, Hitler a aprobat forma definitivă a planului de operații pentru cotropirea Cehoslovaciei — *Fall Grün*. „Am luat hotărîrea irevocabilă de a zdrobi Cehoslovacia, printr-o acțiune militară, într-un viitor apropiat — preciza dictatorul nazist [...]. Alegerea judicioasă și exploatarea hotărîtă a unui moment favorabil sînt cea mai sigură garanție a succesului. În acest scop, pregătirile trebuie să înceapă imediat". Expunînd premisele politice ale declanșării operației, Hitler releva că erau necesare următoarele condiții : a) un pretext convenabil ; b) o justificare politică satisfăcătoare ; c) o acțiune care să-l surprindă pe inamic și să-l găsească în cea mai slabă stare de pregătire posibilă. „Este esențial — se sublinia în *planul Grün* — să se creeze în primele două sau trei zile o situație care să demonstreze statelor inamice care ar dori să intervină că poziția militară a cehilor este fără speranțe și să incite statele care au revendicări teritoriale față de Cehoslovacia să se alăture imediat acțiunii noastre. În acest caz ne putem aștepta la o intervenție a Poloniei și a Ungariei, mai ales dacă Franța, din cauza atitudinii neechivoce a Italiei alături de noi, va manifesta teamă sau cel puțin ezitare în fața riscului de a declanșa un război european, intervenind împotriva Germaniei. După toate probabilitățile, trebuie să ne așteptăm să vedem ca Rusia să încerce să sprijine militar

Cehoslovacia, mai ales prin aviația sa". *Planul Grün* stabilea drept sarcini în domeniul propagandistic intimidarea cehilor prin amenințări și slăbirea voinței lor de a rezista, „instruirea" minorităților naționale din Cehoslovacia asupra modului în care să susțină acțiunile Reichului, precum și influențarea neutrilor în favoarea punctului de vedere german [40].

Conștienți că Germania nu era pe deplin pregătită din punct de vedere militar, unii generali germani au încercat să se opună executării *planului Grün.* Astfel generalul Ludwig Beck, șeful Statului major general german, a înaintat generalului Walter von Brauchitsch, comandantul trupelor trestre, mai multe memorii în care atrăgea atenția asupra slăbiciunilor planului de atacare a Cehoslovaciei. Un alt general, Gustav von Wietersheim, șeful Statului major al trupelor care protejau frontierele occidentale ale Reichului, a avertizat, la rîndul său, că în caz de război, germanii nu vor putea rezista mai mult de trei săptămîni unei ofensive franceze. Generalul Wilhelm Adam, superiorul său direct, s-a raliat acestor păreri. Adolf Hitler n-a ținut seama însă de punctul de vedere exprimat de generalii mai sus amintiți, acest fapt determinîndu-l pe generalul Beck să-și prezinte, la 18 august, demisia din funcția de șef al Statului major general german [41].

Dictatorul nazist avea o părere destul de proastă față de conducătorii politici ai celor două puteri occidentale, așa că el nu se temea de o reacție a acestora în sprijinul prezumtivei sale victime. „Nu există nici un pericol de război preventiv împotriva Germaniei din partea unor puteri străine — sublinia Hitler în *Directivele strategice generale* din 7 iulie 1938. Reglementarea chestiunii cehe printr-o hotărîre pe care am luat-o personal constituie scopul imediat, care se află pe primul plan al intențiilor

mele politice. Sînt hotărît, cu începere de la 1 octombrie 1938, să profit de orice ocazie politică ce se va ivi pentru atingerea acestui scop". Acelaşi document consemna însă şi următoarea precizare a dictatorului nazist : „Nu mă voi decide să pornesc contra Cehoslovaciei decît dacă sînt ferm convins, la fel cum am fost cu ocazia ocupării zonei demilitarizate şi a ocupării Austriei, că Franţa nu va întreprinde nimic şi, în consecinţă, nici Marea Britanie nu va interveni" [42].

După cum se vede, Hitler însuşi mărturiseşte că dacă democraţiile occidentale ar fi dat dovadă de fermitate, el nu ar fi îndrăznit să atace Cehoslovacia. Numai că cele două puteri occidentale, dar mai ales Marea Britanie, nu erau deloc hotărîte să se opună anexării regiunilor sudete de către Reich.

Avînd în vedere pericolul ce se contura, guvernul român a iniţiat o serie de acţiuni diplomatice ce vizau consolidarea aliaţelor tradiţionale ale statului român şi asigurarea unui reazim mai solid pe puterile occidentale în faţa ofensivei Germaniei hitleriste.

Guvernul român şi-a intensificat eforturile pentru strîngerea legăturilor dintre ţările din estul şi sud-estul Europei în vederea creării unui grup de state care — avînd sprijinul Angliei şi Franţei — să poată constitui un adevărat baraj în calea înaintării hitleriste. După cum se ştie, între ţările membre ale Micii Înţelegeri (România, Iugoslavia, Cehoslovacia) şi Ungaria, pe de o parte, şi între ţările membre ale Înţelegerii Balcanice (România, Iugoslavia, Grecia, Turcia), şi Bulgaria, pe de altă parte, se manifestaseră pînă atunci divergenţe serioase. Pericolul ce-l reprezenta expansiunea Germaniei pentru toate statele din zonă a determinat cercurile conducătoare de la

Sofia și Budapesta să privească mai lucid situația internațională și să manifeste un oarecare interes pentru îmbunătățirea raporturilor cu statele vecine membre ale celor două alianțe regionale. În acest climat a devenit posibilă semnarea, la 31 iulie, a *Acordului de la Salonic,* de către Ioannis Metaxas, președintele Consiliului Permanent al Înțelegerii Balcanice, și Gheorghi Kiosseivanov, șeful guvernului bulgar, acord ce stipula angajamentul celor cinci state „de a se abține în relațiile lor mutuale de la orice recurgere la forță, în conformitate cu acordurile la care fiecare dintre aceste state au subscris în privința neagresiunii". „Prețul" pe care statele înțelegerii Balcanice au trebuit să-l plătească pentru a obține semnătura guvernului bulgar, a fost recunoașterea egalității în drepturi în domeniul înarmărilor, adică legalizarea, în fapt, a unei politici pe care Sofia o promova de mai mulți ani [43].

Un acord similar a fost semnat la 23 august la Bled între Ungaria și Mica Înțelegere [44].

Totodată, guvernul român a întreprins mai multe demersuri pe lîngă guvernele Marii Britanii și Franței, încercînd să capteze interesul acestora față de România și să obțină sprijin împotriva politicii expansioniste a Germaniei hitleriste. Cu prilejul sesiunii din luna mai a Consiliului Ligii Națiunilor, ministrul afacerilor străine al României, Nicolae Petrescu-Comnen, a avut mai multe întrevederi cu lordul Halifax și cu Georges Bonnet, insistînd asupra sporirii nivelului tranzacțiilor comerciale dintre România și cele două mari puteri occidentale. Reprezentantul țării noastre a atras atenția interlocutorilor săi că în caz contrar România era silită să se îndrepte spre piața germană și că schimburile economice cu Reichul atrăgeau, de regulă, puternice presiuni cu caracter politic ale Berlinului asupra Bucureștilor [45].

Tratativele începute de Petrescu-Comnen au fost continuate de Gheorghe Tătărescu, cu ocazia vizitei neoficiale făcute la Londra în zilele de 18—23 iunie 1938. Oamenii politici pe care i-a întîlnit Tătărescu, inclusiv șeful Foreign Office-ului, lordul Halifax, și primul ministru, Neville Chamberlain, *au fost de acord, în principiu, să* dea curs cererii guvernului român privind intensificarea schimburilor comerciale între Marea Britanie și România. Precizarea făcută de Halifax că „guvernul englez nu vrea să ridice o barieră contra intereselor comerciale legitime ale Germaniei în bazinul dunărean, dar vrea să mențină principiul porții deschise pentru a împiedica orice monopol economic al unor puteri" avertiza însă că guvernul Chamberlain lăsa cale liberă expansiunii economice a Reichului în estul și sud-estul Europei. Iar expansiunea economică atrăgea după sine dominația politică a zonei respective.

Dealtfel, Gheorghe Tătărescu de-abia părăsise Londra și reprezentantul României în Marea Britanie, Vasile Grigorcea, comunica Bucureștilor că guvernul englez hotărîse să amîne încheierea acordurilor economice cu guvernul român. „În timpul vizitei d-lui Tătărescu la Londra a domnit atmosfera cea mai cordială și favorabilă — telegrafia Grigorcea la 7 iulie. Consilierul regal a avut cele mai bune impresiuni iar cercurile engleze nu și-au ascuns satisfacțiunea de a-l vedea la Londra. Lucrurile au fost cît se poate de bine îndrumate, cînd a intervenit o schimbare cu totul neașteptată. Cînd acum opt zile m-am dus la Foreign Office ca să comunic, conform instrucțiunilor primite, că guvernul român ar vedea cu ochi buni ca o delegație economică engleză să vină la București în cursul lunii iulie, directorul politic mi-a răspuns : «Delegațiunea n-ar putea veni în cuprinsul lunii iulie, ci numai la toamnă. Guvernul a instituit o comisie interministerială care va trebui întîi să studieze problema și să elaboreze un plan

detaliat. Dealtfel n-ar fi bine să se lege prea mari speranțe în această chestiune» [...] Toată schimbarea bruscă a atitudinii engleze — continua ambasadorul român — se datorește unui cuvînt al primului ministru dat cu toată energia firii sale autoritare. Dl. Chamberlain a fost de părere că în acest moment nu trebuie o politică care ar duce la încordarea relațiilor cu Germania. Domnia-sa este informat că negocierile între sudeți și guvernul cehoslovac nu progresează și prevede noi momente de tensiune între Berlin și Praga, care vor cere intervenținea Marii Britanii. Or, pentru a-și putea justifica cu succes rolul de mediatoare, Anglia are nevoie de a-și crea de pe acum o atmosferă de prietenie la Berlin. Din toate acestea rezultă că Germania a lucrat aici din răsputeri și contra interesării mai mari a Angliei în Europa centrală și că a obținut deocamdată o amînare sau o încetinire a acțiunii britanice". [46]

Politica de *appeasement* a cercurilor conducătoare britanice, căreia i s-au raliat și cele franceze, s-a concretizat, practic, în abandonarea statelor din estul și sud-estul Europei „spațiului vital" reclamat cu insistență de Germania hitleristă. Acest fapt a dus — după cum vom vedea în continuare — nu numai la sacrificarea Cehoslovaciei, dar s-a repercutat din ce în ce mai negativ și asupra situației externe a României, determinînd izolarea ei în fața expansiunii statelor fasciste, revizioniste.

Misiunea Runciman

În vara anului 1938, conciliatorii britanici s-au gîndit la un plan propriu de rezolvare a chestiunii sudeților, aceasta ca o etapă în stabilirea unor bune raporturi între Londra și Berlin. Încă de la 23 mai, Nevile Henderson i-a

făcut cunoscut lui Weizsäcker că guvernul britanic intenţiona să trimită un observator în regiunea sudetă şi că dorea să cunoască părerea Berlinului faţă de această iniţiativă a Londrei. Reprezentantul Reichului a răspuns că guvernul ţării sale nu avea obiecţii, dacă această măsură putea contribui la înlăturarea motivelor de nemulţumire. [47] În zilele de 19—22 iulie, cu ocazia vizitei în Franţa a regelui şi reginei Angliei, Halifax a discutat acest plan cu Daladier şi Bonnet şi a primit aprobarea francezilor. [48] La 22 iulie, primindu-l pe ambasadorul german Herbert von Dirksen, care pleca în concediu în ţară, Neville Chamberlain i-a comunicat că voinţa sa şi a cabinetului pe care-l conducea era să determine, prin tratative cu Germania, o ameliorare şi o aprofundare a raporturilor reciproce. Referindu-se la situaţia din Cehoslovacia, el a relevat că guvernul englez se pregătise deja pentru eventualitatea unui eşec al discuţiilor dintre guvernul ceh şi Partidul germanilor sudeţi şi se gîndise la unele măsuri proprii menite să „ajute" guvernul ceh să iasă din impas. „Am avut impresia că în caz de eşec al negocierilor ne-am putea aştepta, din partea englezilor, la o presiune sporită asupra Pragăi, însoţită de propuneri concrete" — raporta Berlinului ambasadorul Dirksen. Cîteva zile mai tîrziu, Henderson a prezentat lui Weizsäcker „propunerile concrete" la care se gîndise Londra: lordul Runciman să meargă în Cehoslovacia ca mediator neoficial între cehi şi germanii sudeţi. [49] Aşa cum avea să precizeze Chamberlain, la 26 iulie, în Camera Comunelor, lordul Runciman urma să acţioneze ca *«investigator şi mediator... nu ca arbitru şi numai pe propria sa răspundere, fără a primi instrucţiuni de la guvernul Majestăţii Sale sau de la alt guvern*. La 26 iulie, ambasadorul Franţei, André François-Poncet, a comunicat lui Weizsäcker că guvernul fran-

cez era pe deplin de acord cu misiunea lordului Runciman. [50]

Planul britanic a fost primit cu răceală la Berlin, deoarece naziștii nu voiau să-și vadă mîinile legate în caz că mediatorul britanic ar fi adoptat un punct de vedere favorabil cehilor. Luînd ca pretext faptul că știrea respectivă fusese publicată în presă înainte ca guvernul german să-și fi dat consimțămîntul în mod oficial, la 26 iulie, Weizsäcker i-a spus la telefon lui Henderson: «Acestea sînt metode care nouă ne displac. Refuzăm să luăm poziție față de Misiunea Runciman, pe care noi o considerăm drept o afacere pur engleză» [51]. În această situație, a fost nevoie ca Halifax să trimită, la 28 iulie, un mesaj personal lui von Ribbentrop, în care, după ce explica circumstanțele ce determinaseră noua inițiativă britanică, afirma: „Dacă vă scriu atît de deschis și fără rezerve, aceasta este pentru că noi ne-am spus, o dată în plus, atunci cînd ați fost la Londra, că dvs. și cu mine am dori să vedem relațiile între Marea Britanie și Germania stabilite pe baza unei încrederi și colaborări reciproce și mi se pare că situația prezentă ne oferă o frumoasă ocazie de a face ceva pentru realizarea acestei speranțe ce ne este comună". [52] În pofida acestei noi intervenții britanice, germanii și-au menținut punctul de vedere de a nu-l considera pe Runciman decît „un cetățean britanic particular" și au dat indicații ambasadorului Eisenlohr, la Praga, să evite să ia legătura cu el. „O colaborare germană cu misiunea Runciman nu este de luat în considerație — s-a hotărît la Wilhelmstrasse. Natural, Runciman trebuie să fie menținut în situația de a-i fi teamă că chestiunea cehă să nu ia o turnură periculoasă dacă propunerile lui n-ar fi satisfăcătoare pentru germanii sudeți". [53]

Lordul Runciman a sosit la Praga la 3 august și vreme de mai bine de o lună de zile el a avut numeroase contacte cu reprezentanții guvernului cehoslovac și ai minorităților naționale din acea țară, încercînd să-și facă o impresie cît mai apropiată de realitate asupra situației. Misiunea sa era sortită însă dinainte eșecului, deoarece oricît de progerman s-ar fi dovedit el, naziștii nu aveau interes ca el să reușească. Este semnificativ, în acest sens, că la 8 august, reamintind germanilor sudeți directivele după care ei trebuiau să se conducă atît în tratativele cu guvernul de la Praga, cît și în discuțiile cu lordul Runciman, Berlinul indica *„să nu fie rupte negocierile, dar să se ceară întotdeauna mai mult decît este de presupus că va acorda adversarul"*. [54] Urmînd această linie de conduită, delegații Partidului germanilor sudeți s-au străduit să-l convingă pe Runciman că situația din Cehoslovacia era „atît de complicată și dificilă încît ea nu poate să fie reglementată prin negocieri sau acte diplomatice" și că răspunderea pentru aceasta revenea exclusiv cehilor, care erau prezentați ca „veritabili tulburători ai păcii în Europa". [55]

Capitolul IV

ZILELE PREMERGĂTOARE «MÜNCHENULUI»

Adolf Hitler pregătește o nouă criză în Cehoslovacia

În vreme ce Runciman își continua convorbirile în Cehoslovacia, atît cu reprezentanți ai guvernului cît și cu cei ai germanilor sudeți și ai maghiarilor, Adolf Hitler dirija evoluția evenimentelor spre o nouă criză în Cehoslovacia. Dictatorul nazist a pregătit cu multă grijă noua criză internațională, analizînd cu atenție pe cine se putea bizui cînd își va formula deschis pretențiile. La 26 iulie, ambasadorul italian Attolico îl asigurase pe von Ribbentrop că Italia va susține pînă la capăt politica Germaniei: «Atîta timp cît conflictul va rămîne localizat, Italia va rămîne „cu arma la picior" — a precizat reprezentantul Ducelui. Franța va ține cont de această atitudine a Italiei. Dacă Franța va mobiliza, Mussolini va ordona, de asemenea, mobilizarea, pentru a obține demobilizarea Franței. Iar dacă Franța va recurge la măsuri militare contra Germaniei, Mussolini va ataca Franța. Germania și Italia sînt atît de strîns unite încît raporturile lor echivalează cu o alianță» [1].

Un alt stat spre care naziștii își îndrepau speranțele era Ungaria horthystă. Concursul Budapestei era necesar Berlinului nu atît din punct de vedere militar, deoarece Ungaria era slab înarmată în perioada respectivă, cît mai ales din punct de vedere politic : Adolf Hitler intenționa să încredințeze guvernului horthyst misiunea de a declanșa „criza cehoslovacă". În oferta făcută Budapestei în numele dictatorului nazist acest fapt era exprimat fără echivocuri : „Germania vrea să soluționeze problema sudetă. Generalii vor să-l determine să renunțe, pe motiv că atacarea Cehoslovaciei ar însemna război mondial — considerînd că Anglia și Franța au obligația să facă cauză comună cu Cehoslovacia. El este convins însă că Anglia și Franța, nefiind pregătite de război, vor rămîne pasive [...] Recomandă ca Ungaria să se folosească de acest prilej pentru recîștigarea Ținutului de Sud [în Slovacia — n.n.] [...] Pentru el [Hitler] ar fi mai convenabil dacă de data aceasta ar fi ungurii cei care să găsească pricină cehilor. Ungaria să vină cu revendicări corespunzătoare și dacă cehii nu vor fi dispuși să le satisfacă sau vor ataca, atunci Germania va mobiliza îndată și va porni împotriva Cehoslovaciei. Germania ar apărea în fața lumii în alte culori dacă nu ar juca în permanență rolul atacatorului și al inițiatorului de agresiuni" [2].

Concepțiile oamenilor politici și ale oficialităților ungare față de alianța cu Reichul hitlerist exprimau o diversitate de păreri. Deși existau unele cercuri influente care erau devotate Reichului (primul ministru, Kalman Darányi, șeful de cabinet al ministrului de externe, István Csáky, ministrul Ungariei la Berlin, Döme Sztojay), predominau cei ce-și manifestau atitudinea de alarmă în fața expansionismului naziștilor.

Sub presiunea cercurilor politice și financiare îngrijorate de expansiunea rapidă a Reichului hitlerist, Darányi

și-a prezentat demisia la 13 mai 1938, ca succesor al său fiind desemnat Belá Imrédy, președintele Băncii Naționale a Ungariei, de la care se aștepta ca, păstrînd legăturile strînse cu Axa, să pună stavilă valului crescînd al național-socialismului și germanofilismului în Ungaria.

Încercarea cercurilor conducătoare ungare de a se sprijini pe aripa italiană a Axei a fost însă sortită eșecului deoarece Roma însăși se alinia cu tot mai mare docilitate politicii Berlinului.

În vara anului 1938 germanii au încercat în două rînduri, prin Hermann Göring, să-i convingă pe unguri că nu riscă nimic dacă intervin în cazul unui conflict armat între Cehoslovacia și Germania ; guvernul ungar a refuzat însă să-și asume vreun angajament în acest sens dacă nu primește asigurări din partea Berlinului că Reichul va sprijini cu trupe Ungaria împotriva aliaților Cehoslovaciei.

Între 18—21 iulie Imrédy și Kánya au vizitat Roma, încercînd să afle părerea italienilor în problema mai sus amintită. Mussolini a promis că guvernul italian va face uz de întreaga sa influență la Belgrad și București pentru a menține Iugoslavia și România neutre în cazul unui conflict ceho-ungar, dar i-a sfătuit pe unguri să nu recurgă la arme decît dacă erau provocați de Cehoslovacia [3].

La jumătatea lunii august 1938, hotărît să obțină din partea conducătorilor Ungariei un angajament că vor interveni împotriva Cehoslovaciei, Hitler i-a invitat pe regentul Horthy, primul ministru, Imrédy, ministrul afacerilor străine, Kánya, și ministrul apărării naționale, generalul Jenö Racz, să viziteze Germania. Cu prilejul acestei vizite (21—26 august 1938) naziștii au făcut tot ce le-a *stat în putință — începînd de la a-i flata pe oaspeți și* mergînd pînă la a-i șantaja — pentru a obține adeziunea

și cooperarea Budapestei la planul de atacare a Cehoslovaciei. Astfel, cunoscîndu-se atracția amiralului Horthy pentru mare, punctul principal al programului l-a constituit o vizită la baza militară maritimă de la Kiel, unde a avut loc lansarea la apă a crucișătorului *Prinz Eugen*. „Botezarea" acestei puternice nave germane cu numele generalului-comandant al trupelor care eliberase Ungaria de sub ocupația turcească constituia o altă dovadă de curtenie din partea gazdelor pentru oaspeții lor.

Discuțiile între cele două părți au început în ziua de 23 august, la bordul iahtului *Patria*, Hitler conferind cu Horthy, iar Ribbentrop și Weizsäcker cu Imrédy și Kánya. Avertizîndu-i pe interlocutorii săi unguri că *«cel ce nu ne sprijină pleacă cu mîinile goale»*, von Ribbentrop a insistat ca guvernul ungar să precizeze ce atitudine va adopta în eventualitatea unui conflict germano-cehoslovac. Această precizare era necesară deoarece în aceeași zi Ungaria semna Acordul de la Bled cu Mica Înțelegere, prin care statele semnatare se angajau să renunțe la agresiune și la folosirea forței în relațiile dintre ele. În după-amiaza zilei de 23 august, întîlnindu-l pe Imrédy, Adolf Hitler a repetat avertismentul ministrului său de externe, spunînd : *«acela care vrea să stea la masă trebuie să ajute cel puțin la bucătărie»*. [1]

Conducătorii Ungariei erau conștienți că țara lor nu era pregătită din punct de vedere militar pentru a face față unei confruntări cu statele Micii Înțelegeri în condițiile cînd Germania s-ar fi aflat angajată cu principalele sale forțe pe frontul de vest, împotriva Angliei și Franței. Mai mult încă, ei se îndoiau chiar și de șansele germanilor într-un război cu anglo-francezii. Amiralul Horthy a declarat că un atac împotriva Cehoslovaciei va însemna un război general, în care Anglia va crea o mare coaliție și a atras atenția că de-a lungul istoriei, deși pierduse multe

bătălii, Anglia cîştigase totdeauna războaiele. Spre indignarea germanilor, deşi au promis că Ungaria „intenţionează să coopereze", Horthy şi ceilalţi conducători unguri au refuzat să-şi asume angajamente precise, preferînd să aştepte desfăşurarea evenimentelor [5].

Fiind convins că Marea Britanie nu va interveni şi că într-o asemenea situaţie nici Franţa nu va fi dispusă să riste un război cu Germania, Hitler a ordonat să fie continuate pregătirile astfel încît la 1 octombrie Wehrmachtul să fie gata de acţiune. Acest fapt i-a alarmat pe acei germani — unii dintre ei făcînd parte chiar din înaltul aparat de stat — care se opuneau politicii belicoase a lui Hitler. În consecinţă, ei au căutat să avertizeze Londra despre planurile lui Hitler şi să ceară o atitudine fermă a democraţiilor occidentale.

La 23 august, Theo Kordt, consilier al ambasadei germane din Londra, i-a comunicat lui Horace Wilson că, după părerea lui şi a prietenilor săi, Hitler se îndrepta cu paşi siguri spre război şi că numai o politică fermă a guvernului britanic l-ar putea determina pe Hitler să renunţe la planurile lui. La începutul lunii septembrie, Ernst Weizsäcker, secretar de stat la Ministerul de externe al Reichului, i-a adus la cunoştinţă lui Karl Burckhardt, înalt comisar al Ligii Naţiunilor la Danzig, că Hitler intenţiona să invadeze Cehoslovacia în următoarele şase săptămîni. După părerea lui Weizsäcker, singura metodă pentru a-l determina pe Hitler să-şi contramandeze acţiunea era trimiterea de către Chamberlain a unei scrisori personale în care să-l avertizeze că «dacă Germania ar porni un atac împotriva Cehoslovaciei, ar izbucni un război în care Marea Britanie s-ar afla, în mod inevitabil, de partea opusă Germaniei». Prin intermediul lui George Warner, ministrul plenipotenţiar al Marii Britanii în Elveţia, mesa-

jul lui Weizsäcker a fost comunicat lui Halifax în seara zilei de 5 septembrie. La rîndul său, Theo Kordt a atras din nou atenţia reprezentanţilor Marii Britanii asupra necesităţii ca Londra să intervină la Berlin pentru a-l *opri pe Hitler din acţiunea proiectată* : «Vremurile excepţionale reclamă şi mijloace excepţionale — a declarat Kordt la întrevederea avută cu Wilson şi Halifax în *Downing Street nr. 10*. Azi nu vin la dumneavoastră ca însărcinat cu afaceri al Germaniei, ci ca purtător de cuvînt al unor cercuri politice şi militare din Berlin care vor să evite prin orice mijloace războiul. Declaraţia pe care v-o propunem trebuie să fie cît mai lipsită de echivoc şi suficient de fermă pentru a-şi atinge scopul [...] Patrioţii germani nu văd altă cale de a ieşi din impas decît o colaborare strînsă cu guvernul britanic în scopul de a preveni marea crimă ce ar constitui-o un război.» Halifax a dat asigurări lui Kordt că „problema" va fi examinată cu toată atenţia [6].

În ziua de 9 septembrie au avut loc la Londra consultări ministeriale pentru trimiterea unui nou avertisment Berlinului, în care să se sublinieze că folosirea forţei de către Germania va atrage după sine declanşarea unui conflict general în care vor fi implicate, inevitabil, şi Marea Britanie şi Franţa. Dacă Germania va face uz de forţă — scria Halifax în mesajul transmis lui Henderson în aceeaşi zi pentru a-l preda lui Ribbentrop şi lui Hitler —, „s-ar ivi o stuaţie care ar provoca nemijlocit o cerere de ajutor din partea guvernului cehoslovac. În acest caz guvernul Majestăţii Sale este convins că guvernul francez se va considera obligat să-şi respecte angajamentele luate prin tratat faţă de Cehoslovacia. Franţa fiind astfel implicată, guvernul Majestăţii Sale este de părere că desfăşurarea evenimentelor va trebui să ducă inevitabil la un conflict general, în care Marea Britanie nu se va putea ţine deoparte" [7].

Neştiind că această notă drastică fusese elaborată la sugestia lui Weizsäcker şi că ea era puternic susţinută de Wilson şi de Foreign Office, Henderson a refuzat s-o înmîneze lui Ribbentrop ; el aprecia că un avertisment oficial n-ar fi avut darul decît de a-l înfuria pe Hitler, determinîndu-l să declanşeze imediat agresiunea contra Cehoslovaciei.

Guvernul britanic, întrunit în ziua de 12 septembrie, s-a declarat de acord cu Henderson. Justificînd această hotărîre, Neville Chamberlain a argumentat că întrucît Hitler urma să rostească, în seara aceleiaşi zile, o importantă cuvîntare, Marea Britanie nu trebuia să-l indispună şi să-l împingă „să ţină un discurs violent în locul unuia conciliant" [8].

La Nürnberg se ridică cortina

În discursul rostit la 12 septembrie, în ultima zi a congresului de la Nürnberg, discurs plin de invective la adresa Cehoslovacei, Hitler a insistat asupra faptului că Reichul era protectorul germanilor din regiunea sudetă şi a cerut să li se acorde acestora dreptul de a hotărî cu privire la propria lor soartă. Era o formulă prin care dictatorul nazist făcea publică, de fapt, voinţa sa de a-i încorpora la Reich pe germanii sudeţi. Concomitent, conform unui plan dinainte stabilit, în districtele din regiunea sudetă locuită de germani au izbucnit tulburări menite să provoace şi să justifice intrarea trupelor în Cehoslovacia [9].

Incidentele au continuat şi în cursul zilei de 13 septembrie, cînd partizanii lui Konrad Henlein au atacat poliţia şi jandarmeria încercînd să ocupe gările, oficiile poştale şi posturile de poliţie. În condiţiile respective,

pentru a putea stăpîni situaţia, guvernul cehoslovac a fost silit să proclame legea marţială în mai multe districte locuite de germanii sudeţi. În aceeaşi zi, conducerea Partidului germanilor sudeţi, care acţiona la indicaţiile Berlinului, *a formulat un adevărat ultimatum adresat guvernului* cehoslovac, cerînd revocarea imediată a legii marţiale şi retragerea poliţiei, jandarmeriei şi a oricăror alte formaţii militare din districtele germanilor sudeţi. „Dacă cererile germanilor sudeţi nu sînt acceptate în termen de 6 ore, conducerea Partidului germanilor sudeţi îşi declină orice responsabilitate în ceea ce priveşte evoluţia ulterioară a evenimentelor" — se preciza în documentul pe care deputatul Karl-Hermann Frank l-a prezentat, în numele lui Konrad Henlein, guvernului condus de Milan Hodža [10].

Ziua de 13 septembrie a fost nefastă pentru Franţa, care se afla la răscruce, trebuind să aleagă între *activism* şi *defetism*. Dacă guvernul francez nu reacţiona la discursul violent rostit de Hitler, următoarea acţiune a acestuia putea să fie anexarea propriu-zisă a teritoriilor germanilor sudeţi. Iar dacă se opunea Reichului, sprijinindu-i pe cehi, atunci trebuia avută în vedere şi eventualitatea războiului. Dar era oare pregătită Franţa pentru a lupta ? Cu o zi înainte, generalul Gamelin îl asigurase pe Edouard Daladier că în caz de război „naţiunile democratice vor dicta pacea". În cadrul guvernului existau un număr de şase miniştri (Paul Reynaud, ministrul justiţiei, Georges Mandel, ministrul coloniilor, Auguste Champetier de Ribes, ministrul foştilor luptători şi al pensiilor, César Campinchi, ministrul marinei, Jean Zay, ministrul educaţiei, şi Henri Queuille, ministrul agriculturii) care se pronunţau pentru o politică de rezistenţă faţă de Reich. Ei apreciau că deşi Franţa nu era, poate, complet pregătită pentru

război, nici Germania nu-și terminase reînarmarea. Pe de altă parte, trebuia avut în vedere că Franța putea beneficia de sprijinul Angliei, al Uniunii Sovietice și al statelor Micii Antante. Ei avertizau că dacă Cehoslovacia era abandonată, întregul eșafodaj al securității Franței avea să se prăbușească.

Adversarii politicii de rezistență față de pretențiile Germaniei (Georges Bonnet, ministrul afacerilor străine, Camille Chautemps, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri și ministrul coordonării interministeriale, Anatole de Monzie, ministrul lucrărilor publice, Charles Pomaret, ministrul muncii) considerau că Hitler nu va renunța la planurile sale, mai ales după discursul rostit la Nürnberg, și că nu merita să se rişte un război pentru Cehoslovacia [11]. În tot cursul zilei de 13 septembrie cabinetul s-a aflat într-o continuă dezbatere, fără a putea să ajungă la un punct de vedere unitar. Seara, la ora 22,10, Daladier a trimis lui Chamberlain un mesaj în care sugera să se organizeze o întîlnire *à trois* anglo-franco-germană „cu scopul de a se ajunge la o reglementare pașnică pentru care Hitler a pledat în discursul său de aseară". Era un indiciu că partizanii politicii de conciliere cu Germania nazistă reușiseră să împiedice adoptarea unei hotărîri de rezistență față de pretențiile lui Hitler.

Considerînd că prezența lui Daladier, șeful unui cabinet dezbinat, nu i-ar fi fost de nici un ajutor, Chamberlain a hotărît să acționeze de unul singur și, în aceeași seară, i-a propus lui Hitler o întîlnire bilaterală pentru găsirea unei „soluții pașnice" în chestiunea Cehoslovaciei. „Avînd în vedere că situația devine tot mai critică, intenționez să vin neîntîrziat la dumneavoastră pentru o întrevedere în scopul găsirii unei soluții pașnice — glăsuia *textul telegramei expediată la ora 23.00*, pe care Henderson trebuia s-o înmîneze dictatorului german. Propun să vin

la dumneavoastră pe calea aerului și aș putea pleca începînd de mîine. Vă rog să-mi comunicați termenul cel mai grabnic la care mă puteți primi, precum și locul întîlnirii. V-aș fi recunoscător pentru un răspuns grabnic" [12].

Hotărîrea lui Neville Chamberlain de a angaja negocieri cu Adolf Hitler este cu atît mai condamnabilă cu cît în cadrul tratativelor urma să fie abordată și chestiunea statutului teritorial al unei țări independente și suverane — Cehoslovacia — al cărei guvern nu fusese invitat la convorbiri și nici măcar consultat asupra oportunității unor astfel de discuții.

Întrevederea Hitler-Chamberlain de la Berchtesgaden

Primind asentimentul lui Adolf Hitler, Neville Chamberlain a plecat spre Germania, în dimineața zilei de 15 septembrie, însoțit fiind de Horace Wilson și William Strang. În aceeași zi, spre seară, delegații britanici au sosit la Berchtesgaden, unde erau așteptați de Adolf Hitler și principalii săi colaboratori.

Spre nemulțumirea lui Joachim von Ribbentrop, Hitler și Chamberlain au hotărît să discute „între patru ochi", singurul martor fiind Paul Schmidt, care servea drept interpret. Potrivit relatării acestuia, convorbirea dintre cei doi nu s-a desfășurat deloc într-un spirit pașnic, luînd, adesea, forme de-a dreptul furtunoase. Problema centrală a discuțiilor dintre dictatorul nazist și premierul britanic au reprezentat-o relațiile germano-engleze și, în cadrul evoluției acestora, găsirea unei soluții pentru „rezolvarea" crizei sudete. Dar să derulăm, în continuare, „filmul" întrevederii Hitler-Chamberlain din 15 septembrie 1938, reconstituit după stenograma [13] redactată de Paul Schmidt și după memoriile fostului interpret al lui Adolf Hitler.

«De cînd am devenit prim ministru al Angliei — a declarat Chamberlain, deschizînd discuția — am urmărit apropierea anglo-germană și am folosit toate ocaziile pentru realizarea acestei intenții. În ciuda dificultăților ivite în relațiile anglo-germane, am avut tot timpul sentimentul că este posibil să avem o explicație directă, care să fortifice relațiile noastre reciproce. În cursul ultimelor săptămîni situația a devenit gravă, pericolul unui conflict apărînd de-a dreptul iminent. Conștient de tensiunea existentă, am hotărît să vin în Germania, pentru a încerca să clarific deschis situația într-o întrevedere cu dvs.»

«Apreciez ca deosebit de importantă călătoria dvs. — a răspuns Adolf Hitler. Întreg poporul german se bucură de această călătorie, după cum dvs. ați putut constata din manifestațiile de simpatie ce vi s-au făcut la sosirea dvs. la München și pe drumul spre Berchtesgaden. Pot să vă declar deschis că din tinerețe eu am avut ideea unei strînse colaborări anglo-germane. Războiul a reprezentat o grea încercare pentru convingerile mele. Dar, după 1918, am avut întotdeauna prezentă în spirit ideea unei amiciții anglo-germane. În ultimii ani, această credință idealistă într-o comunitate rasială anglo-germană a suferit însă lovituri grele. Aș fi fericit, totuși, dacă, în ciuda acestor lucruri, aș reuși ca în ultimul moment să readuc întreaga evoluție politică în cadrul concepțiilor pe care eu nu am încetat să le predic în discursurile și în scrierile mele de 15 ani».

«Sînt bucuros să constat că apreciați călătoria mea — a intervenit din nou Chamberlain. Într-adevăr, nu este lucru ușor pentru un om de vîrsta mea să întreprindă un asemenea voiaj. Dar, faptul în sine că l-am întreprins trebuie să vă demonstreze dvs. și poporului german importanța pe care eu o acord apropierii germano-englezo, pre-

cum și dorința sinceră de a face tot ceea ce este în puterile mele pentru a depăși dificultățile prezente. Ar fi bine, poate, ca această primă întrevedere să servească unui schimb de idei generale asupra situației, pentru ca fiecare *să-l înțeleagă mai bine pe celălalt și să-și dea seama de* posibilitatea sau imposibilitatea realizării unui acord. Trebuie să mărturisesc deschis că mulți englezi sînt absolut convinși că discursurile dumneavoastră ascund proiecte îndelung pregătite. În ceea ce mă privește, eu am pentru dumneavoastră cea mai înaltă stimă și am venit în Germania pentru a încerca să găsim, în cursul unui schimb direct de vederi, soluția depășirii dificultăților. Sper ca mulțumită acestui schimb de vederi, fiecare dintre părți să reușească să cunoască complet vederile partenerului său ; din momentul cînd voi cunoaște bine politica dvs. voi putea lucra cu o încredere sporită pentru realizarea apropierii germano-engleze».

După aceste ultime cuvinte ale primului ministru britanic cei doi interlocutori au trecut la abordarea problemelor de fond ale relațiilor internaționale și, în cadrul acestora, ale relațiilor anglo-germane.

«Toate problemele în discuție — a subliniat dictatorul german — sînt dominate de chestiunea germanilor sudeți, care a depășit, actualmente, stadiul discuțiilor teoretice, dat fiind că situația evoluează, din oră în oră, spre o criză deschisă. Tocmai de aceea mi se pare indicat să începem imediat cu această chestiune, determinantă pentru evoluția ulterioară a relațiilor germano-engleze. Nu zăbovesc asupra evocării unui trecut care să ateste numeroasele divergențe și puținele puncte comune dintre Anglia și Germania. Important este să știu dacă și în ce măsură în starea actuală a lucrurilor cele două țări pot să se înțeleagă asupra unei atitudini comune în chestiunea sudetă. În fapt, situația este următoarea : Germania, de bună voie,

a limitat înarmarea navală la o proporție determinată față de puterea navală britanică. Acest acord presupune, bineînțeles, pentru fiecare parte contractantă, voința de a nu se antrena niciodată în război contra celeilalte părți. Dacă Anglia lasă să se înțeleagă mereu că în unele circumstanțe va interveni contra Germaniei, condiția de bază a acordului va dispărea și este preferabil ca Germania să-l denunțe».

«Germania — a dorit să afle Chamberlain — se gîndește să denunțe pactul înaintea unui eventual conflict sau în momentul cînd acesta s-ar declanșa ?»

«Anglia dă de înțeles în mod constant că ar putea interveni contra Germaniei și aceasta în vreme ce Germania a încheiat pactul naval tocmai în ideea că nu va purta niciodată război cu Anglia — a răspuns Hitler. Rezultă de aici un dezavantaj pentru Germania și ar fi mai sincer și mai onorabil să se pună capăt relațiilor convenționale».

Reluîndu-și expunerea asupra politicii Reichului, dictatorul german a afirmat hotărîrea Berlinului de a obține, cu orice preț, alipirea la Reich a germanilor sudeți, fiind dispus ca pentru realizarea acestui scop să-și asume chiar riscul unui război mondial.

«Dificultățile cu Cehoslovacia vor înceta odată cu întoarcerea la Reich a germanilor sudeți ? — a întrebat primul ministru britanic. Englezii se întreabă dacă aceasta este tot ceea ce dorește Germania sau dacă ea nu vrea, în realitate, fărîmarea statului cehoslovac»

«Nu există decît o problemă, cea a germanilor sudeți, pe care o voi rezolva într-un fel sau altul. Aceasta este hotărîrea mea foarte fermă. Voi alege momentul potrivit pentru o soluție promptă. Am 49 de ani, și dacă chestiunea cehoslovacă trebuie să antreneze Germania într-un război mondial, vreau ca aceasta să aibă loc cît sînt încă tînăr,

pentru a putea conduce ţara să traverseze cu bine această criză, şi nu cînd voi fi la o vîrstă înaintată. Nu este mai puţin adevărat că chestiunea cehoslovacă rămîne ultima problemă importantă de rezolvat. Aş regreta profund dacă ea ar fi cauza unui război mondial. Dar acest pericol nu este de natură să-mi zdruncine hotărîrea. Nu doresc să las să subsiste în spiritul nimănui cea mai mică îndoială asupra hotărîrii mele ferme de a nu mai tolera multă vreme existenţa unui stat mic care tratează Reichul german milenar ca o cantitate neglijabilă».

Neville Chamberlain l-a ascultat cu deosebită atenţie pe Adolf Hitler, privindu-l deschis cu ochii săi căprui. Pe faţa sa bine conturată, tipic englezească, cu sprîncene stufoase, nas puternic şi gura energică sub o mustaţă mică, neagră, nimic nu trăda ce se petrecea în dosul frunţii înalte şi sub părul bogat, uşor încărunţit. Iar cînd a intervenit în discuţie pentru a cere unele lămuriri la cele spuse de interlocutorul său ori pentru a expune poziţia guvernului britanic a făcut-o plin de vioiciune şi zîmbind amabil, aproape împăciuitor.

«Înţeleg perfect, în oarecare măsură, punctul de vedere german cu privire la acordul naval anglo-german — a declarat primul ministru britanic. La vremea respectivă s-a încheiat un acord foarte rezonabil asupra forţelor navale, în ideea că problema unui război între cele două ţări nu se va pune vreodată. Dacă situaţia s-a schimbat astăzi în asemenea măsură încît trebuie avută în vedere eventualitatea unui război, este cu siguranţă pentru că chiar baza care a permis încheierea pactului a dispărut. Din acest punct de vedere eu pot fi de acord cu dvs. Dar trebuie să adaug, totuşi, că din partea germană nu se face îndeajuns deosebirea între o *ameninţare* şi un *avertisment*. După 1914 s-a reproşat Angliei, în repetate rînduri, de a nu-şi fi expus destul de clar intenţiile. Războiul

mondial ar fi putut fi evitat — au zis criticii — dacă Anglia şi-ar fi precizat net poziţia. Iată de ce, cînd cele două popoare sînt pe punctul de a ajunge din nou la război, trebuie în prealabil să-şi dea bine seama de consecinţele unui conflict de acest gen. În acest sens a acţionat Anglia ; ea n-a formulat o ameninţare, ci doar un avertisment. Cunoscînd aceste fapte, vă revine dvs. misiunea de a lua hotărîrile».

Şeful guvernului şi al regimului nazist n-a fost de acord cu explicaţiile primului ministru britanic. El a arătat că evoluţia evenimentelor ajunge, adesea, la un punct cînd nimic nu mai este posibil — nici măcar avertismentele drastice — pentru a împiedica „dezvoltarea fatală", adică războiul.

La rîndul său, şi reprezentantul Marii Britanii şi-a dat seama că nu avea nici un rost să mai insiste pentru a-l convinge pe Hitler de justeţea punctului său de vedere, concentrîndu-şi eforturile pentru a încerca să afle dacă exista vreo posibilitate de a împiedica declanşarea războiului. Neville Chamberlain şi ceilalţi conciliatori erau dispuşi să sacrifice Cehoslovacia pe altarul înţelegerii cu Reichul nazist, singura condiţie pe care ei o puneau fiind ca „afacerea cehoslovacă" să se consume în mod „paşnic", pentru a nu trezi reacţia ostilă a opiniei publice britanice.

«Cred că am înţeles bine punctul de vedere german — a continuat Chamberlain. Am înţeles că dvs. sînteţi gata să acceptaţi riscul unui război mondial pentru a asigura reîntoarcerea la Reich a celor 3 milioane de germani sudeţi. Pentru moment nu vreau să fac decît o singură remarcă : să aflăm dacă este posibil să împiedicăm izbucnirea unui război mondial din cauza celor 3 milioane de sudeţi. Am înţeles, totodată, că, după dvs., Cehoslovacia nu poate să subsiste ca o lance al cărei vîrf ar fi îndreptat

împotriva flancurilor Germaniei. Presupunînd că germanii sudeți s-ar reîntoarce la Reich, ceea ce ar rămîne din Cehoslovacia ar fi considerată, în continuare, ca un vîrf periculos îndreptat împotriva flancurilor Germaniei ?».

Întrebarea formulată de premierul britanic era destul de „tăioasă", deoarece un răspuns afirmativ din partea lui Hitler ar fi demonstrat că ceea ce urmărea în fond Berlinul era nu numai alipirea la Reich a teritoriilor germanilor sudeți, ci și lichidarea independenței statului cehoslovac. Dictatorul nazist nu s-a sfiit să declare că atîta vreme cît Cehoslovacia va întreține, cu alte țări, alianțe ce constituiau „o amenințare pentru Germania", Berlinul va considera această țară potrivnică Reichului și nu va tolera existența ei.

Răspunsul lui Hitler a fost edificator pentru ceea ce urmăreau în fond naziștii : lichidarea oricărei veleități de independență a ceea ce ar fi rămas din Cehoslovacia după alipirea la Reich a teritoriilor locuite de germanii sudeți, subordonarea totală a respectivului „stat" Germaniei hitleriste. Cu toate acestea, Chamberlain a continuat, la fel de calm, să pună întrebări, pentru a încerca să afle chiar și în asemenea condiții, ce „soluții" existau pentru o rezolvare „pașnică" a „chestiunii cehoslovace" :

«Îngrijorarea germană cu privire la rolul Cehoslovaciei s-ar risipi dacă s-ar ajunge la modificarea relațiilor acestei țări cu Rusia de o asemenea manieră încît Cehoslovacia să fie eliberată de angajamentele sale față de Rusia, în ipoteza cînd aceasta din urmă ar fi atacată, și pe de altă parte, să fie privată de posibilitatea unui ajutor venind din Rusia sau din altă țară ?».

Deși întrebarea formulată de Chamberlain lăsa clar să se înțeleagă că Marea Britanie era dispusă să lipsească Cehoslovacia de orice ajutor extern și s-o livreze „legată", în brațele Germaniei naziste, se pare că insistențele pre-

mierului britanic au sfîrşit prin a-l indispune pe cancelarul Reichului. Cert este că Hitler a ignorat pur şi simplu ultima întrebare formulată de Chamberlain mărginindu-se să declare : *«În orice caz, Cehoslovacia va înceta să mai existe în scurt timp»*.

Nemulţumit de faptul că, cu toate eforturile sale, nu găsea calea pentru „a trata" cu Hitler. Chamberlain a adoptat atunci o atitudine vădit indiferentă, declarînd că, în fond, Marea Britanie nu se preocupa de chestiunea germanilor sudeţi în sine, ci de menţinerea păcii.

«În Cehoslovacia pacea a încetat de mult să mai existe — a izbucnit Hitler». În această ordine de idei, el a debitat fel de fel de calomnii, pretinzînd că germanii sudeţi erau vînaţi pe străzi şi împuşcaţi de către cehi, că localităţi întregi fuseseră supuse unor atacuri cu gaze sau bombardamentelor de artilerie, după care a conchis : «E clar că nu mai pot tolera asemenea lucruri. Am făcut să se înţeleagă intenţiile mele la Nürnberg şi ar fi o eroare să se creadă că nu a fost vorba decît de fraze găunoase».

«Vă propun să adresăm un apel comun celor două părţi cu scopul de a le permite să continuie discuţiile într-o atmosferă mai calmă» — a fost de părere primul ministru britanic.

«Îmi este imposibil să adresez un apel de acest gen germanilor sudeţi» — a răspuns prompt Hitler, care nu era deloc interesat în potolirea lucrurilor în Cehoslovacia.

Chamberlain, care pînă în acel moment păstrase o atitudine calmă, începu şi el să se enerveze : «Dacă dvs. respingeţi categoric ideea unui apel la cele două părţi nu-mi rămîne altceva decît să abandonez această propunere». După o pauză de cîteva secunde el continuă : «De vreme ce sînteţi ferm hotărît să urmaţi o direcţie bine determi-

nată și nu vă opriți la ideea unui armistițiu pentru ce m-ați lăsat să vin în Germania ? În aceste condiții cel mai bun lucru ar fi să plec imediat înapoi, nu văd pentru ce aș mai rămîne».

Problema „război sau pace" se afla, în acel moment, pe muche de cuțit. Vreme de un minut Hitler ezită, după care se întîmplă ceea ce era de necrezut avînd în vedere modul cum se desfășurase discuția pînă în acel moment : el bătu în retragere.

«Mi se pare necesar să examinăm astăzi sau mîine dacă nu este posibil să găsim, totuși, o soluție pașnică» — a declarat Adolf Hitler. Dar pentru ca această schimbare de atitudine să nu fie interpretată de interlocutorul său drept slăbiciune, el a ținut să reafirme că era ferm hotărît să rezolve chestiunea, într-un mod sau altul, în cel mai scurt termen.

Primind asigurări din partea lui Chamberlain că era de acord ca problema să fie rezolvată într-un termen foarte scurt, Hitler a formulat atunci propunerile Berlinului :

«O acalmie imediată — a precizat el — poate fi obținută în teritoriul sudet dacă poliția de stat cehă va fi retrasă și dacă trupele vor fi consemnate în cazărmi. În rest, pentru a mă pronunța asupra dezvoltării pe care o vor lua convorbirile, mi se pare important să cunosc atitudinea Angliei privitoare la teritoriul sudet. Vrea Anglia sau nu să-și dea acordul la separarea acestui teritoriu și la schimbarea statutului actual al Cehoslovaciei ? Dacă Anglia poate subscrie la această separare și face cunoscută lumii această decizie de principiu, puteți fi convins că va rezulta din aceasta o mare potolire în teritoriul în cauză».

Constatînd „cu satisfacție" că în sfîrșit fusese atins „nodul chestiunii", Chamberlain n-a ezitat nici un moment să-și declare acordul pentru separarea teritoriilor sudete și livrarea lor Reichului. Problema care se punea

era ca punctul său de vedere să fie aprobat de ceilalţi membri ai cabinetului britanic şi de guvernul francez.

«Eu nu sînt în măsură să fac declaraţii categorice în numele guvernului englez în întregime — a declarat premierul britanic. Pe de altă parte, eu am obligaţia de a consulta Franţa şi pe lordul Runciman. Dar pot spune, în numele meu, acum cînd am înţeles ţelurile dvs, şi cînd ansamblul situaţiei mi se pare clar, că sînt gata să aflu dacă opinia mea este împărtăşită şi de colegii de cabinet. *Personal pot să declar că eu subscriu, în principiu, la separarea teritoriului sudet.* Dificultăţi mi se pare că rezidă în realizarea practică a acestui principiu. În aceste condiţii intenţia mea este să mă întorc în Anglia pentru a raporta guvernului şi a obţine aprobarea punctului meu de vedere».

Întrevederea s-a încheiat cu promisiunea lui Hitler că nu va lua nici o măsură de forţă împotriva Cehoslovaciei în următoarele zile. S-a stabilit, totodată, ca următoarea întrevedere să aibe loc tot în Germania, dar la Bad Godesberg, în regiunea Rinului de jos.

Conferinţa anglo-franceză din 18 septembrie 1938

Neville Chamberlaine s-a întors la Londra în ziua de 16 septembrie 1938. A doua zi, primul ministru britanic a avut o întrevedere de o oră şi jumătate cu Walter Citrine, Herbert Morrison şi Hugh Dalton din partea Consiliului naţional al Partidului Laburist, cărora le-a descris întîlnirea sa cu Hitler, omiţînd însă să menţioneze că fusese de acord „în principiu" cu cedarea regiunii sudete.

În aceeaşi zi, s-a întrunit şi cabinetul britanic. Lordul Runciman, rechemat din Cehoslovacia şi invitat să asiste la şedinţă, a informat despre rezultatele misiunii sale,

conchizînd că Cehoslovacia trebuia să cedeze Germaniei regiunea sudetă. La rîndul său, Neville Chamberlain a prezentat un rezumat al convorbirilor purtate cu Adolf Hitler. Cu acel prilej el a fost „uimit" să constate că unii miniștri refuzau să aprobe în mod necondiționat „principiul" separării germanilor sudeți de Cehoslovacia, propus de Hitler, și pe care el îl acceptase deja [14].

La Praga, conducătorii Cehoslovaciei urmăreau cu îngrijorare atitudinea guvernelor de la Londra și Paris. Dîndu-și seama că Marea Britanie și Franța nu vor risca un război cu Germania pentru apărarea Cehoslovaciei, președintele Eduard Beneš a abandonat teza menținerii integrității statului cehoslovac, concentrîndu-și eforturile spre obținerea sprijinului celor două puteri occidentale în favoarea unei Cehoslovacii mai restrînsă teritorialicește, dar care să păstreze, totuși, atributele fundamentale ale independenței și suveranității. În acest scop, el l-a trimis pe social-democratul Jaromir Nečas, ministrul ocrotirilor sociale, la Paris, pentru a negocia chestiunea respectivă cu socialiștii francezi. Instrucțiunile predate de Beneš lui Nečas precizau că Cehoslovacia era dispusă să cedeze Germaniei în regiunea sudetă teritorii în suprafață de 4—6 000 km^2, care să cuprindă 1 500 000—2 000 000 locuitori de naționalitate germană. Acest plan trebuia să rămînă strict secret. Nečas avînd indicații să nu-l informeze nici pe Stefan Osusky, ambasadorul Cehoslovaciei la Paris. Dealtfel, nota manuscrisă pe care Beneš a încredințat-o lui Nečas la plecarea acestuia la Paris, în ziua de 17 septembrie, începea cu fraza „*Nu voi admite niciodată să se pretindă că acest plan emană de la Cehoslovacia*", iar în final purta mențiunea : „*Să se distrugă această hîrtie*" [15].

Nečas a sosit la Paris în seara zilei de 17 septembrie și a luat imediat legătura cu Leon Blum, căruia i-a decla-

rat : «Lucrurile se desfășoară în acest moment în așa fel încît Anglia și Franța vor să ne ceară concesii. Vă aduc harta pe care Daladier va putea să vadă prin indicațiile asupra lucrărilor fortificațiilor noastre militare care este traseul extrem, dincolo de care noi am considera Cehoslovacia ca pierdută». Prin intrmediul lui André Blumel, prieten cu Leon Blum. harta trimisă de Beneš a fost predată lui Daladier în dimineața zilei de 18 septembrie, înainte de îmbarcarea acestuia în avionul cu care pleca la Londra pentru convorbiri cu liderii britanici. În ședința din 30 iulie 1947 a Comisiei parlamentare franceze de anchetă a evenimentelor survenite în Franța în perioada 1933—1945 Leon Blum a declarat că André Blumel l-a găsit pe Daladier «foarte îngrijorat de pericolul în care se afla Cehoslovacia și dornic de a face totul pentru a-l para, dar se simțea complet neputincios în fața acelui soi de coaliție pe care o formau contra lui liderii guvernului englez și propriul său ministru de externe» [16].

Convorbirile anglo-franceze au început în ziua de 18 septembrie, la ora 11. în *Downing Street nr. 10* [17]. Edouard Daladier era acompaniat de Georges Bonnet, ministru al afacerilor străine, Alexis Léger, secretar general al Quai d'Orsay-ului. Charles Corbin, reprezentantul Franței în Marea Britanie. Charles Rochat, Jules Henry și Roland de Margerie. Din partea britanică au participat la convorbiri „cei patru mari" — Neville Chamberlain, lordul Edward Halifax, Sir John Simon și Sir Samuel Hoare, asistați de Sir Robert Vansittart, Sir Horace Wilson, Sir Alexander Cadogan, Edward Bridges, William Strang și Frank Roberts.

Primul ministru britanic a făcut interlocutorilor săi francezi o expunere detaliată asupra *modului cum* decursese întrevederea cu Hitler la Berchtesgaden. El a prezen-

tat cu lux de amănunte punctul de vedere formulat de dictatorul nazist, precum şi ameninţările proferate de acesta la adresa Cehoslovaciei, dar a omis, şi de data aceasta, să precizeze că personal se declarase de acord cu acceptarea principiului separării germanilor sudeţi.

«Convorbirea mea cu dl. Hitler s-a desfăşurat într-o atmosferă dificilă — a remarcat Chamberlain în finalul expunerii sale. Trebuie să recunosc că dl. Hitler este în stare să provoace o catastrofă generală. Este posibil ca el să nu dorească să atace Cehoslovacia, afară de cazul că el gîndeşte că poate s-o facă fără riscuri. Dar dacă se decide totuşi să-şi asume riscul unui război general sau dacă ajunge la o asemenea situaţie în Germania încît îşi dă seama că este necesar un gest definitiv, atunci nimic nu se va putea face pentru a-l opri. Asigurările d-lui Hitler că în prezent nu va pune în mişcare maşina militară ne-au dat un scurt răgaz, în care să decidem ce s-ar putea face». După părerea lui Chamberlain, exista o singură cale prin care acţiunea violentă putea fi înlăturată şi anume aceea ca guvernele Marii Britanii şi Franţei să fie gata să discute anumite măsuri de separare a sudeţilor. «Dacă noi putem accepta părerea că acesta este următorul pas de făcut, guvernul german este dispus să discute căile şi mijloacele pentru punerea în aplicare a acestui principiu într-o manieră normală. Pentru moment, prima şi cea mai importantă chestiune este să stabilim dacă noi sîntem pregătiţi să declarăm că vom relua negocierile cu dl. Hitler pe baza acceptării principiului separării germanilor sudeţi. În caz contrar, trebuie să ne aşteptăm că răspunsul lui va fi să dea ordin de marş şi noi cunoaştem că au fost luate deja toate măsurile pentru o acţiune în acest sens, în cel mai scurt timp posibil. Aş fi recunoscător să aflu părerea prietenilor francezi asupra deciziei ce trebuie s-o luăm acum».

«Am ascultat cu mare interes expunerea dvs. cu privire la convorbirea pe care ați avut-o cu dl. Hitler — a declarat Edouard Daladier. Îmi dau seama că nu a fost deloc agreabilă. Este evident că Führerul trăiește într-o atmosferă de exaltare care se manifestă mai ales la anturajul său cel mai apropiat. Dar aceasta nu exclude abilitatea. Eu recunosc în remarcile lui Hitler maniera propagandei naziste care nu a încetat să afirme că Germania întotdeauna a vrut pacea și că este animată de cele mai pașnice interese, că dl. Hitler are cele mai bune intenții, dar că Germania este amenințată cu distrugerea de către vecinii lacomi». În această ordine de idei el a reamintit interlocutorilor săi întîlnirea la care, nu cu mult timp în urmă, feldmareșalul Göring îl asigurase pe lordul Halifax că Germania nu se gîndea la anexarea regiunilor sudete. Or, nu trecuseră decît cîteva luni și se putea constata că germanii își ațintiseră deja privirea spre acele teritorii și probabil aveau în vederile lor multe alte obiective. Întrucît guvernul francez nu avusese timp să studieze propunerile germane, în vreme ce guvernul Majestății Sale deliberase deja asupra lor, și, în plus, avea și avantajul de a cunoaște opinia lordului Runciman, care tocmai se întorsese din Cehoslovacia, Daladier a fost de părere că era bine ca partea britanică să-și spună mai întîi părerea asupra propunerii în curs de examinare.

«Cred că concluziile d-lui Daladier sînt rezonabile — a intervenit Chamberlain. Lordul Runciman a fost rugat să se întoarcă din Cehoslovacia pentru ca guvernele britanic și francez să poată beneficia de părerile lui în decizia pe care o vor lua. El mi-a vorbit foarte deschis despre dr. Beneš. După părerea lui, situația s-a deteriorat în Cehoslovacia deoarece dr. Beneš a fost întotdeauna în urma mersului evenimentelor. Ar fi bine să reținem aceste observații

cînd reflectăm asupra schimbărilor petrecute în cererile germanilor. Lordul Runciman a spus clar că, după părerea sa, nici o mediere sau alt aranjament între cehi și sudeți nu are șanse de succes». Însușindu-și punctul de vedere al lordului Runciman, Chamberlain a declarat că în asemenea condiții, chestiunea care se punea era foarte simplă și anume dacă Anglia și Franța acceptau sau nu principiul separării germanilor sudeți. «Guvernul francez — a continuat premierul britanic — are o poziție diferită de a noastră, deoarece el este legat prin obligațiile tratatului cu Cehoslovacia, în vreme ce noi nu sîntem legați prin nimic. De aceea ar fi mai potrivit ca dvs. să vă exprimați opinia».

«Într-adevăr, guvernul francez este într-o poziție mult mai delicată cînd se confruntă cu o asemenea propunere ce privește țara de care francezii sînt legați prin legături de prietenie și printr-o alianță — a fost de acord Daladier. Întotdeauna este foarte delicat să sugerezi unui prieten și aliat să consimtă la amputarea unui picior, ori, poate, a ambelor picioare». Daladier a precizat că avea mari rezerve față de acceptarea plebiscitului și a separării germanilor sudeți. După el, plebiscitul era o armă cu care guvernul german putea ține Europa centrală într-o stare permanentă de alarmă și nesiguranță. «Oriunde este o minoritate germană, Germania ar putea cere mai întîi autonomia, iar apoi ar merge sigur spre anexare. Este sigur că dacă noi acceptăm acum acest principiu, această armă va fi folosită, ulterior, pretutindeni unde se va ivi o ocazie favorabilă d-lui Hitler. Așa că în loc să negociem o soluție pașnică a incidentelor din Cehoslovacia, noi vom încuraja o politică ce va duce, pînă la urmă, la război».

«În general eu sînt de acord cu remarcile dvs. — a spus Chamberlain. Aș vrea totuși să atrag atenția că dl. Hitler

nu cere să se accepte principiul separării ca un principiu cu aplicabilitate generală. Din contră, el a subliniat că este interesat numai în chestiunea sudeților. Dacă noi limităm recunoașterea acestui principiu doar pentru germanii sudeți nu văd vreo dificultate din partea germană».

«Mi se pare totuși dificil să exprim o părere definitivă dacă acceptăm sau nu principiul și metoda propusă, mai ales că n-am putut să discut chestiunea cu colegii de cabinet. Guvernul Majestății Sale ce atitudine va adopta ?» — a întrebat premierul francez.

Se pare că întrebarea lui Daladier, formulată atît de direct, l-a găsit nepregătit pe Chamberlain, care a ezitat să răspundă ce atitudine va adopta guvernul său. Sau poate că ezitarea sa s-a datorat faptului că el nu voia să declare deschis că înclina spre acceptarea cererii lui Hitler, ci voia să-i constrîngă pe francezi să se pronunțe primii în favoarea punctului de vedere al Berlinului. Politica conciliatorilor britanici în zilele respective a fost caracterizată extrem de sugestiv de către Oliver Stanley, ministrul comerțului în guvernul Chamberlain, care, într-o discuție cu Duff Cooper, a afirmat : *«În prezent, complotul constă în a-i speria pe francezi pînă într-atît, încît să trădeze și apoi în a arunca răspunderea asupra lor».* Această ipoteză ar explica de ce Chamberlain a găsit de cuviință să dea citire, tocmai în acel moment, unui document în care se semnala că pregătirile germanilor se intensificaseră în ultimele zile.

Manevra lui Chamberlain era prea străvezie încît să nu fie sesizată de șeful guvernului francez. În consecință, Daladier s-a hotărît brusc să înceteze jocul de pînă atunci și să expună în termeni clari care era atitudinea Franței : «Guvernul francez și-a definitivat deja poziția : el este

pentru respectarea tratatului cu Cehoslovacia. În ciuda oricăror comentarii juridice ce ar putea fi făcute, Franța nu are dreptul să privească angajamentele sale ca nule și neavenite. Este adevărat că în presă și în anumite convorbiri particulare au apărut unele păreri, așa cum apar de obicei în perioade de criză, potrivit cărora Franța n-ar fi pregătită să-și îndeplinească obligațiile sale. Eu nici măcar nu mă gîndesc — și exprim acum părerea guvernului și a poporului francez — că Franța poate să-și părăsească aliatul». Edouard Daladier a combătut aprecierea lordului Runciman că dr. Beneš ar fi fost „în urma evenimentelor", arătînd că acesta fusese confruntat cu serioase dificultăți provocate de Reichul nazist și de liderii sudeți, care-l reprezentau pe Hitler în Cehoslovacia. În această ordine de idei el a reamintit că K. Henlein și ceilalți lideri sudeți recurseseră la amenințări și provocări. De asemenea, Daladier nu a fost de acord nici cu afirmația lordului Runciman că cehii și sudeții nu pot trăi împreună, reamintind că ei o făcuseră vreme de 20 de ani fără război sau amenințări cu războiul. «Mie mi-e teamă că scopul real al Germaniei este dezmembrarea Cehoslovaciei — a continuat premierul francez. Următoarea țară ar fi România. Rezultatul va fi că în foarte scurt timp Germania va fi stăpînul Europei, și în mod special, al grîului și petrolului Europei de sud-est. În decurs de un an ne putem aștepta să se îndrepte împotriva Franței și Marii Britanii, care vor trebui s-o întîmpine în împrejurări mult mai dificile decît cele de azi. Iată de ce eu sînt de părere să căutăm altă soluție decît plebiscitul, care este atît de periculos pentru Cehoslovacia și pentru pacea Europei. Grație raportului d-lui Chamberlain noi cunoaștem acum situația generală. Am prefera însă să cunoaștem și concluziile pe care guvernul britanic le-a tras din examinarea acestei situații.»

În acest moment al conferinței a intervenit în discuție și Edward Halifax, care a lăsat clar să se înțeleagă că un război pentru apărarea integrității Cehoslovaciei nu numai că nu era de dorit, dar nu era nici necesar, deoarece indiferent de rezultatul lui conferința de pace tot nu ar mai fi păstrat frontierele din acel moment ale statului cehoslovac.

Imediat după ce Halifax și-a încheiat alocuțiunea a luat din nou cuvîntul Chamberlain pentru a sublinia că el era convins de faptul că nu avea nici un rost să se sugereze niște propuneri alternative : «Timpul pentru aceasta a trecut — a insistat primul ministru britanic. Tratativele nu pot continua decît pe baza luării în considerare a căilor și mijloacelor de aplicare a principiului separării. Dacă noi nu acceptăm această bază, aceasta înseamnă război. Să nu facem această greșeală. Dacă guvernul francez are obligații față de Cehoslovacia, care devin operative în anumite împrejurări, este dreptul guvernului francez să sfătuiască guvernul cehoslovac cum să acționeze în respectivele împrejurări».

Dîndu-și seama că reprezentanții Marii Britanii înclinau spre acceptarea propunerilor Berlinului, Edouard Daladier a încercat încă o dată să atragă atenția asupra consecințelor pe care acestea le-ar fi avut pentru pacea Europei : «Dvs. sînteți de părere că dacă nu vom da curs propunerilor d-lui Hitler vom fi confruntați cu un război european. Eu privesc problema actuală mult mai puțin ca o problemă cehoslovacă, cît mai ales ca o problemă generală ce privește pacea Europei. Dacă noi acceptăm ultimatumul german, recunoscînd toate pretențiile sale, vom crea un precedent foarte serios. În continuare vor urma alte cereri și Germania va conchide că noi îi dăm din nou cale liberă. După părerea noastră, chestiunea este mai

complicată decît a sugerat partea britanică. Scopul pentru care noi am venit la Londra este să vedem ce se poate face pentru a salva pacea fără distrugerea existenței Cehoslovaciei».

Argumentele lui Daladier, fie ele logice, fie sentimentale, nu l-au impresionat însă pe Chamberlain, care s-a mulțumit doar să constate că găsirea unor căi și mijloace de a salva ceea ce se mai putea salva din Cehoslovacia depindea de acceptarea de către anglo-francezi a cererilor lui Hitler, pentru a putea continua negocierile cu Berlinul.

La ora 13,25 convorbirile au fost întrerupte la propunerea lui Daladier, care dorea să se consulte cu Bonnet și cu ceilalți miniștri francezi. Pauza n-a fost însă deloc de bun augur, deoarece, la ora 15,30, cînd discuțiile au fost reluate, Edouard Daladier, deși și-a menținut punctul de vedere de respingere a plebiscitului și a separării, a fost de acord să ia în considerare „un fel de cedare a unei părți a teritoriului ocupat de sudeți", sub rezerva consultării prealabile cu guvernul cehoslovac : «Să-i facem pe cehi să înțeleagă dificultatea reținerii populației sudete în interiorul statului cehoslovac și, folosind bunele noastre oficii la Praga, să recomandăm o soluție pe această linie — a declarat Daladier. Cred că dacă ambele guverne, britanic și francez, vor face un mare efort în acest sens, n-ar fi imposibil să convingă guvernul cehoslovac să părăsească atitudinea intransigentă pe care a adoptat-o».

Edouard Daladier, care cunoștea deja că conducătorii Cehoslovaciei erau dispuși să cedeze anumite teritorii Germaniei, se pare că n-a vrut să spună acest lucru englezilor pentru a nu le da ocazia să forțeze Praga la concesii prea mari. Avînd în vedere că Cehoslovacia ar fi rămas într-o poziție foarte expusă în privința apărării ei militare, deoarece cele mai importante fortificații ale cehilor se

găseau tocmai în regiunea sudetă, șeful guvernului francez a avansat ideea unor garanții internaționale pentru un stat cehoslovac neutru : «Va fi foarte greu să convingem guvernul cehoslovac să fie de acord cu cedarea unei părți a teritoriului său actual dacă nu putem să-l asigurăm de o garanție internațională pentru ceea ce rămîne din teritoriul cehoslovac după amputarea zonei sudete — a fost de părere Daladier. De asemenea, eu cred că este foarte important ca Germania să participe la această garantare internațională a neutralității Cehoslovaciei».

Insistînd ca Marea Britanie să dea garanții asupra teritoriului ce rămînea Cehoslovaciei, francezii doreau să salveze astfel sistemul de alianțe politice și militare al statelor din zona de est și sud-est a Europei, ca un element pe care Franța își bizuia propria ei securitate. La consfătuirea cu britanicii din 18 septembrie Daladier a declarat deschis : «De-a lungul secolelor politica franceză a urmărit să țină Germania ocupată în răsărit, pentru a preveni un atac german asupra Franței. Aceasta este cu atît mai necesar astăzi, cînd populația Franței este cu foarte puțin peste jumătate din populația Germaniei. Din acest motiv existența statului cehoslovac, în forma sa actuală, este un element foarte important pentru securitatea franceză [...] Dacă noi am fi siguri că dl. Hitler spune adevărul cînd repetă obișnuita propagandă nazistă că el nu dorește nimic altceva decît pe germanii sudeți și că cererile germane se opresc aici, n-aș insista asupra unei garanții britanice. Dar eu sînt convins că Germania țintește mult mai departe. Este clar, din *Mein Kampf*, că dl. Hitler este animat de dorința de dominare a Europei, așa cum a făcut Napoleon. O garanție britanică pentru Cehoslovacia ar putea-o ajuta, în sensul de a contribui la oprirea marșului german spre răsărit».

Aceste cereri formulate de francezi veneau în contradicție cu politica lui Chamberlain, care urmărea să dea mînă liberă Germaniei în Europa de răsărit. În consecință, primul ministru britanic și ministrul său de externe au făcut tot ce le-a stat în putință să-i determine pe francezi să renunțe la cererea ca Marea Britanie să garanteze Cehoslovacia. «O nouă garanție ar fi o foarte gravă deviere de la politica guvernului britanic — a declarat Chamberlain. Ea ar reprezenta o mare răspundere și o sursă serioasă de complicații pentru guvernul Majestății Sale, deoarece Cehoslovacia este așa de departe și nu văd cum Marea Britanie și-ar putea îndeplini obligațiile [...] Valoarea garanției noastre ar fi pur preventivă, în indicarea că guvernul britanic este parte într-o reglementare generală». Avînd în vedere insistențele francezilor, Chamberlain nu a exclus total posibilitatea ca Marea Britanie să se alăture garanției, dar a precizat că angajamentele ei vor fi limitate și condiționate. El nu s-a sfiit să ceară „modificarea" tratatului sovieto-cehoslovac de o asemenea manieră încît să asigure Cehoslovaciei statutul de țară neutră. În aceeași ordine de idei, Edward Halifax a cerut ca guvernul cehoslovac să se angajeze, într-un fel oarecare, că în problemele care ar pune în joc pacea și războiul va accepta sfatul guvernului Majestății Sale, iar în cazul că nu-l va urma, guvernul britanic va fi în mod automat absolvit de garanția sa.

Edouard Daladier s-a declarat de acord cu toate condițiile formulate de britanici. În această situație, nemaiavînd ce motive să invoce pentru a se sustrage garantării teritoriului ce rămînea statului cehoslovac, la ora 17, Neville Chamberlain a propus să se întrerupă discuțiile pentru a se putea consulta cu ceilalți membri ai delegației în vederea stabilirii poziției guvernului său. La ora 19,30,

cînd au fost reluate dezbaterile, Chamberlain a făcut cunoscut că guvernul britanic era de acord să adere la garanţia internaţională ce urma să fie acordată Cehoslovaciei mutilate. Totodată, el a comunicat francezilor textul unui proiect de document prin care guvernele britanic şi francez cereau Cehoslovaciei să cedeze Germaniei regiunile locuite de germanii sudeţi în schimbul garantării internaţionale a noului stat cehoslovac. La ora 19,45 Conferinţa a fost întreruptă a treia oară pentru ca participanţii să ia cina şi să poată studia cu atenţie documentul prezentat de partea britanică. Dezbaterile au fost reluate la ora 22,30. Edouard Daladier a declarat că „simte că este de datoria sa, în aceste grave împrejurări, să accepte sensul general al telegramei". El a cerut să se facă unele modificări de detaliu, în sensul „îndulcirii tonului", astfel încît „redactarea mesajului să fie mai acceptabilă pentru guvernul ceh". După aproape două ore de dezbateri — conferinţa s-a încheiat noaptea tîrziu, la ora 0,15 —, cele două delegaţii au căzut de acord asupra documentului pe care să-l prezinte guvernului cehoslovac, dar nu înainte ca el să fie aprobat de guvernele Marii Britanii şi Franţei.

În finalul convorbirilor, Chamberlain a ţinut să mai lămurească cu interlocutorii săi francezi o ultimă chestiune : atitudinea Londrei şi Parisului în caz că Praga ar fi răspuns NU propunerilor formulate de anglo-francezi.

«Un astfel de răspuns nu este posibil — a fost de părere Edouard Daladier. Dar dacă totuşi dl. Beneš răspunde negativ, înseamnă că el acceptă ideea războiului. În această eventualitate, propunerile prezente de reglementare a chestiunii sudete ar cădea şi tratatul de asistenţă franco-cehoslovac ar intra în vigoare».

«Credeţi că poate fi lăsată *d-lui Beneš libertatea de a* lua o decizie care priveşte Franţa şi v-ar putea tîrî în

război, după ce el a refuzat să țină seama de un sfat ce i-a fost dat ?» — a insistat Chamberlain.

«Trebuie să se exercite cea mai puternică presiune pentru a-l convinge pe dl. Beneš că este necesar ca guvernul cehoslovac să accepte soluția propusă de guvernele francez și britanic» — a declarat șeful guvernului francez, spre satisfacția lui Neville Chamberlain și a celorlalți conciliatori britanici, care tocmai acest scop urmăreau.

În ziua de 19 septembrie, documentul franco-britanic a fost supus aprobării celor două guverne la Londra și Paris. La ora 11, Consiliul de Miniștri al Franței s-a declarat de acord cu propunerile, așa că la 12.30, Georges Bonnet a fost în măsură să predea documentul ambasadorului cehoslovac Osusky. În cabinetul britanic, propunerile au fost însă aspru criticate mai ales pentru că se dădeau garanții Cehoslovaciei mutilate. «După transferul regiunii sudeto-germane Cehoslovacia va fi, din punct de vedere economic, un stat lipsit de stabilitate — a declarat ministrul de război, Leslie Hore-Belisha. E greu de conceput cum va putea ea supraviețui. Din punct de vedere strategic, Cehoslovacia va fi foarte vulnerabilă și nu putem dispune de mijloace pentru a onora garanția dată. Cum vom putea lupta împotriva polonilor sau a maghiarilor dacă aceștia vor ataca Cehoslovacia ? Mă tem că soluția propusă nu este în fond o soluție. S-ar putea să nu fie decît o amînare a datei fatale».

Avîndu-se în vedere urgența problemei și pentru a nu se înrăutăți relațiile cu Franța, al cărei guvern insistase asupra necesității garanției, membrii cabinetului britanic și-au dat, totuși, acordul ca planul respectiv să fie înaintat președintelui Beneš [18].

Confruntări la Praga pe marginea propunerilor anglo-franceze din 18—19 septembrie 1938

În ziua de 19 septembrie, la ora 14, Sir Basil Newton și Léopold Victor de Lacroix, reprezentanții diplomatici ai Marii Britanii și Franței la Praga, au prezentat guvernului cehoslovac următorul document :[19]

„1. Reprezentanții guvernelor francez și britanic s-au reunit astăzi pentru a studia situația generală și au examinat raportul făcut de primul ministru al Marii Britanii asupra conversației sale cu Adolf Hitler. Miniștrii britanici au prezentat, de asemenea, colegilor lor francezi concluziile trase din raportul asupra acțiunii desfășurate în timpul misiunii sale de lordul Runciman. Și unii, și alții sîntem convinși că după recentele evenimente ne aflăm în momentul cînd menținerea pe mai departe în cadrul frontierelor statului cehoslovac a districtelor locuite în principal de germanii sudeți nu mai este posibilă fără a se pune în pericol însești interesele Cehoslovaciei și, de asemenea, ale păcii europene. În lumina acestor considerații, cele două guverne au fost în consens asupra faptului că menținerea păcii și salvgardarea intereselor vitale ale Cehoslovaciei nu pot fi asigurate decît dacă aceste districte sînt acum transferate Reichului.

2. Acest rezultat ar putea să fie atins sau printr-un transfer direct, sau ca urmare a unui plebiscit. Sîntem conștienți de dificultățile pe care le comportă un plebiscit și noi cunoaștem bine obiecțiile pe care dvs. deja le-ați ridicat în mod particular împotriva unei astfel de proceduri în ceea ce privește posibilitatea repercusiunilor foarte largi pe care această tranzacție le-ar putea avea. Din acest motiv, presupunem că dv. ați prefera să rezolvați problema germanilor sudeți prin metoda unui transfer direct, lichidînd astfel această afacere.

3. Districtele ce ar urma să fie transferate ar cuprinde, desigur, regiunile locuite în proporție de mai mult de 50% de

germani și în același timp sperăm să obțineți, pe calea negocierilor, sub îndrumarea unei comisii internaționale, care ar cuprinde un reprezentant cehoslovac, o ajustare de frontieră acolo unde s-ar considera necesar. Sîntem convinși că transferul districtelor mai mici, pe baza unui procentaj superior, nu ar constitui o soluție.

4. *Organismul internațional de care este vorba ar putea, de* asemenea, să fie însărcinat și cu chestiunile privind un eventual schimb de populație pe baza dreptului de opțiune într-o limită de timp determinată.

5. Ne dăm seama că dacă guvernul cehoslovac este dispus să accepte măsurile sugerate în ceea ce privește modificările de mai sus, este justificat din partea lui să ceară asigurări pentru securitatea sa viitoare.

6. În consecință, guvernul Majestății Sale britanice ar fi gata să participe la o garanție internațională a noilor frontiere ale statului cehoslovac contra unei agresiuni neprovocate. Una dintre principalele condiții ale acestei garanții ar fi salvgardarea independenței statului cehoslovac, prin substituirea unei garanții generale contra oricărei agresiuni neprovocate tratatelor actualmente în vigoare și care comportă obligații reciproce cu caracter militar.

7. Guvernele francez și britanic recunosc, și unul și celălalt, proporția sacrificiului care este cerut guvernului cehoslovac în interesul păcii. Dar tocmai pentru că este vorba aici de un interes general comun, al Europei și în mod particular al Cehoslovaciei, au considerat că este sarcina lor să expună în mod deschis condițiile esențiale pentru salvgardarea păcii.

8. Primul ministru [Chamberlain — n.n.] trebuie să reia convorbirile sale cu dl. Hitler, cel mai tîrziu miercuri (21 septembrie — n.n.) și mai devreme dacă ar fi posibil. Considerăm deci că trebuie să vă cerem să ne dați un răspuns cît mai curînd posibil."

Guvernul cehoslovac a discutat propunerile franco-britanice toată ziua de 20 septembrie 1938, fără a reuși însă să hotărască dacă le acceptă sau nu. Pentru „a ajuta"

Praga să se decidă a fost necesar ca Foreign Office-ul şi Quai d'Orsay-ul să recurgă la noi şi repetate presiuni asupra cehilor. În asemenea condiţii, spre seară, ministrul afacerilor străine al Cehoslovaciei, Kamil Krofta, a prezentat reprezentanţilor diplomatici ai Franţei şi Marii Britanii o notă[20] în care se arăta :

„Guvernul cehoslovac mulţumeşte guvernelor englez şi francez pentru comunicarea făcută, în care ele formulează punctul lor de vedere asupra soluţionării actualelor dificultăţi internaţionale privitoare la Cehoslovacia. Conştient de răspunderea ce o poartă aceste guverne atît în interesul Cehoslovaciei, al amicilor şi aliaţilor ei, cît şi al păcii generale, guvernul cehoslovac îşi exprimă convingerea că propunerile cuprinse în comunicare sînt inapte pentru atingerea scopului urmărit de guvernele englez şi francez în sforţările lor în favoarea păstrării păcii.

Aceste propuneri au fost făcute fără a consulta punctul de vedere al reprezentanţilor Cehoslovaciei. Ele sînt îndreptate împotriva Cehoslovaciei, a cărei părere nici n-a fost măcar ascultată, cu toate că guvernul cehoslovac a atras atenţia că nu-şi poate asuma răspunderea pentru o declaraţie făcută fără consimţămîntul său. *De aici reiese clar că numitele propuneri nu pot fi acceptabile pentru Cehoslovacia.*"

La scurt timp după ce primise acest răspuns din partea lui Krofta, de Lacroix a fost din nou convocat la Palatul Hrad, de data aceasta de către preşedintele Consiliului de Miniştri al Cehoslovaciei, Milan Hodža. În şedinţa din 16 martie 1948 a Comisiei parlamentare franceze de anchetă a evenimentelor petrecute în perioada 1933—1945, referindu-se la întrevederea cu Hodža, de Lacroix a făcut următoarea relatare : « Dl. Hodža m-a întrebat dacă eram sigur că Franţa se dă la o parte în caz de conflict. I-am răspuns că nu ştiu nimic. Şi i-am propus să telegrafiez

imediat la Paris pentru a avea un răspuns ferm. El mi-a obiectat că acest demers ar fi prea lung și a adăugat : „Admit *apriori* că Franța nu va acționa și dacă chiar în această noapte dvs. ați putea obține din partea guvernului francez o telegramă de confirmare, președintele Republicii va ceda. Este singurul mijloc de a salva pacea". Dl. Hodža a adăogat, răspunzînd întrebărilor mele, că acționează în deplin acord cu dl. Beneš și cu Statul Major și că estimează că fără ajutorul Franței un război contra Germaniei ar echivala cu o sinucidere».[21]

O comunicare cu un conținut similar a fost făcută și lui Basil Newton.

Telegrama prin care de Lacroix informa despre întrevederea cu Milan Hodža a sosit la Paris la orele 21,45. Între orele 22 și 24 Georges Bonnet s-a consultat cu Alexis Léger, secretar general la Quai d'Orsay, cu președintele Consiliului, Edouard Daladier, cu președintele Republicii, Albert Lebrun, după care, la ora 0,30, a telefonat lui de Lacroix următorul mesaj :

„Franța, de acord cu Anglia, s-a oprit asupra singurei proceduri pe care o consideră, în actualele circumstanțe, în măsură să împiedice intrarea germanilor în Cehoslovacia. Respingînd propunerea franco-britanică, guvernul ceh își asumă responsabilitatea de a determina Germania să recurgă la forță. Prin aceasta el rupe solidaritatea franco-britanică, care s-a stabilit, și anulează orice eficacitate practică a unei asistențe din partea Franței [...] Cehoslovacia își asumă deci un risc de la care credeam că am îndepărtat-o. Ea trebuie să fie conștientă de concluziile pe care Franța este în drept să le tragă dacă guvernul cehoslovac nu acceptă imediat propunerea franco-britanică".[22]

Informat de ambasadorul britanic la Paris, Eric Phipps, despre atitudinea francezilor, Halifax a cerut ca de

Lacroix să întreprindă demersul pe lîngă Beneš împreună cu reprezentantul Marii Britanii la Praga, Sir Basil Newton. „Rog a acționa imediat după primirea prezentei, indiferent de oră" [23] — insista Halifax.

În cursul nopții de 20/21 septembrie, la ora 2, Newton și de Lacroix au fost primiți de președintele Beneš, discuția durînd o oră și un sfert. Cu acel prilej, ei au avertizat că în caz de conflict Anglia nu va veni în ajutorul Cehoslovaciei și, în asemenea condiții, nici Franța nu-și va îndeplini obligațiile asumate prin tratat. Singurul mijloc de a evita războiul și invadarea Cehoslavaciei — subliniau ei — era acceptarea propunerilor franco-engleze[24].

După ce reprezentanții Marii Britanii și Franței au părăsit Palatul Hrad, președintele Beneš s-a angajat într-un lung șir de consultații cu miniștrii, cu președinții Senatului și Camerei, cu liderii partidelor politice și cu conducătorii armatei. Problema asupra căreia conducătorii Cehoslovaciei trebuiau să-și spună părerea era următoarea : Să reziste Cehoslovacia, înfruntînd orice risc, cererilor Germaniei, Poloniei și Ungariei și presiunilor exercitate de Anglia și Franța ? Sau să se supună, în speranța că, cu teritoriul grav mutilat, va reuși să se mențină ca entitate statală și de sine stătătoare, garantată de marile puteri ? Tabloul schițat de Beneš era destul de sumbru, datorită izolării în care țara sa se afla.

Vizita întreprinsă de Chamberlain la Berchtesgaden și comentariile presei engleze, care lăsau să se înțeleagă că era posibil ca pretențiile germane să fie satisfăcute, au determinat cercurile conducătoare din Ungaria horthystă și din Polonia să-și intensifice *presiunile atît la Praga*, cît și la Londra și Paris, pentru a obține, concomitent, rea-

lizarea propriilor lor cereri revizioniste față de Cehoslovacia.

În ziua de 16 septembrie 1938, ambasadorul britanic la Budapesta, Sir Geoffrei George Knox, informa Foreign *Office-ul : „Primul ministru [Béla Imrédy] a trimis astă* seară după mine și în prezența ministrului de externe [Kalman Kànya] [...] m-a rugat cu foarte multă insistență să vă informez că în cazul în care se va efectua o simplă cedare a teritoriului sudet, sau se va trece la aplicarea plebiscitului fără ca același tratament să fie extins și asupra minorității maghiare din Cehoslovacia, Ungaria nu va accepta niciodată o astfel de soluție și va lupta împotriva ei cu toate mijloacele posibile" [25]. A doua zi, ambasadorul Ungariei în Marea Britanie, Barcza György, care-și întrerupsese brusc concediul de odihnă și se întorsese la Londra, s-a prezentat la Foreign Office și a înmînat lui Alexander Cadogan o notă cerînd satisfacerea pretențiilor revizioniste ale Ungariei față de Cehoslovacia concomitent cu cele ale Germaniei. El a relevat că în Ungaria s-ar aprecia ca un fapt deosebit de grav dacă s-ar confirma impresia că englezii se arătau interesați de rezolvarea doar a cererilor germanilor sudeți pentru că aceștia aveau «mai multe baionete în spatele lor». Barcza nu s-a sfiit să recurgă la șantaj afirmînd că în caz că Londra refuza să sprijine pretențiile Budapestei, »guvernul ungar se va afla într-o situație deosebit de delicată și va fi obligat să-și schimbe politica și să cadă din ce în ce mai mult în brațele germanilor» [26].

Conducătorii Ungariei își dădeau seama că satisfacerea cererilor lor revizioniste depindea în mod hotărîtor de atitudinea Berlinului. Tocmai de aceea, ei au depus eforturi stăruitoare pentru a reîncălzi relațiile germano-

ungare, care, după convorbirile din august, suferiseră o oarecare răceală. În acest scop, regentul Ungariei, Horthy Miklós, a trimis lui Hitler — după toate probabilitățile la 17 septembrie — următoarea scrisoare[27] în care cerea ca Berlinul să sprijine pretențiile Ungariei față de Cehoslovacia.

„Domnule Führer și Cancelar federal !

În ultimele zile, conform unor știri răspîndite de presa engleză în special, există tendința de a rezolva problema cehoslovacă prin sau fără plebiscit, în așa fel încît teritoriile cehoslovace populate de germani să fie anexate Imperiului german. În rest, totul ar rămîne așa cum a fost.

Cred că este inutil să accentuez că o asemenea rezolvare nu poate constitui reglementarea definitivă a problemei cehoslovace. Aceasta s-ar putea rezolva numai în cazul în care fiecare minoritate stabilită pe teritoriul cehoslovac s-ar bucura de aceleași drepturi, adică dacă s-ar acorda tuturor naționalităților din Cehoslovacia dreptul de a hotărî prin plebiscit asupra apartenenței teritoriului locuit de ele. Firește că atît minoritatea ungară din Cehoslovacia, cît și guvernul ungar nu pot permite discriminări în dauna fraților noștri ; acest lucru probabil va găsi înțelegere deplină la guvernul german.

Sîntem convinși că concepția noastră în această problemă este identică cu cea a guvernului german și anume că asigurarea păcii Europei centrale poate fi soluționată numai prin reglementarea temeinică și definitivă a problemei cehoslovace.

Ținîndu-se cont de actualitatea iminentă a problemei cehoslovace, am considerat necesar să atrag atenția Excelenței Voastre asupra acestei împrejurări în speranța sigură că pe baza legăturilor calde și prietenești ce există între țările noastre voi putea conta, în aceste clipe grele, pe sprijinul deplin al Excelenței Voastre".

Nefiind sigur că scrisoarea va avea efectul scontat, Horthy a căutat să pledeze și verbal pe lîngă conducătorul nazist. În acest scop, el a plecat în Germania la o vînătoare organizată de Hermann Göring și — potrivit unor surse — a luat legătura și cu Adolf Hitler.

Demersurile lui Horthy au fost primite cu bunăvoință la Berlin, deoarece veneau în întîmpinarea propriilor planuri urzite de naziști. În consecință, la 20 septembrie, Hitler a trimis un avion special la Budapesta pentru a-l aduce în Germania pe președintele Consiliului de Miniștri al Ungariei, Béla Imrédy, și pe ministrul de externe, Kalman Kánya. În aceeași zi, dictatorul german a conferit la Obersalzberg cu cei doi reprezentanți ai Ungariei, ascultînd pretențiile Budapestei față de Cehoslovacia și dîndu-le indicații asupra modului cum să acționeze pentru a fi cît mai utili Berlinului. «Sînt hotărît să rezolv chestiunea cehă chiar cu riscul unui război mondial — a declarat Adolf Hitler. Germania cere totalitatea teritoriilor locuite de germani [sudeți —n.n]. Sînt convins că Anglia și Franța nu vor interveni. Pentru Ungaria acesta este ultimul moment pentru intervenție, altfel nu voi fi în măsură să satisfac interesele unguresti. După părerea mea, este mai bine să distrugem Cehoslovacia. Nu putem tolera existența acestui portavion în centrul Europei». Precizînd că «Chestiunea cehoslovacă va fi hotărîtă în cel mult trei săptămîni», Hitler i-a sfătuit pe reprezentanții Budapestei să ceară, la rîndul lor, un plebiscit în teritoriile pe care Ungaria le dorea și să nu dea nici o garanție noilor frontiere ale Cehoslovaciei. Totodată, el a avansat ideea ca Ungaria să șantejeze puterile occidentale, amenințînd cu părăsirea Societății Națiunilor și crearea unui corp de voluntari care să lupte împotriva Cehoslovaciei.

«Ungaria nu va garanta noile frontiere cehoslovace — a răspuns Imrédy — decît atunci cînd toate cererile un-

gare vor fi fost satisfăcute". Președintele Consiliului de Miniștri al Ungariei a promis să remită Führerului, chiar în aceeași zi, o notă cu caracter confidențial în care pretențiile guvernului său să fie precizate[28].

Dînd curs indicațiilor primite din partea Führerului nazist, guvernul horthyst a făcut noi presiuni la Londra și Paris pentru a obține satisfacerea cererilor sale revizioniste față de Cehoslovacia. Astfel, la 21 septembrie, reprezentantul diplomatic al Ungariei în Franța, contele Șandor Khuen-Belasi-Hedervary, a făcut un demers la Quai d'Orsay cerînd „egalitate de tratament" cu germanii sudeți pentru minoritatea ungară din Cehoslovacia. El a amenințat că dacă cererea ungară nu va fi satisfăcută tensiunea între Budapesta și Praga se va agrava[29].

Diplomația polonă și-a concentrat eforturile spre Londra și Paris pentru a convinge cercurile conducătoare din Anglia și Franța să-și dea consimțămîntul la satisfacerea cererilor Varșoviei. „Guvernul polon este de părere că actuala criză din Cehoslovacia nu poate fi soluționată printr-un tratament restrîns — se arată în nota pe care ambasadorul Poloniei în Marea Britanie, contele Edward Raczynski, a predat-o lui Orme Sargent, la Foreign Office. Respingerea cererilor Poloniei ar da naștere la accentuarea tensiunii dintre Polonia și Cehoslovacia". Contele Raczynski a precizat că dorința Varșoviei era ca „orice concesii ce vor fi făcute germanilor sudeți să fie extinse în mod automat și asupra minorității poloneze"[30].

La 21 septembrie, contele Raczynski a făcut o nouă intervenție la Foreign Office, de data aceasta fiind primit chiar de către Halifax. Cu acel prilej, Raczynski a relevat că *după părerea guvernului său criza din Europa nu* putea fi rezolvată în mod definitiv «fără rezolvarea pro-

blemelor pe care le ridică toate minoritățile de pe teritoriul Cehoslovaciei [...]. În cazul în care acest punct de vedere nu este acceptat, guvernul polon, spre marele său regret, va fi nevoit să-și rezerve atitudinea cu privire la eventuala sa colaborare în problemele menționate»[31].

Pe de altă parte, trebuie precizat faptul că deși între Varșovia și Berlin nu a existat o cooperare de genul celei stabilite între Berlin și Budapesta, guvernul polon l-a informat, totuși, pe Hitler, în ziua de 20 septembrie, prin intermediul ambasadorului Josef Lipski, cu privire la pretențiile pe care Polonia le avea față de Cehoslovacia. Iar Hitler a încurajat și acțiunile guvernului de la Varșovia, deoarece în felul acesta își putea rezolva mai ușor planurile lui agresive. „Pare clar faptul că *Polonia și Ungaria, cu sprijinul tacit al Germaniei,* acționează în strînsă colaborare pentru ocuparea teritoriilor locuite de minoritățile naționale respective din cadrul Cehoslovaciei"[32] — constata în ziua de 22 septembrie 1938 Sir Howard Kennard, ambasadorul Marii Britanii la Varșovia.

Referindu-se la rolul jucat de cercurile guvernamentale din Polonia în timpul crizei cehoslovace, istoricul polonez Henryk Batowski arată că guvernul polonez a tratat Cehoslovacia ca pe „un vecin incomod", și „un element inutil" pe harta Europei. „Neînțelegînd propriul său interes strategic fundamental, atît timp cît a fost insensibilă la partea morală a întregii chestiuni, [Polonia] a ajutat lui Hitler la dezmembrarea bastionului cehoslovac"[33].

Abandonată de Franța, Cehoslovaciei nu-i mai rămînea decît să recurgă la ajutorul Uniunii Sovietice, cealaltă mare putere de care ea era legată printr-un tratat de asistență mutuală, aceasta cu atît mai mult, cu cît, răspunzînd unei întrebări formulate de guvernul francez,

dacă U.R.S.S. ar putea să acorde ajutor Cehoslovaciei, guvernul sovietic a declarat, la 2 septembrie, că va rămîne credincios obligațiilor asumate. Simultan, el a propus convocarea unei reuniuni a reprezentanților armatelor sovietice, cehoslovace și franceze, precum și o conferință a statelor interesate în menținerea păcii. «Noi credem — a declarat M. M. Litvinov însărcinatului cu afaceri francez — că la ora actuală o asemenea conferință, cu participarea Angliei, a Franței și a U.R.S.S., și o declarație comună, care ar avea cu siguranță sprijinul moral al lui Roosevelt, are mai multe șanse de a-l reține pe Hitler de la o aventură militară decît orice altă măsură».

În ziua de 19 septembrie, după primirea proiectului franco-britanic, Beneš a adresat guvernului sovietic, prin intermediul reprezentantului diplomatic sovietic la Praga, întrebările : Ar acorda U.R.S.S., conform tratatului, sprijin prompt și eficace Cehoslovaciei, dacă Franța rămînea fidelă tratatului și venea, la rîndul ei, în ajutor ? U.R.S.S. ar ajuta Cehoslovacia în calitate de membră a Societății Națiunilor, în virtutea articolelor 16 și 17, care prevedeau sancțiuni militare împotriva agresorului ? Guvernul sovietic a răspuns afirmativ ambelor întrebări formulate de Beneš. În nota pe care Vladimir Potemkin, adjunct al comisarului poporului pentru afaceri străine, a înmînat-o lui Zdenek Fierlinger, reprezentantul Cehoslovaciei la Moscova, pentru a o transmite la Praga, se preciza că Uniunea Sovietică era de acord să sprijine Cehoslovacia nu numai în virtutea Pactului de asistență mutuală, care condiționa acest ajutor de participarea Franței, ci și a Statutului Societății Națiunilor, cu condiția ca în caz de agresiune germană, Beneš să ceară Consiliului Societății Națiunilor aplicarea articolelor 16 și 17 relativ la sancțiuni militare. De asemenea, era necesar ca Cehoslovacia însăși să se apere și să ceară asistență sovietică [34].

În cursul zilei de 21 septembrie a sosit la Praga textul discursului rostit de Litvinov la Geneva, în fața Consiliului Ligii Națiunilor, discurs în care reprezentantul sovietic a reafirmat, încă o dată, că țara sa își va respecta obligațiile asumate față de Franța și Cehoslovacia. «Noi sîntem hotărîți să ne îndeplinim angajamentele conform Pactului și să acordăm asistență Cehoslovaciei, *în același timp cu Franța,* prin toate mijloacele de care dispunem — a declarat Litvinov. Autoritățile noastre militare sînt gata *să participe imediat la o conferință cu reprezentanții militari ai Franței și ai Cehoslovaciei pentru a studia măsurile pe care le impune situația*». Totodată, Litvinov a sugerat ca problema să fie ridicată și la Liga Națiunilor, cu scopul «de a mobiliza opinia publică» și «de a clarifica poziția altor state și a eventualei lor asistențe active sau cel puțin pasive». Cu același prilej, Litvinov a precizat că guvernul sovietic considera că una dintre măsurile ce ar corespunde epuizării tuturor mijloacelor capabile de a evita conflictul armat ar fi să se convoace imediat o conferință a marilor puteri europene și a altor state interesate pentru a pregăti un eventual demers colectiv[35].

Agravarea crizei cehoslovace a sporit neliniștea și starea de alarmă a opiniei publice românești. Documentele Partidului Comunist Român, organele sale de presă, ziarele și revistele de orientare democrată au înserat în coloanele lor numeroase articole care dezvăluiau pericolul ce se crea în cazul cînd Cehoslovacia s-ar fi prăbușit și chemau la luptă împotriva Reichului hitlerist și a aliaților săi.

„Muncitorimea română nu poate privi cu nepăsare cum i se răpește unei țări libere libertatea ei — scria ziarul «Scînteia» la 8 iulie 1938. Muncitorimea nu poate sta cu brațele încrucișate

la văzul uneltirilor hitlerismului contra păcii. Azi e amenințată Cehoslovacia, mîine cea amenințată va fi România".

La 19 septembrie, cînd drama Cehoslovaciei era în plină desfășurare, Comitetul regional pentru Ardeal și Banat al P.C.R. a adoptat o *Hotărîre cu privire la apărarea Republicii Cehoslovace*,[36], în care arăta :

„Nu poate exista nici o îndoială în privința faptului că reacțiunea fascistă internațională în frunte cu Mussolini, Horthy, Franco și Germania hitleristă, aliată cu militarismul japonez, vrea să incendieze din nou lumea [...] Acum, rușinea întregii lumi, zvastica, vrea să înghită Cehoslovacia. Mîine ? Noi venim la rînd, România, poarta României, Ardealul cu pămîntul său sfințit cu sîngele răscoalelor țărănești și al luptelor de eliberare națională [...] În aceste ceasuri serioase ale pericolului, cînd posibilitatea izbucnirii războiului bate la ușă, considerăm de datoria noastră să apelăm la popoarele noastre — la muncitori, țărani, burghezi deopotrivă —, să le organizăm și să le conducem la luptă pentru apărarea țării, a păcii, a ființii noastre [...] Atunci cînd noi apărăm independența și libertatea Cehoslovaciei, ne apărăm pe noi înșine, apărăm pacea Europei împotriva dușmanului nostru comun".

Pe măsură ce încordarea internațională sporea, s-au intensificat și tatonările întreprinse de guvernul francez pentru a afla dacă Bucureștii vor permite tranzitul trupelor sovietice spre Cehoslovacia, peste teritoriul românesc. Aceasta și datorită faptului că un *nu* categoric spus de autoritățile române ar fi oferit Parisului posibilitatea de a justifica în fața opiniei publice nerespectarea obligațiilor ce-i reveneau din tratatul cu Cehoslovacia.

Guvernul român a apreciat că o acțiune unilaterală a sa, în condițiile cînd Marea Britanie și Franța se orientau spre concilierea cu agresorul pe seama intereselor Ceho-

slovaciei și cînd Liga Națiunilor se dovedea incapabilă să apere ordinea internațională, putea atrage și asupra României ofensiva statelor revizioniste. Pe de altă parte, rezervele guvernului român se explicau și prin resentimentele anticomuniste ale cercurilor conducătoare, prin teama lor de a accepta intrarea trupelor sovietice pe teritoriul țării în condițiile lipsei unui tratat politic între România și U.R.S.S. Întîlnindu-l pe Beranger, președintele Comisiei afacerilor externe a Senatului francez, în zilele de 13 și 14 septembrie, ministrul de externe al României, Nicolae Petrescu-Comnen, a precizat că «Romînia își va îndeplini cu sfințenie obligațiile sale contractuale», ce-i reveneau din statutul de membră a Micii Înțelegeri, dar nu ar putea să-și asume altele în plus decît pe baza unui acord cu Polonia, Iugoslavia și celelalte state balcanice.

Conștient de pericolul ce rezulta pentru însăși existența României ca stat dacă Cehoslovacia se prăbușea, guvernul român și-a înfrînt, pînă la urmă, rezervele mai sus amintite, hotărînd să ia noi măsuri în sprijinul aliatei sale. Astfel, el și-a dat consimțămîntul, în mod tacit, pentru survolul aviației sovietice spre Cehoslovacia. Într-o discuție avută cu Georges Bonnet la Geneva, în ziua de 11 septembrie, Nicolae Petrescu-Comnen a declarat că dacă ar fi consultat cu privire la trecerea avioanelor sovietice spre Cehoslovacia, oficial guvernul român ar refuza să acorde permisiunea, dar în practică apărarea antiaeriană a României era atît de săracă încît nu putea face nici un rău avioanelor, care zburau la mari înălțimi. Mai mult încă, dacă Liga Națiunilor ar fi hotărît ajutorarea Cehoslovaciei, guvernul român era dispus să permită și tranzitul forțelor terestre sovietice peste teritoriul României.

Faptul că ezitările guvernului român nu erau în nici un caz de natură să torpileze o hotărîre a marilor puteri de ajutorare a Cehoslovaciei rezultă și din declarația făcută generalului Gamelin de regele Carol al II-lea, care a precizat că *în caz de necesitate* «va lăsa pe ruși să treacă prin partea de nord a teritoriului său pentru a merge în Cehoslovacia» [37]. I. M. Maiski, care în perioada respectivă deținea funcția de ambasador al Uniunii Sovietice la Londra și se afla în centrul evenimentelor pe care le relatăm, afirmă în lucrarea memorialistică *Cine l-a ajutat pe Hitler... :*

„Litvinov presupunea că România va permite trupelor și aviației sovietice să treacă pe teritoriul ei, însă considera că spre a influența România în acest sens ar fi foarte indicat să se ridice cît mai repede la Liga Națiunilor problema ajutorului ce trebuia acordat Cehoslovaciei. Dacă în Consiliul Ligii s-ar realiza măcar o majoritate în favoarea acestui ajutor (conform statutului se cerea unanimitatea), România s-ar ralia fără îndoială acestui punct de vedere și n-ar obiecta împotriva trecerii trupelor sovietice". [38]

Guvernul cehoslovac a fost ținut tot timpul la curent cu evoluția atitudinii guvernului român ; la 18 septembrie, Kamil Krofta i-a mărturisit ambasadorului american la Praga, Wilbur Carr, că «totul este pregătit pentru trecerea armatelor sovietice prin România».

După cum se știe, nici guvernul cehoslovac și nici guvernele celor două mari puteri, cu care Cehoslovacia încheiase tratate de ajutor mutual, nu au întreprins un demers oficial pe lîngă guvernul român pentru a permite trecerea trupelor sovietice în ajutorul Cehoslovaciei.

Potrivit unor izvoare, situația deosebit de precară a Cehoslovaciei, prinsă între presiunile germane, ungare

și polone, pe de o parte, și cele ale Marii Britanii și Franței, pe de altă parte, au determinat guvernul sovietic să ofere sprijinul său la Praga indiferent de atitudinea Franței, cu condiția ca guvernul cehoslovac să prezinte Ligii Națiunilor cazul [39]. Beneš și Hodža n-au găsit însă necesar să recurgă la sprijinul unilateral al Uniunii Sovietice. Aceasta, deoarece mulți lideri politici, reprezentanți ai marii și micii burghezii, nutreau teamă de „bolșevism". Este semnificativ în acest sens că însuși primul ministru, Milan Hodža, precum și ministrul apărării, Frantisek Machnik, și ministrul de interne, Josef Cerny, toți membri ai Partidului Agrarian, se opuneau unei rezistențe alături de Uniunea Sovietică, iar Biroul Partidului Agrarian era solidar cu ei. După unele mărturii, anumiți reprezentanți ai Partidului Agrarian amenințau chiar că vor deschide frontierele lui Hitler dacă guvernul hotăra să accepte sprijin unilateral din partea Uniunii Sovietice [40].

După ce au analizat întregul complex de factori mai sus amintiți, președintele Beneš și guvernul condus de Milan Hodža au hotărît să accepte propunerile anglo-franceze.

Poporul era potrivnic însă realizării acestor planuri, pronunțîndu-se, într-o majoritate zdrobitoare, pentru o politică de rezistență națională cu sprijin sovietic.

Pentru a-și putea impune propria lor politică, cercurile oficiale au insistat asupra izolării Cehoslovaciei pe plan internațional. În comunicatul transmis de radio Praga în ziua de 21 septembrie, în care hotărîrea adoptată de guvern era motivată prin presiunile exercitate de Anglia și Franța, se lăsa să se înțeleagă că Cehoslovacia nu se putea bizui nici pe asistența Uniunii Sovietice. „După tratatul sovieto-cehoslovac din 1935, Uniunea Sovietică

trebuie să furnizeze ajutorul său *numai în cazul cînd Franța acordă sprijinul ei*", preciza comunicatul. Or, cum Franța nu era dispusă să-și îndeplinească angajamentele, reieșea că nici Uniunea Sovietică n-ar mai fi fost dispusă să sprijine Cehoslovacia. Această interpretare corespundea declarației rostite la Geneva în aceeași zi de Comisarul poporului pentru afacerile străine, declarație ce avea să fie publicată și în ziarul „Pravda" la 22 septembrie 1938. Comunicatul cehoslovac nu spunea însă nici un cuvînt despre faptul că guvernul cehoslovac nu solicitase ajutorul Uniunii Sovietice [41].

În seara zilei de 21 septembrie au avut loc la Praga și în numeroase alte orașe ale Cehoslovaciei puternice demonstrații populare în care cetățenii și-au exprimat protestul împotriva capitulării și au cerut demisia guvernului Hodža și alcătuirea unui guvern de rezistență națională. În aceeași seară, conducerile partidelor comunist și social-democrat, împreună cu un grup de deputați adversari ai capitulării au convenit ca a doua zi să fie organizată la Praga o grevă generală, precum și puternice demonstrații de protest în fața Parlamentului. Totodată, la reuniunea ce a avut loc la redacția ziarului „Lidové noviny", cu participarea conducătorilor Partidului Comunist din Cehoslovacia și a unor lideri politici burghezo-democrați potrivnici capitulării, între care Ladislav Rašin, din Partidul Democrației Naționale, Richter, Ripka și Stránsky, reprezentanți ai Partidului Socialist Național, Rybarik, deputat agrarian slovac și alții, s-a hotărît ca a doua zi, cu prilejul manifestației ce urma să aibă loc în fața Parlamentului, să se proclame formarea unui *Comitet pentru apărarea Republicii*, în frunte cu Rašin. Exista intenția ca respectivul *Comitet să fie transformat în guvern de apărare a Republicii.*

Atît greva generală, cît și manifestația organizată în fața Parlamentului au constituit un mare succes pentru partidul comunist, demonstrînd încrederea de care comuniștii se bucurau în rîndul maselor. Acțiunea s-a încheiat fără a se fi propus alcătuirea *Comitetului pentru apărarea Republicii*, cum se stabilise în seara zilei precedente. În schimb, s-a inspirat manifestanților părerea că numai aducerea generalului Syrovy în fruntea guvernului putea salva Cehoslovacia de la dezastru [42].

Fiind unul dintre legionarii cehoslovaci care, luptînd în cadrul armatei ruse, se acoperiseră de glorie în bătălia de la Zborov, din iulie 1917, purtată împotriva armatelor austro-ungare, generalul Syrovy se bucura de multă popularitate în rîndurile poporului. În asemenea condiții, a fost suficient să i se pronunțe numele pentru ca masele să scandeze „Syrovy la guvern", fără a se întreba dacă generalul era, într-adevăr, omul de care Cehoslovacia avea nevoie în asemenea momente.

Sub presiunea maselor, guvernul condus de Milan Hodža și-a prezentat demisia și s-a constituit un nou guvern în frunte cu generalul Syrovy. Era o victorie importantă a poporului. Numai că în euforia ce cuprinsese masele în urma acestei victorii, prea puțini au fost cei care au remarcat că noul guvern n-a anulat hotărîrea adoptată de cel precedent privitoare la acceptarea propunerilor franco-engleze.

Bad Godesberg : A doua întrevedere Hitler-Chamberlain

În dimineața zilei de 22 septembrie, Neville Chamberlain a plecat din nou spre Germania pentru a-l întîlni pe Adolf Hitler. Era însoțit, ca și în călătoria precedentă,

de Horace Wilson și de William Strang, precum și de William Malkin, șeful secției juridice și de redactare a documentelor din Foreign Office. Sosiți la Godesberg, englezii au fost găzduiți la hotelul „Petersberg" în camere elegante, cu vederea spre Rin.

În aceeași zi, după-amiază, Chamberlain a avut o nouă întrevedere[43] cu Hitler, la hotelul „Dreesen", interpreți fiind nelipsitul Paul Schmidt și Sir Ivon Kirkpatrick.

Luînd primul cuvîntul, premierul britanic a reamintit interlocutorului său cele discutate și convenite la întîlnirea precedentă de la Berchtesgaden, după care l-a pus la curent cu propunerile elaborate împreună cu reprezentanții guvernului francez : «În timpul ultimei noastre întrevederi ați declarat că chestiunea germanilor sudeți prezintă un caracter de extremă urgență și că soluționarea ei nu poate fi amînată mult timp — a declarat Chamberlain. În afară de aceasta, ați expus că chestiunea germanilor sudeți trebuie să fie reglementată înainte ca oricare altă problemă să fie abordată. Pentru aceasta m-am consacrat, în acest interval de timp, exclusiv chestiunii germanilor sudeți». Precizînd că guvernul englez era de acord să li se dea germanilor sudeți posibilitatea de „a opta" pentru Germania, Chamberlain a continuat arătînd că el acționează pentru a stabili sub ce formă s-ar putea exprima „opțiunea" respectivă : «Primul mijloc care ar trebui avut în vedere este, natural, plebiscitul. Dar organizarea plebiscitului ar da loc la serioase dificultăți [...] Mijlocul cel mai simplu și care oferă în același timp minimul de dificultăți constă în a renunța la plebiscit și a cădea de acord asupra unei cedări de teritoriu Reichului de către Cehoslovacia [...] În ceea ce privește teritoriile în care populația germană are majoritatea, cedarea către Reichul german

nu suferă nici o dificultate. Dar atunci cînd este vorba de teritorii cu populație amestecată, trebuie să se manifeste multă prudență în trasarea liniei frontierei. În acest din urmă caz nu se poate trasa schematic o linie rigidă de frontieră ; ar trebui să se creeze o comisie care, urmînd niște instrucțiuni generale, să aibă totuși libertatea de decizie necesară pentru a fixa frontiera».

După părerea lui Chamberlain, cedarea de teritoriu punea și chestiunea construcțiilor, a băncilor, a căilor ferate și a altor proprietăți ale statului cehoslovac pentru care Germania trebuia să plătească despăgubiri. De asemenea, era necesar ca Reichul german să preia o parte a datoriilor externe ale statului cehoslovac echivalentă cu proporția teritoriului cedat. În finalul intervenției sale premierul britanic a abordat problema garanțiilor ce urmau să fie acordate Cehoslovaciei mutilate : «Ca urmare a modificărilor frontierei, Cehoslovacia va pierde fortificațiile sale din districtele muntoase și-și vede, în consecință, securitatea diminuată. Deși îmi amintesc că în cursul primei întîlniri de la Bechtesgaden ați declarat că Germania nu are de formulat alte revendicări în afară de chestiunea germanilor sudeți, este de așteptat, natural, ca guvernul ceh, abandonînd o parte a teritoriului său național, inclusiv fortificațiile ce se găsesc pe el, să ceară o compensație pentru pierderea securității ce o reprezentau aceste fortificații. S-ar putea avea în vedere să se înlocuiască tratatele actuale de alianță ale Cehoslovaciei, însoțite de obligații militare, printr-o garanție internațională, care ar intra în vigoare în caz de agresiune neprovocată». Informînd că guvernul englez era gata să se asocieze unei asemenea garanții internaționale, Chamberlain a precizat că aceasta nu excludea posibilitatea ca, în caz de litigiu, să se procedeze la noi rectificări de frontieră, fără recurgerea la violență, dar în virtutea unui acord.

În memoriile sale, Paul Schmidt consemnează că în momentul cînd şi-a încheiat expunerea Chamberlain s-a lăsat, plin de mulţumire, pe spătarul scaunului, în vreme ce faţa sa părea să exprime cuvintele : «Nu este aşa că am lucrat minunat în aceste cinci zile ?».

Spre stupefacţia lui Chamberlain, Adolf Hitler a răspuns că proiectul franco-britanic nu putea fi acceptat. «Es tut mir furchtbar leid, aber das geht nicht mehr (Îmi pare nespus de rău, dar acum nu mai merge)» — a declarat senin şeful regimului şi al partidului nazist. Pentru a-şi justifica atitudinea, Hitler a lansat un virulent atac la adresa Cehoslovaciei, încercînd să demonstreze inoportunitatea menţinerii acestui stat independent. Ignorînd sau denaturînd realităţile istorice, el nu s-a sfiit să afirme că «Cehoslovacia este o construcţie artificială a cărei naştere a fost motivată, la vremea respectivă, prin oportunitate politică».

Acelaşi Paul Schmidt consemnează că Chamberlain s-a ridicat brusc de pe scaun, fiind extrem de revoltat din cauza refuzului lui Hitler de a accepta propunerile anglo-franceze. Ochii săi, de obicei blînzi, aruncau sclipiri mînioase pe sub sprîncenele stufoase. El a declarat că îşi consacrase eforturile rezolvării în primul rînd a problemei sudete deoarece la Berchtesgaden Führerul insistase asupra urgenţei acestei chestiuni.

Dictatorul german a reafirmat punctul său de vedere că problema sudetă traversa „o fază critică" şi că ea trebuia reglementată cît mai repede, în orice caz înainte de 1 octombrie : «Situaţia schimbătoare în Cehoslovacia — arăta Hitler — cere o acţiune rapidă. Astăzi este o criză guvernamentală care ar putea conduce mîine la o criză de stat [...] Anumite cercuri încearcă astăzi să mobilizeze strada şi să trezească instincte militare bolşevice, invocînd

nu știu ce ajutor rus. Nu mai este nici o oră de pierdut [...] Operațiunea pe care Germania o crede indispensabilă trebuie să fie executată fără întîrziere».

Primul ministru britanic a declarat că nu înțelegea atitudinea Führerului și o dezaproba. El a relevat că se reîntorsese în Germania deoarece a considerat că de vreme ce Anglia și Franța erau de acord cu cererea ca Cehoslovacia să cedeze Reichului o parte a teritoriului său, Führerul va fi gata să discute „metodele și măsurile de realizare". Chamberlain l-a rugat insistent pe Hitler să facă «tot ce este posibil pentru a reglementa lucrurile în ordine și pe cale pașnică și pentru a nu lăsa ca împușcăturile și incidentele să tulbure pacea. Principiul [cedării] este acceptat. Acum se acționează pentru a se stabili metoda aplicării acestui principiu».

În pofida insistențelor lui Chamberlain, dictatorul german a refuzat să acepte planul anglo-francez, precizînd că singurul mijloc de a evita tulburările consta în stabilirea imediată a unei noi linii de frontieră, al cărei traseu să coincidă cu „frontiera lingvistică" și peste care Cehoslovacia să-și retragă trupele și administrația.

Pe de altă parte, Hitler a respins și propunerea ca Germania să plătească despăgubiri pentru bunurile statului cehoslovac aflate pe teritoriul cedat. Mai mult încă, el a amenințat că orice distrugere sau ridicare de bunuri ale statului va atrage din partea Germaniei „contramăsurile corespunzătoare". În privința garantării frontierelor Cehoslovaciei — propusă, după cum am văzut, în planul anglo-francez —, dictatorul german a declarat că «Dacă Anglia vrea să dea această garanție, aceasta o privește. Germania nu poate să subscrie la o garanție dată Cehoslovaciei decît atunci cînd toți vecinii statului cehoslovac, precum și

marile puteri, inclusiv Italia, vor subscrie la aceasta». În același context, Hitler a respins și o altă propunere făcută de premierul britanic, privind încheierea unui pact de neagresiune între Germania și Cehoslovacia.

În încheierea convorbirii, Hitler i-a prezentat lui Chamberlain o hartă a teritoriilor pe care Cehoslovacia trebuia să le cedeze imediat, fără nici o condiție, și a insistat asupra urgenței acestui transfer.

Întrevederea Hitler-Chamberlain din 22 septembrie s-a încheiat într-un dezacord total. Cei doi interlocutori au convenit ca discuțiile să fie reluate a doua zi, la ora 11,30.

Bad Godesberg : Schimbul de scrisori Chamberlain-Hitler

În dimineața zilei de 23 septembrie Chamberlain s-a hotărît să trimită lui Hitler o scrisoare[44] în care formula o serie de observații pe marginea discuțiilor din ziua precedentă :

„Sînt gata să supun guvernului cehoslovac propunerile dumneavoastră teritoriale, pentru ca el să poată examina frontiera provizorie pe care ați sugerat-o [...] Mă îndoiesc, însă, că guvernul ceh va fi de acord să accepte propunerea dumneavoastră [...] Dificultatea ce o prezintă în ochii mei propunerea pe care mi-ați prezentat-o ieri după-amiază vine din aceea că dumneavoastră sugerați ca teritoriile să fie ocupate imediat de trupe germane. [...] Dacă, conform propunerii dumneavoastră, trupele germane trebuie să intre în teritoriile în cauză, în mod sigur, guvernului ceh nu-i va rămîne altă alegere decît să dea armatei sale ordinul de a rezista, ceea ce ar echivala cu distrugerea bazei însăși a înțelegerii stabilite între dumneavoastră și mine acum o săptămînă".

Deși începea cu cuvintele „My dear Reichskanzler" și era concepută într-un stil destul de amabil, scrisoarea lui Chamberlain a provocat multă nervozitate la statul major al lui Hitler. În urma unor consfătuiri cu participarea principalilor săi consilieri, dictatorul nazist dictă un răspuns [45] pentru Chamberlain în care repeta, în general, argumentele folosite în ziua precedentă.

Avînd în vedere că textul scrisorii fusese redactat în limba germană și timpul era deja destul de înaintat, Paul Schmidt a fost însărcinat s-o prezinte personal lui Chamberlain și cu acea ocazie să i-o traducă în engleză.

Neville Chamberlain l-a primit pe emisarul lui Hitler pe terasa camerei sale de la hotelul „Petersberg", la ora 15,25. „Nu părea deloc nervos — consemnează în memoriile sale fostul interpret al lui Hitler. Liniștit și alene, părînd a fi mai degrabă un vilegiaturist care își petrece vacanța acolo sus, mă salută și după aceea mă conduse în camera sa de lucru, unde trebuia să traduc scrisoarea, de față fiind Sir Horace Wilson, Henderson și Kirkpatrik. A durat destul de mult, în plus am mai avut de dat unele deslușiri verbale, astfel încît abia după o oră am ieșit din camera lui Chamberlain".

Constatînd că Hitler nu intenționa să-și schimbe punctul de vedere expus în ajun, Chamberlain a hotărît să întrerupă convorbirile și să se întoarcă în Anglia. El i-a trimis pe Wilson și Henderson la hotelul „Dreesen" să solicite un *Memorandum*, care să cuprindă pretențiile Berlinului, precum și o hartă cu traseul noii linii de frontieră propusă de germani.

„După primirea acestui memorandum îl voi trimite la Praga, rugînd guvernul cehoslovac să răspundă cît mai curînd posibil — arăta Chamberlain în noua scrisoare [46] trimisă lui Adolf Hitler. Pînă voi putea avea acest răspuns, aș fi bucuros dacă Excelența

Voastră ar binevoi să mă asigure că va continua să respecte acordul pe care noi l-am convenit la întîlnirea din 14 septembrie și pe care l-am confirmat în ultima noapte, că nu va fi întreprinsă nici o acțiune, mai ales în teritoriul sudet, de către forțele Reichului, susceptibilă a compromite orice mediere".

Horace Wilson și Nevile Henderson au fost primiți de ministrul afacerilor străine al Reichului, Joachim von Ribbentrop. Cu acel prilej s-a stabilit ca în aceeași seară Chamberlain să se întîlnească din nou cu Hitler pentru a primi documentele solicitate și a asculta ultimele păreri ale acestuia în legătură cu chestiunea respectivă.

Londra și Parisul autorizează Praga să mobilizeze

Între timp, la Londra și la Paris încordarea înregistra cote de alarmă. Avînd în vedere răspîndirea unor zvonuri după care trupele germane pătrunseseră deja în regiunea Eger din Cehoslovacia, englezii și francezii se temeau să nu fie făcuți răspunzători de cehi că îi împiedicaseră să mobilizeze la timp, pentru a se putea opune agresiunii. Pe de altă parte, o mobilizare prematură putea diminua șansele lui Chamberlain la Godesberg. Această dilemă în care se aflau englezii și francezii este ilustrativ reflectată în indicațiile cu caracter contradictoriu emanate de la Foreign Office și Quai d'Orsay. În fața amenințărilor ce se profilau tot mai clar, în seara zilei de 22 septembrie Halifax și Léger au căzut de acord să dea instrucțiuni reprezentanților lor diplomatici la Praga pentru a comunica guvernului cehoslovac că poate dispune mobilizarea după ora 21. La ora 21,10 Foreign Office-ul a comunicat ambasadorului Phipps să transmită Quai d'Orsay-ului că instruc-

țiunile date lui Newton de a permite cehilor să mobilizeze fuseseră suspendate „în lumina unui mesaj trimis de Sir Horace Wilson de la Godesberg". La ora 2 noaptea o nouă telegramă venită de la Godesberg, purtînd semnătura primului ministru Chamberlain, preciza că „suspendarea trebuie menținută *pînă după convorbirile de mîine dimineață*".

A doua zi, 23 septembrie, la ora 13,40, Halifax, din ce în ce mai îngrijorat de încordarea situației internaționale, a telegrafiat delegației aflate la Godesberg propunînd să se permită cehilor să mobilizeze la ora 15.

«Mai așteptați puțin» — a răspuns imediat Nevile Henderson, tot telegrafic.

Îngrijorați de ceea ce ar fi putut face Chamberlain la Godesberg, cîțiva membri ai cabinetului britanic s-au întrunit, din inițiativa ministrului de finanțe, John Simon, pentru a-l convinge pe Halifax să asigure mobilizarea armatei cehe. Au fost prezenți, alături de Simon și Halifax, ministrul marinei, Alfred Duff Cooper, ministrul sănătății, Walter Elliott, ministrul aviației, Kinsley Wood, ministrul comerțului, Oliver Stanley, și lordul cancelar Hailsham.

La rîndul său, și guvernul francez (Edouard Daladier) a fost de părere că mobilizarea cehilor nu mai trebuia întîrziată.

În asemenea condiții, la ora 16, Parisul și Londra au permis guvernului cehoslovac să ordone mobilizare generală, mobilizare făcută publică printr-un comunicat al postului de radio Praga difuzat în seara zilei de 23 septembrie, la ora 22,30.

În aceeași seară, la ora 22, Halifax i-a telefonat lui Chamberlain pentru a-l informa despre părerile exprimate de colegii săi de cabinet cu ocazia consfătuirii mai sus amintite :

«Deși o mare parte a opiniei publice (din Marea Britanie) nu are încredere în planul nostru, ea este, poate, dispusă totuși să-l accepte — fără nici o tragere de inimă — ca o alternativă a războiului ; ea pare să fi devenit mai fermă și are impresia că am mers pînă la limita concesiilor, iar acum este rîndul cancelarului să facă unele concesii. Ne putem închipui, bineînțeles, imensele dificultăți pe care le întîmpinați, dar, din punctul de vedere al poziției dumneavoastră, din cel al guvernului și al țării, colegii dumneavoastră socotesc de importanță vitală să nu plecați de acolo înainte de a fi declarat fără înconjur cancelarului, pe cît posibil într-o întrevedere specială, că dacă în pofida marilor concesii făcute de guvernul cehoslovac el ar respinge totuși ocazia unei soluții pașnice și ar recurge la una care, în mod necesar, implică un război, ar comite o crimă de neiertat împotriva umanității». [47]

Bad Godesberg : A treia întrevedere Hitler—Chamberlain

La Bad Godesberg, seara tîrziu, după ora 23, s-a desfășurat o nouă rundă de convorbiri Hitler—Chamberlain [48] — una dintre cele mai dramatice din zilele crizei cehoslovace.

Deschizînd discuția, Hitler a mulțumit lui Chamberlain pentru eforturile sale în favoarea unei „soluții pașnice" a problemei cehoslovace :

«Îmi dau seama nu numai că aceste eforturi au cerut din partea dumneavoastră un surmenaj psihic, dar chiar că această acțiune dovedește o reală îndrăzneală politică — a declarat Hitler. Negocierile sînt cu siguranță dificile [...] Nu este ușor să găsești o bază generală de înțelegere într-o afacere pe care două popoare o examinează din puncte de vedere atît de diferite [...] Cu toate divergențele de păreri

între Anglia și Germania, sper încă să fie posibil să găsim împreună o soluție pașnică. Dacă se va ajunge la aceasta, fără îndoială că meritul succesului vă revine, în bună măsură, dumneavoastră».

«Apreciez mult cuvintele ce mi-ați adresat drept mulțumire pentru eforturile mele — a răspuns Chamberlain. Înregistrez cu bucurie deosebită ultima dumneavoastră remarcă prin care v-ați exprimat speranța într-o soluție pașnică posibilă. Presupun că dvs. veți formula această speranță într-un mod foarte concret. În fapt, nu sînteți de acord ca Germania să remită o notă care să precizeze propunerile sale ?».

Dînd curs invitației lui Chamberlain, Hitler a prezentat englezilor un *Memorandum* unde reafirma, în esență, ideile dezvoltate și în cursul întîlnirii precedente, după care a continuat : «În acești ultimi ani, Germania a trebuit să se ocupe de o serie de chestiuni naționale a căror soluție se impune ineluctabil. În aceste ocazii, din nefericire, Anglia adesea nu s-a mulțumit să rămînă complet indiferentă față de aspirațiile germane ; s-a ajuns să se ia poziție potrivnică Germaniei, mai ales în presă. Acum este pentru prima dată cînd partea germană poate constata cu oarecare satisfacție că Anglia se interesează, într-un spirit amical față de Germania, de soluționarea acestei ultime chestiuni. Dacă aceste eforturi ar fi încununate de succes, s-ar putea vorbi de o adevărată turnură în istoria relațiilor anglo-germane».

«Marea mea ambiție este să provoc această turnură în raporturile dintre cele două popoare — a arătat Chamberlain [...]. Dar sînt obligat să constat, cu regret, că nu am găsit decît puțină încurajare din partea dumneavoastră». În această ordine de idei, primul ministru britanic a reproșat cancelarului german că deși el acționase pe baza

înțelegerii stabilite cu prilejul primei lor întrevederi de la Berchtesgaden și reușise să obțină ca „principiul cedării de teritorii" să fie acceptat nu numai de Anglia și Franța, dar chiar și de Cehoslovacia, rămînînd de discutat doar *metoda* și *modul de aplicare*, partea germană a refuzat să ia în considerare propunerile engleze. «V-ați mărginit să declarați categoric că anumite lucruri trebuie să aibă loc și foarte rapid. Nu v-ați arătat dispus să intrați într-o oarecare discuție asupra modului în care principiul precizat ar putea fi realizat în liniște și ordine.»

«Vă înșelați — a replicat Hitler — dacă credeți că ideile și sugestiile dvs. n-au fost studiate de partea germană». Dictatorul nazist a subliniat că luase hotărîrea de a reglementa chestiunea în cu totul alt mod, dar nota remisă lui Chamberlain era tocmai rezultatul studierii propunerilor engleze, de care se ținuse cont. «*Englezii nu trebuie să piardă din vedere că în ochii a numeroși germani soluția cea mai bună constă în înlăturarea pur și simplu a statului ceh și în fixarea frontierelor din punct de vedere strategic* — a precizat Hitler. Dacă nota germană nu conține acest punct de vedere aceasta se datorează faptului că s-a ținut cont de sugestiile engleze.»

«Nu pot să cred că dumneavoastră, pentru o chestiune de cîteva zile, ați fi gata să compromiteți toate șansele unei colaborări între Germania și Anglia — a continuat primul ministru al Marii Britanii. [...] Dacă acum se vrea să se precipite lucrurile apare riscul îngrozitor de a se distruge orice perspectivă a unei soluții pașnice.»

Se părea că discuțiile ajunseseră la un punct mort. Deodată, ușa sălii în care se purtau convorbirile se deschise și un aghiotant al lui Hitler îi înmînă acestuia un bilet. Dictatorul german îl citi, după care îl dădu lui Paul Schmidt, cerîndu-i să-l traducă în engleză. Era comunicatul difuzat de radio Praga la ora 22,30 prin care se

anunțe că președinte Beneș ordonase mobilizarea generală în Cehoslovacia. Cîteva secunde în încăpere domni o tăcere mormîntală. Neville Chamberlain stătea ca împietrit cînd interlocutorul său Hitler făcu observația că de acuma «afacerea își găsește reglementarea».

Chamberlain își dădea seama că războiul plutea în aer. Dar tot nu voia să renunțe la hotărîrea sa de a ajunge la o înțelegere cu agresorul, pe seama Cehoslovaciei, fără să se recurgă la arme. El a încercat să dea asigurări că mobilizarea ordonată în Cehoslovacia era doar o măsură de precauție din partea cehilor, că ea nu constituia o acțiune ofensivă, ci doar una defensivă.

«Avînd mobilizarea făcută, cehii se vor afla la 100 de leghe de a lua în considerație o cedare de teritoriu oarecare către Germania» — a fost de părere Adolf Hitler.

«Cehii, sub presiunea Angliei și Franței, au acceptat deja cedarea de teritoriu. Ei nu vor reveni asupra acestei promisiuni» — a asigurat Chamberlain.

«Ordonînd mobilizarea, cehii m-au forțat să iau contramăsuri — a declarat dictatorul nazist. Dar țin să constatați că ei au fost cei care au mobilizat primii».

«Nu sînt de acord cu afirmația dvs. — l-a contrazis premierul britanic. Germania a fost cea care a mobilizat întîi. Ea are deja sub drapel 1,5 milioane oameni și a masat un număr mare de tancuri și avioane la frontiera cehă, amenințînd, astfel, Cehoslovacia».

La această replică a primului ministru, care suna ca o acuzație la adresa Reichului, Adolf Hitler a ripostat arătînd că Germania nu mobilizase de fapt. Conștient de tăria Wehrmachtului, el a încercat să-și intimideze interlocutorul, arătînd că în ziua în care Germania ar mobiliza efectiv, lumea ar putea să vadă diferența ce există între o armată germană mobilizată și una în timp de pace. După care a continuat : «Am declarat în mod expres că

situaţia actuală nu mai poate să dureze. Toate eforturile făcute pentru a ajunge la o înţelegere paşnică cu Cehoslovacia au eşuat».

«Memorandumul german este ultimul dvs. cuvînt ? — a întrebat Chamberlain. Sînteţi hotărît cu adevărat să nu mai faceţi nici un pas tocmai cînd s-a ajuns atît de aproape de un acord ?»

«Da, este ultimul meu cuvînt — a răspuns Adolf Hitler. Mai mult încă, ţin să repet că mobilizarea ordonată în Cehoslovacia mă forţează la anumite măsuri militare.»

«În aceste condiţii este inutil să continuăm întîlnirea — a fost de părere premierul britanic. Plec cu inima grea, pentru că speranţele pe care le-am avut venind în Germania s-au spulberat.»

În acel moment a intervenit în discuţie şi ministrul afacerilor străine al Reichului, Joachim von Ribbentrop, încercînd să reînnoade firul tratativelor. El a atras atenţia lui Chamberlain că făcuse ultima sa declaraţie fără a avea cunoştinţă de conţinutul notei germane. «Această notă a fost stabilită de partea germană conform dorinţei exprimate de englezi şi ea reafirmă propunerile germane pentru o soluţionare a problemei cehe — a declarat von Ribbentrop. Ţin să subliniez faptul că dumneavoastră aţi făcut ultimele remarci fără să cunoaşteţi cu adevărat nota şi fără a sesiza că ea conţine o metodă de negociere complet nouă.»

Chamberlain a replicat că la începutul întîlnirii Hitler precizase că nota reafirma, în substanţă, propunerile deja făcute în cursul convorbirilor, deci conţinutul ei era deja cunoscut. «Ceea ce mă interesează pe mine este dacă dl. Hitler va rămîne la acest punct» — a dorit să afle primul ministru britanic.

«*Ce înţelegeţi prin „a rămîne la acest punct“*» a intervenit Führerul.

«Doresc să aflu — a precizat premierul britanic — dacă măsurile militare ale Germaniei, luate ca răspuns la mobilizarea cehă, nu înseamnă, cumva, o intrare a trupelor germane pe teritoriul ceh ?»

«Măsurile militare despre care am vorbit n-au sensul unei *invazii a Cehoslovaciei — a asigurat dictatorul* german. Atîta timp cît vor dura negocierile, nu voi intra în această țară.»

«În aceste condiții, sînt gata să transmit nota germană guvernului ceh și să cer acestuia un răspuns urgent — a făgăduit Neville Chamberlain. Fac acest lucru pe temeiul promisiunii pe care ați dat-o de a nu intra în Cehoslovacia. Eu nu abandonez nici o speranță de pace atîta timp cît pacea nu a fost definitiv compromisă.»

Intervenind din nou în discuție, von Ribbentrop a insinuat că în ciuda acceptării de către guvernul cehoslovac, prin mijlocirea anglo-francezilor, a cedării de teritoriu, situația continua să se învenineze ca urmare a măsurilor luate în interiorul Cehoslovaciei, măsuri ce culminaseră cu ordinul de mobilizare. El a cerut să se adreseze un reproș, la Praga, pentru acest lucru. «Nu se poate pretinde că eforturile în favoarea păcii au eșuat, dar dacă pacea trebuie menținută, este necesar să se acționeze repede» — a încheiat ministrul nazist al afacerilor străine.

Parcurgînd rapid nota germană, Chamberlain și-a dat seama că documentul respectiv avea caracterul unui adevărat ultimatum. Or, el știa că acceptarea acestui ultimatum putea incita opinia publică britanică. Tocmai de aceea, el a încercat să „îndulcească" cît de cît propunerile Berlinului.

«Termenele extrem de scurte impuse în notă constituie lucrul cel mai dificil — a arătat șeful guvernului englez. Dacă guvernul ceh face publică nota după ce o

primește este de prevăzut că forma în care ea a fost redactată va avea un efect deplorabil asupra opiniei publice engleze și mondiale. Această formă dă notei alura unui ultimatum și nu a unui document pentru negocieri.»

«Documentul german este o notă și nu un ultimatum» — a fost de părere Adolf Hitler. Această afirmație seacă a dictatorului nazist nu era altceva decît o nouă minciună sfruntată, de vreme ce el însuși a ținut să precizeze că documentul nu urma să fie negociat, Cehoslovacia avînd posibilitatea doar să-l aprobe sau să-l respingă.

«În forma ei actuală nota germană va face o impresie foarte rea asupra opiniei publice din Anglia și din alte țări — a repetat Chamberlain. Ea vorbește limbajul unui cuceritor care dictează voința sa unui învins, îi prescrie tot ceea ce trebuie să facă și nu-i lasă timp să discute măsurile de luat pentru executarea pașnică a planurilor. Înțeleg perfect că nu se poate aștepta mult timp. Dar aceasta nu este, totuși, un motiv pentru a da formei și termenelor prevăzute în notă un asemenea caracter ultimativ.»

«Vă rog să binevoiți să-mi spuneți foarte precis ce anume reproșați notei germane — a intervenit din nou Hitler. Este un fapt că o porțiune a teritoriului ceh va fi cedat Germaniei. Toate părțile sînt de acord asupra acestui punct. Or, o cedare înseamnă că la un moment dat trupele și poliția cehe vor trebui să părăsească teritoriul respectiv pe care-l vor ocupa trupele germane. Toate dificultățile se rezumă deci la o chestiune de dată și de termene. Evacuarea va trebui să aibă loc totuși într-o zi.»

«Îmi voi îndeplini misiunea de mediator și voi transmite documentul Cehoslovaciei — a promis Chamberlain. Dar vă atrag încă o dată atenția, în mod insistent, asupra faptului că mai ales din cauza formei sale, acest document va produce cea mai rea impresie asupra opiniei

publice. Revine cehilor să declare dacă acceptă sau nu nota. Dacă ei o accepta, bineînțeles că sînt de acord cu dvs, ca să nu mai fie pierdut nici un moment. Dealtfel, eu îi voi ruga pe cehi să răspundă cît mai repede posibil.»

La cererea lui Chamberlain, care dorea să se consulte cu însoțitorii săi, convorbirile au fost întrerupte pentru scurt timp. La rîndul său, și Adolf Hitler a discutat cu von Ribbentrop și cu Weizsäcker, hotărînd — pentru a ieși în întîmpinarea dorințelor britanicilor — să prelungească cu cîteva zile termenul evacuării teritoriilor ce urmau să fie cedate. Această „concesie" a fost adusă la cunoștința englezilor de către dictatorul german imediat după reluarea convorbirilor : «Sînt gata să modific în notă data evacuării, dacă această schimbare vă facilitează sarcina — a declarat Führerul adresîndu-se primului ministru englez. Propun, în consecință, să înlocuim diversele termene printr-o singură dispoziție potrivit căreia guvernul ceh trebuie să transfere teritoriul indicat pe harta anexată la data de 1 octombrie 1938.»

«În calitate de mediator — a precizat primul ministru al Marii Britanii —, natural că nu sînt în măsură să accept sau să resping propunerea dvs., ci doar să o transmit. Dar apreciez la justa ei valoare concesia dvs. asupra acestui punct.»

Convorbirile Hitler—Chamberlain au luat sfîrșit aproape de ora 1. Părăsind sala hotelului „Dreesen", primului ministru britanic și-a luat rămas bun de la Führer „în termeni cordiali", după cum menționează Paul Schmidt în stenogramă :

«Am sentimentul că discuțiile din ultimele zile, în cursul cărora s-a explicat, de o parte și de alta, cu o mare francheță, fără ca vreunul dintre interlocutori să se formalizeze, au creat între noi raporturi de încredere — a

declarat Chamberlain. Continui să sper că grava criză actuală va putea fi depășită și voi fi bucuros să discut cu dvs., după aceea, în același spirit, despre alte probleme care rămîn să fie rezolvate».

«Vă mulțumesc pentru cuvintele dvs. și țin să declar că împărtășesc aceleași sentimente — a răspuns dictatorul nazist. *Problema cehă, așa cum am spus deja de mai multe ori, este ultima revendicare teritorială pe care am avut-o de formulat în Europa.* Bineînțeles, Germania va pune chestiunea colonială. Dar nu este o cerere care să poată provoca un război.»

În ziua de 24 septembrie Neville Chamberlain s-a întors la Londra, aducînd cu sine *Memorandum*-ul pe care i-l înmînase Adolf Hitler. În aceeași zi, la ora 18, Basil Newton, reprezentantul diplomatic al Marii Britanii în Cehoslovacia, a predat lui Krofta o traducere engleză a respectivului document, iar la ora 23,15, colonelul Mason-Macfarlane, atașatul militar britanic la Berlin, a dus la Praga documentul în limba germană, precum și hărțile însoțitoare.

Tot în seara zilei de 24 septembrie, la ora 22,20, ambasadorul britanic la Paris, Sir Eric Phipps, a predat o copie a memorandum-ului lui Hitler unuia dintre secretarii lui Georges Bonnet.

Iată, însă, care erau „propunerile" făcute de guvernul hitlerist în vederea „reglementării" „imediate și definitive" „a problemei germanilor sudeți" :

„1. Evacuarea în totalitate a trupelor, poliției, jandarmeriei, a funcționarilor de vamă și a grănicerilor din teritoriul desemnat pe hartă ca trebuind să fie cedat și care va fi predat Germaniei la 1 octombrie.

2. Teritoriul evacuat trebuie să fie predat în starea în care se găsește actualmente *. Guvernul german acceptă ca un reprezentant cu depline puteri al guvernului ceh sau al armatei cehe să fie atașat Comandamentului Suprem al Wehrmachtului în scopul de a reglementa în detalii modalitățile evacuării.

3. Guvernul ceh va *lăsa imediat la vatră pe toți germanii* sudeți aflați în serviciul armatei sau poliției, pe întreg teritoriul statului ceh.

4. Guvernul ceh va pune în libertate pe toți deținuții germani arestați pentru fapte politice.

5. Guvernul german este de acord să permită ca în regiunile ce urmează să fie mai precis delimitate să aibă loc un plebiscit, pînă la 25 noiembrie cel mai tîrziu. Rectificările de frontieră motivate de rezultatele plebiscitului vor fi fixate de către o comisie, fie germano-cehă, fie internațională.

6. Pentru reglementarea tuturor celorlalte detalii guvernul german propune constituirea unei comisii germano-cehe autorizate." [49]

Examinarea memorandum-ului lui Hitler și a hărților însoțitoare demonstra că între punctul de vedere anglo-francez, concretizat în propunerile din 18 septembrie, și cel german existau deosebiri destul de mari. Astfel, în chestiunea *condițiilor de transfer* către Germania a teritoriilor sudete, spre deosebire de documentul franco-britanic, care propunea constituirea unei comisii internațio-

* Într-o anexă se preciza că „transferul regiunii sudete trebuie să aibă loc fără să fie distruse sau făcute inutilizabile instalațiile militare, economice și de transport, precum și instalațiile de sol ale aviației și toate stațiile de radio. Materialul economic și de transport situat în teritoriul desemnat, în special materialul rulant al rețelei de căi ferate, trebuie să fie remis intact. Aici intră toate instalațiile de servicii publice (uzine de gaze, instalații de forțe motrice etc.). În sfîrșit, nici o ridicare de provizii, de bunuri mobile, de vite, de materii prime etc. nu trebuie să fie efectuată".

nale însărcinată cu delimitarea unei frontiere după negocieri în cazurile litigioase, *Memorandum-ul* lui Hitler reclama stabilirea, din capul locului, a unei noi frontiere, unde Germania să-și introducă, fără întîrziere, forțele ei militare. Or, noua frontieră fixată pe hărțile germane îngloba teritorii cu populație majoritară cehă.

Din punct de vedere militar-strategic, în vreme ce propunerile franco-britanice transferau Germaniei doar o parte a fortificațiilor Cehoslovaciei, *Memorandum*-ul lui Hitler lipsea respectivul stat de întregul său sistem de fortificații, inclusiv de linia de fortificații grele Trutnov—Zamberk—Moravska—Ostrava construită cu asistență franceză, după modelul liniei Maginot. Pe de altă parte, acceptarea *Memorandum*-ului lui Hitler ar fi determinat strangularea Boemiei și ar fi favorizat separarea ei de Slovacia, de care rămînea legată doar printr-un coridor lat de 20 km.

Cît privește latura economică a problemei, este de remarcat că deși Cehoslovacia păstra cea mai mare parte a resurselor de materii prime (cu excepția lignitului), potențialul său industrial scădea considerabil datorită pierderii unor importante întreprinderi textile, chimice, metalurgice și de armament și a unor căi principale de comunicație.

În seara zilei de 24 septembrie Neville Chamberlain a prezentat cabinetului britanic noile condiții puse de Adolf Hitler în *Memorandum*-ul adresat cehilor. În concluzie, el a fost de părere că «ar trebui să acceptăm aceste condiții și să-i sfătuim pe cehi s-o facă». Duff Cooper, care avea îndoieli că opinia publică britanică va accepta permanentele cedări în fața condițiilor umilitoare puse de dictatorul nazist, a protestat, declarînd : «Pînă acum ne-am aflat în fața neplăcutei alternative : *pace și dezonoare* sau *război*. Acum mi-am dat însă seama că există o a treia

posibilitate și anume *război și dezonoare*, înțelegînd prin aceasta posibilitatea de a fi împinși cu piciorul în război de opinia publică, atunci cînd cei pentru care luptăm vor fi între timp înfrînți» [50].

A doua zi, duminică, 25 septembrie, cabinetul britanic s-a întrunit încă de trei ori pentru a discuta criza, dar fără să reușească să stabilească un punct de vedere unanim acceptabil. Neville Chamberlain nu înțelegea însă să renunțe la intențiile sale de a se înțelege cu Adolf Hitler. În acest scop, el l-a trimis în Germania pe generalul-locotenent Sir Frederick Maurice, președintele Legiunii britanice (asociație a foștilor combatanți — n.n.), cu misiunea de a propune șefului guvernului și regimului nazist trimiterea în regiunea sudetă a zece mii de membri ai Legiunii, pentru a supraveghea organizarea plebiscitului în teritoriile ce urmau să fie transferate Reichului. Hitler l-a primit pe emisarul lui Chamberlain, dar a refuzat să accepte propunerea acestuia, în forma în care ea a fost făcută, declarînd că «Germania nu poate să renunțe la ocuparea teritoriilor sudete de către contingente germane». El a propus ca membrii Legiunii britanice să primească misiunea de a supraveghea organizarea plebiscitului doar în acele teritorii menționate la punctul 5 al *Memorandum*-ului său din 23 septembrie [51].

Conferința anglo-franceză din 25-26 septembrie 1938

În seara zilei de duminică 25 septembrie, ora 21,25 a început la Londra o nouă rundă de convorbiri franco-britanice [52]. Delegația franceză era alcătuită din Edouard Daladier, Georges Bonnet, Charles Corbin, Alexis Léger, Charles Rochat, Jules Henry și Roland de Margerie, în vreme ce britanicii erau reprezentați de Neville Cham-

berlain, lordul Edward Halifax, Sir John Simon, Sir Samuel Hoare, Sir Robert Vansitart, Sir Horace Wilson, Sir Alexander Cadogan, Edward Bridges, William Strang și Frank Roberts.

Deschizînd discuția, Neville Chamberlain a dat citire unei note în care făcea un rezumat al convorbirilor avute cu Adolf Hitler la Bad Godesberg, dar fără a preciza care era punctul de vedere al guvernului britanic față de noile cereri ale Berlinului. Cu toate acestea, Daladier nu a ezitat să declare că guvernul francez, examinînd Memorandum-ul lui Hitler, hotărîse, în unanimitate, să respingă orice idee de suprimare a comisiei internaționale de supraveghere a operațiilor de transfer al teritoriilor sudete propusă de anglo-francezi la 18 septembrie.

«Guvernul francez nu recunoaște d-lui Hitler dreptul de a lua în stăpînire acest teritoriu prin forță — a precizat primul ministru francez. Dacă el va face aceasta este evident că armata cehoslovacă va riposta. Astfel, noi vom fi confruntați cu un conflict european pe care am încercat să-l evităm duminica trecută. Acesta a fost primul punct pe care am dorit să-l clarific. Al doilea punct este că Consiliul de Miniștri francez a fost unanim în refuzul de a fi de acord cu plebiscitul cerut în zonele în care însuși dl. Hitler a recunoscut că majoritatea populației o formează cehii. În privința acestei cereri este cît se poate de limpede că nu mai este vorba de găsirea unui aranjament acceptabil după grele sacrificii, ci, așa cum am spus-o adesea, sîntem confruntați cu un plan al d-lui Hitler și al regimului său ce vizează nu atît luarea în stăpînire a 3,5 milioane de germani, cît mai ales distrugerea Cehoslovaciei prin forță, înfeudînd-o, iar după aceea să realizeze dominarea Europei, care este obiectivul său».

Neville Chamberlain s-a arătat „intrigat" de modul cum au fost interpretate la Paris noile cereri naziste :

«Propunerea făcută în Memorandum-ul german este de a prelua aceste zone (teritoriile sudete — n.n.) *nu prin forță, ci prin înțelegere* — a declarat premierul britanic, pledînd în favoarea pretențiilor lui Hitler. Trupele germane ar fi admise numai cu scopul de a apăra legea și ordinea, pe care guvernul german pretinde că nu ar putea s-o facă, efectiv, pe altă cale. [...] Frontiera finală și definitivă va fi fixată mai tîrziu, în urma plebiscitului ce urmeaeză să aibă loc.»

Edouard Daladier înțelesese însă foarte bine implicațiile Memorandum-ului german și a încercat să atragă atenția interlocutorilor săi britanici asupra acestora : «Dl. Hitler consideră tot teritoriul din zona marcată ca fiind deja al său [...]. Deci în această zonă nu este nevoie de plebiscit. Noi am fost deja de acord cu aceasta în vederea evitării conflictelor dintre germani și cehi, care ar fi putut duce la un război real. Noi trebuie să fim, totuși, de acord să înființăm o comisie internațională care să asigure evacuarea acestor zone de către trupele cehoslovace și intrarea progresivă a trupelor germane. Dl. Hitler obiectează la propunerea înființării unei comisii internaționale. El vrea să intre imediat cu armata sa și trupele cehoslovace să se retragă rapid, fără nici o considerație față de comisia internațională. Totuși, sînt chestiuni foarte dificile pentru a fi hotărîte într-un asemenea mod. În zonă sînt mulți democrați. Vor fi lăsați Axei și călăilor d-lui Hitler ? Este esențial pentru salvarea onoarei noastre să asigurăm plecarea acestor democrați și de asemenea să asigurăm ca acei cehi, care doresc, să se retragă».

O altă problemă ridicată de Daladier era aceea că zonele în care Hitler propunea să se țină un plebiscit, deoarece nu era sigur dacă majoritatea o dețineau cehii sau

germanii, coincidea «din întîmplare» cu cele mai importante districte din Moravia. Dacă aceste zone erau ocupate de trupele germane, cum propunea Hitler, Cehoslovacia ar fi fost la discreția Germaniei. Teritoriul ceh care mai rămînea ar fi fost tăiat de Slovacia și cehii nu ar mai fi putut să întreprindă nimic fără aprobarea germanilor, care controlau coridorul ce leagă Cehia de Slovacia. «Cererea d-lui Hitler echivalează cu dezmembrarea Cehoslovaciei și instaurarea dominației germane asupra Europei» — a conchis Daladier.

Dîndu-și seama că francezii nu erau dispuși să accepte pretențiile lui Hitler, Neville Chamberlain și cei care-l susțineau și-au sporit eforturile pentru a spulbera orice intenție a Parisului de a veni în sprijinul Pragăi. În acest sens, stenograma întrevederii consemnează un noian de întrebări pe care reprezentanții Marii Britanii le-au pus lui Daladier pentru a afla care erau intențiile Franței în cazul în care Hitler și-ar fi pus în practică amenințările că va invada Cehoslovacia :

«Acceptînd obiecțiile ridicate de dvs., ce propuneți să facem în viitor ?» —a dorit să afle Chamberlain, adresîndu-se lui Daladier.

«Să revenim la propunerile anglo-franceze acceptate duminica trecută» — a fost de părere premierul francez.

Neville Chamberlain a atras atenția că Hitler fusese foarte hotărît, precizînd că Memorandum-ul reprezenta ultimul său cuvînt și că nu dorea să trateze pe o altă bază : «Dacă noi refuzăm, el va lua imediat măsurile militare necesare. Atunci el nu se va limita la o astfel de frontieră ca aceea marcată pe hartă, ci în stabilirea frontierelor sale viitoare se va conduce numai după considerente strategice și militare [...]. Care va fi atitudinea Franței într-o astfel de eventualitate ?»

«În cazul acesta, dl. Hitler va crea o situație în care el va fi agresorul» — a constatat Daladier.

«Ce se va întîmpla apoi ?» — a insistat Chamberlain.

«Fiecare dintre noi va face ceea ce îi incumbă datoria» — a declarat șeful guvernului francez.

«*Trebuie să înțelegem* din aceste cuvinte că Franța va declara război Germaniei ?» — a întrebat primul ministru al Majestății Sale britanice.

«Problema este foarte clară — a precizat Daladier. Guvernul francez a spus întotdeauna și eu însumi am repetat, cu trei zile în urmă, că în cazul unei agresiuni neprovocate împotriva Cehoslovaciei, Franța își va îndeplini întocmai obligațiile sale. Din cauza știrilor proaste sosite din Germania eu am cerut la 1 000 000 de francezi să se îndrepte spre frontieră. Ei au făcut-o calm și cu demnitate, convinși de dreptatea cauzei lor».

«Fără îndoială că dvs. ați avut în vedere care va fi următorul pas —a continuat Neville Chamberlain. Pentru guvernul Majestății Sale ar fi de mare ajutor să afle dacă Marele Stat Major Francez are un anume plan și în ce constă el. Aceasta, deoarece presupun că guvernul francez intenționează să poarte ostilități împotriva Germaniei într-o anumită zonă».

«Desigur că voi răspunde la această întrebare, care mi-a mai fost pusă cu 5—6 luni în urmă — a declarat Daladier. Franța nu are posibilitatea să trimită ajutor direct, pe uscat, Cehoslovaciei, dar ar putea s-o sprijine atrăgînd cea mai mare parte a forțelor armate germane la frontiera apuseană».

«Sper că nu veți considera că fac presiuni exagerate asupra dvs. în aceste chestiuni — a urmat premierul britanic. Dar nu se poate intra într-un conflict de o asemenea importanță cu ochii și urechile închise. Esențial este să știi condițiile înaintea luării unei decizii.»

Răspunsurile lui Daladier l-au indispus în mod vădit pe Chamberlain. În continuare el l-a rugat pe Sir John Simon să prezinte „anumite puncte" care provocaseră îngrijorarea miniștrilor britanici.

«Prima chestiune asupra căreia miniștrii britanici ar dori să fie informați — a cerut John Simon — este dacă dvs. aveți în vedere o invazie a Germaniei ?»

«Aș putea să-l rog pe generalul Gamelin să dea o explicație tehnică completă, la o altă conferință, a planului care a fost deja elaborat» — a propus președintele Consiliului de Miniștri al Franței.

«Nu doresc să mi se răspundă ca unui strateg, ci ca unui om politic — a continuat Simon. Cînd trupele franceze vor fi chemate să-și facă datoria, se vor mărgini ele să ocupe linia Maginot și să rămînă acolo în defensivă, fără vreo declarație de război, sau guvernul francez intenționează să declare război și să treacă la atac cu forțele sale de uscat. [...] A doua chestiune pe care vreau s-o ridic este dacă dvs. preconizați să folosiți forțele aeriene franceze deasupra teritoriului german, adică dacă intenționați să intrați în ostilități active cu Germania ?»

«Aș considera ridicol să mobilizezi forțele de uscat franceze numai pentru a le ține sub arme în fortificațiile lor, fără a întreprinde ceva — a declarat Daladier. La fel de ridicol ar fi să nu se facă nimic în aer [...] Prin urmare, cred că după ce trupele franceze vor fi concentrate, se va putea încerca o ofensivă pe uscat împotriva Germaniei. De asemenea, ar fi posibil ca forțele aeriene să atace anumite centre militare și industriale germane mai importante, care pot fi ușor atinse, în ciuda anumitor legende răspîndite pretutindeni.» Făcînd precizările cerute de Sir John Simon, Daladier a ținut să adauge, în continuare, că el dorea să vorbească mai mult despre

obligațiile morale ale Franței, decît despre război și strategie. În această ordine de idei el a reamintit interlocutorilor că numai cu o săptămînă în urmă fusese de acord, fără să consulte alți membri ai guvernului francez, să se dezmembreze o țară prietenă legată de Franța nu numai *prin tratate, ci prin legături seculare. Acesta era sa*crificiul Franței pentru pacea Europei. «Nu a fost o sarcină prea agreabilă pentru mine — a declarat Daladier. Mi-a venit greu, a fost oarecum dezonorant, dar am socotit că aceasta este mai bine decît să înceapă din nou ceea ce noi am trăit cu 20 de ani în urmă [...] Vă întreb, însă, cît de departe vom merge pe calea pe care am pornit ? În ce moment vom socoti noi că putem să ne oprim ? Ca și miniștrii britanici, și eu urmăresc pacea și dacă ea ar putea fi obținută prin luarea de către Hitler a zonelor pe care guvernul francez a fost de acord să-i fie abandonate, chiar dacă aceasta presupune un sacrificiu mare din partea noastră, eu m-aș declara de acord. Totuși, cehii sînt niște ființe umane. Ei au țara lor și trebuie să lupte de partea noastră. Noi trebuie să-i întrebăm ce gîndesc despre toate acestea.» Edouard Daladier a fost de acord că formula concilierii cu Germania ar putea fi găsită, dar și-a exprimat temerea că toată această conciliere va servi numai pregătirea distrugerii civilizației apusene și a libertății în lume. Dacă, totuși, urmau să se facă noi concesii, ele trebuiau studiate împreună cu guvernul cehoslovac.

Respingînd Memorandum-ul lui Hitler, șeful guvernului francez a cerut să fie reluată propunerea instituirii, în termen de 3 zile, a unei comisii internaționale, care să-și înceapă imediat lucrările și să-și încheie misiunea într-o săptămînă sau în cel mult zece zile.

Atitudinea adoptată de Daladier era potrivnică planurilor lui Chamberlain, care era hotărît să sacrifice Ceho-

slovacia pe altarul înțelegerii cu Adolf Hitler. El a atras atenția că dacă Memorandum-ul german nu era acceptat, dictatorul german va ordona atacarea Cehoslovaciei.

«Deși propunerea dvs. sună destul de rezonabil, ea nu va fi acceptată de dl. Hitler [...] Trebuie să reamintesc miniștrilor francezi, în mod insistent, că, în concepția d-lui Hitler, chestiunea durează de prea mult timp și că el dorește să obțină o soluție imediată. Dacă nu m-aș fi dus în Germania, sînt convins că dl. Hitler ar fi întreprins deja o invazie militară. Ca rezultat al eforturilor mele, dl. Hitler a amînat o astfel de acțiune, dar numai pentru cîteva zile [...] Ce vom face cînd ne vom găsi în față cu invazia germană în Cehoslovacia, care s-ar putea să aibă loc într-un termen foarte apropiat ?» Referindu-se la afirmațiile lui Daladier că în cazul unui atac german împotriva Cehoslovaciei, Franța intenționa să intervină în sprijinul aliatei sale prin operațiuni militare terestre și aeriene, Chamberlain a atras atenția că guvernul său deținea informații neliniștitoare referitoare la tăria forțelor aeriene franceze și la capacitatea industriei franceze de a susține eforturile acestora, prin înlocuirea rapidă a pierderilor ce se vor ivi din primele zile de război. El a încercat să-l sperie pe șeful guvernului francez zugrăvind tabloul unei „ploi de bombe" asupra Parisului și a altor orașe franceze : «Ce se va întîmpla dacă războiul va fi declarat și o ploaie de bombe se va abate asupra Parisului și a zonelor industriale franceze, a centrelor militare și aerodromurilor ? Poate Franța să se apere singură și să dea o replică efectivă Germaniei ? De asemenea, aș vrea să întreb ce asigurări a primit Franța de la Rusia ? În plus, tonul presei franceze de azi nu sună foarte belicos și dă impresia că Franța nu este pregătită să facă față eventualității războiului în cîteva zile. *Ar fi o slabă consolare* — a încheiat Chamberlain — dacă Franța, îndepli-

nindu-şi toate obligaţiile, ar da asistenţă prietenei sale, dar s-ar găsi ea însăşi în imposibilitate să opună rezistenţă şi s-ar prăbuşi».

Şeful guvernului francez nu s-a lăsat antrenat într-o discuţie pe linia propusă de Chamberlain, de a analiza în ce măsură Franţa era pregătită de luptă, ci a încercat să demonstreze, o dată în plus, necesitatea de a se pune stavilă planurilor Berlinului de dominare a Europei : «Mi s-a vorbit mereu de dificultăţi — a declarat Daladier. Înseamnă aceasta că noi nu dorim să facem nimic ? Noi predăm d-lui Hitler 3 1/2 milioane de germani sudeţi. El a spus că nu este suficient şi vrea ceva în plus. Guvernul britanic este gata să accepte propunerile d-lui Hitler şi să-i dea ce cere ? Sînteţi gata să exercitaţi presiuni la Praga, care ar duce la dispariţia Cehoslovaciei sau la strangularea ei, ceea ce ar însemna acelaşi lucru ? Acestea sînt întrebările ce-şi aşteaptă răspunsul [...] Noi trebuie să facem faţă faptelor şi trebuie să ne decidem ce vrem. Dacă dl. Hitler ne înaintează anumite cereri, noi trebuie să fim de acord cu ele ? Atunci el ar fi stăpînul Europei, pentru că după Cehoslovacia ar urma România şi apoi Turcia. Ba ar putea chiar să se îndrepte asupra Franţei şi să ia Boulogne şi Calais. După aceea ar putea să vrea pămînt în Irlanda. Aceasta nu e o operaţie imposibilă faţă de ceea ce el a înfăptuit în trecut. Întotdeauna trebuie să cedăm ultimatum-ului d-lui Hitler ? Dacă noi sîntem de părere să procedăm astfel, atunci este intutil să ne mai întîlnim şi să mai discutăm aceste chestiuni. Sînt gata să fiu de acord cu anumite măsuri de conciliere care sînt în concordanţă cu sentimentele morale, dar vine un moment cînd se impune o oprire şi, după părerea mea, acest moment a venit».

Daladier a fost de acord că potenţialul militar şi industrial al Franţei era mai slab decît cel al Germaniei.

Cu toate acestea, el a dat asigurări că Franța era perfect capabilă să mobilizeze forțele sale aeriene și să atace Germania. Pe de altă parte, spre deosebire de Chamberlain, el a mărturisit că avea încredere în tăria forțelor militare ale Uniunii Sovietice : «Ca în cazul tuturor țărilor îndepărtate, există o tendință de exagerare. Uneori Rusia este prezentată ca extrem de puternică și de bogată. Alteori, ca foarte slabă. Adevărul este pe undeva între aceste două extreme. Eu am înțeles că Rusia are 5 000 de avioane. Cel puțin 800 au fost trimise în Spania, și oriunde ele au apărut, au scos din luptă avioanele italiene și germane». Relevînd că producția industriei aeronautice sovietice era echivalentă cu cea germană, șeful guvernului francez a conchis declarînd : «Rusia ar putea să reziste Germaniei».

La ora 23,40 Neville Chamberlain a solicitat întreruperea convorbirilor timp de o jumătate de oră, pentru a putea să se sfătuiască cu ceilalți membri ai cabinetului. Întrevederea a fost reluată la 0,35, dar numai pentru a se hotărî amînarea discuțiilor pentru a doua zi, la ora 10,00. La sfatul membrilor cabinetului britanic, Chamberlain a cerut ca generalul Gamelin să vină pentru consultări la Londra.

În noaptea de 25/26 septembrie Eduard Beneš a făcut cunoscut Londrei și Parisului că Praga considera Memorandumul lui Hitler inacceptabil.

„În fața acestei noi și crude cereri, guvernul meu se simte dator să opună cea mai deplină rezistență și așa vom face, cu ajutorul lui Dumnezeu — se arată în nota pe care Jan Masaryk, reprezentantul Cehoslovaciei în Marea Britanie, a înmînat-o lordului Halifax. Națiunea Sfîntului Venceslav, a lui Jan Hus și a lui

Thomas Masaryk nu va fi o națiune de sclavi. Apelăm la cele două mari democrații apusene, ale căror sfaturi le-am urmat întotdeauna, chiar împotriva propriilor noastre raționamente, să stea alături de noi în această oră de încercare" [53].

În dimineața zilei de 26 septembrie Neville Chamberlain a avut o întrevedere cu Édouard Daladier și cu generalul Gamelin, cărora le-a adus la cunoștință că luînd în considerație noile condiții, create prin respingerea de către președintele Beneš a *Memorandumului* Berlinului, hotărîse să-l trimită în Germania pe consilierul său apropiat, Sir Horace Wilson, cu un mesaj adresat lui Hitler, în care propunea ca reprezentanți ai guvernului german să se întîlnească cu reprezentanți ai guvernului cehoslovac pentru a discuta situația și a găsi o modalitate de transferare a regiunilor sudete Germaniei. În caz că răspunsul lui Hitler la acest mesaj ar fi fost nefavorabil, Wilson urma să prezinte dictatorului german un avertisment verbal că Franța și Marea Britanie vor lupta alături de Cehoslovacia.

Daladier a fost de acord atît cu termenii mesajului lui Chamberlain, a cărui copie o primise, cît și cu cei ai avertismentului verbal.

La ora 11,20 convorbirile anglo-franceze [54] au fost reluate, fiind prezente aceleași persoane ca în seara zilei precedente, mai puțin Horace Wilson, care fusese trimis în Germania. Generalul Gamelin a conferit, separat, cu ministrul britanic pentru coordonarea serviciilor apărării, Sir Thomas Inskip, și cu șeful statului major imperial britanic, lordul Gort.

Deschizînd discuția, Neville Chamberlain a declarat: «Este evident, acum, că situația merge foarte repede spre punctul culminant. Dl. Hitler va ține deseară o cuvîntare

radiodifuzată. Fără nici o îndoială, esența acestui discurs va fi expunerea intențiilor sale finale. Acum noi știm că guvernul cehoslovac este hotărît să reziste. Guvernul francez a spus clar că dacă ei fac aceasta, el își va îndeplini obligațiile sale din tratat. Noi am spus public de cîteva ori că nu ne vom putea îngădui să vedem Franța cucerită și înfrîntă de Germania, că noi îi vom acorda asistență dacă Franța ar fi în pericol. Guvernul Majestății Sale a Regatului Unit nu are intenția să retragă ceea ce a spus. Dar atîta timp cît mai rămîne cea mai slabă șansă pentru pace, nu trebuie să neglijăm nici o ocazie pentru a o salva». În această ordine de idei, el i-a informat pe cei prezenți despre misiunea cu care Horace Wilson fusese trimis în Germania, precizînd că nu-și făcuse mari speranțe în legătură cu aceasta, dar «poate este o mică șansă ce ar putea să aibă ceva succes în special pentru că sînt mulți chiar în Germania care se îndoiesc dacă miza merită riscul». În numele delegației franceze, Edouard Daladier și-a exprimat «întregul acord cu inițiativa primului ministru, pe care o aprobă pe deplin».

Convorbirile anglo-franceze s-au încheiat la ora 12,07, după ce cele două părți au adoptat următorul comunicat :

„O nouă întîlnire a avut loc în cursul dimineții între miniștrii francezi și britanici, în care s-a stabilit un acord deplin asupra tuturor problemelor. Generalul Gamelin, care a fost chemat pentru o consultație specială, a făcut o scurtă vizită primului ministru și ulterior a avut o întrevedere cu ministrul pentru coordonarea apărării".

Se părea că britanicii înțeleseseră, în sfîrșit, că singurul mijloc pentru a pune stavilă planurilor lui Hitler *era adoptarea unei poziții ferme. În după-amiaza zilei de* 26 septembrie Reginald Leeper, șeful Departamentului de

presă al Foreign Office-ului (prieten cu Eden, unul dintre adversarii politicii de conciliere), a redactat un comunicat, pe care l-a adus la cunoștința presei : „Dacă, în ciuda tuturor eforturilor depuse de primul ministru britanic, Germania va ataca Cehoslovacia, rezultatul imediat va fi acela că Franța va fi obligată să vină în ajutorul acestei din urmă țări, iar Marea Britanie și Rusia vor fi, desigur, alături de Franța". În aceeași ordine de idei se înscriu și instrucțiunile pe care Halifax le-a transmis lui Wilson la ora 16,10, în numele lui Chamberlain, prin care se cerea emisarului britanic să atragă foarte serios atenția Berlinului că în caz de război Marea Britanie și Franța vor sprijini Cehoslovacia : „După plecarea dumneavoastră, francezii și-au manifestat clar intenția de a veni în ajutor Cehoslovaciei, prin acțiuni ofensive, dacă va fi atacată — glăsuiau respectivele instrucțiuni. Acest lucru ne-ar atrage și pe noi în conflict ; trebuie să se spună cancelarului absolut clar că aceasta este alternativa inevitabilă a unei soluții pașnice". [55]

Misiunea lui Sir Horace Wilson la Berlin

La ora 17,00, Sir Horace Wilson a fost primit în audiență de Adolf Hitler, căruia i-a prezentat următorul mesaj [56] din partea lui Chamberlain :

„Dragul meu cancelar,

În calitatea mea de mediator, eu am transmis guvernului cehoslovac nota pe care Excelența Voastră mi-a remis-o în cursul ultimei noastre întîlniri.

Guvernul cehoslovac mi-a făcut cunoscut că [...] el găsește inacceptibilă propunerea conținută în nota Voastră, de evacuare imediată a teritoriului și de ocupare imediată a numitului teritoriu

de către trupele germane, înainte ca aceste operații să fie negociate și chiar pune în discuție termenele transferului [...] întrucît cumpănesc clar consecințele ce ar rezulta dintr-o ruptură a negocierilor și recurgerea la o soluție de forță, cer Excelenței Voastre să accepte ca reprezentanții Germaniei să se întîlnească cu reprezentanții guvernului cehoslovac pentru a discuta imediat situația în fața căreia ne găsim, în vederea găsirii unui acord cu privire la modul în care teritoriul trebuie să fie transferat. Eu sînt convins că aceste discuții pot fi rapid încheiate, și dacă dvs. și guvernul cehoslovac o doriți, sînt gata să trimit la aceste discuții și un reprezentant al guvernului britanic".

După ce a citit mesajul, dictatorul nazist a declarat că propunerile erau fără valoare atîta timp cît guvernul cehoslovac refuza să accepte cererile formulate în *Memorandum*-ul predat de el lui Chamberlain la Bad Godesberg. Dacă Praga accepta nota respectivă, negocierile directe germano-cehe pentru punerea la punct a detaliilor puteau să înceapă imediat [57]. Întrevederea s-a desfășurat într-o stare de tensiune foarte ridicată, Hitler utilizînd epitete deloc protocolare la adresa lui Beneš și cehilor în general. Dar iată cum consemnează Paul Schmidt în memoriile sale întrevederea dintre Adolf Hitler și Sir Horace Wilson : „În momentul cînd din citirea scrisorii reieșea că Chamberlain părea să sprijine punctul de vedere cehoslovac, Hitler, a cărui neliniște crescuse din ce în ce mai mult, sări brusc în sus și strigă : «nu mai are nici un rost să mai ducem tratative», alergînd spre ușă ca și cînd ar fi vrut cu tot dinadinsul să-i bruscheze pe diplomații străini, lăsîndu-i singuri în propriul său cabinet de lucru. Era o scenă cît se poate de penibilă, mai ales cînd văzurăm că Hitler se opri brusc în fața ușii, dîndu-și seama, probabil, cît de imposibilă era comportarea sa și se întoarse la locul său ca un băiat înbufnat. Peste cîteva clipe își

recăpătă stăpînirea de sine, astfel că puteam continua citirea scrisorii. Cînd am terminat, Hitler explodă cu o astfel de vehemenţă cum n-am mai văzut la el nici înainte şi nici după aceea [...] Sînt convins că urechile d-lui Beneš şi ale tuturor cehilor trebuie să fi ţiuit atunci ca şi cînd *toate bisericile din Praga ar fi sunat alarma* în acelaşi timp ; atît de vehement erau atacaţi şi blestemaţi de către Hitler, în timp ce bietul «factor poştal», Sir Horace Wilson, care adusese scrisoarea, vorbea atît de încet şi timid, încît vocea lui abia se putea distinge lîngă vocea zgomotoasă a lui Hitler. Tot timpul ruga să se păstreze calmul şi raţiunea, dar prin aceasta nu făcea alceva decît să aţîţe şi mai mult furia lui Hitler. Alături, ca pe o scenă laterală, se desfăşura o altă convorbire, tot atît de enervantă : Henderson cu Ribbentrop. Tema era aceiaşi : Beneš — teroristul şi cehii ca provocatori de război". [58]

Dictatorul german nu s-a sfiit să ameninţe că nu va lăsa lucrurile să treneze şi va da ordin de invadare a Cehoslovaciei : «Fie prin tratative, fie prin folosirea forţei, la 1 octombrie teritoriul va fi liber — a subliniat Adolf Hitler ; şi dacă nu am certitudinea că cehii îşi vor da acordul în următoarele două sau trei zile, s-ar putea prea bine ca teritoriul să fie curăţat de cehi înainte de 1 octombrie». El a precizat că aştepta un răspuns afirmativ din partea guvernului cehoslovac pînă miercuri, 28 septembrie, ora 14.

Tulburat de teribila stare de iritaţie a lui Hitler, emisarul britanic a hotărît, cu de la sine putere, încălcînd, deci, instrucţiunile primite, să nu-i prezinte avertismentul verbal trimis de Chamberlain referitor la atitudinea fermă a Marii Britanii şi a Franţei. El a comis, astfel, aceeaşi gravă eroare ca şi Henderson în ajunul discursului rostit de Hitler la Nürnberg.

În seara zilei de 26 septembrie Hitler a ţinut la Sportpalast din Berlin un discurs radiodifuzat, în care a lansat atacuri violente la adresa preşedintelui Beneš şi a Cehoslovaciei. Cu acelaşi prilej, dictatorul nazist a reafirmat că cedarea regiunilor sudete constituia ultima lui revendicare teritorială şi că nu va mai formula nici o altă pretenţie de revizuire a Tratatului de la Versailles. Mai mult încă, el a promis să garanteze integritatea teritoriului ce ar fi rămas statului cehoslovac : «Am dat asigurări şi le repet aici că atunci cînd această problemă va fi rezolvată, Germania nu va mai prezenta revendicări teritoriale în Europa. În plus, am dat asigurări d-lui Chamberlain că din momentul în care Cehoslovacia dă soluţie problemei [...] nu mă voi mai interesa de statul ceh. Garantăm, astfel, Cehoslovaciei, că nu vrem cehi».

Dictatorul german şi-a încheiat cuvîntarea ameninţînd deschis, în auzul întregii lumi, că dacă Cehoslovacia nu răspunde favorabil pretenţiilor lui, atunci Germania va recurge la forţă : «Am făcut d-lui Beneš o propunere... Rămîne ca el să decidă dacă va fi pace sau război [59]».

În ziua de 27 septembrie, la ora 12,15, Hitler a avut o nouă întrevedere cu Horace Wilson [60]. «Mă voi reîntoarce la Londra — a declarat emisarul britanic. Aveţi vreun mesaj pentru dl. Chamberlain ?».

«Nu am altceva să exprim d-lui Chamberlain decît mulţumirile mele, o dată în plus, pentru eforturile sale în favoarea păcii» — a răspuns sec dictatorul german.

Înainte de a se despărţi de Adolf Hitler, Horace Wilson a arătat că mai avea ceva de adăugat şi că se va strădui s-o facă în tonul pe care l-ar fi adoptat Chamberlain însuşi dacă ar fi fost prezent. Ridicîndu-se încet de pe scaun, el a declarat, apăsînd fiecare cuvînt în parte :

«Mulţi englezi au dorinţa vie să intre în discuţii cu Germania asupra oricărei chestiuni pendinte între cele două ţări. Din cauza timpului scurt de care dispunem, eu nu vreau să enumer în detaliu lista acestor chestiuni, ci mă limitez să spun că, după părerea engleză, reglementarea lor va avea ca urmare o îmbunătăţire generală a situaţiei economice. Din partea engleză dorinţa este deci foarte vie pentru o discuţie şi o înţelegere cu Germania. Eu îmi amintesc că dvs. aţi calificat într-o zi Anglia şi Germania drept bastioane împotriva pericolului unei dezagregări, care vine din răsărit. Eu însumi, ca şi alţi englezi, n-am uitat aceste cuvinte ale dumneavoastră. În zilele următoare, într-un răstimp de una sau două săptămîni, trebuie să se decidă orientarea lucrurilor şi în funcţie de această orientare, vor avea loc sau nu convorbiri anglo-germane. Situaţia este următoarea : ori Cehoslovacia acceptă nota şi totul va fi în ordine, ori o respinge şi atunci nu se cunoaşte cînd se va termina conflictul care ar rezulta. Dacă Germania atacă Cehoslovacia, Franţa — aşa cum Daladier i-a informat pe englezi şi cum a şi declarat public — îşi va onora angajamentele faţă de Cehoslovacia, angajamente pe care Germania le cunoaşte bine. Într-o asemenea eventualitate, dacă forţele armate franceze vor fi implicate într-un război cu Germania — ceea ce nu ştiu dacă va fi cazul —, Anglia se va simţi obligată să dea ajutor Franţei».

«Cuvintele *dacă forţele armate franceze vor fi implicate activ într-un război cu Germania* nu pot avea decît un singur sens, anume că Franţa va ataca Germania, căci Germânia nu are intenţia să atace Franţa» — a fost de părere Adolf Hitler.

«Avînd în vedere importanţa acestei declaraţii, ţin s-o mai repet o dată — a insistat emisarul britanic. Dacă cehii acceptă nota germană, totul va fi bine ; dar dacă o resping şi Germania îi atacă, Franţa a declarat Angliei că,

într-un asemenea caz, ea își va îndeplini angajamentele față de Cehoslovacia. Francezii își aleg întotdeauna cu grijă cuvintele și pentru aceasta eu le repet exact în forma în care ei le-au exprimat. Ei nu au zis că vor ataca Germania, ci numai că își vor îndeplini angajamentele lor față de Cehoslovacia. Nu cunosc în ce formă și le vor îndeplini. Dar dacă în îndeplinirea angajamentelor sale față de Cehoslovacia, Franța va decide, totuși, ca forțele ei armate să ia parte activă într-un război cu Germania, Anglia se va simți obligată să ajute Franța pentru motive pe care dvs. și toți cei care cunosc situația le înțeleg».

«Aceasta înseamnă, întrebuințînd o formulă concisă, că dacă Franța atacă Germania, Anglia va ajuta Franța — a constatat cancelarul Reichului. Este deci verosimil că într-o săptămînă ne vom afla în război. Căci dacă Cehoslovacia respinge nota germană, eu sînt ferm decis să zdrobesc această țară. Atunci Franța va ataca, probabil, Germania și cum Anglia va ajuta Franța, războiul va fi declanșat. Eu repet că cehii au de ales între a accepta și a refuza. Eu presupun că ei vor refuza, știind bine că în acest caz pot conta pe sprijinul Angliei și al Franței. Dacă cehii resping nota, voi distruge Cehoslovacia. Franța va ataca atunci Germania, Anglia va ajuta Franța și de acum într-o săptămînă va izbucni războiul general».

Sir Horce Wilson voia să continue convorbirea, dar ambasadorul Nevile Henderson l-a sfătuit să renunțe. În vreme ce-și lua rămas bun de la Hitler, Horace Wilson a ținut totuși să-i spună că «trebuie să se evite catastrofa cu orice preț» și că «va încerca din nou să-i aducă pe cehi la rațiune».

În aceeași seară, dictatorul german a adresat lui Chamberlain un nou mesaj [61], în care, deși utiliza un ton mult mai împăciuitor decît cel folosit la întrevederile cu Horace

Wilson, continua să acuze guvernul cehoslovac că, prin refuzul de a satisface clauzele memoriului de la Bad Godesberg, împingea, în mod deliberat, evoluţia evenimentelor spre o conflagraţie mondială.

Un nou plan britanic

La Londra, Neville Chamberlain a făcut noi paşi pentru a ieşi în întîmpinarea dorinţelor naziştilor. Încă din seara zilei de 26 septembrie, citind discursul lui Hitler de la Sportpalast, el şi-a dat seama că nu va reuşi să-i determine pe cehi să se aşeze „la masa tratativelor" cu reprezentanţii guvernului german, în condiţiile cînd dictatorul nazist nu înceta să ameninţe că va recurge la forţă pentru realizarea ţelurilor sale expansioniste. Cum Chamberlain dorea să evite cu orice preţ declanşarea războiului, într-o declaraţie dată publicităţii chiar în aceeaşi seară, el s-a angajat, în numele guvernului britanic, să oblige Praga să predea Germaniei regiunile sudete : «Cancelarul nu crede că promisiunile făcute vor fi ţinute. Aceste promisiuni n-au fost făcute direct guvernului german, ci guvernelor englez şi francez. *Vorbind în numele guvernului britanic, declar că ne considerăm moralmente responsabili de executarea loială şi deplină a acestei promisiuni şi că noi sîntem dispuşi să garantăm că ele vor fi îndeplinite cu o promptitudine rezonabilă, cu condiţia ca guvernul german să accepte ca stabilirea termenului şi condiţiilor transferului să aibă loc prin discuţii şi nu prin forţă* [62]».

Dîndu-şi seama că pe Hitler îl preocupa în primul rînd stabilirea unor termene „strînse" de evacuare a regiunilor sudete, în ziua de 27 septembrie, la ora 18,45, guvernul britanic a prezentat un nou plan [63] care prevedea :

1. Trupele germane vor ocupa regiunile Eger și Asch, în afara liniilor de fortificații cehe, la 1 octombrie 1938.

2. Plenipotențiarii germani și cehi se vor întîlni cu un reprezentant al guvernului britanic, într-un oraș din regiunea sudetă, la 3 octombrie. Reprezentantul britanic va avea același drept de vot ca și colegii săi german și ceh.

3. În aceeași zi se va reuni o comisie internațională de frontieră formată din germani, cehi și britanici.

Tot în ziua respectivă vor sosi observatori, și dacă este posibil, o comisie britanică. Patru ofițeri britanici vor putea fi adăugați ulterior ; observatorii, comisia și militarii vor fi plasați sub autoritatea comisiei internaționale a frontierelor.

Plenipotențiarii german, ceh și britanic vor avea sarcinile : a) de a lua măsuri pentru retragerea imediată a trupelor și a poliției de stat cehe ; b) de a defini liniile generale ale regimului de protecție a minorităților rămase în teritoriile cedate, astfel încît să fie salvgardat dreptul lor de opțiune, precum și de a-și retrage bunurile ; măsuri similare vor fi luate și față de minoritatea germană din noua Cehoslovacie ; c) de a redacta, pe baza planului anglo-francez, instrucțiuni concrete destinate comisiei internaționale în vederea demarcării cît mai grabnice a noilor frontiere.

4. Trupele germane vor intra în zona delimitată pentru care împuterniciții se vor fi declarat în întregime de acord. S-ar putea să fie vorba de întregul teritoriu ; dar e posibil ca la 10 octombrie să fie încă prea devreme, deoarece, în cazul că forțele cehoslovace nu ar fi retrase complet la data respectivă s-ar putea ajunge la o întîlnire a lor cu forțele germane, ceea ce este de temut. Totuși, comisia internațională a frontierelor va trebui să stabilească traseul definitiv al frontierei pînă la 31 octombrie cel mai tîrziu, iar la acea dată trupele și poliția cehe să se găsească deja retrase dincolo de acea frontieră.

5. Conferința împuterniciților va examina dacă au fost încheiate acorduri pentru ratificarea frontierelor delimitate de co-

misia internațională astfel încît să corespundă mai bine cerințelor locale, geografice și economice, ale diverselor regiuni. În acest scop ea va trebui să examineze necesitatea sau oportunitatea plebiscitelor locale.

6. Îndată ce va fi posibil se vor deschide negocieri între Germania, Marea Britanie, Franța și Cehoslovacia cu scopul : a) de a stabili măsuri comune pentru demobilizarea și retragerea trupelor ; b) de a revizui actualele tratate încheiate de Cehoslovacia și de a institui un sistem de garanție comună pentru noua Cehoslovacie.

În aceeași seară noul plan britanic a fost trimis ambasadorilor Eric Phipps și Basil Newton pentru a obține asentimentul guvernelor Franței și Cehoslovaciei. Avînd în vedere că războiul putea izbucni din oră în oră, înainte ca planul britanic să fi fost pus în aplicare, Halifax i-a cerut lui Phipps să insiste pe lîngă Bonnet ca Franța să se declare de acord că nu va întreprinde nici o acțiune cu caracter ofensiv contra Germaniei decît „după o prealabilă consultare și înțelegere" cu Marea Britanie [64]. Cunoscînd faptul că Hitler îl asigurase pe Wilson că nu va lua inițiativa unui atac împotriva Franței, demersul lui Halifax urmărea să-i rețină pe francezi de la o astfel de acțiune și să-i împiedice, astfel, să-și îndeplinească obligațiile față de Cehoslovacia în caz că Reichul recurgea la invadarea acestei țări.

Georges Bonnet și-a dat consimțămîntul la propunerea lui Halifax. Mai mult încă, el a fost de părere că propunerile britanice nu erau suficient de cuprinzătoare pentru a-i satisface pe germani și a propus ca ambasadorul francez la Berlin, André François Poncet, să facă un alt demers, și să ofere, în numele Franței, ocuparea de către germani a unei porțiuni mai întinse din teritoriul Cehoslovaciei [65]

Sub presiunile conjugate ale Londrei și Parisului, cărora li s-a alăturat și Washingtonul, conducătorii Cehoslovaciei au abandonat poziția de respingere a cererilor germane și, într-o întrevedere cu Basil Newton, Kamil Krofta s-a declarat favorabil planului britanic. Referindu-se la motivele care l-au determinat pînă la urmă să cedeze, Eduard Beneš a declarat la 10 decembrie 1942 : „Cînd mi-au fost comunicate pretențiile lui Hitler le-am transmis Marii Britanii, Uniunii Sovietice și S.U.A., le-am declarat că sîntem gata de război, și le-am întrebat dacă și ele sînt pregătite să intre în război. Știam că voi pierde un milion de soldați, iar Cehoslovacia va fi distrusă. Eram pregătit pentru toate acestea. Eram gata să și mor. Ce mi-au răspuns însă marii aliați ! [...] Mi-au spus că nu am voie să provoc un conflict, că trebuie să cedez și astfel să salvez Europa, că acestea ar fi ultimele pretenții ale lui Hitler și că ele trebuie îndeplinite dacă se dorește salvarea păcii. Tuturor le-am răspuns că cedarea mea nu va înlătura criza. Ea va fi doar începutul unei noi crize. Am semnalat tuturor că armata cehoslovacă este bine pregătită și înarmată și că, dacă voi ceda, tot acest material de război va cădea în mîinile Germaniei, că fabricile cehoslovace vor livra tunuri care vor distruge orașele Franței și Angliei. Totul a fost în zadar. Toți mi-au cerut să cedez“ [66].

Odată obținut acordul guvernelor de la Paris și Praga, la ora 23,00, Nevile Henderson a avut o întrevedere cu Ernst Weizsäcker, secretar de stat la Ministerul Afacerilor Străine al Reichului, căruia i-a înmînat planul britanic, cu rugămintea de a fi transmis Führerului. Într-o scrisoare destinată lui von Ribbentrop, predată concomitent, Henderson preciza că planul britanic constituia „cea mai *bună cale de a asigura transferul ordonat al teritoriilor* pe care guvernul ceh s-a declarat gata să le cedeze“.

Weizsäcker a refuzat să se angajeze în vreun fel, mulțumindu-se să declare că va înainta planul respectic lui Hitler ; el a lăsat, totuși, să-i scape, că, după părerea lui, cancelarul «nu va voi sau nu va putea să ia în considerare planul britanic» [67].

Între timp, în seara aceleiași zile, Chamberlain s-a adresat prin radio națiunii. Afirmînd că nu va părăsi speranța „într-o soluție pacifică", și nici nu-și va înceta eforturile efective în vederea păcii, atîta vreme cît va mai rămîne cea mai mică șansă de pace, primul ministru britanic a declarat că este gata să meargă pentru a treia oară în Germania nazistă, să trateze cu Adolf Hitler, dacă prin aceasta se putea îndepărta pericolul războiului. Lui Neville Chamberlain îi lipsea însă exact calitatea care-l putea impresiona pe Hitler, și anume voința de a se opune agresiunii. În discursul radiodifuzat din seara zilei de marți 27 septembrie, el a lăsat clar să se înțeleagă că Marea Britanie nu va intra în război din cauza Cehoslovaciei : «Oricare ar fi simpatia noastră pentru mica națiune care se află în fața unui mare și puternic vecin, noi nu vom putea, în toate împrejurările, să ne angajăm a arunca totalitatea Imperiului britanic numai pentru ea. Dacă vom avea să ne batem, aceasta ar trebui să fie pentru probleme mai vaste decît cea care se pune [...] Războiul este groaznic și trebuie să ne asigurăm, înainte de a ne angaja în el, că într-adevăr sînt în joc cauze mari și că chemarea de a risca totul pentru apărarea lor este realmente irezistibilă, odată cîntărite toate consecințele [...] Atîta vreme cît războiul nu a început rămîne speranța de a-l împiedica și știți că voi lucra pentru pace pînă în ultimul moment" [68].

În vreme ce primul ministru își rostea discursul la radio, Duff Cooper a dat, din proprie inițiativă, ordinul

de mobilizare a flotei. Cînd a fost informat de această măsură, Chamberlain mai întîi s-a împotrivit, dar pînă la urmă a aprobat-o și s-a declarat de acord să i se facă o largă publicitate.

Spre o conferință internațională

Ziua de 28 septembrie s-a scurs într-o stare de tensiune extremă deoarece la ora 14 expira ultimatum-ul lui Hitler adresat cehilor.

Dimineața, la ora 4, Quai d'Orsay-ul (Georges Bonnet) a dat instrucțiuni ambasadorului André François-Poncet să întreprindă un demers suplimentar la Wilhelmstrasse. După ce l-a pus la curent pe omologul său britanic cu instrucțiunile primite, la ora 8,30 ambasadorul francez a telefonat lui Weizsäcker, solicitînd să fie primit în audiență de Adolf Hitler pentru a-i prezenta un plan francez de reglementare a pretențiilor germane. «Guvernul francez ar dori să facă încă un efort pentru a preîntîmpina o nenorocire iminentă — a consemnat Weizsäcker într-o notă [69] întocmită pe marginea convorbirii cu André Fraçois-Poncet. Ar fi vorba de o propunere care ar merge mai departe decît tot ceea ce guvernele britanic și francez au prezentat pînă acum. În mare, propunerea ar sugera *ocuparea de către trupele germane a celor patru laturi ale cadrilaterului Boemiei, inclusiv a teritoriilor cuprinzînd fortificațiile cehe.* Trupe de supraveghere cehe ar fi totuși menținute în aceste lucrări. Executarea fără tulburări a acestei ocupații ar fi plasată sub garanția guvernului francez. Propunerea constituie o noutate nu numai în sensul că merge mai departe decît ceea ce ni s-a propus pînă acum, dar și prin faptul că cehii încă nu o cunosc.

Noi, germanii, sîntem consultaţi primii. Dacă am fi de acord, guvernul francez ar invita Cehoslovacia să se declare, la rîndul ei, de acord. Dacă ea va refuza, Franţa va trage din acest refuz consecinţe pe care nu crede necesar să le precizeze.» André François-Poncet a fost primit de Hitler la ora 11,15 ; dictatorul german n-a acceptat propunerile guvernului francez, dar nici nu le-a respins, rezervîndu-şi dreptul de a răspunde mai tîrziu.

Tot în dimineaţa zilei de 28 septembrie, la Londra, Sir Horace Wilson a avut o întrevedere cu Fritz Hesse, ataşatul de presă german, căruia i-a declarat că dacă Germania era dispusă să cedeze în privinţa formei pe care s-o îmbrace transferul regiunii sudete, Marea Britanie se angaja să-i determine pe cehi şi pe francezi să accepte toate cererile Berlinului : «Actualul proiect german este considerat, din punct de vedere psihologic, ca o aplicare a forţei brutale, pentru că el dă impresia de oprimare a libertăţii unui popor — a relevat Horace Wilson. Guvernul britanic este gata să dea, în fapt, satisfacţie tuturor cererilor dvs., în afară de cea care priveşte ocuparea militară, totalmente insuportabilă. Orice altă formă de ocupaţie, fie de către poliţie, fie de către trupe engleze, este, dimpotrivă, posibilă. Dacă nu se va putea obţine din partea d-lui Hitler ca el să renunţe la acceptarea integrală a proiectului său, Anglia va intra în război împotriva Germaniei [...] Dar, dacă dvs. aţi ceda *în formă*, guvernul britanic ar fi gata să impună cehilor şi francezilor acceptarea efectivă a tuturor cererilor dvs. [...] Nimic nu este mai agreabil Marii Britanii decît o capitulare a cehilor care să vină chiar de la ei înşişi». [70] Cu acelaşi prilej, consilierul lui Chamberlain a insistat ca Berlinul să nu recurgă la măsuri de ordin militar împotriva Cehoslovaciei, deoarece dacă trupele se puneau în mişcare, cu siguranţă se ajungea la război.

Fritz Hasse a fost de părere că pentru a obține acordul lui Hitler ar fi nevoie de un nou mediator și a sugerat să se facă apel la dictatorul italian Benito Mussolini.

Horace Wilson s-a declarat de acord că intervenția lui Mussolini putea fi eficace acolo unde primul ministru Chamberlain și el însuși nu reușiseră. Dealtfel, Foreign Office-ul îl autorizase deja, în cursul nopții, pe ambasadorul britanic la Roma, lordul Perth (Sir Eric Drummond), să discute cu Ciano această chestiune. Așa că la ora cînd Wilson discuta cu Hesse despre posibilitatea intervenției lui Mussolini, același subiect era dezbătut la Roma între Galeazzo Ciano și lordul Perth.

«Nu-i timp de pierdut ; este o chestiune de ore, nu de zile» — a exclamat Ciano după ce l-a ascultat pe ambasadorul britanic și a plecat în grabă spre Palazzo Venezia să-l informeze pe socrul său [71].

Sfătuit și ajutat de principalul său consilier, Sir Horace Wilson, Chamberlain a întreprins noi demersuri, atît la Berlin cît și la Roma, solicitînd celor doi dictatori să fie de acord cu organizarea unei conferințe internaționale care să discute și să decidă modalitatea transferului regiunii sudete.

La ora 11.30 Halifax a telegrafiat lui Nevile Henderson să solicite imediat o întrevedere lui Hitler și să-i înmîneze următorul mesaj [72] din partea lui Chamberlain :

„După citirea scrisorii dvs. am fost sigur că puteți obține toate cererile esențiale fără război și fără amînare. Sînt gata să vin imediat la Berlin pentru ca să discutăm, împreună cu dumneavoastră și cu reprezentanți ai guvernului ceh — iar dacă doriți și cu reprezentanți ai Franței și Italiei —, modalitatea transferului. Sînt convins că într-o săptămînă am putea ajunge la un acord. Deși suspectați atît de mult intențiile guvernului de la Praga, nu

puteți să vă îndoiți de posibilitatea guvernului britanic și francez de a face ca aceste promisiuni să fie îndeplinite corect, pe deplin și imediat. După cum știți, eu am arătat public că sîntem gata să garantăm că ele vor fi astfel îndeplinite. Nu pot să cred că dumneavoastră vă veți lua răspunderea începerii unui război mondial, care poate distruge civilizația, din cauza cîtorva zile de amînare în reglementarea acestei probleme de lungă durată".

Concomitent a fost transmis lordului Perth, la Roma, un mesaj [73] pentru Benito Mussolini :

„Am adresat astăzi un ultim apel d-lui Hitler de a se abține de la folosirea forței în reglementarea problemei sudete [...] M-am oferit să merg imediat la Berlin să discut aranjamentele cu reprezentanții germani și cehi și, dacă cancelarul dorește, cu cei ai Italiei și Franței. Nădăjduiesc că Excelența Voastră îl va informa pe cancelarul Germaniei că este dispus să fie reprezentat și să-i recomande să fie de acord cu propunerea mea care va salva popoarele noastre de la război".

Demersurile britanicilor au fost primite favorabil la Roma. După cum am arătat în capitolele precedente, încă de la 26 mai Ciano îl asigurase pe ambasadorul german cu privire la „dezinteresul" Italiei față de soarta Cehoslovaciei, precum și de completa „solidaritate" a Romei cu Berlinul. Cînd, în septembrie, criza cehă intra în faza ei culminantă, guvernul german n-a furnizat, totuși, italienilor nici o informație asupra intențiilor sale și nici cu privire la tratativele purtate cu guvernul britanic. Cu toate acestea, Mussolini continuase să susțină acțiunea germană printr-o exuberanță verbală, oferind aliatului său de la nord de Alpi o solidaritate ce sfîrșise prin a-i mira chiar și pe germani Astfel, într-un discurs rostit la 18 septem-

brie la Trieste, susținînd punctul de vedere al lui Hitler, dictatorul italian declarase : «Dacă se va crea pentru sau contra Cehoslovaciei un front universal, trebuie să se știe că locul Italiei este ales» [74]. Iar la 26 septembrie, într-un alt discurs, pronunțat la Verona, Mussolini afirmase : «Este zadarnic să mai încerce diplomații să salveze ceea ce s-a făcut la Versailles. Europa care a fost clădită la Versailles este în agonie. Soarta ei se decide săptămîna aceasta». [75]

În pofida unor astfel de declarații, se pare că Mussolini nu era, totuși, hotărît să intre în războiul care se profila. În orice caz, Italia nu era pregătită de luptă. Abia la 27 septembrie Mussolini a dat dispoziții pentru un început de mobilizare, care ar fi permis Italiei, în primul moment, neutralitatea armată. Avînd în vedere această situație, este probabil că intenția sa era mai degrabă de a contribui, printr-o atitudine amenințătoare, la capitularea Cehoslovaciei și a democrațiilor occidentale în fața presiunilor Berlinului. Această interpretare este confirmată și de graba cu care el a acceptat misiunea de „mediator" propusă de Chamberlain la 28 septembrie, misiune ce-i permitea să contribuie la „rezolvarea" crizei sudete, fără război, în favoarea Germaniei. Într-adevăr, Attolico a primit indicații să ceară de urgență audiență Führerului și să propună amînarea cu 48 de ore a acțiunii pe care o plănuia. Cu același prilej, ambasadorul italian l-a asigurat pe Hitler că oricare ar fi decizia pe care o va adopta, Mussolini va fi alături de el. [76]

Tot în dimineața zilei de 28 septembrie Hitler a primit o telegramă [77] din partea președintelui Statelor Unite ale Americii, Franklin Delano Roosevelt, în care acesta insista ca negocierile să fie continuate fără întrerupere pînă la *găsirea unei soluții „echitabile și constructive"*.

În asemenea condiții, Hitler s-a declarat de acord cu propunerea lui Chamberlain. La ora 15,15 Henderson i-a telefonat lui Cadogan pentru a-i aduce la cunoștință că Führerul îl invita pe primul ministru britanic să se întîlnească cu el la München. Invitații similare au primit și *Benito Mussolini* și *Edouard Daladier*.

Capitolul V

DRAMA CEHOSLOVACIEI

În seara zilei de 28 septembrie, Benito Mussolini, însoţit de Ciano şi de alţi colaboratori, a plecat cu un tren special spre München. A doua zi, dimineaţa, s-au îndreptat spre aceeaşi destinaţie, dar cu avionul, şi primii miniştri ai Marii Britanii şi Franţei. Neville Chamberlain a luat cu sine pe consilierul său apropiat Horace Wilson, pe lordul Dunglass, secretar particular parlamentar al primului ministru, pe Frank Trelawney Arthur Ashton-Gwatkin, care făcuse parte din Misiunea Runciman în Cehoslovacia, şi pe William Strang, şeful departamentului Europa Centrală din Foreign Office, în vreme ce Edouard Daladier era însoţit de Alexis Léger, secretar general la Quai d'Orsay. Pe aeroportul Heston, unde la sugestia lui John Simon venise întregul cabinet, pentru a-i face „o surpriză plăcută", Chamberlain nu şi-a ascuns optimismul că va ajunge la o înţelegere cu Hitler, declarînd corespondenţilor de presă şi de radio : «Cînd eram copil îmi spuneam : dacă nu izbuteşti prima dată, încearcă din nou, şi încă o dată, şi încă o dată. Iată ce fac şi acum». [1]

La ora 9,24, trenul lui Mussolini a sosit în gara Kufstein, unde dictatorul italian a fost întîmpinat de Hitler. *Mussolini, Ciano şi însoţitorii lor* s-au urcat în trenul lui

Hitler, în care se mai aflau Rudolf Hess, generalul Wilhelm Keitel şi alte oficialităţi naziste. Pe traseul Kufstein-München, unde au ajuns cu cîteva minute înainte de ora 11, cei doi dictatori au pus la punct ultimele amănunte de regie ale tragediei ce avea să se joace în după-amiaza *aceleiaşi zile.*

La ora 11,15 a aterizat pe aeroportul Oberwienfeld avionul care-l aducea pe Edouard Daladier, iar la 11,57 cel cu care călătorea delegaţia britanică. Atît Daladier, cît şi Chamberlain au fost salutaţi. la sosire, de Joachim von Ribbentrop. Francezii au fost găzduiţi la hotelul *Cele patru anotimpuri,* iar englezii la hotelul *Regina.*

În aceeaşi dimineaţă a sosit la München şi un reprezentant al guvernului horthyst, István Csáky, care a luat imediat legătura cu italienii, solicitîndu-le sprijinul pentru rezolvarea pretenţiilor revizioniste ale Budapestei

Conferinţa cvadripartită de la München

Conferinţa de la München [2] a început la ora 12,45 la *Führerhaus* (Casa Führerului). Hitler şi Mussolini erau acompaniaţi de miniştrii de externe, Joachim von Ribbentrop şi Galeazzo Ciano, în vreme ce Chamberlain şi Daladier aveau ca însoţitori pe Horace Wilson, respectiv pe Alexis Léger.

Deschizînd discuţia, Hitler a exprimat şefilor de guvern prezenţi mulţumiri pentru „bunăvoinţa de a fi răspuns invitaţiei de a veni la München", după care a intrat direct în tratarea subiectului conferinţei — rezolvarea urgentă a pretenţiilor Berlinului de încorporare la Reich a germanilor sudeţi. „Precizarea" făcută de dictatorul german, încă de la primele cuvinte, după care «existenţa Cehoslovaciei, în forma sa actuală, este un pericol pentru pacea

europeană», era menită să demonstreze interlocutorilor săi hotărîrea Berlinului de a recurge la forță în caz că nu i se dădea satisfacție. În aceeași ordine de idei Führerul nazist a continuat arătînd : «Pentru a rezolva problema, oamenii de stat responsabili din Europa s-au întrunit la München și eu constat că divergențele de păreri sînt insignifiante : de o parte, sînt de acord asupra cedării teritoriului către Germania, iar de altă parte, Germania nu revendică nimic altceva decît acest teritoriu [...]. În discursul meu de la Sportpalast am declarat că la 1 octombrie voi intra în Cehoslovacia, în orice caz. Mi s-a răspuns că aceasta ar avea caracterul unui act de violență. Problema care se pune este de a face în așa fel ca actul respectiv să nu aibă un asemenea caracter [...]. Se poate discuta asupra modalității transferului, dar trebuie să se acționeze rapid. Forțele armate nu pot rămîne față în față la infinit». «Mulțumesc Führerului pentru invitația de a participa la această consfătuire — a declarat Chamberlain. De asemenea, mulțumesc și Ducelui, a cărui inițiativă, dacă am înțeles bine, a contribuit în bună măsură la organizarea dezbaterii de astăzi. Întîlnirea dă Europei un nou răgaz, atunci cînd ieri încă catastrofa părea iminentă. Eu îmi dau seama perfect că trebuie acționat repede și sînt deosebit de bucuros că Führerul a declarat că vrea să procedeze în ordine și să nu folosească violenta. Dacă se abordează problema în acest spirit, cu siguranță se ajunge la rezultate».

«Teoretic acordul este deja realizat și acum este vorba, pur și simplu, de a pune în practică acest acord teoretic — a fost de părere Mussolini, intervenind, la rîndul său, în discuție. Factorul timp joacă aici un rol primordial. Orice amînare constituie o sursă de pericole [...] Mai bine să se ajungă de astăzi la un acord, pentru că o amînare chiar de 24 de ore ar provoca o nouă neliniște și neîncredere». *Spunînd aceste cuvinte, dictatorul italian a prezentat tex-*

tul unor „propuneri italiene" de reglementare a pretenţiilor germane, propuneri ce au servit ca „bază" a discuţiilor ulterioare şi a acordului semnat de cei patru şefi de guverne. Cît de „italiene" erau aceste propuneri aflăm din mărturia pe care Erich Kordt, unul dintre consilierii *ataşaţi Ministerului Afacerilor Străine al Reichului, a* făcut-o la Nürnberg, la 4 iulie 1948, în faţa tribunalului militar U.S. IV : «Weizsäcker elaboră cu Neurath şi Göring o notă scurtă privind condiţiile posibile ale unui compromis pe baza unui plebiscit organizat în diferite regiuni şi a unor date de evacuare în cazul în care rezultatele plebiscitului ar fi favorabile Germaniei. Göring supuse proiectul lui Hitler, care parcurse rapid hîrtia şi spuse : „Bine, este acceptabil". Această hîrtie are o semnificaţie specială, căci imediat după aceea mi s-a cerut s-o dau la tradus în franceză lui Schmidt. Secretarul de stat a comunicat-o ambasadorului Attolico, Attolico plecă în mare grabă să-l întîlnească pe Mussolini, aflat în drum spre München. Cînd discuţiile de la München se deschiseră, spre marea surpriză a lui Ribbentrop şi a altor persoane prezente, Mussolini prezentă această sugestie ca fiind a sa, într-o asemenea maniera, încît întreaga conferinţă de la München se desfăşură pe baza acestei note». [3]

După ce Mussolini îşi expuse propunerile, care, după cum am văzut, fuseseră formulate de germani, urmă la cuvînt Edouard Daladier : «Sînt bucuros de-a avea ocazia să vă întîlnesc — declară el adresîndu-se lui Hitler. Dealtfel, această întîlnire fusese mai de mult proiectată, însă împrejurările au împiedicat mereu ţinerea ei. Dar mai bine mai tîrziu decît niciodată, cum zice un proverb francez. Ţin să omagiez şi demersul d-lui Mussolini, care va conduce, sper, la soluţionarea chestiunii. Apreciez în mod deosebit expunerea sa obiectivă şi realistă pe care o accept **ca bază de discuţii.** Aceasta nu înseamnă, bineînţeles, că

eu subscriu întru totul la cele expuse de dl. Mussolini, pentru că trebuie să se țină, totuși, cont de considerentele economice, pentru a evita să depui germenele unor noi războaie. Rămîne, prin urmare, să reglementăm chestiunea organizării plebiscitului și aceea a delimitării teritoriului. Menționez doar aceste puncte pentru că nu am studiat încă serios proiectul ce mi-a fost dat spre lectură. Dar sînt gata de pe acum să accept acest proiect ca bază de discuții».

«Și eu sînt de acord cu proiectul d-lui Mussolini — a interevnit premierul britanic. Dealtfel, eu însumi m-am gîndit la o soluționare într-un mod analog. În chestiunea garanției cerute Angliei, eu aș fi bucuros să mă pot consulta cu un reprezentant al guvernului ceh. Și aceasta pentru că Anglia, natural, nu poate să-și asume garanția că teritoriul va fi evacuat la 10 octombrie și că nici o distrugere nu va avea loc dacă nu am o promisiune a guvernului ceh în acest sens».

La această remarcă a premierului britanic, Hitler a intervenit imediat, arătînd că nu-l interesa o astfel de promisiune din partea guvernului ceh, deoarece acesta era pe cale de a proceda, chipurile, la distrugeri. Problema care se pune — a spus Führerul nazist — este cum să determini guvernul ceh să accepte proiectul, deoarece cehii pretind că nu pot evacua înainte ca noi fortificații să fie construite și ca deciziile de natură economică să fie luate.

«Guvernul francez nu va tolera în această afacere nici o manevră dilatorie a guvernului ceh — a dat asigurări Daladier. Guvernul ceh și-a dat cuvîntul, trebuie să-l respecte. În nici un caz nu se poate admite amînarea evacuării teritoriului pînă la realizarea noilor fortificații. Această idee nici nu mai trebuie discutată, deoarece

guvernul ceh primește garanții în schimbul acestor cesiuni.» Primul ministru francez s-a alăturat părerii lui Chamberlain că era oportun să fie prezent la discuții și un reprezentant ceh, care să poată fi consultat dacă ar fi fost cazul. Aceasta mai ales pentru a evita dezordinile ce *ar fi putut să se producă cu ocazia unei afaceri atît de* delicate cum era cedarea de teritorii.

Hitler s-a opus însă din nou acestei sugestii pretextînd că «dacă trebuie să cerem aprobarea guvernului ceh pentru fiecare amănunt nu se poate spera într-o soluție înainte de 14 zile». Dealtfel, — a continuat el — în proiectul Ducelui era prevăzută o comisie din care să facă parte și un reprezentant al guvernului ceh.

«Nici eu nu sînt de părere că trebuie să mai așteptăm mult timp — a fost părerea lui Chamberlain. Dar, înainte de a asuma o garanție, am nevoie să știu dacă pot s-o țin și pentru aceasta aș fi bucuros să am în camera vecină un reprezentant de la Praga pentru a obține asigurări de la el».

«N-am avut la îndemînă un reprezentant ceh care să fie calificat pentru a vorbi în numele guvernului său — a răspuns Adolf Hitler, care refuza cu încăpățînare să admită consultarea guvernului de la Praga. Ceea ce mă interesează este să știu ce se va întîmpla dacă guvernul ceh nu acceptă propunerile marilor puteri.»

În acest moment al dezbaterii a intervenit din nou și Mussolini sprijinind punctul de vedere al lui Hitler : «Nu mi se pare posibil să așteptăm un reprezentant ceh. Marile puteri trebuie să ia garanția morală că evacuarea va avea loc și că nu vor fi provocate distrugeri. Ele trebuie să comunice la Praga că guvernul ceh trebuie să accepte cererile și că în caz de refuz va avea de suportat consecințe militare. Este vorba de un fel de cerere a marilor

puteri ca teritoriul să nu fie transformat în deșert înainte de a fi transferat.»

«Eu aș dori, totuși, prezența unui reprezentant ceh — a insistat primul ministru britanic. În ceea ce privește termenele prevăzute de dl. Mussolini, ele mi se par rezonabile. Sînt gata să subscriu la ele și să informez guvernul ceh că trebuie să le accepte. Dar nu pot să-mi asum nici o garanție înainte de a ști dacă guvernul ceh va onora proiectul nostru.» Dealtfel — a continuat Chamberlain — cîteva chestiuni speciale rămîneau să fie lămurite : care vor fi competențele comisiei internaționale și sub ce regim va fi plasat teritoriul evacuat ? În această ordine de idei, el și-a exprimat credința că Hitler va menține aici ordinea și va face ce este necesar ca locuitorii ostili anschlussului cu Germania să nu fie persecutați.

«În teritoriile cedate Germaniei vor fi aplicate legile germane» — a precizat Hitler, refuzînd să dea vreo asigurare în privința statutului locuitorilor ostili anschlussului regiunilor sudete. După care dictatorul german a trecut la problema care-l preocupa în mod deosebit și anume de a ști dacă chestiunea, în ansamblul ei, era apreciată ca «un conflict germano-ceh» care să fie reglementat de cele patru mari puteri occidentale. «Dacă se consideră că este o problemă europeană, atunci marile puteri trebuie să arunce autoritatea lor pe talgerul balanței și să garanteze că transferul va avea loc în mod regulat — a cerut Adolf Hitler. Căci, în ipoteza că guvernul ceh respinge proiectul, este clar că cea mai înaltă autoritate morală ce poate exista, adică aceea exprimată prin semnătura celor patru oameni de stat reuniți în prezent, nu va fi de ajuns. În această ipoteză doar întrebuințarea forței poate reglementa chestiunea.» Cu alte cuvinte, Hitler cerea „binecuvîntarea" anglo-francezilor pentru o acțiune în forță

împotriva Cehoslovaciei în cazul că guvernul de la Praga ar fi refuzat să se supună judecăţii „celor 4 mari".

«Eu nu am nimic de obiectat la termenii propuşi — a asigurat încă o dată Chamberlain. Chestiunea cehă este o problemă europeană şi marile puteri au nu numai dreptul, dar şi datoria s-o rezolve. Ele trebuie să vegheze ca guvernul ceh să nu refuze evacuarea din nesocotinţă sau încăpăţînare.» Ca o dovadă a faptului că dorea să fie utilizată autoritatea marilor puteri, Chamberlain a propus ca proiectul lui Mussolini să fie distribuit şi să se întrerupă, pentru scurt timp, şedinţa, pentru a da posibilitatea studierii documentului.

În ceea ce mă priveşte, eu mi-am luat deja responsabilităţile la Londra, cînd am acceptat principiul unei cedări a teritoriilor germanilor sudeţi fără consultarea guvernului ceh — a declarat Daladier. Dacă aducerea unui reprezentant de la Praga ar crea dificultăţi, sînt gata să renunţ la această cerere, căci important este ca chestiunea să fie rezolvată rapid.» [4]

După cum se constată, Chamberlain şi Daladier au cedat presiunilor lui Hitler şi Mussolini ca cele patru mari puteri să hotărească soarta Cehoslovaciei fără consultarea guvernului ceh.

La ora 15,15 dezbaterile au fost întrerupte pentru a permite studierea proiectului prezentat de Mussolini, precum şi pentru luarea dejunului. Englezii şi francezii au luat prînzul separat, la hotelurile unde erau găzduiţi, în vreme ce Mussolini a fost oaspetele lui Adolf Hitler. Dezbaterile conferinţei au fost reluate la ora 16,30 [5]. La propunerea lui Mussolini, s-a hotărît ca „proiectul italian" să fie discutat şi aprobat „punct cu punct". După ce „cei patru mari" au căzut de acord în principiu asupra preve-

derilor convenției, un comitet de redactare, alcătuit din reprezentanți ai puterilor respective, avînd concursul consilierilor juridici, a trecut la formularea textului acordului, operație încheiată spre orele 22,00.

Între timp au sosit cu avionul la München doi reprezentanți ai guvernului cehoslovac : Hubert Masaryk, secretarul particular al ministrului de externe Krofta, și Vojtech Mastny, reprezentantul Cehoslovaciei la Berlin. La ora 19, ei au avut o primă întîlnire cu unul dintre însoțitorii lui Chamberlain, Frank Trelawney Arthur Ashton-Gwatkin, căruia i-au atras atenția că impunerea unor sacrificii mai mari decît cele cuprinse în planul anglo-francez ar avea urmări dezastruoase pentru Cehoslovacia.

La ora 22,00 Masaryk și Mastny au fost primiți de Horace Wilson ; acesta le-a explicat, în linii mari, prevederile acordului convenit de reprezentanții celor patru puteri și le-a transmis o hartă cu indicarea regiunilor ce urmau a fi ocupate deîndată. La obiecțiile lui Masaryk, Wilson a repetat, de două ori, cu multă fermitate, că nu avea nimic de adăugat la declarațiile sale anterioare. După ce Horace Wilson s-a întors în sala conferinței, Masaryk și Mastny au încercat să-l convingă pe Ashton-Gwatkin de necesitatea revizuirii planului, spunîndu-i că de fapt aceasta depinde de fermitatea Londrei și Parisului. Totul s-a dovedit însă zadarnic, Ashton-Gwatkin explicînd că delegația britanică era de acord cu noul plan : «Dacă nu-l veți accepta veți aranja treburile voastre cu Germania în deplină singurătate — a avertizat diplomatul britanic. S-ar putea ca francezii să se exprime într-un limbaj mai amabil, dar eu vă asigur că ei împărtășesc punctul nostru de vedere. Ei se vor dezinteresa la rîndul lor». [6]

Între orele 22,00 și 23,00 Hitler, Mussolini, Chamberlain și Daladier au făcut o ultimă lectură a acordului și au aprobat textul său definitiv, iar între orele 23,00 și miezul nopții s-a procedat la semnarea lui. În același timp s-a căzut de acord și asupra unor anexe la convenție.

Acord între Germania, Regatul Unit, Franța și Italia încheiat la München la 29 septembrie 1938 [7]

Germania, Regatul Unit, Franța și Italia, în conformitate cu înțelegerea deja realizată în principiu, referitoare la cedarea regiunii sudeto-germane, au căzut de acord asupra următoarelor condiții și forme ale acestei cesiuni, precum și asupra măsurilor necesare pentru aceasta și se declară, în baza acestei convenții, responsabile, fiecare în parte, pentru asigurarea măsurilor necesare executării ei.

1. Evacuarea începe la 1 octombrie.

2. Regatul Unit, Franța și Italia au căzut de acord ca evacuarea teritoriului să fie terminată la 10 octombrie, și aceasta fără a se proceda la nici un fel de distrugere a instalațiilor existente, și că guvernul cehoslovac poartă răspunderea pentru evacuarea regiunii fără deteriorarea instalațiilor respective.

3. Modalitățile evacuării vor fi stabilite în mod detaliat de o comisie internațională compusă din reprezentanții Germaniei, ai Regatului Unit, Franței, Italiei și Cehoslovaciei.

4. Ocuparea în etape de către trupele germane a sectoarelor în care populația germană este predominantă începe la 1 octombrie.

5. Comisia internațională amintită la paragraful 3 va determina teritoriile în care va trebui să aibă loc plebiscitul. Aceste teritorii vor fi ocupate de contingente internaționale pînă la terminarea plebiscitului.

Aceeași comisie internațională va stabili condițiile efectuării plebiscitului. Ea va fixa ziua efectuării plebiscitului, care nu va putea fi posterioară sfîrșitului lunii noiembrie.

6. Stabilirea definitivă a frontierelor va fi hotărîtă de către comisia internațională. Această comisie va avea chiar competența de a recomanda celor patru puteri — Germania, Regatul Unit, Franța și Italia — abateri, în anumite cazuri excepționale, de la principiul strict etnografic în definirea zonelor supuse cedării fără efectuarea plebiscitului.

7. Se prevede dreptul de opțiune pentru cei ce doresc să se mute în regiunile ce urmează a fi cedate, cît și pentru cei ce doresc să părăsească aceste regiuni. Opțiunea trebuie să aibă loc în decurs de șase luni din momentul încheierii convenției de față. O comisie germano-cehoslovacă va fixa detaliile opțiunii, va stabili măsuri de ușurare a schimbului de populație și va soluționa chestiunile principiale, ce rezultă din acest schimb.

8. În decurs de patru săptămîni cu începere de la încheierea prezentului acord guvernul cehoslovac va elibera din armată și poliție pe toți germanii sudeți, care doresc acest lucru. În același interval guvernul cehoslovac va elibera pe germanii sudeți deținuți pentru delicte politice.

München, 29 septembrie 1938.

Hitler
Neville Chamberlain
Mussolini
Ed. Daladier

Anexe la convenție

Nr. 1

Guvernul Majestății Sale a Regatului Unit și guvernul francez au aderat la prezenta convenție pe bază că își mențin propunerea cuprinsă în paragraful 6 al propunerilor anglo-franceze din 19 septembrie, referitoare la o garantare internațională a noilor frontiere ale statului cehoslovac împotriva unei agresiuni.

Imediat ce chestiunea minorităților polonă și ungară din Cehoslovacia va fi reglementată, Germania și Italia vor acorda, la rîndul lor, o garanție Cehoslovaciei.

München, 29 septembrie 1938.

Hitler
Neville Chamberlain
Mussolini
Ed. Daladier

Nr. 2

Șefii guvernelor celor patru puteri sînt de acord că comisia internațională prevăzută în convenția de față va fi constituită din secretarul de stat al Ministerului Afacerilor Străine al Reichului, din ambasadorii englez, francez și italian acreditați la Berlin și dintr-un reprezentant ce urmează a fi numit de guvernul cehoslovac.

München, 29 septembrie 1938

(urmează aceleași semnături)

Nr. 3

Toate problemele care decurg din cedarea teritoriului se socotesc a fi de competența comisiei internaționale.

München, 29 septembrie 1938.

(urmează aceleași semnături)

Nr. 4

Șefii guvernelor celor patru puteri declară că dacă în decursul viitoarelor trei luni problema minorităților naționale polonă și ungară din Cehoslovacia nu va fi reglementată printr-un acord

între guvernele interesate, atunci această problemă va constitui obiectul unei viitoare conferințe a șefilor guvernelor celor patru puteri, prezente aici.

München, 29 septembrie 1938.

(urmează aceleași semnături)

După încheierea conferinței și retragerea delegațiilor germană și italiană, englezii și francezii au găsit răgazul necesar pentru a discuta cu cei doi reprezentanți ai Cehoslovaciei. Dar nu pentru a asculta eventualele lor obiecții față de cele hotărîte, ci doar pentru a le aduce la cunoștință clauzele acordului și a-i sfătui să comunice la Praga că guvernul cehoslovac nu avea altă soluție de ales decît să se supună verdictului dat de cele patru mari puteri. Dar iată, în relatarea lui Hubert Masaryk, întocmită la ora 4 dimineața, deci imediat după întrevedere, cum s-a desfășurat întîlnirea delegaților cehi cu reprezentanții Marii Britanii și ai Franței : „La ora 1,30 am fost introduși în sala în care avusese loc conferința, unde au fost prezenți d-nii : Neville Chamberlain, Daladier, Sir Horace Wilson, d. Léger, d. Mastny și eu. Atmosfera era apăsătoare : se aștepta pronunțarea sentinței. Francezii erau vizibil încurcați și păreau a fi conștienți de urmările acestui eveniment pentru prestigiul Franței. D. Chamberlain, într-un scurt cuvînt introductiv, a amintit de convenția ce tocmai fusese încheiată și a dat textul convenției d-lui Mastny pentru a-l citi. La citirea textului am cerut explicații cu privire la unele formulări [...] În timp ce d.. Mastny vorbea cu Chamberlain despre chestiuni poate mai puțin importante (Chamberlain căsca întruna și nu manifesta nici un fel de semn de tulburare) am întrebat pe d-nii Daladier și Léger dacă

se aşteaptă din partea guvernului nostru la vreo declaraţie sau un răspuns la convenţie. D. Daladier, care se găsea într-o stare de încurcătură evidentă, n-a răspuns nimic ; d. Léger a răspuns că cei patru bărbaţi de stat nu dispun de mult timp şi a declarat, hotărît, că ei nu aşteaptă nici *un răspuns de la noi, că socotesc planul acceptat şi că* guvernul nostru trebuie nu mai tîrziu de astăzi la ora 5 după-amiază să trimită reprezentantul său la Berlin, la şedinţa comisiei internaţionale. Apoi, a declarat că funcţionarul cehoslovac pe care-l vom trimite trebuie să fie sîmbătă la Berlin pentru a stabili amănuntele evacuării primei zone. Atmosfera a devenit şi mai apăsătoare pentru toţi cei prezenţi.

Nouă ni s-a explicat într-un fel destul de brutal, şi încă de un francez, că sentinţa este fără drept de apel şi fără posibilitatea de a introduce în ea modificări.

D. Chamberlain nu şi-a ascuns oboseala. După ce textul fusese citit, ni s-a înmînat o altă hartă, cu neînsemnate rectificări. Ne-am luat rămas bun şi am plecat. *Republica Cehoslovacă, în frontierele de la 1918, încetase să existe*". [9]

Cu acelaşi prilej s-a hotărît ca Ashton-Gwatkin să meargă la Praga, însoţindu-i pe Mastny şi Masaryk, pentru a duce instrucţiuni lui Basil Newton şi a insista pe lîngă guvernul cehoslovac să accepte verdictul de la München al celor patru puteri.

În dimineaţa zilei de 30 septembrie Neville Chamberlain a avut o ultimă întrevedere cu Adolf Hitler [10]. După ce s-au felicitat reciproc şi şi-au exprimat «mulţumirea» şi «fericirea» de a fi reuşit să semneze acordul din noaptea precedentă, prin care Cehoslovacia era, practic, lăsată la cheremul Germaniei naziste, primul ministru britanic

a cerut interlocutorului său ca, în cazul cînd guvernul cehoslovac *«ar putea fi atît de nebun încît să refuze condiţiile şi să opună rezistenţă»*, să nu întreprindă vreo măsură care *«ar diminua părerea excelentă despre el ce va străbate lumea ca urmare a acţiunii de ieri»*. Precizarea făcută de Neville Chamberlain că prin această cerere avea în vedere faptul ca aviaţia germană să nu bombardeze Praga sau să ucidă femei şi copii prin bombardament l-a lăsat pe Hitler să înţeleagă că Marea Britanie nu se mai opunea atacării Cehoslovaciei dacă Praga ar fi refuzat să primească hotărîrea adoptată de cei patru la München.

În finalul întrevederii, Neville Chamberlain a propus să fie semnată o declaraţie bilaterală, care să exprime dorinţa celor două ţări pentru îmbunătăţirea relaţiilor reciproce, ca bază a unei mai mari stabilităţi europene. Întrucît Hitler s-a declarat de acord, s-a dat citire unui proiect de document ce fusese redactat de englezi în cursul nopţii. În vreme ce i se traducea textul respectiv, dictatorul nazist a exclamat de cîteva ori «da ! da !», iar la sfîrşit a întrebat : «Cînd doriţi să semnăm acest document ?»

«Imediat» — a precizat Chamberlain.

«Atunci să-l semnăm» — a fost de acord Hitler.

Stenograma întrevederii consemnează că „amîndoi s-au ridicat şi au mers la masa de scris şi fără nici un alt cuvînt şi-au pus semnăturile pe document".

Declaraţia anglo-germană [11]

„Noi, Führerul şi cancelarul german şi primul ministru britanic, am avut în această dimineaţă o întîlnire şi am convenit să *recunoaştem că chestiunea relaţiilor anglo-germane este de primă* importanţă pentru cele două ţări şi pentru Europa.

Noi privim acordul semnat noaptea trecută și acordul naval anglo-german ca un simbol al dorinței celor două popoare de a nu-și mai declara niciodată război.

Am hotărît ca metoda consultării să fie adoptată pentru rezolvarea oricărei alte chestiuni care ar privi cele două țări ale noastre și sîntem hotărîți să continuăm eforturile noastre pentru a înlătura posibilele surse de diferende și a contribui, astfel, la asigurarea păcii Europei".

30 septembrie 1938

Adolf Hitler
Neville Chamberlain

Cehoslovacia în doliu

La Praga, în ziua de 30 septembrie, încă de la ora 6 dimineața, Kamil Krofta a fost vizitat de însărcinatul cu afaceri al Reichului, Henke, care i-a remis textul hotărîrilor Conferinței de la München și i-a făcut cunoscut că guvernul cehoslovac era invitat să trimită un reprezentant la comisia internațională însărcinată cu executarea acordului. Așa cum am arătat, respectiva comisie urma să se reunească, în aceeași zi, la ora 17, la Berlin.

La ora 9, Vojtech Mastny, revenit la Praga, s-a prezentat președintelui Beneš, punîndu-l la curent în detaliu cu cele întîmplate la München. O oră mai tîrziu, s-a întrunit Consiliul de Miniștri al Cehoslovaciei, care și-a continuat dezbaterile pînă la ora 14. Comunicatul dat publicității de agenția de știri *Ceteka* anunța opiniei publice din țară și străinătate că guvernul cehoslovac acceptase să se supună „deciziilor" celor patru mari puteri.

„Examinînd toate hotărîrile de la München, precum și toate împrejurările care aveau să acționeze asupra rezoluției sale, guvernul Republicii Cehoslovace, după ce a ținut seama și a analizat toate recomandările transmise de guvernele Franței și Marii Britanii, a hotărît, de acord întru totul cu toți factorii răspunzători ai partidelor politice, să accepte deciziunile de la München ale celor patru mari puteri — se arăta în comunicat. El a făcut aceasta cu conștiința că este necesar să salvgardeze națiunea și că este cu neputință să se ia astăzi o altă hotărîre. Luînd această decizie, guvernul Republicii Cehoslovace trimite lumii, în același timp, protestul său împotriva hotărîrii luate la München în chip unilateral și fără participarea sa" [12].

Știrile despre cele petrecute la München începuseră încă din cursul dimineții să se răspîndească în rîndul cetățenilor, care au părăsit locurile de muncă sau locuințele, întreptîndu-se spre piețele publice, în așteptarea dispozițiilor conducătorilor statului. La Praga, o mulțime imensă se adunase în piața Sfîntul Venceslav. Deși au ascultat comunicatul guvernului, patrioților cehoslovaci tot nu le venea să creadă că totul se sfîrșise, și încă mai așteptau ca ceva să intervină și să schimbe cursul evenimentelor. La ora 17, generalul Sirovy, care îndeplinea atît funcția de președinte al Consiliului de Miniștri, cît și pe aceea de comandant suprem al armatei, s-a adresat poporului, confirmînd că nimic nu mai era de făcut : «Clipa aceasta este una dintre cele mai grele din viața mea. Atît ca soldat, cît și ca președinte de Consiliu, trebuie să mă gîndesc la salvarea vieții noastre, a tuturor. Cunosc condițiile necesare unei victorii, pentru că am făcut războiul. În deplină cunoștință a răspunderii mele de șef al armatei, trebuie să spun că ne aflăm în fața unor forțe mai mari ca ale noastre și că trebuie să procedăm în consecință. La München, reprezentanții celor patru puteri

europene au hotărît să ne invite să acceptăm noile frontiere. Ei ne-au pus în fața următoarei alternative : sau să ne apărăm cu desperare și să sacrificăm o întreagă generație de adulți, fără să socotim femeile și copiii, sau să acceptăm condiții fără precedent în istorie. Am fost părăsiți. *Am rămas singuri. Toți vecinii noștri sînt sub arme.* Situația noastră este identică cu aceea a unei fortărețe asediată de forțe zdrobitoare». [13] În continuare, s-a dat citire unui ordin de zi al generalului Krejči, șeful Statului Major al armatei cehoslovace, care glăsuia : «Sîntem soldați și soldații trebuie să fie gata să-și înăbușe oricînd sentimentele intime și să se conducă după rațiunea rece». [14]

La Praga, în piața Sfîntul Venceslav, primarul orașului, dr. Zenkl, a încercat să explice mulțimii, care asculta înmărmurită, cauzele catastrofei : «Noi am avut încredere în tratatele și obligațiile solemne pe care le-au impus marile națiuni și statele puternice, dar acestea au considerat drepturile unei națiuni mici ca fiind mai puțin importante decît presiunile brutale ale uneia dintre ele, care este mare și puternică. Ne găsim din nou implicați într-o criză istorică declanșată de predominarea forței asupra dreptului». După ce a ascultat în liniște aceste alocuțiuni, mulțimea s-a organizat, spontan, într-un lung și tăcut cortegiu, îndreptîndu-se spre castelul Hrad, unde își avea reședința președintele Republicii. Mulți aveau lacrimi în ochi. Această demonstrație a cetățenilor Pragăi l-a îndemnat pe poetul ceh Josef Hora să adreseze poporului un patetic apel de a nu se prăbuși în desperare : „Să nu pierdem încrederea în noi înșine, în șefii noștri, în viitorul nostru [...] Noi trebuie să ne pregătim pentru orice sacrificiu ca să obținem abolirea injustiției de astăzi, pentru copiii noștri, pentru națiunea noastră de mîine. Nimeni nu va putea s-o facă pentru noi" [15].

În toiul acestei crize de o gravitate excepțională, guvernul polon a adresat guvernului cehoslovac o notă ultimativă prin care cerea cedarea imediată a orașului Teschen din Silezia și începerea unor tratative pentru predarea și a altor teritorii.

Așa cum am arătat în capitolele precedente, guvernul polon se străduia să exploateze presiunea germană asupra Cehoslovaciei, încercînd să obțină satisfacerea propriilor lui aspirații revizioniste. Pe de altă parte, Varșovia căuta să-și asume cît mai puține riscuri, urmărind să-și atingă țelul printr-o acțiune de-sine-stătătoare, independentă de cea a Germaniei.

După întrevederea Hitler-Chamberlain de la Berchtesgaden și mai ales în zilele convorbirilor celor doi de la Godesberg, aflîndu-se în mod brusc în fața situației de a vedea că pretențiile germane sînt satisfăcute, în timp ce Polonia risca să rămînă „cu mîinile goale", guvernul polon a adoptat o atitudine mai „activă", ordonînd mișcări de trupe în direcția frontierelor Cehoslovaciei și proferînd public amenințări de invazie. „Demonstrațiile pentru recuperarea teritoriului Teschen-Silezia au culminat ieri-seara (22 septembrie — n.n) cu un miting la care au participat peste 50 000 de persoane — transmitea ambasadorul Marii Britanii la Varșovia, Sir Howard Kennard. Demonstrații similare au avut loc în toate părțile țării" [16]. La rîndul său, atașatul militar britanic semnala Ministerului de război, tot în ziua de 23 septembrie, „mișcări de trupe recente de la Poznan, Deblin, Przemysl și Rzeszow în direcția frontierei cu Cehoslovacia" [17]. Unele ziare polone au publicat o serie de știri tendențioase preluate din presa nazistă referitoare la iminenta prăbușire a Cehoslovaciei.

Amenințările proferate de cercurile revizioniste polone au trezit vii nemulțumiri nu numai la Praga, ci și la

Londra, Paris și Moscova. În ziua de 22 septembrie, ambasadorul britanic, Howard Kennard, a înmînat lui Josef Beck o notă în care se arăta : „Guvernul Majestății Sale britanice a aflat cu regret că guvernul polon a considerat necesar să ia măsuri militare speciale care se pare că nu au alt scop decît intimidarea guvernului cehoslovac. Guvernul Majestății Sale britanice nu poate admite că ar exista vreo justificare pentru o politică de intimidare și speră în mod sincer că guvernul polon nu va persista și mai cu seamă nu va ajunge pînă la punctul în care să fie antrenat într-un act de agresiune concret împotriva statului cehoslovac [...] Dacă guvernul polon va întreprinde vreo acțiune directă, guvernul Majestății Sale britanice nu va putea răspunde de consecințe“ [18]. A doua zi, 23 septembrie, Vladimir Potemkin, adjunct al comisarului poporului pentru afacerile străine al U.R.S.S., a remis însărcinatului cu afaceri al Poloniei la Moscova, Jankowski, următoarea declarație : „Guvernul sovietic a aflat din diverse surse că trupele guvernului polon sînt concentrate la frontiera polono-cehă și se pregătesc să străpungă respectiva frontieră și să ocupe prin forță o parte a teritoriului Republicii Cehoslovace. Deși aceste știri au fost larg difuzate și caracterul lor este alarmant, guvernul polon nu le-a dezmințit pînă acum. Guvernul sovietic speră că această dezmințire va apărea într-un termen scurt. În cazul în care această dezmințire nu va apărea și trupele polone, confirmînd aceste știri, vor traversa efectiv frontiera Cehoslovaciei și vor ocupa teritorii cehoslovace, guvernul sovietic crede necesar să avertizeze guvernul polon că, în prezența unui act de agresiune comis de Polonia contra Cehoslovaciei, se va vedea constrîns să denunțe fără preaviz pactul de neagresiune încheiat la 25 iulie 1932 între Uniunea Sovietică și Polonia, prin aplicarea articolului 2 al acestui pact“ [19].

Josef Beck a răspuns cu „superbă aroganță", după cu releva Agenția TASS, atît guvernului englez, cît și celui sovietic. „În ce privește unele măsuri de securitate adoptate de guvernul polon, eu nu cred că este util să le supunem unor discuții, guvernul Republicii fiind liber să judece el însuși oportunitatea măsurilor luate pentru a asigura salvgardarea intereselor legitime ale Poloniei" — se arăta în nota pe care ministrul de externe polon a înmînat-o ambasadorului britanic în ziua de 23 septembrie [20]. Iar răspunsul pe care Jankovski l-a predat lui Potemkin, în aceeași zi, preciza : „Măsurile care au fost luate în vederea apărării statului polon depind exclusiv de guvernul polon, care nu dă socoteală nimănui pentru aceasta". [21]

Încercînd să detașeze Polonia de frontul anticeh, la 22 septembrie președintele Eduard Beneš a adresat șefului statului polon, Ignacy Moscicki, o scrisoare în care propunea ca în vederea restabilirii relațiilor prietenești dintre Praga și Varșovia să aibă loc „o explicație deschisă și amicală" cu scopul de a înlătura dificultățile ivite între cele două țări. „Aș dori să rezolvăm această problemă pe baza acceptării principiului unei rectificări a frontierei — preciza Beneš. Acordul în problema relațiilor noastre reciproce evident ar fi o consecință logică și imediată a acestui aranjament." În răspunsul remis în ziua de 27 septembrie la Praga de ministrul polon Kazimierz Papée, președintele Moscicki cerea să se încheie imediat un acord prin care să fie reglementate problemele aflate în suspensie între cele două țări În aceeași ordine de idei, o notă a guvernului polon adresată guvernului cehoslovac cerea cedarea imediată a districtelor Teschen și Friestadt [22].

Se părea că între Praga și Varșovia se va ajunge la o reglementare a diferendelor printr-o soluție separată și

înainte de „rezolvarea" chestiunii germanilor sudeți. Numai că în vreme ce la Varșovia se aștepta consimțămîntul guvernului cehoslovac, promis deja, s-a răspîndit știrea convocării Conferinței de la München. Cum Polonia nu a *fost invitată la München* și nici nota cehoslovacă nu venea, nervozitatea a început să sporească la Varșovia.

Conferința de la München a acordat, după cum am văzut, un termen de trei luni pentru „reglementarea" problemei minorităților polonă și maghiară din Cehoslovacia.

La 30 septembrie, a doua zi după semnarea acordului de la München, guvernul cehoslovac a propus guvernului polon următoarele principii pentru soluționarea problemelor în chestiune între cele două țări :

1. Guvernul cehoslovac dă guvernului polon asigurarea solemnă că rectificarea frontierelor și remiterea consecutivă a teritoriilor, care vor fi hotărîte prin procedura stipulată, se vor realiza în orice împrejurări, orice întorsătură ar lua situația internațională. Republica Cehoslovacă este gata să dea o declarație în acest sens atît Franței, cît și Marii Britanii și să accepte aceste două state ca garante ale acordului.

2. Repartiția teritoriului se va face pe baza principiului că districtele în chestiune vor fi divizate din punct de vedere teritorial în funcție de raportul numeric existent între populația polonă și cea cehă.

3. Va fi constituită imediat o comisie polonă-cehă, care va elabora procedura de detaliu pe baza acestui principiu. Ea ar putea fi convocată pentru data de 5 octombrie 1938. Această comisie va reglementa, în plus, problemele cu privire la opțiunea, deplasările și schimburile reciproce de populație, cît și toate problemele economice și financiare ce vor rezulta.

4. Se va fixa data la care comisia va trebui să-și încheie lucrările. Noi propunem data de 31 octombrie.

5. Va fi stabilită imediat data la care va trebui să se efectueze remiterea teritoriilor. Această dată va fi fixată determinîndu-se limitele extreme : termenul cel mai apropiat posibil şi cel mai îndepărtat.

6. Un comunicat comun ar putea aduce imediat la cunoştinţa opiniei publice din ambele ţări că a intervenit o înţelegere în privinţa unei rectificări a frontierelor şi că întreaga procedură se va încheia într-un răstimp asupra căruia cele două părţi au căzut de acord.

7. Pentru a nu lăsa nici o îndoială asupra valabilităţii acordului şi asupra dorinţei ferme care animă cele două guverne, comisia îşi va încheia lucrările cel mai tîrziu la 5 octombrie, iar remiterea teritoriului în chestiune s-ar putea efectua cel mai repede la 31 octombrie şi cel mai tîrziu la 1 decembrie, dată la care comisia îşi va fi încheiat lucrările. Data de 1 decembrie nu va trebui depăşită. [23]

În pofida acestor propuneri, guvernul polon, mînat şi de dorinţa de a demonstra independenţa Varşoviei faţă de cele patru mari puteri care se întruniseră la München, a hotărît să „rezolve" problema în decurs de 24 de ore, printr-o acţiune separată, ultimativă. În consecinţă, în aceeaşi zi de 30 septembrie 1938, ministrul Poloniei la Praga, Kazimierz Papée, a prezentat lui Krofta o notă cu caracter ultimativ în care cerea evacuarea, în decurs de 24 de ore, începînd din ziua de 1 octombrie, orele 12, a oraşului Teschen şi remiterea lui autorităţilor militare polone. Restul teritoriului districtelor Teschen şi Friestadt urma să fie evacuat şi predat Poloniei în decurs de 10 zile. „Predarea teritoriilor menţionate trebuie să aibă loc fără ca întreprinderile şi obiectivele de utilitate publică, cît şi căile de comunicaţie de toate genurile să fie distruse, făcute inutilizabile sau evacuate" [24] — preciza nota guvernului polon.

Ultimatumul guvernului polon a provocat o profundă nemulțumire la Praga. Într-o întrevedere avută cu Basil Newton în ziua de 1 octombrie, Krofta a declarat că „el consideră comportarea Poloniei în împrejurările actuale ca fiind de-a dreptul infamă, însă avînd în vedere că Cehoslovacia a fost abandonată, ea nu mai are altă alternativă decît să accepte ultimatumul". Într-adevăr, în aceeași zi, ministrul de externe al Cehoslovaciei a predat reprezentantului Poloniei la Praga un document în care se arăta : „Guvernul cehoslovac consideră propunerile din nota sa din 30 septembrie ca fiind juste și echitabile. *Avînd totuși în vedere nota guvernului polon din 30 septembrie și forțat de împrejurări, guvernul cehoslovac acceptă propunerile din această notă*". [25]

La rîndul său, și guvernul horthyst a făcut presiuni în zilele respective pentru satisfacerea imediată a pretențiilor sale revizioniste față de Cehoslovacia. Încă de la 20 septembrie trupe maghiare fuseseră masate la frontiera cu Cehoslovacia. În ziua de 26 septembrie, într-o discuție avută cu reprezentantul Franței la Budapesta, un funcționar superior din Ministerul Afacerilor Străine al Ungariei a declarat că dacă Wehrmachtul va invada regiunea sudetă, atunci trupele Ungariei vor pătrunde în regiunile locuite de minoritatea maghiară. El a precizat că Budapesta nu se temea de complicații internaționale, deoarece *Dl. Chamberlain nu dorește să angajeze Anglia într-un război.* Același funcționar a afirmat, față de ministrul României la Budapesta, că *Ungaria nu poate face promisiuni în sensul că va păstra neutralitatea.*

Încercînd să afle noi amănunte privind atitudinea guvernului ungar, ambasadorul britanic la Budapesta, Sir Geoffrey George Knox, a solicitat, în aceeași zi, o audiență ministrului de externe al Ungariei. «Domnul Kánya a spus

că, deocamdată, nu poate afirma nimic precis — raporta Knox, Foreign Office-ului —, însă fapt este că oprimarea minorității maghiare din Cehoslovacia (am aflat că zvonurile cu privire la oprimarea minorității maghiare sînt cu totul lipsite de temei), cît și măsurile luate de Cehoslovacia la frontiera sa cu Ungaria ar putea să-i determine pe unguri să pătrundă cu trupele pe teritoriul Cehoslovaciei.»

Reprezentantul Marii Britanii a atras atenția că opinia publică din țara sa începuse să-și dea seama că situația creată nu trebuia judecată doar ca o „afacere cehoslovacă", ci ca ceva mult mai grav, și anume că în Europa se ridicase o putere militară dominantă și agresivă : «În decursul istoriei — a avertizat Sir Knox —, noi am mai fost puși de două sau trei ori în situații asemănătoare ; dacă dvs. vă veți gîndi bine, atunci poate că vă veți aduce aminte la ce rezultate s-a ajuns în acele ocazii» [26].

Avînd în vedere că situația Cehoslovaciei se înrăutățea din oră în oră, guvernul român a încercat să vină în ajutorul aliatei sale, inițiind o serie de acțiuni menite să micșoreze presiunia concentrică ce se exercita împotriva ei. Încă de la 21 septembrie, N. Petrescu-Comnen, aflat la Geneva, cerea ca guvernul român să facă Belgradului propunerea ca România și Iugoslavia să intervină la Paris și Londra pentru a opri Ungaria să atace Cehoslovacia. Șeful guvernului iugoslav a respins propunerea guvernului român, arătînd că din moment ce Praga acceptase propunerea franco-engleză privind desprinderea unei părți din teritoriul său, „Cehoslovacia, astfel cum exista în momentul încheierii pactului Micii Înțelegeri, nu mai există în realitate". El era de părere că din moment ce fuseseră acceptate pretențiile germanilor sudeți, trebuiau satisfăcute și cele maghiare și polone. [27]. La 22 septembrie, Comnen s-a adresat din nou lui Stoiadinovic pentru un demers comun la Paris, Londra, Roma, Berlin, Varșovia și Budapesta în

sprijinul Cehoslovaciei. «Departe de mine ideea de a ne angaja într-o acțiune ce ne-ar putea duce la război — arăta ministrul român al afacerilor străine. Socotesc însă că avem o răspundere istorică și că într-o zi am putea fi întrebați *cum se poate că guvernul de la București și Belgrad să nu* fi încercat măcar o acțiune diplomatică pentru a împiedica unirea Slovaciei cu Ungaria, ceea ce ar putea însemna începutul revizuirii totale a clauzelor Tratatului de la Trianon.» De data aceasta Belgradul a aprobat propunerea Bucureștilor, iar acest fapt a determinat Budapesta să înțeleagă că nu va putea ataca Cehoslovacia fără ca tratatele din cadrul Micii Înțelegeri să nu intre în acțiune. [27 bis]

Cu toate acestea, la 28 septembrie, ministrul Ungariei hortyste la Praga a predat lui Kamil Krofta o notă în care se afirma : „Guvernul ungar consideră că cel mai bun mijloc pentru asigurarea păcii în bazinul dunărean ar fi satisfacerea revendicărilor ungare în același timp cu satisfacerea revedendicărilor formulate de Germania“[28].

La 1 octombrie, după acceptarea documentelor redactate la München de cele patru puteri și a ultimatumului guvernului polon, Praga s-a arătat „dispusă“ să înceapă negocieri cu Budapesta și a propus să se constituie o comisie din experți maghiari și cehoslovaci care să discute întreaga problemă.

În zilele de 9—13 octombrie s-au desfășurat la Komárom tratative între delegațiile guvernamentale ale celor două țări. Reprezentanții guvernului maghiar au cerut cedarea necondiționată a unui teritoriu ce se întindea pînă la linia Bratislava — Nitra — Levice — Rimarska Sobota — Roznova — Uzhorod — Mukaveko, inclusiv orașele mai sus menționate. Delegația cehoslovacă a respins cererile respective, fiind de acord cu cedarea unui teritoriu

mai restrîns — aproximativ 11% din teritoriul Slovaciei, cu o populație de 400 000 de locuitori[29].

Consiliul de Miniștri al Ungariei s-a întrunit în seara zilei de 13 octombrie pentru a hotărî ce soluție să adopte. Propunerea de „rezolvare pe calea armelor" nu a fost reținută, întrucît Jenö Ratz, ministrul apărării naționale, și-a exprimat părerea că armata ungară nu putea risca un război pe trei fronturi (cu Cehoslovacia, România și Iugoslavia)[30]. Pînă la urmă s-a convenit să se supună cazul puterilor semnatare ale tratatului de la München, pregătind, în același timp, mobilizarea parțială. La rîndul său, forțat de împrejurări, și guvernul de la Praga a hotărît să apeleze la arbitrajul internațional. Întrucît Anglia și Franța și-au declinat participarea la o nouă conferință internațională, misiunea de „a arbitra" și-au asumat-o miniștrii afacerilor străine ai Germaniei și Italiei[31]. Prin sentința pronunțată la Viena, la 2 noiembrie 1938, de Joachim von Ribbentrop și Galeazzo Ciano, Cehoslovacia a fost obligată să cedeze Ungariei partea de sus a Slovaciei. În urma celor trei amputări teritoriale Cehoslovacia a pierdut aproape 5 milioane de cetățeni[32].

Manifestări ale opiniei publice din Marea Britanie și Franța după semnarea acordului de la München

În după-amiaza zilei de 30 septembrie Edouard Daladier și Neville Chamberlain s-au înapoiat la Paris, respectiv la Londra. Edouard Daladier a părăsit Münchenul la 13,20. Era extrem de deprimat, deoarece nu putea să-și înfrîngă sentimentul că sacrificînd un aliat fidel, Franța nu numai că se dezonorase, dar făcuse și o gravă greșeală, punîndu-și în pericol propria-i securitate. Mai tîrziu, el avea să mărturisească lui Leopold Stennet Amery că se aștepta

să fie primit la Paris cu ouă stricate şi că îşi ridicase gulerul paltonului pentru a se putea apăra. Cînd a aterizat pe aeroportul Le Bourget, la ora 15,55, constatînd cu surpriză că este întîmpinat cu aclamaţii, Daladier s-a întors spre Alexis Léger şi i-a şoptit : «Idioţii !»[33]. După care, a rostit o scurtă alocuţiune, în ton cu sentimentele celor veniţi să-l aclame : «Negocierile au fost desigur grele, dar am convingerea profundă că acordul încheiat era indispensabil pentru menţinerea păcii în Europa. Am, de asemenea, certitudinea astăzi că datorită dorinţei de concesiuni mutuale şi spiritului de colaborare care a însufleţit acţiunea celor patru mari puteri occidentale pacea este salvată [34]».

La ora 17,50 Consiliul de Miniştri s-a întrunit sub preşedinţia lui Lebrun şi a hotărît convocarea Parlamentului pentru ziua de marţi 4 octombrie.

Neville Chamberlain a decolat de la München la ora 14,20 şi a aterizat pe Heston la 17,40. În faţa numeroşilor cetăţeni veniţi să-l întîmpine el a afirmat că soluţia problemei cehoslovace constituia «numai preludiul unei reglementări mai generale ce va da pace întregii Europe», după care a dat citire, cu voce puternică, declaraţiei anglo-germane semnată, împreună cu Adolf Hitler, în cursul dimineţii. Ascultîndu-l pe Chamberlain, cei prezenţi pe aeroportul Heston au simţit o adevărată uşurare, crezînd că pericolul de război fusese îndepărtat : «Bine ai venit, Neville ! Dumnezeu să te binecuvînteze !» s-au auzit strigăte din rîndul mulţimii[35].

De la aeroport, primul ministru britanic a fost condus, cu un adevărat alai triumfal, mai întîi la Palatul Buckingham, unde a fost primit de perechea regală, iar apoi în Downing Street nr. 10. „Niciodată un învingător pe cîmpul de luptă nu s-a înapoiat cu lauri atît de strălucitori ca dl. Chamberlain de la München — scria ziarul

Times a doua zi. D-sa n-a făcut numai să dispară pericolele, dar a creat o bază pentru noi speranțe în privința viitorului“ [36].

Oamenii politici cu minte lucidă nu s-au lăsat însă înșelați de aceste aspecte exterioare. Orme Sargent, cel mai înverșunat adversar al politicii de conciliere din cadrul Foreign Office-ului, privea scîrbit manifestațiile și spunea plin de amărăciune : «Judecînd după veselie și aclamații, ai putea crede că sărbătoresc o mare victorie asupra unui inamic și nu trădarea unui aliat mai mic» [37]. La 1 octombrie, Duff Cooper, un alt adversar al politicii de conciliere, și-a dat demisia din guvern. Două zile mai tîrziu, el a luat cuvîntul în Camera Comunelor și a explicat în felul următor gestul său : «Guvernul britanic n-a folosit limbajul pe care-l înțeleg dictatorii. Limbajul întrebuințat de primul ministru și de Sir John Simon nu înseamnă nimic pentru mentalitatea d-lui Hitler și a d-lui Mussolini. Președintele Consiliului de Miniștri n-a arătat lămurit la Berchtesgaden sau Godesberg care este atitudinea Angliei [...] D. Chamberlain s-a înapoiat de la Godesberg cu un ultimatum ai cărui termeni nu puteau fi dictați decît unei puteri învinse, după un lung război». După ce a criticat acordul de la München și declarația anglo-germană, relevînd că ea fusese semnată fără ca guvernul să fi fost înștiințat, fără ca dominioanele să fi fost întrebate și fără consultarea consilierilor diplomatici ai guvernului, Duff Cooper a conchis : «Primul ministru crede că se poate bizui pe buna credință a d-lui Hitler, pe care-l presupune interesat numai de soarta germanilor. Primul ministru crede că poate dobîndi o rezolvare judicioasă a tuturor chestiunilor în litigiu cu dl. Hitler. Poate să aibă dreptate. *Nădăjduiesc și mă rog să fie astfel. Dar cum nu* cred să fie așa, este mai bine să plec din guvern» [38].

Atacat chiar de către un membru al echipei guvernamentale, Chamberlain a fost silit să urce la tribuna Parlamentului pentru a încerca să-şi justifice politica promovată, de conciliere cu Germania, şi mai ales ultimele măsuri adoptate pe această linie. «Timpul era un factor esenţial — a fost de părere primul ministru britanic. La faţa locului se aflau toate elementele necesare unei explozii care ar fi putut grăbi catastrofa. Era, prin urmare, de cea mai mare importanţă să obţinem repede o rezolvare pentru ca această penibilă şi grea operaţie a transferului teritoriilor sudete să se facă în cel mai scurt timp cu putinţă». Chamberlain a apărat declaraţia anglo-germană, spunînd că ea nu era ostilă nici unei alte naţiuni, ci constituia doar «un efort de a stabili cu d-l Hitler un contact pe care îl cred esenţial pentru diplomaţia modernă. Cine se va ridica pentru a condamna sentimentul ce se găseşte exprimat în această declaraţie ?» — a întrebat premierul britanic în aplauzele majorităţii conservatoare a Camerei. În finalul declaraţiei sale el a recunoscut că acordul de la München şi declaraţia anglo-germană nu permiteau să se încetinească programul Marii Britanii de reînarmare, ci dimpotrivă acest program trebuia accelerat pentru a recupera rămînerea în urmă faţă de Germania[39].

Deşi s-a bucurat de aplauze repetate din partea majorităţii conservatoare a Parlamentului, declaraţia lui Chamberlain n-a fost găsită satisfăcătoare de nici unul dintre fruntaşii celorlalte partide din opoziţie. Mai mult încă, ea a fost criticată chiar de către unii dintre colegii săi de partid, adversari ai politicii de conciliere.

Fruntaşul laburist Clement Attlee a relevat că prin acordul de la München nu se obţinuse decît «un armistiţiu într-o stare de război», şi că poziţia Marii Britanii şi a Franţei într-un pact în patru era prea slabă pentru a salva

Europa. El s-a pronunțat pentru organizarea unei conferințe internaționale cu un caracter mai larg și a sugerat să se facă apel la bunele oficii ale Statelor Unite ale Americii și să nu fie exclusă Uniunea Sovietică. A urmat la cuvînt Sir Archibald Sinclair, liderul opoziției liberale, care a adus un omagiu personal lui Chamberlain pentru »curajoasele lui eforturi», dar a denunțat «politica de retrageri succesive în fața dictaturilor agresive, politică pe care nu va putea fi niciodată întemeiată o pace durabilă». Ultimul vorbitor din ziua de 3 octombrie a fost Anthony Eden, membru marcant al Partidului Conservator, fost ministru de externe între anii 1935—1938, post din care demisionase în urma unor dezacorduri fundamentale cu Chamberlain asupra orientării politicii externe a Marii Britanii. El a criticat în termeni aspri acordul de la München, arătînd că acesta putea să fie «orice în afară de dreptul liberei determinări. Sînt puțini printre noi, oricare ar fi sentimentele noastre de ușurare, care să nu simtă oarecare umilință citind aceste propuneri». Totodată, el a pus guvernul în gardă asupra primejdiilor unei păci europene bazată pe : „pactul în patru" și a relevat importanța cooperării cu statele mici, care «sînt aproape totdeauna de partea păcii». După părerea lui Eden, nu era momentul să se întîrzie cu discuția pentru a lămuri dilema dacă acordul de la München reprezenta începutul unei ere mai bune sau doar șase luni de pace, ci să se adopte măsuri energice pentru reînarmare, astfel încît Marea Britanie să fie capabilă să răspundă oricărei alte sfidări. «Afacerile străine — a conchis Anthony Eden — nu pot fi puse la nesfîrșit pe baza lozincii „rezistați și dați". Cedările succesive nu aduc decît umilințe succesive și apoi pretenții *și mai umilitoare încă*»[40].

Deținînd în Cameră o majoritate liniștitoare, Neville Chamberlain nu s-a arătat îngrijorat de criticile ce i se

aduceau. La 5 octombrie, Sir John Simon a prezentat următoarea moțiune, care a fost primită cu aplauze pe băncile majorității :

„Camera aprobă politica guvernului Majestății Sale datorită căreia a fost evitat războiul în cursul recentei crize și sprijină sforțările sale pentru a asigura o pace trainică".

Cu același prilej, ministrul de finanțe a răspuns și celor ce-l criticaseră pe Chamberlain și politica guvernului britanic, declarînd : «Numai istoria va spune dacă ceea ce s-a făcut la München este preludiul unor lucruri mai bune sau dacă prevederile despre o sporire a răului sînt justficate. Nimeni nu se poate rosti astăzi asupra acestei chestiuni, însă guvernul este ținut să ceară aprobarea Parlamentului pentru acțiunea pe care a adoptat-o»[41].

Refuzînd să aștepte, cum ceruse Sir John Simon, pînă ce istoria și-ar fi dat verdictul asupra hotărîrilor de la München, Winston Churchill a luat cuvîntul și a declarat că în ultima vreme Marea Britanie suferise «o înfrîngere totală și fără drept de apel». Primul ministru — a continuat Churchill — nu a obținut pentru Cehoslovacia decît ca dictatorul german «în loc să obțină prada sa prin luptă, să o primească bucată cu bucată [...] Acum totul s-a sfîrșit. Cehoslovacia, tăcută, îndoliată, înfrîntă, dispare în întuneric. Cu timpul, ea va cădea pradă regimului național-socialist. Marea Britanie și Franța se găsesc în fața unui mare dezastru. Sistemul de alianțe din Europa Centrală, pe care Franța se baza pentru securitatea sa, a fost distrus [...] Toate pozițiile noastre au fost treptat minate, părăsite, pe motive plauzibile sau îndoielnice»[42].

Apreciind că o continuare a dezbaterilor ar fi putut să-i determine și pe alți deputați să se ralieze celor ce criticau politica de conciliere cu Berlinul și acordul de la

München, guvernu a hotărît să le întrerupă ; la 6 octombrie, s-a supus aprobării deputaților o moțiune în care se propunea ca după ședința din ziua respectivă Camera Comunelor să ia vacanță pînă la 1 noiembrie. Moțiunea a fost aprobată cu 313 voturi pentru și 150 voturi contra.

În continuare, a fost supusă Camerei spre aprobare o moțiune de încredere în guvern, care a fost aprobată cu 366 de voturi pentru și 144 de voturi contra. Amendamentul opoziției la moțiunea de încredere a fost respins cu 369 de voturi contra și 150 de voturi pentru[43].

•

În Franța, Parlamentul fusese convocat pentru ziua de 4 octombrie. Întrucît mai mulți deputați își manifestaseră intenția de a interpela guvernul, acesta a recurs chiar de la început, la procedura votului de încredere, care a dat următoarele rezultate: DA — 535 de voturi; NU — 75 de voturi; Abțineri — 3 voturi. Marea majoritate a celor ce votaseră NU erau deputați comuniști. În expunerea făcută cu același prilej în fața Camerei Deputaților, Edouard Daladier a încercat să justifice acțiunile guvernului, afirmînd : «Ne găseam în fața următoarei alternative : sau să spunem *nu* revendicărilor sudete și să împingem astfel guvernul cehoslovac la intransigență, iar guvernul german la agresiune, provocînd un conflict armat care ar fi avut ca urmare o rapidă nimicire a Cehoslovaciei, sau să încercăm a găsi un compromis. Dacă prima ipoteză s-ar fi verificat, cine ar putea susține că integritatea Cehoslovaciei ar fi putut fi menținută după un groaznic război de coaliție, chiar victorios. Am ales pacea. Planul franco-britanic de la Londra a izvorît din această alegere [...] Am spus *da* și nu regret nimic»[44].

Continuînd politica mîncheneză, conciliatorii francezi au avansat, spre mijlocul lunii octombrie, ideea semnării unei declarații franco-germane similare celei anglo-germane din 30 septembrie 1938. Declarația franco-germană[45], semnată la 6 decembrie 1938 de Georges Bonnet și Joachim von Ribbentrop, cu prilejul vizitei întreprinse la Paris de ministrul de externe al Reichului, prin cele trei clauze pe care le conținea (1. O declarație de amiciție și de bună vecinătate ; 2. O recunoaștere definitivă a frontierei franco-germane existente ; 3. Un angajament de a se consulta asupra chestiunilor de interes comun) avea semnificația unui pact de neagresiune între cele două state.

Consecințele «Münchenului» asupra României

Încheierea acordului de la München a stîrnit indignarea profundă a opiniei publice din România. Forțele democratice, largi cercuri sociale și politice au protestat împotriva mutilării statului cehoslovac și și-au exprimat solidaritatea cu popoarele ceh și slovac. Comuniștii români au trimis un salut frățesc partidului comunist din țara aliată și prietenă care trecuse „la continuarea, în ilegalitate, a luptei sale dîrze contra fascismului și pentru libertatea Cehoslovaciei". Totodată, conducerea P.C.R., pe baza unei ample analize a consecințelor evenimentelor din Europa centrală, a avertizat asupra accentuării pericolului izolării României pe plan internațional, cît și asupra conturării unui posibil atac hitleristo-horthyst asupra țării noastre. La 25 noiembrie 1938, ziarul „Scînteia" scria :

„România, după München, e mai mult ca oricînd — după fericita expresie a lui Iorga — «o țară pîndită». Și pîndită nu numai de corbii de pradă ai revizionismului maghiar, ci și de sălbateca fiară îmbătată de sîngele jertfelor sfîșiate, care este fascismul german [...] Existența ei liberă este amenințată. Partidul nostru nu va cruța nici o sforțare, nici o jertfă, pentru a strînge laolaltă muncitorimea și a porni în fruntea ei la unirea tuturor forțelor dornice să apere pacea și independența României" [46].

La 1 decembrie 1938, cu ocazia aniversării a două decenii de la Adunarea de la Alba Iulia, au fost organizate, în numeroase localități, întruniri muncitorești cu scopul de „a comemora acest fapt istoric, pentru a arăta însemnătatea lui și pentru a manifesta hotărîrea întregii muncitorimi de a apăra Unirea împotriva oricărei amenințări" [47].

În etapa imediat următoare Münchenului, cercurile conducătoare din România au depus eforturi pe plan diplomatic pentru a împiedica o nouă mutilare a Cehoslovaciei. La 5 octombrie, primindu-l în audiență pe ambasadorul Poloniei, contele Roger Raczynsky, Nicolae Petrescu-Comnen a declarat : «Trebuie să facem imposibilul pentru ca Cehoslovacia să supraviețuiască, să devină viabilă și să rămînă aliata noastră. Cu cît va fi mai slabă, cu atît mai ușor va deveni pradă imperialiștilor, mărindu-se astfel forța adversarilor noștri și, în consecință, primejdia pentru noi înșine». Totodată, într-un mesaj adresat lui Josef Beck, Comnen arăta : „O politică prevăzătoare ar dicta Poloniei măcar acum o apropiere neîntîrziată de Cehoslovacia, care ar trebui păstrată cît mai puternică în vederea creării unui grup de puteri mijlocii și mici, care să se garanteze mutual în vederea primejdiilor viitoare mai *apropiate chiar decît pare a crede Varșovia*". În aceeași ordine de idei, pentru a împiedica o nouă mutilare a

aliatei sale, reprezentanții României la Londra, Paris, Berlin și Roma au insistat pe lîngă guvernele respective să-și asume în mod oficial „garanția noului statut teritorial al Cehoslovaciei"[48].

Atitudinea poporului român, activitatea diplomatică deosebit de susținută a Bucureștilor în sprijinul Pragăi au fost călduros apreciate în Cehoslovacia. Astfel, la 10 octombrie, noul ministru al afacerilor străine, Frantisek Chvalkovsky, a transmis lui Crutzescu gratitudinea guvernului său pentru poziția adoptată de guvernul român în perioada crizei, declarînd : «Nu vom uita niciodată că singurele dovezi efective de prietenie ne-au fost date de dvs.» [49].

În aceeași ordine de idei, a doua zi după dictatul italo-german de la Viena din 2 noiembrie 1938, care a fost întîmpinat cu dezaprobare de opinia publică românească, postul de radio Praga transmitea :

„Cercurile oficiale cehoslovace, împreună cu întreaga presă și opinia publică au luat act cu cele mai adînci sentimente de recunoștință de atitudinea guvernului român. În aceste clipe grele, politica României a dovedit calități cu adevărat cavalerești. Numai la nevoie se cunosc prietenii adevărați ; și poporul ceh, împreună cu cel slovac au avut, în nenorocirea lor, mîngîierea de a putea constata lealitatea desăvîrșită a României [...] Cehoslovacii nu vor uita niciodată dovezile de cinste și credință pe care i le-a dat poporul român" [50].

Cîțiva ani mai tîrziu, în 1942, președintele Edouard Beneš a declarat la Londra : «Numai România ne-a rămas credincioasă pînă la capăt»[51].

Acordul de la München, prin care Germania nazistă a obținut posibilități sporite în vederea realizării expansiunii economice și politice spre estul și sud-estul Europei, a

avut consecințe ce depășeau cu mult „problema Cehoslovaciei". La 4 octombrie 1938, relevînd „efectele Münchenului" asupra României, Iugoslaviei și a altor state mici și mijlocii, Winston Churchill consemna că pretutindeni se manifesta „tendința puternică și în unele cazuri constrîngerea de a accepta cea mai bună acomodare posibilă cu singura țară capabilă să folosească violența fără nici un scrupul"[52].

Politica de cedare în fața agresorului nazist promovată de cercurile conducătoare din Marea Britanie și Franța s-a repercutat deosebit de grav și asupra situației României. Semnarea Pactului de la München și mutilarea Cehoslovaciei au determinat destrămarea Micii Înțelegeri și, odată cu aceasta, îngustarea substanțială a posibilităților României de a se folosi de sistemul de alianțe pe care își baza propria-i securitate. De asemenea, după „München" s-a înregistrat o intensificare a propagandei revizioniste desfășurate de cercurile conducătoare din Ungaria horthystă, revizionismul acestora devenind factorul de presiune folosit cu precădere de Berlin împotriva Bucureștilor și a Belgradului. Totodată, se constată o recrudescență a acțiunilor Gărzii de fier, care a avut drept urmare subminarea din interior a capacității de rezistență a poporului român.

Speculînd dificultățile în care se afla România în perioada postmünchenează, naziștii au recurs la presiuni cu caracter politic și militar pentru a sili guvernul român să-și schimbe orientarea în politica externă și să consimtă la sporirea comerțului germano-român. La 6 noiembrie 1938, cu ocazia unei întrevederi avute cu Gheorghe Brătianu și Atta Constantinescu, Hermann Göring a ținut să remarce „neclaritatea" atitudinii României în timpul

crizei cehoslovace, precum și faptul că relațiile economice dintre cele două state nu progresau, deși Anglia și Franța recunoscuseră „prioritatea intereselor germane în regiunea economică dunăreană". După care, demnitarul nazist a continuat, cu intenția vădită de a șantaja : «a rămas o problemă încotro se va îndrepta România pînă la urmă, ceea ce influențează și problema relațiilor [Germaniei] cu Ungaria» [53].

Iar la 24 noiembrie 1938, după întrevederea pe care regele Carol al II-lea a avut-o cu Adolf Hitler, în prezența lui Joachim von Ribbentrop, acesta din urmă nota, într-un addendum la nota de conversație :

„Ideea fundamentală a politicii noastre față de Ungaria și România trebuie să fie actualmente de a menține aceste două fiare încinse și de a le modela în interesul Germaniei". [54]

Decapitarea agenturii naziste din România, prin uciderea lui Corneliu Zelea Codreanu și a altor șefi legionari — expresie a tendințelor pronunțate ale unor influente grupări politice de a nu da curs liber acaparării economice și subordonării politice a României de către Reich —, a determinat o înăsprire a relațiilor dintre guvernul român și cel german. Presa din cel de al III-lea Reich a dezlănțuit o violentă campanie împotriva României, în vreme ce Wilhelm Fabricius s-a înapoiat la Berlin într-un „concediu" sine die, care prevestea ruperea relațiilor diplomatice între cele două state [55]. Agenții naziști au răspîndit zvonuri privind o eventuală intervenție germană împotriva României, ce urma să se producă la începutul anului 1939. Toate acestea și-au atins într-o anumită măsură scopul, determinînd guvernul român să ia în considerație posibilitatea unor „concesii" față de Reich. La jumătatea

lunii decembrie, Karl Clodius, aflat la București în fruntea unei delegații pentru tratative economice româno-germane, raporta Berlinului :

„Chiar adversari declarați ai Germaniei, care înainte nu mi-au ascuns niciodată opoziția lor, acum folosesc un limbaj cu totul schimbat în convorbirile noastre. Fără îndoială, această schimbare nu se datorește unei simpatii subite față de Germania, ci este, în mod exclusiv, consecința unor considerații politice realiste și adesea chiar a fricii pe care o inspiră Germania". [56]

În urma unor sondaje reciproce, în cursul cărora reprezentanți ai guvernului german au declarat că Reichul aștepta de la România „o legătură economică trainică în cuprinsul unui plan mai larg și de mai lungă durată", „soluții economice, fapte și limpezirea atmosferei de neîncredere", regele Carol al II-lea și-a dat acordul pentru venirea la București a unei delegații germane conduse de directorul ministerial Helmuth Wohlthat și pentru începerea negocierilor în vederea încheierii unui tratat atotcuprinzător.

Lichidarea statului cehoslovac

Anexarea regiunilor sudete, prin acordurile de la München, a reprezentat înfăptuirea doar a primei etape a planurilor lui Hitler cu privire la Cehoslovacia, planuri ce aveau ca țel final lichidarea statului cehoslovac și încorporarea la „Marele Reich" a teritoriului său. După „München" politica Berlinului a urmărit mai întîi să impună „federalizarea" statului cehoslovac, iar apoi, să obțină disoluția și absorbirea teritoriilor sale de către Germania.

Sub presiunile Berlinului, la 5 octombrie guvernul Syrovy a fost remaniat, ministrul afacenilor străine, Kamil Krofta, fiind înlocuit cu dr .Franţisek Chvalkovsky, fost ministru plenipotenţiar la Berlin şi Roma, ale cărui simpatii pentru Reich erau notorii. A doua zi, preşedintele Eduard Beneš şi-a anunţat demisia într-un mesaj adresat întregului popor : «Nu am de gînd să analizez întreaga situaţie politică ce m-a dus la această hotărîre — a declarat Beneš. Vreau numai să subliniez, pe scurt, că întregul sistem de echilibru european ridicat după război a slăbit tot mai mult şi în ultimii ani el s-a schimbat fundamental. El s-a schimbat în paguba noastră şi a prietenilor noştri [...] Nu voi aduce învinuiri nimănui, istoria va judeca, într-o bună zi, tot ceea ce s-a întîmplat şi va rosti sentinţa sa în toată dreptatea. Voi spune numai ceea ce simţim cu toţii : sacrificiile ce ne-au fost cerute atît de stăruitor sînt disproporţionate şi nedrepte. Naţiunea noastră nu va uita niciodată acest lucru [...] Fiind democrat convins, cred că îmi fac datoria dacă mă retrag. Vom rămîne, firește, democraţi şi vom continua să colaborăm cu vechii noştri prieteni. Cu toate acestea, e nevoie să deschidem căi noi pentru ca statul şi naţiunea noastră să poată să se dezvolte paşnic şi fără piedici într-un nou mediu şi să se adapteze la noi împrejurări »[57].

Manevraţi de către naziști, conducătorii separatiști slovaci au hotărît, în cadrul conferinţei de la Zilina din 7 octombrie, că ceară „autonomia“ Slovaciei, cerere pe care guvernul Syrovy nu a putut decît s-o accepte. La 11 octombrie „federalizarea“ a fost completată prin acordarea „autonomiei“ Ucrainei subcarpatice. Republica Ceho-Slovacă, cu denumirea scrisă în două cuvinte, a devenit astfel un „stat federativ“ trialist [58].

La 30 noiembrie, a fost ales ca preşedinte al noului stat Emil Hacha, un jurist cu o carieră strălucitoare, preşe-

dintele Curții administrative supreme. În vîrstă de 66 de ani și cu o sănătate destul de șubredă, Emil Hacha nu a acceptat decît după multe ezitări însărcinarea primită.

Imediat după alegere, Hacha a încredințat lui Rudolf Beran misiunea de a forma un guvern de unitate națională. Noul cabinet, alcătuit pe baze federale, în care Beran era asistat de un vicepreședinte, Karel Sidor, ca ministru de stat pentru Slovacia, cuprindea : *un departament central* format din ministerele afacerilor străine (Frantisek Chvalkovsky), apărării naționale (generalul Jan Syrovy) și finanțelor (Josef Kalfus) ; *un departament ceho-morav* ce grupa 6 ministere (interne, educație națională, justiție, lucrări publice, sănătate și comerț) ; *un departamen slovac*, format din 5 ministere, avîndu-l ca președinte pe Josef Tiso, și un *departament pentru Ucraina subcarpatică*, condus de Augustin Voloșin, asistat de încă un ministru [59].

Pretenția afișată de guvernul Beran că va realiza unitatea națională prin „federalizare" s-a dovedit iluzorie în condițiile presiunilor și ingerințelor continue ale naziștilor. Deși reprezentau doar cu puțin peste 3 % din populație, germanii rămași în Ceho-Slovacia s-au constituit în „Volksgruppe", sub conducerea deputatului Kundt și, la 17 ianuarie, au revendicat „autonomia absolută". Pretențiile lor au fost susținute deschis de Hitler și Ribbentrop cu ocazia vizitei întreprinse de Chvalkovsky la Berlin la 21 ianuarie 1939. Cu același prilej, dictatorul nazist a cerut guvernului de la Praga să lichideze definitiv „benešismul" în administrație, armată și presă, să adopte măsuri radicale împotriva evreilor, să reducă efectivul armatei, iar pe plan economic a pretins o colaborare mai strînsă, pe baza tarifelor preferențiale, și predarea unei părți a rezervelor de aur și devize. Pe planul politicii externe Hitler a insistat ca Cehoslovacia să renunțe la vechile sale alianțe și să adere la Pactul antikomintern și la Axa Berlin-Roma.

Guvernul Beran s-a grăbit să iasă în întîmpinarea cererilor Berlinului. În acest sens trebuie precizat că încă de la 9 octombrie activitatea partidului comunist fusese interzisă în Slovacia, iar cîteva zile mai tîrziu și în Ucraina subcarpatică. La 23 decembrie partidul comunist a fost oficial dizolvat pe întreg teritoriul Ceho-Slovaciei. După întrevederea lui Chvalkovsky cu Hitler și Ribbentrop din 21 ianuarie și-au încetat activitatea și ultimele organe de presă în care mai activau partizanii politicii promovate de Masaryk și Beneš, între care *Narodni Osvobozeni, Narodni Myšlenka* și altele. «Noi sîntem pe cale de a lichida secheleie fostului regim, care ar putea să creeze neîncredere împotriva noastră» — a asigurat Rudolf Beran, la 22 februarie 1939. Totodată, au fost adoptate măsuri împotriva evreilor, trecîndu-se la eliminarea lor din bănci, din marile societăți, din instituțiile cu caracter social sau cultural. S-a procedat la reducerea efectivelor forțelor armate. La 18 februarie, însuși șeful Statului Major, generalul Krejči, a fost nevoit să-și dea demisia „din motive de sănătate", în realitate sub presiunile Berlinului. Iar la 4 martie reprezentanții Băncii Naționale a Ceho-Slovaciei au semnat, la Berlin, un acord prin care cedau Băncii Reichului 391,2 milioane de coroane în aur și devize [60].

În pofida acestor concesii, Hitler nu era mulțumit și și-a intensificat manevrele pentru a obține disoluția și lichidarea Cehoslovaciei. În acest scop el a acționat, pe de o parte, prin intermediul conducătorilor separatiști ai slovacilor, încurajîndu-le veleitățile spre „independență", iar pe de altă parte prin guvernul de la Budapesta, care manifesta pretenții asupra teritoriului Ucrainei subcarpatice.

Cercurile conducătoare din Ungaria horthystă fuseseră extrem de nemulțumite de rezultatele sentinței arbitrare de la Viena din 2 noiembrie, întrucît nu se acordase Buda-

pestei toate teritoriile pe care le revendica. La 6 noiembrie, la o reuniune la înalt nivel cu participarea lui Horthy, Imrédy și a lui Kánya, s-a discutat posibilitatea unei intervenții armate unilaterale pentru ocuparea Ucrainei subcarpatice. Considerîndu-se că pentru o asemenea acțiune era necesară aprobarea Reichului, fostul prim-ministru Kalman Daranyi a fost trimis la Berlin cu un mesaj către Adolf Hitler în care se arăta : „Noi sîntem perfect conștienți că fără acțiunea dvs. n-am fi obținut niciodată nimic". Cu acordul lui Imrédy, Daranyi a oferit lui Hitler „stabilirea de relații amicale din ce în ce mai intime între Germania și Ungaria" și a promis că guvernul ungar era gata să părăsească „Societatea Națiunilor" și să adere la Pactul antikomintern [61].

La 18 noiembrie, reprezentanții diplomatici ai Ungariei la Berlin și Roma au înmînat guvernelor pe lîngă care erau acreditați o notă în care guvernul horthyst anunța hotărîrea de a trece la ocuparea Ucrainei subcarpatice. La Berlin, Döme Sztojay a fost primit de Ernst Woermann, care i-a atras atenția că Germania era deja la curent cu planurile Budapestei și că nu le aproba. «Astă-seară — a telegrafiat Sztojay la Budapesta — [Erdmansdorff] va primi instrucțiuni să comunice guvernului maghiar că germanii consideră acțiunea îngrijorătoare, deoarece ei se tem că guvernul cehoslovac ar putea să riposteze cu armele față de această acțiune, ceea ce ar putea avea complicații, or ei [germanii] nu ar putea să vină în ajutorul nostru. Consideră, deci, că o astfel de acțiune maghiară este inoportună". La rîndul său, Frederic Villani, ambasadorul Ungariei la Roma, informa că Ciano îi declarase : «Mussolini este foarte neliniștit, el se teme că ne vom aventura [...] Nu va lua, ce e drept, măsuri împotriva noastră, dar dacă Germania va protesta energic, și aceasta

se va produce cu siguranță, va trebui să se solidarizeze integral cu ea [...] Pentru Ungaria și pentru guvernul maghiar ar constitui un grav eșec dacă, odată intrați cu trupele, ar trebui să le retragă în urma protestului ce ar urma. De aceea el [Ciano] cere guvernului maghiar, în numele lui Mussolini, să renunțe la plan» [62].

Guvernul horthyst a hotărît să declanșeze, totuși, acțiunea în dimineața zilei de 21 noiembrie, dar a fost nevoit să bată în retragere în urma unui „demers" energic al lui von Ribbentrop, la care s-a asociat și Ciano.

Demersul Berlinului și Romei a stîrnit o adevărată derută în cercurile conducătoare din Ungaria horthystă, care se temeau să nu fi pierdut încrederea celor două mari puteri fasciste. Convingîndu-se de eșecul total al politicii bazate pe inițiative independente, guvernul horthyst s-a străduit să spulbere nemulțumirile celor două guverne, și mai ales ale celui german, oferind noi concesii din partea Ungariei. Este semnificativ, pentru măsurile întreprinse pe această linie de Budapesta, următorul memorandum pe care Sztojay l-a înmînat lui von Ribbentrop în ziua de 21 noiembrie :

„Principiul fundamental al politicii externe ungare, după formarea Axei Berlin-Roma, a fost totdeauna alinierea la această Axă, și această aliniere a luat o formă și mai perfectă în urma sentinței arbitrare de la Viena.

Pornind de la această considerație, guvernul ungar consideră că este necesar, în scopul de a face mai puternice raporturile sale cu Germania, să intre în negocieri cu guvernul Reichului, atît pe plan politic, cît și pe plan economic.

În ceea ce privește chestiunile politice, guvernul ungar gîndește, înainte de toate, la lupta comună contra bolșevismului. Ungaria a fost, poate, primul stat care, în lupta sa contra comu-

nismului, n-a deviat niciodată de la linia sa, şi care n-a fost niciodată accesibilă la aranjamente sau compromisuri cu bolşevismul. Poziţia antibolşevică a puterilor Axei a găsit întotdeauna înţelegere şi aprobare la noi şi dacă puterile Axei dau vreo importanţă acestui fapt, noi sîntem gata să aderăm la Pactul antikomintern.

În domeniul economic există noi posibilităţi, şi Ungaria, al cărei comerţ internaţional s-a dezvoltat, pînă în prezent, într-o măsură considerabilă cu puterile Axei, va fi gata nu numai să continue să cultive aceste relaţii economice, ci să le intensifice, dîndu-le cea mai mare stabilitate şi dezvoltîndu-le în sensul unei acţiuni complementare adecvate.

Noi credem că va fi posibil să ne apropiem astfel de ţel, care este consolidarea raporturilor noastre cu puterile Axei, şi că din aceasta va rezulta o situaţie aptă să servească interesele puterilor Axei şi pe cele ale Ungariei". [63]

La 28 noiembrie, Kalman Kánya, care-şi atrăsese mînia germanilor prin semnarea acordului de la Bled cu statele Micii Înţelegeri, a trebuit să se retragă „din motive de sănătate", portofoliul afacerilor străine fiind încredinţat, la 10 decembrie, lui Istvan Csáky. Cu prilejul convorbirilor avute la Berlin, în ziua de 16 ianuarie 1939, cu Hitler şi Ribbentrop, noul ministru de externe al Ungariei s-a angajat să satisfacă toate pretenţiile Germaniei şi să ceară în prealabil permisiunea Berlinului pentru orice acţiune diplomatică ar întreprinde [64]. Iar la 24 februarie Csáky a semnat documentele oficiale de aderare a Ungariei la Pactul antikomintern [65]. Subordonîndu-se total Reichului hitlerist, Ungaria lui Horthy a devenit complice în măsură din ce în ce mai pronunţată la acţiunile întreprinse de *Berlin pentru dezmembrarea ţărilor din Europa de răsărit* şi de sud-est.

La începutul lunii martie 1939, Berlinul a considerat că sosise momentul pentru lichidarea definitivă a „afacerii cehoslovace".

Planurile hitleriștilor prevedeau ca Boemia și Moravia *să fie încorporate Reichului, Slovacia să devină stat* marionetă „independent", subordonat total Germaniei, iar Ucraina subcarpatică să fie predată Ungariei horthyste drept răsplată pentru politica ei fidelă Berlinului. Modul în care a acționat Hitler pentru a-și atinge scopul constituie o vie ilustrare a lipsei de scrupule de care dădea dovadă diplomația nazistă. Astfel, pentru a declanșa o nouă „criză", care să permită intervenția Berlinului, naziștii i-au sfătuit pe liderii separatiști slovaci să ceară „independența Slovaciei", iar pe cehi i-au îndemnat să întrebuințeze mijloace forte împotriva slovacilor. La 9 martie, însărcinatul cu afaceri al Reichului la Praga a primit indicații de la Berlin să comunice guvernului ceh că la Bratislava se organiza un „complot" ce urmărea proclamarea Slovaciei ca stat „independent". Căzînd în cursa întinsă de germani, președintele Hacha l-a demis pe Tiso și odată cu el și pe alți trei miniștri, încredințînd conducerea guvernului provincial, cu titlu interimar, lui Karel Sidor, care-și menținea și postul de vicepreședinte al guvernului federal [66]. Întrucît Josef Tiso a făcut apel la guvernul german, cerînd să intervină în ajutorul separatiștilor slovaci, s-a creat exact situația pe care o dorea Hitler pentru reglementarea contului final cu Cehoslovacia.

În seara zilei de 12 martie Adolf Hitler i-a comunicat lui Sztojay că *«sfărîmarea Ceho-Slovaciei este iminentă»* și i-a cerut să informeze Budapesta că *«Ungaria are un termen de 24 de ore în care are posibilitatea să rezolve problema ruteană»* [67]. A doua zi, dictatorul nazist l-a convocat la Berlin pe Josef Tiso, informîndu-l despre hotărîrea sa cu privire la Cehia, Slovacia și Ucraina subcar-

patică. Revenit în țară în noaptea de 13/14 martie, Tiso i-a cerut lui Hacha să convoace Dieta slovacă pentru ziua de 14 martie la Bratislava. Știind că liderul separatiștilor slovaci acționa cu „binecuvîntarea" lui Hitler, Hacha s-a văzut silit să dea curs cererii respective. După ce l-au ascultat pe Tiso, care a declarat că dacă slovacii rămîneau uniți cu cehii, atunci aveau să fie anexați de Reich, odată cu aceștia, deputații au votat separarea și „independența" Slovaciei. În ziua de 16 martie, conform celor convenite la Berlin, Tiso a trimis lui Hitler o declarație în numele Dietei, în care îl ruga să garanteze securitatea Slovaciei devenită „independentă" și să ia „toate măsurile necesare pentru apărarea frontierelor sale" [68].

Tot în noaptea de 13/14 martie Augustin Voloșin a proclamat „independența" Ucrainei subcarpatice și s-a adresat consulului german din Hust, solicitînd „protecția Reichului". Telegrama respectivă a sosit la Berlin în ziua de 14 martie, la ora 6,15, dar a rămas fără răspuns. În aceeași dimineață, trupele ungare au trecut frontiera, declanșînd acțiunea de invadare a teritoriului respectiv. La un nou apel, din 15 martie, în care Voloșin amenința că „în cazul cînd trupele maghiare continuă să înainteze, guvernul Ucrainei subcarpatice intenționează să ceară românilor să ocupe țara", Berlinul a răspuns sfătuindu-l „să nu opună rezistență. În cazul de față [Germania] nu este în situația de a-și asuma protectoratul". În seara zilei de 17 martie trupele ungare au atins frontiera polonă, încheind ocuparea Ucrainei subcarpatice [69].

Simultan cu evenimentele mai sus amintite, germanii din Boemia și Moravia s-au dedat la provocări împotriva cehilor, în cîteva localități, cu scopul de a furniza Reichului mobilul care să-i permită ocuparea teritoriilor respective, sub pretextul că viața locuitorilor germani era în „pericol". Presa germană a publicat numeroase atacuri

contra guvernului de la Praga, în care vorbea de „un monstruos terorism ceh îndreptat contra germanilor", de „o orgie husită insolentă" și altele. În situația respectivă, în după-amiaza zilei de 13 martie, președintele Hacha l-a *invitat pe însărcinatul cu afaceri* german, A. Hencke, pentru a-i cere informații despre scopurile urmărite de guvernul german. Hencke, care primise indicații în acest sens de la Berlin, a refuzat însă să dea curs invitației ; în schimb, a doua zi, spre prînz, a fost Hacha cel care a primit o invitație din partea lui Adolf Hitler să meargă la Berlin.

În seara zilei de 14 martie Hacha a plecat spre Berlin, însoțit de ministrul de externe Chvalkovsky. La sosirea în gara Anholt el s-a bucurat de toate onorurile rezervate șefilor de state, dar chiar pe peron, înaintea trecerii în revistă a companiei de onoare, reprezentantul Cehoslovaciei la Berlin a apucat să-i șoptească știrea că trupele germane trecuseră frontiera la Ostrava. După o așteptare plină de tensiune la hotelul Adlon, la ora 1 noaptea Hacha și Chvalkovsky au fost primiți de Hitler, care era înconjurat de principalii săi consilieri militari și civili. Asupra celor petrecute în acea noapte la cancelaria Reichului sînt revelatoare informațiile pe care ni le furnizează fostul interpret al dictatorului german, Paul Schmidt :

„Am fost prezent la ședințe mult mai lungi decît aceasta, care n-a durat decît trei sferturi de oră. L-am văzut pe Hitler mult mai enervat decît la această răfuială cu cehii. Niciodată, însă, n-am făcut însemnări la vreo conferință ale cărei urmări să fi fost mai nefaste.

De fapt, nici nu era o convorbire în adevăratul sens al cuvîntului. Era, mai degrabă, un simplu rechizitoriu din partea lui Hitler contra cehilor, în care el nu făcea altceva decît să repete lista tuturor păcatelor comise de aceștia, listă ce o epuizase

complet, în fața englezilor și francezilor, cu ocazia crizei sudete, fără a mai adăuga noi amănunte. A spus că în Cehoslovacia nu se schimbase nimic față de regimul Beneš și că spiritul acestuia dăinuia încă și în noul stat. A pretins că el nu-și manifesta neîncrederea față de Hacha, deoarece în Germania toată lumea era convinsă de loialitatea lui, dar — a continuat el — era necesar să preia protectoratul asupra Cehoslovaciei, pentru a se putea îngriji singur de cele necesare.

Cuvintele lui Hitler fură rostite cu mult temperament. Dealtfel, se pare că nici nu putea să vorbească de cehi — cu atît mai mult de domnul Beneš — fără să se enerveze [...] În timp ce Hitler vorbea, Hacha și Chvalkovsky stăteau ca împietriți în fotoliile lor. Numai ochii lor arătau că mai erau încă în viață. Pentru ei trebuie să fi fost o lovitură înspăimîntătoare să afle din gura lui Hitler că sfîrșitul țării lor sosise [...] «Intrarea trupelor germane nu se mai poate opri — spuse Hitler — dacă vreți să evitați vărsări de sînge, ar fi mai bine să dați imediat un telefon la Praga și să cereți ministrului dvs. de război ca trupele cehe să nu opună nici un fel de rezistență». Cu aceste cuvinte senzaționala convorbire luă sfîrșit". [70]

Într-un raport înaintat lui Georges Bonnet la 17 martie, reprezentantul Franței la Berlin, Coulondre, arăta că potrivit unor informații ce le deținea de la „o persoană demnă de încredere", în cancelaria Reichului avuseseră loc scene de-a dreptul tragice :

„Timp de ore întregi domnii Hacha și Cvalkovsky au protestat contra violenței la care erau supuși, declarînd că ei nu puteau să semneze documentul ce li se prezentase [...] Dl. Hacha s-a ridicat, cu toată energia de care era capabil, contra statutului de protectorat care se intenționa să fie impus cehilor [...] Miniștrii germani *s-au arătat însă nemiloși. Ei i-au fugărit literalmente* pe Hacha și pe Chvalkovsky în jurul mesei pe care se aflau docu-

mentele, readucîndu-i mereu în fața lor, punîndu-le tocul în mînă și repetîndu-le, neîncetat, că dacă persistau în refuzul lor, jumătate din Praga va fi distrusă în două ore de avioanele germane și acesta nu va fi decît începutul. Sute de bombardiere nu așteptau decît ordinul pentru a porni și acest ordin va fi dat la ora 6 dimineața dacă semnătura nu va fi dată pînă atunci". [71]

Hacha și Chvalkovsky au declarat că ei nu puteau să ia o hotărîre de asemenea importanță fără asentimentul guvernului de la Praga, dar li s-a replicat, imediat, că o linie telefonică directă le stătea la dispoziție pentru a se consulta cu ceilalți membri ai guvernului ceho-slovac.

Cînd s-a încercat să se facă legătura cu Praga s-a constatat că linia telefonică nu funcționa. Același Paul Schmidt, relatează, referindu-se la acest episod :

„Ribbentrop, nervos la culme, îmi ceru să constat imediat «cine o fi acela care nu și-a făcut datoria» Prin telefon am pus în mișcare și pe dracu, dar mi se spunea, în mod invariabil, că porțiunea germană a liniei ar fi în regulă, dar că Praga nu răspunde. Ribbentrop începu să urle, aproape dement de furie, și-mi ceru să vorbesc în numele lui cu ministrul poștelor [...] Între timp, într-o altă cameră, Göring stătea de vorbă foarte liniștit cu Hacha. Dintr-odată, Praga răspunse, iar eu m-am năpustit în camera unde stăteau aceștia, pentru a le da legătura colo. Cînd Hacha auzi că Praga era la telefon, se ridică repede pentru a vorbi, dar după cîteva clipe legătura fu din nou întreruptă. Părăsii camera pentru «a-l scoate din pat pe dl. ministru al poștelor», după cum îmi ceruse Ribbentrop, suduind pe «domnii miniștri care dorm în timp ce noi, aci, muncim din greu». În timp ce manipulam la telefon, am auzit pe coridor, prin ușa deschisă, vocea lui Göring, care striga după profesorul Morell, medicul personal al lui Hitler. «Hacha e pe punctul de a leșina — spuse el foarte alarmat —, să sperăm

că nu i se va întîmpla nimic», după care adaugă îngîndurat: «pentru un om atît de vîrstnic ziua a fost destul de grea.»

Dacă i se întîmplă ceva lui Hacha — reflectam eu în timp ce mă străduiam să obțin legătura cu Praga — atunci mîine toată lumea va spune că a fost omorît aici, în cancelaria Reichului, dar gîndurile îmi fură întrerupte de centrala noastră telefonică de la Ministerul de Externe (Ribbentrop urlase că dacă nu se va putea vorbi cu Praga, în cel mult o oră, va fi concediată cu șef cu tot) care-mi comunica, acum, că legătura cu Praga fusese definitiv stabilită. I-am anunțat pe Göring și Hacha în aceeași cameră în care-i lăsasem discutînd. Nu se mai cunoștea nimic din leșinul lui Hacha, se pare că injecția profesorului Morell își făcuse pe deplin efectul". [72]

După ce s-au consultat cu membrii guvernului aflați la Praga, Hacha și Chvalkovsky au consimțit să-și pună semnătura, la ora 3,55, în dimineața zilei de 15 martie, pe următorul document, ce fusese pregătit de Hitler și von Ribbentrop:

Aranjament

Führerul și cancelarul Reichului a primit astăzi, la cererea lor și în prezența ministrului afacerilor străine al Reichului, dl. Ribbentrop, pe președintele statului cehoslovac, dr. Hacha, și ministrul cehoslovac al afacerilor străine, dr. Chvalkovsky. În cursul reuniunii a fost examinată, cu o deplină franchețe, situația serioasă creată de evenimentele survenite în timpul ultimelor săptămîni pe teritoriul pînă în prezent cehoslovac. Cele două părți au fost de acord să-și exprime convingerea că scopul tuturor eforturilor trebuie să fie asigurarea liniștii, ordinii și a păcii în această parte a Europei centrale.

Președintele statului cehoslovac a declarat că pentru a servi acestui scop și pentru a obține o pacificare definitivă, el remite,

în deplină încredere, destinul poporului și al regiunilor cehe în mîinile Führerului Reichului german. Führerul a acceptat această declarație și a exprimat hotărîrea sa de a lua poporul ceh sub protecția Reichului german și de a asigura dezvoltarea lui autonomă conform caracterului său propriu". [73]

În zorii zilei de 15 martie grosul trupelor germane, care numărau circa 200 000 de oameni, a trecut frontiera germano-cehă, pe o veritabilă furtună de zăpadă, îndreptîndu-se spre Praga. La ora 9, primele elemente motorizate ale Wehrmachtului au atins periferiile capitalei Cehoslovaciei. În cursul după-amiezii, Hitler însuși și-a făcut intrarea la Palatul Hrad, unde a fost imediat înălțată crucea încîrligată. A doua zi, 16 martie, el a semnat un decret prin care cehii deveneau „cetățeni protejați", aflați în „spațiul vital" al celui de al III-lea Reich. [74]

Cehoslovacia încetase să mai existe ca stat independent pe harta Europei.

Semnificația Tratatului germano-român din 23 martie 1939

Invadarea și cotropirea Ceho-Slovaciei de către trupele hitleriste și horthyste în martie 1939 au declanșat o amplă și puternică mișcare de protest în cele mai diferite straturi sociale ale poporului român. „O ură formidabilă s-a dezlănțuit contra lui Hitler", consemna darea de seamă a Direcției generale a poliției pe luna martie 1939 [75]. În București, mii de cetățeni au demonstrat în fața Ambasadei Ceho-Slovaciei, manifestîndu-și solidaritatea cu popoarele acestei țări. Militarii și persoanele civile cehoslovace refugiate pe teritoriul românesc au fost primiți pretutindeni cu ospitalitate de populație și de autoritățile

române. Atitudinea poporului și a guvernului român în timpul „crizei" cehoslovace din martie 1939 i-a nemulțumit profund pe naziști. Aceasta cu atît mai mult cu cît negocierile economice germano-române, începute la 14 februarie 1939, erau tergiversate de partea română, care refuza să accepte cererile rapace ale Berlinului. În timpul acestor tratative, desfășurate pe parcursul mai multor runde, delegația germană a insistat pentru luarea unor măsuri menite să „adapteze" economia românească nevoilor germane, cum ar fi mărirea cotei schimbului comercial dintre cele două țări, reevaluarea cursului mărcii în raport cu leul, sporirea investițiilor de capital german în industria petroliferă românească și livrarea unor cantități sporite de petrol, participarea Reichului la modernizarea agriculturii României și la exploatarea în comun a bogățiilor subsolului românesc și altele [76].

„Saltul spre România" executat de naziști în martie 1939, odată cu dezmembrarea Ceho-Slovaciei și încorporarea la Reich a celor mai importante teritorii ale acesteea, coroborat cu înăsprirea cererilor formulate de delegația germană în zilele de 10,11 și 13 martie, la tratativele de la București, cînd Wohlthat a pretins înființarea unor întreprinderi economice cu capital german care să producă bunuri necesare exclusiv Reichului, precum și crearea de întreprinderi mixte și a unor zone libere în porturi au determinat momente de maximă tensiune în relațiile româno-germane. Membrii guvernului român ce participau la tratative (Grigore Gafencu, ministrul afacerilor străine, I. Bujoiu, ministrul economiei naționale, Mitiță Constantinescu, ministrul finanțelor, și Victor Slăvescu, ministrul înzestrării armatei) își dădeau seama de implicațiile cererilor Berlinului și tocmai de aceea insistau asupra „asigurării independenței economice a României". În același timp însă, avînd în vedere, pe de o parte agresivitatea

Reichului și atitudinea Ungariei horthyste, iar pe de altă parte, poziția Marii Britanii și Franței, care, sub pretextul că nu erau pregătite de război, nu au schițat nici un gest în apărarea Ceho-Slovaciei, deși-i garantaseră noile frontiere la Münchem, cercurile conducătoare românești au considerat că pentru depășirea acelui moment dificil era necesar să recurgă la soluția „răscumpărării păcii", prin achitarea notei de plată pretinsă de Berlin, adică prin semnarea tratatului economic cu Germania. La 11 martie, cu cîteva zile înainte de izbucnirea crizei politice ce avea să ducă la lichidarea statului ceho-slovac, Armand Călinescu nota în *Însemnările* sale :

„Se pune o problemă între noi și germani [...] Chestia are un aspect dublu : politic și economic. Economicul important și decisiv, iar politicul este accesor și element de șantaj. Aceasta pentru germani. Pentru noi invers. *Vrem să asigurăm fruntariile și plătim*".

Iar la 15 martie, în ziua cînd trupele hitleriste pătrundeau în Praga, același Armand Călinescu afirma, într-o audiență la rege :

„Am asistat la încă o etapă a mișcării de înaintare germană. Mijlocul : provocarea dezagregării interne pe care a început-o spre a izola Boemia și a o înghiți.

O nouă etapă poate fi subjugarea României. Mijloace : provocarea unui conflict cu Ungaria și cu minoritățile germane. Dacă lăsăm Germaniei inițiativa de manevră vom cădea sigur. Reacțiunea noastră militară nu e posibilă ; sprijin militar din Apus exclus ; conflagrație generală îndoielnică.

Ce măsuri putem lua pentru a evita ?

1. Menținerea atmosferei bună, menajînd minoritățile ; 2. Întărirea ideii de ordine și unitate sufletească ; 3. [...] Concentrarea pentru instrucție a două contingente în plus peste efectivul nor-

mal, cîte șase luni și rotație. Se întreține astfel un potențial și o atmosferă, în special în Ardeal, care influențează și pe civili. Într-un ceas istoric, cînd e vorba de existența statului (exemplul Cehoslovaciei), putem să facem sacrificiul de a ține treze forțele ; 4. Grăbirea înțelegerii economice cu Germania ; 5. Eventuale tratări cu Ungaria și Bulgaria pentru schimb de populație". [77]

Dezmembrarea și cotropirea întregii Ceho-Slovacii și răspîndirea, pe diverse căi, a unor știri despre o posibilă agresiune hitleristă asupra României au declanșat un uriaș avînt patriotic în rîndul poporului român, care și-a manifestat hotărîrea de a rezista cu armele în cazul că România ar fi fost atacată.

Guvernul român, prezidat, după moartea Patriarhului Miron Cristea, de Armand Călinescu, a decretat mobilizarea parțială și a pus trupele în stare de alarmă pentru a respinge orice atac îndreptat împotriva României. Luînd cuvîntul, la 27 martie, în ședința Consiliului F.R.N., Armand Călinescu a declarat, referindu-se la măsurile întreprinse de guvernul român :

«Guvernul nostru nu se putea lăsa surprins de evenimente, de aceea el a luat imediat măsurile pe cari le-a socotit conforme cu interesele de siguranță a statului. Astfel, în primul rînd, am făcut cunoscut cancelariilor străine că sîntem hotărîți să ne apărăm fruntariile. Pentru integritatea teritoriului ei, România se va bate împotriva oricui, cu toate puterile ei, și fără să stea să cîntărească rezultatele luptei. Noi avem un patrimoniu sfînt pe care înaintașii noștri l-au creat ; sîntem datori să-l păstrăm cu orice sacrificiu. Iată ce am spus.

Dar pentru ca această hotărîre să fie efectivă, am *chemat sub arme mai multe contingente de rezerviști,* completînd astfel forțele necesare pentru siguranța fruntariilor. Și atunci, domnilor, s-a întîmplat acest fenomen

minunat, pe care, desigur, l-aţi văzut cu toţii : Ţara a răspuns cu un entuziasm impresionant la chemare. Oamenii au alergat în cazărmi din primele zile. Au venit de trei şi patru ori mai mulţi decît cei ce erau concentraţi [...] *În această manifestare am găsit noi şi semnul că politica de* siguranţă şi de demnitate a guvernului era în spiritul însăşi al Ţării» *.

La rîndul său, Grigore Gafencu, definind „principiul care este la temelia politicii noastre", afirma, cu acelaşi prilej :

«Nu luăm nimic ce nu e al nostru. Apărăm însă şi întărim tot ce ne aparţine [...] România a dovedit în zilele prin care am trecut că înţelege să lucreze pentru pace prin fapte, străduindu-se să strîngă pe temelii reale raporturile fireşti între popoare. Ea a arătat, de asemenea, că este hotărîtă să apere cu armele în mînă hotarele şi neatîrnarea ei. La orice atingere a acestor bunuri ea se va bate» [78]

Hotărîrea guvernului român de a se opune cu armele oricărei agresiuni a întrunit adeziunea maselor largi populare — români, maghiari, germani şi de alte naţionalităţi — care şi-au exprimat sprijinul faţă de măsurile întreprinse de autorităţi. Pentru definirea poziţiei oamenilor muncii de naţionalitate maghiară este ilustrativă scrisoarea adresată primului ministru Armand Călinescu de un grup de membri ai secţiunii maghiare a F.R.N., în care se arăta :

---

* Hotărîrea guvernului român de a se opune cu armele oricărei agresiuni a fost exprimată de Armand Călinescu şi în interviul acordat lui Jules Sauerwein, publicat în ziarul *Paris Soir*, la 26 martie 1939 : «Este un lucru asupra căruia nu se poate şi nu trebuie să fie nici o îndoială : în ziua cînd România va fi atacată, ea se va apăra nu importă contra cui, şi va salvgarda pînă la limita forţelor sale integritatea teritoriului său. România se va bate fără a lua în considerare rezultatele eventuale ale războiului»,

„Domnule Prim Ministru,

Subsemnații, mici meseriași, muncitori, agricultori și intelectuali din Cluj, aderenți la secțiunea maghiară a Frontului Renașterii Naționale, urmărind cu îndreptățită îngrijorare desfășurarea ultimelor întîmplări, cu onoare ne permitem a ne solidariza cu hotărîta Domniei Voastre atitudine exprimată fără echivoc în discursul rostit la ședința Consiliului Superior al F.R.N. — pentru apărarea independenței și integrității țării față de orice agresiune de dinafară. Socotim că în momentele de acum apărarea hotarelor României pe baza fraternității între poporul român și maghiar din țară, pe baza principiilor de libertate, a egalității de drepturi și a păcii interne, formează nu numai singura cale de urmat pentru înfăptuirea unei conviețuiri fericite a popoarelor de pe aceste meleaguri, dar este și aportul cel mai mare pe care l-am putea aduce independenței și libertății tuturor popoarelor din Bazinul dunărean și confraților noștri din Ungaria. [...] Convingerea noastră fermă este că față de pericolul comun, maghiarimea din țară trebuie să-și spue cuvîntul răspicat, clar și fără șovăire, în interesul solidarității comune." [79]

În împrejurările apropierii imediate a primejdiei unei agresiuni hitleristo-horthyste asupra României, linia politico-tactică a Partidului Comunist Român a demonstrat o preocupare crescîndă din partea comuniștilor pentru soarta țării. Documentele elaborate de comuniști în perioada respectivă precizau că sarcina poporului român în fața pericolului de agresiune directă din partea Reichului hitlerist sau a sateliților săi revizioniști era apărarea hotărîtă a integrității, independenței, demnității și libertății României. În zilele crizei politice din martie, P.C.R. a dat *cuvînt de ordine membrilor și simpatizanților săi să se* prezinte la unitățile militare și să acționeze „pentru întărirea forței politice și morale a armatei, contra Germa-

niei hitleriste și a statelor revizioniste". În înflăcăratul apel către poporul român lansat la 17 martie 1939, P.C.R. avertiza :

„Trupele de asalt ale lui Hitler au invadat Cehoslovacia și se găsesc la granița țării noastre. Partidul Comunist din România dă alarma ! Să fie pregătit de luptă întregul popor român [...] pentru apărarea țării, împotriva cotropitorilor fasciști ! Hitler vrea să ne răpească grîul, petrolul și teritoriul. El vrea să ne arunce în robie [...] Partidul Comunist din România declară : comuniștii vor lupta cu arma în mînă în primele rînduri". [80]

Comitetul Teritorial al P.C.R. pentru Ardeal și Banat a editat, în zilele respective, o broșură-manifest intitulată *Nem kapitulálni ! Ellenállni !* în care a demascat cîrdășia dintre horthyști și fasciștii germani și italieni. Luînd atitudine împotriva pretențiilor teritoriale ale Ungariei horthyste asupra unor teritorii românești, condamnînd agitațiile revizioniste ale horthyștilor, Comitetul Teritorial pentru Ardeal și Banat scria :

„Granițele actuale, independența României sînt grav periclitate de puterile Axei. Noi spunem deschis că libertatea, bunăstarea, dezvoltarea națională, economică și culturală a maghiarilor din Ardeal sînt, de asemenea, periclitate în urma aspirațiilor de cotropire ale Axei. Sîntem, de aceea, în mod categoric împotriva revizionismului, în interesul maghiarilor și al întregului popor din România. Înțelegem să tragem toate consecințele acestei atitudini și sîntem gata de a lupta cu arma în mînă dacă va fi nevoie, disciplinat, curajos, organizat, împotriva aspirațiilor de cotropire ale Axei și sateliților ei. Vom apăra, dacă va fi nevoie, cu prețul vieții noastre, frontierele actuale ale României. Din punct de vedere politic vom demasca cu toată puterea și capacitatea noastră pe agenții interni ai Axei și-i vom combate, fie că sînt maghiari, germani sau români" [81].

Folosind tensiunea politică creată în România în zilele ce au urmat lichidării Cehoslovaciei, naziștii au recurs la presiuni brutale pe lîngă ministrul afacerilor străine al României, declarînd că un nou refuz al guvernului român de a semna acordul cu Germania sau chiar tergiversarea tratativelor ar avea urmări grave pentru România [82]. În situația respectivă, guvernul român a cedat și, în ziua de 23 martie, la ora 17,30, a fost semnat tratatul economic, care deschidea Reichului hitlerist calea spre pătrunderea masivă a capitalurilor germane în sectoarele-cheie ale economiei României și spre acapararea treptată a celei mai mari părți a exportului românesc. Toate acestea prejudiciau în mod grav independența economică și politică a statului român.

Conștiente că dominația imperialismului german reprezintă o primejdie de moarte pentru poporul român, clasa muncitoare, masele țărănești, intelectualitatea, importante cercuri ale burgheziei au primit cu indignare încheierea tratatului economic cu Germania și au luat atitudine împotriva aplicării lui. Într-un raport destinat lui Herman Göring, Helmuth Wohlthat consemnează faptul că la plecarea delegației germane spre Berlin autoritățile române fuseseră nevoite să-i asigure protecția cu agenți de poliție în uniformă, pentru a împiedica luarea cu asalt a vagonului cu care călătorea de către militarii și țăranii români aflați în gări și care „nu-și ascundeau furia".

Partidul Comunist Român s-a pronunțat împotriva tratatului economic cu Germania semnat de guvernul român sub imperiul presiunilor și amenințărilor naziștilor. „*Români ! Vom lăsa ca nemții să ne fure bogățiile* patriei păstrate prin jertfa strămoșilor noștri ? Nu ! [...] România este a noastră, nu a lui Hitler !" [83] — glăsuia

unul dintre manifestele partidului comunist răspîndite în acele zile în numeroase localități.

Cercurile conducătoare din România de orientare pro-engleză și *profranceză, care au continuat să aibă prepon*derență în guvern și după martie 1939, au acționat, pe de o parte, pentru menținerea relațiilor politice și economice cu Marea Britanie, Franța și cu statele Înțelegerii Balcanice, iar pe de altă parte, pentru limitatea aplicabilității prevederilor tratatului economic cu Reichul și contracararea, în felul acesta, a efectelor lui înrobitoare. Sînt ilustrative pentru poziția acestor cercuri însemnările primului ministru al guvernului român, Armand Călinescu, unul dintre principalii promotori ai politicii de rezistență față de agresivitatea Reichului nazist :

„1. Aprilie. La rege pentru chestii de politică externă [...] Eu expun astfel punctul de vedere : Mai întîi este sigur că în cazul unui război general, noi vom merge cu Anglia, fiindcă acolo va fi victoria și așa e sentimentul public. Cei ce au fost la concentrare acum au constatat același spirit în armată [...] *Țin să spun că dacă am făcut acordul economic cu Germania a fost pentru a cîștiga timp și unele avantagii economice, „nu pentru a ne apropia politiceșe de Germania".*

„24 aprilie. Expun pe larg M. Sale punctul meu de vedere asupra situației. Mi se pare că se desemnează, din ce în ce mai mult, lupta între grupul franco-englez și cel italo-german [...] Am sentimentul din ce în ce mai mult că nu vom scăpa de încăierare. Situația noastră e grea, deoarece avem părți slabe și la apus, și la răsărit, și la sud. Poziția de neutralitate e bună spre a nu provoca noi și spre a fi siguri că nu vom rămîne singuri în luptă. În cazul cînd se va declanșa însă lupta de alții, cum cred că decisiva va fi a Franței—Angliei, nu putem să ne găsim în altă parte [...] Este o fatalitate istorică. Sînt optimist. Neamul acesta a rezistat mult, va rezista și acum [84]".

La rîndul său, Grigore Gafencu, într-un memoriu datat la 15 aprilie 1939, scria :

„Acordul nostru economic reprezintă o înțelegere care pune capăt, deocamdată, presiunii germane exercitată asupra noastră. Acest acord [...] cere însă de pe acum organizarea unei acțiuni interne de rezistență sistematică în toate domeniile economiei noastre împotriva cererilor germane care ar depăși cadrul sau măsura învoielilor noastre. Această rezistență poate fi cu atît mai efectivă dacă se poate întinde și dacă poate fi sprijinită pe raporturile noastre cu alte țări". [85]

Una dintre măsurile luate de guvernul român pentru a contracara consecințele tratatului economic cu Germania a fost încheierea unor tratate similare cu Franța, la sfîrșitul lunii martie 1939, și cu Anglia, la 11 mai același an. Totodată, diplomația românească și-a intensificat eforturile în direcția revitalizării Înțelegerii Balcanice și a consolidării alianței cu Polonia prin extinderea „erga omnes" a obligațiilor reciproce [86]. Completate cu acceptarea garanțiilor politice franco-britanice din 13 aprilie 1939, aceste eforturi demonstrau voința cercurilor conducătoare guvernamentale de a se opune aservirii economice a României de către Reich, prin menținerea și dezvoltarea vechilor alianțe și raporturi economice și politice, și de a lărgi posibilitățile de sprijinire din afară a securității frontierelor statului român.

Hotărîrea poporului român de a apăra cu prețul oricărui sacrificiu și prin orice mijloace independența națională și integritatea teritorială a patriei a fost cu pregnanță pusă în evidență cu ocazia manifestațiilor antifasciste de la 1 mai 1939, la a căror organizare o contribuție esențială a adus tovarășul Nicolae Ceaușescu, patriot și revoluționar înflăcărat, profund devotat cauzei clasei

muncitoare, poporului român. Manifestațiile de la 1 Mai 1939 [87], cînd zeci de mii de oameni au demonstrat sub lozincile „Vrem România liberă și independentă !", „Jos fascismul !", „Jos agresorul hitlerist !" „Trăiască pacea cu Uniunea Sovietică !", s-au înscris ca un serios semnal pe care poporul român îl adresa Europei, întregii lumi, pentru unirea eforturilor în vederea împiedicării declanșării conflagrației mondiale de către Germania hitleristă și sateliții ei, o dovadă că el rămăsese atașat idealurilor de libertate și independență națională.

Capitolul VI

AGENDĂ DIPLOMATICĂ ÎNCĂRCATĂ ÎN CAPITALELE MARILOR PUTERI EUROPENE

Adolf Hitler declanşează criza Danzig-ului

Cotropirea Boemiei şi Moraviei a adus Reichului sporirea resurselor economice şi de forţă de muncă, precum şi a potenţialului de război. Rezervele de aur ale Reichsbank-ului au fost completate cu cele 10 milioane de lire sterline găsite în depozitele Băncii Naţionale Cehe. De asemenea, Wehrmachtul a capturat întreaga tehnică de luptă a armatei cehe — 1 500 de avioane, 469 tancuri, peste 500 tunuri A.A., mai mult de 43 000 de arme automate şi peste 1 000 000 de puşti, precum şi „un vast depozit de muniţii", după cum avea să declare Hitler în Reichstag la 28 aprilie 1939, ce cuprindea mai mult de 3 000 000 de obuze şi peste 1 000 000 000 de cartuşe de armă. În plus, Germania a pus stăpînire pe importantele uzine de armament Skoda : posesori ai stabilimentelor Krupp şi Skoda, germanii au căpătat controlul asupra înarmării ţărilor din Europa de răsărit şi sud-est. Pe de altă parte, cei 3 000 000 de lucrători cehi încorporaţi cu forţa la Reich au permis scoaterea din cîmpul muncii a unor importante contingente de germani şi constituirea a noi divizii.

S-a îmbunătăţit şi situaţia strategică a Germaniei hitleriste : locul graniţei şerpuite, lungă de mai multe sute de kilometri, ce-o separase de Cehoslovacia, a fost luat de *una mult mai scurtă* şi uşor de apărat. Mai mult decît atît, terenul plat al Boemiei şi Moraviei constituia o excelentă bază de atac pentru declanşarea unor operaţii militare de anvergură în special în spaţiul aerian. Dealtfel, nu este lipsit de importanţă să relevăm că a doua zi după lichidarea Cehoslovaciei a fost constituită, la Viena, o nouă flotă aeriană, cea de a patra, care a mărit peste aşteptări puterea Luftwaffei [1].

După succesul desăvîrşit obţinut în realizarea *planului Grün*, Führerul nazist se află în situaţia de a avea dificultatea „alegerii" : să pornească la îndeplinirea marilor lui planuri agresive în Europa răsăriteană, atacînd Polonia şi Uniunea Sovietică, sau să se îndrepte împotriva Occidentului, pentru a zdrobi mai întîi Franţa şi a neutraliza Anglia pe continent. Relevînd această stare de spirit de care erau frămîntate căpeteniile celui de al III-lea Reich, un funcţionar superior din Ministerul Propagandei a declarat :

«Avem în faţa noastră atîtea uşi deschise, atîtea posibilităţi, încît nu mai ştim ce să facem, încotro să ne îndreptăm». [2]

Ezitarea conducătorilor naziști n-a durat decît cîteva zile : la numai o săptămînă după dezmembrarea şi lichidarea Cehoslovaciei, Germania hitleristă a comis o nouă agresiune, forţînd Lituania să-i cedeze oraşul Memel, (Kleipeda) port la Marea Baltică, şi teritoriile adiacente. Metodele utilizate au fost aceleaşi ca în cazul Austriei şi Cehoslovaciei : organizarea de provocări de către germanii din Memel şi intervenţia Reichului, sub pretextul că viaţa acestora era ameninţată. Singura deosebire a constat în aceea că de data aceasta „onoarea" de a cotropi Memelul

nu a mai fost încredințată Wehrmachtului, ci Kriegsmarinei.

La 21 martie, Weizsäcker a cerut guvernului lituanian să trimită, a doua zi, plenipotențiari la Berlin, cu un avion special, înarmați cu depline puteri pentru a remite Reichului teritoriul Memel. Pentru a distrage atenția opiniei publice mondiale și, mai ales, a Poloniei, de la acest nou act de agresiune, naziștii au regizat, în paralel, un alt conflict, la granița dintre Ungaria și Slovacia. Este semnificativ, în acest sens, că în aceeași zi în care Weizsäcker trimitea guvernului lituanian nota mai sus amintită, Hitler l-a primit pe ambasadorul Döme Sztojay și i-a înmînat un mesaj către Horthy, a cărui urmare a fost pătrunderea trupelor maghiare în Slovacia, pe valea rîului Ung, și izbucnirea războiului ungaro-slovac.

În ziua de 22 martie, spre seară, plenipotențiarii lituanieni au sosit la Berlin și, în aceeași noapte, ei au semnat documentul pretins de guvernul german, prin care Lituania ceda Reichului teritoriul Memel [3]. Nemaiavînd nevoie de „războiul ungaro-slovac", Hitler a revocat învoirea dată Budapestei de a ataca Slovacia. Faptul că armata ungară a fost nevoită să se retragă după un război puțin glorios în care nu reușise să ocupe decît o fîșie de teren de 15 km nu l-a împiedicat pe regentul Horthy să-i exprime lui Hitler, printr-o scrisoare personală, „bucuria sinceră" și „recunoștința cea mai adîncă" pentru că acesta înțelesese „așa de bine interesele poporului maghiar". În aceeași scrisoare Horthy afirma că soluționarea dată de Berlin problemelor teritoriale din zonă „corespunde, fără îndoială, mai bine decît oricare alta și intereselor Germaniei" [4].

Tot la 21 martie, ministrul nazist al afacerilor străine, *Joachim von Ribbentrop, a comunicat ambasadorului* Poloniei, Josef Lipski, că menținerea bunelor relații între

Berlin și Varșovia era condiționată de satisfacerea cererilor germane privitoare la cedarea orașului Danzig * către Reich și la autorizarea construirii unei autostrăzi și a unei căi ferate spre Prusia orientală, care să traverseze Coridorul.

La 26 martie, Lipski a predat lui von Ribbentrop un memorandum ce cuprindea răspunsul Varșoviei : guvernul polon era dispus să consimtă la modificarea statutului Danzigului de oraș liber aflat sub garanția Societății Națiunilor, printr-o garanție comună germano-polonă ; totodată, el era de acord să continue discuțiile pentru găsirea unor soluții menite să faciliteze circulația auto și feroviară germană peste Coridor, dar refuza să accepte extrateritorializarea căilor de comunicații.

Von Ribbentrop, care nu era obișnuit să constate că o țară mai puțin puternică decît Reichul hitlerist respingea cererile acestuia, a atras atenția lui Lipski asupra imprudenței comise de un alt stat și a soartei pe care acesta o avusese. Deși nu fusese pronunțat nici un nume, era evident că ministrul nazist se referise la Cehoslovacia. Cu același prilej, el l-a avertizat pe reprezentantul Poloniei că orice violare a teritoriului Danzigului de forțe polone ar fi apreciată la Berlin ca un *casus belli*. Guvernul polon nu s-a lăsat însă intimidat : la 28 martie, colonelul Beck, ministrul afacerilor străine al Poloniei, i-a comunicat ambasadorului german Hans-Adolf von Moltke că Varșovia aprecia drept *casus belli* orice tentativă făcută de Reich sau de Senatul german al Danzigului pentru modificarea statutului acestuia de oraș liber [5].

---

* Este vorba de orașul polonez Gdansk, anexat de Prusia în 1793, cu prilejul celei de a treia împărțiri a Poloniei, cînd i s-a dat numele german de Danzig. S-a aflat sub stăpînirea germană pînă în anul 1918.

La data cînd a formulat răspunsul mai sus amintit colonelul Beck știa că în cazul unui conflict cu Reichul nazist țara sa nu era izolată, cum se întîmplase cu Cehoslovacia, ci se putea bizui pe sprijin din partea Marii Britanii și Franței.

Marea Britanie „descoperă" primejdia nazistă. Politica de garanții a guvernului englez

Eveniment cu profunde implicații politice, militare și economice, agresiunea „pașnică" înfăptuită de Adolf Hitler prin anexarea Boemiei și Moraviei a constituit un veritabil șoc pentru Marea Britanie și Franța, determinînd o reorientare a politicii lor externe. Practic, politica de conciliere promovată de cercurile conducătoare din cele două țări n-a putut supraviețui intrării trupelor germane în Praga. Și aceasta, în primul rînd, datorită opiniei publice, care, indignată, a smuls inițiativa guvernelor și i-a forțat pur și simplu pe Chamberlain și Daladier să treacă la o politică de rezistență activă față de agresori.

Dacă lovitura dată de Hitler la Praga a constituit, într-adevăr, o cotitură în politica europeană a Marii Britanii și Franței, aceasta nu înseamnă că abandonarea politicii de conciliere s-a făcut „în mod brusc" și fără regrete din partea conciliatorilor. Este semnificativ, în acest sens, că în ziua de 14 martie, cînd dezagregarea Cehoslovaciei, în urma manevrelor naziștilor, se afla în plin proces de desfășurare, Neville Chamberlain declara în Camera Comunelor : «După informațiile primite de la Legația britanică din Praga, situația, văzută din afară, se menține calmă la Bratislava, deși s-au înregistrat unele ciocniri cu membri ai minorității germane în diferite părți ale Slo-

vaciei». Întrebat de fruntaşul laburist Atlee *«Care va fi acţiunea guvernului britanic, dat fiind că el a garantat integritatea teritorială a Ceho-Slovaciei ?»*, Chamberlain nu a fost în măsură să dea alt răspuns decît că *«Chestiunea unei acţiuni oarecare nu s-a pus încă»*.

«Nu este limpede — a insistat Clement Atlee — că dacă se exercită o presiune pentru a separa Slovacia de restul Ceho-Slovaciei guvernul britanic este obligat, în baza acordului de la München, să se intereseze imediat de ceea ce afectează integritatea a ce a mai rămas din statul ceho-slovac ?»

«Atîta vreme cît nu sînt complet informat, prefer să nu-mi dau părerea cu privire la prima întrebare» — a răspuns sec primul ministru. Iar după un moment de tăcere, a continuat : «Presupunînd că ar fi aşa, nu există un motiv care să justifice executarea garanţiei»[6].

A doua zi, 15 martie, cînd agresiunea împotriva Ceho-Slovaciei se produsese deja şi guvernul britanic avea şi motivul care să-l oblige să intervină, Chamberlain s-a eschivat de la executarea garanţiei sub pretextul că dezagregarea statului cehoslovac se produsese în urma unei „rupturi interioare". El nu a exprimat nici un cuvînt de condamnare la adresa lui Hitler, ci doar regretul că schimbările teritoriale ce fuseseră operate nu «erau conforme cu spiritul de la München». De asemenea, el a precizat că nu intenţiona să se lase abătut din calea sa, aceea de «a înlocui metoda forţei prin metoda discuţiei în rezolvarea diferendelor»[7].

Spre marea surpriză a lui Chamberlain şi a celorlalţi conciliatori, opinia publică din Marea Britanie nu manifesta nici un fel de „înţelegere" pentru actul comis de Hitler. Ziarul *Times* afirma că prin desfiinţarea statului cehoslovac — acţiune ce viola o întreagă serie de asigurări

date personal de Hitler — propaganda germană își pierduse orice credibilitate. *Daily Telegraph* și-a exprimat regretul față de declarația primului ministru că va continua să acționeze pe „calea Münchenului", avertizînd : „Münchenul este mort și înmormîntat" [8].

Pe de altă parte, politica conciliatorilor a fost supusă unor aspre critici și de la tribuna Parlamentului. Cînd în ziua de 16 martie, răspunzînd unei interpelări a lui Noel Baker (*«Veți comunica guvernului german că orice acțiune ce se va porni contra vieții și libertății conducătorilor poporului ceh va spori indignarea resimțită aici în urma agresiunii germane ?»*), Neville Chamberlain a declarat : *«Nu cred că avem dreptul să presupunem că guvernul german ar avea o asemenea intenție»*, pe băncile opoziției au fost înregistrate vii proteste. Luînd cuvîntul, deputatul laburist Hugh Dalton a declarat deschis : *«Politica d-lui Chamberlain se prăbușește și răspunderea o poartă primul ministru»* [9]. Ceea ce agrava situația lui Chamberlain era faptul că o serie de deputați conservatori și chiar unii membri ai guvernului se arătau ostili continuării politicii de conciliere cu agresorul. Analizînd toate aceste manifestări, Chamberlain a trebuit să reflecteze dacă nu exista pericolul să fie răsturnat din poziția de șef al Partidului Conservator și de prim ministru.

În ziua de 17 martie Neville Chamberlain a plecat spre Birmingham, orașul său natal, unde urma să pronunțe un discurs cu prilejul împlinirii vîrstei de 70 de ani. După cum el însuși avea să mărturisească, intenționase să vorbească despre „comerț și muncă, despre ocrotirile sociale și finanțe". În tren s-a hotărît să lase complet la o parte textul pe care-l pregătise și să abordeze problema ce *preocupa atunci opinia publică de pretutindeni* : evenimentele din Europa centrală. În auzul poporului englez și al altor popoare — discursul fiind radiodifuzat —, Cham-

berlain a trebuit să facă *mea culpa* pentru declarațiile lui reținute din zilele precedente : «Miercurea trecută [15 martie] a avut loc o dezbatere în Camera Comunelor, a reamintit Chamberlain. A fost ziua în care trupele germane au intrat în Cehoslovacia, și noi toți, mai ales cei din guvern, eram într-o situație delicată, deoarece informațiile pe care le dețineam erau incomplete ; mare parte a lor erau neoficiale. Nu avusesem timp să le aprofundăm, cu atît mai puțin să ne formăm o părere documentată. Și astfel se întîmplă că eu, vorbind în numele guvernului, cu toată răspunderea ce-mi revine, am fost obligat să mă mărginesc la o expunere succintă și prudentă. Și era, poate, natural ca această declarație obiectivă și calmă să dea naștere la un echivoc și multă lume a crezut că fiindcă vorbeam liniștit și nu-mi exprimam violent sentimentele, eu și colegii mei nu acordam prea mare importanță subiectului. Sper să înlătur acest echivoc în această seară». Recapitulînd evenimentele ce duseseră la acordul de la München, primul ministru britanic a reamintit asigurările pe care le primise din partea lui Adolf Hitler, după care a continuat, retoric : «Ce-a devenit declarația „*N-am altă pretenție teritorială ?*“ Ce-a devenit asigurarea „*Nu ne trebuie cehi în Reich ?*“ Ce respect s-a dat aci principiului de autodeterminare, principiu asupra căruia dl. Hitler a discutat atît de vehement cu mine la Berchtesgaden, cînd cerea despărțirea ținuturilor sudete de la Cehoslovacia și includerea lor în Reichul german ? [...] Ni se spune acum că proclamația acestui nou protectorat german, contra voinței locuitorilor lui, a fost inevitabilă din cauza agitațiilor, care amenințau pacea și siguranța puternicului lor vecin. Dacă au fost tulburări, n-au fost ele provocate din afară ? [...] Asistăm oare la sfîrșitul unei aventuri vechi, sau la începutul uneia noi ? Acest atac împotriva unui mic stat este ultimul sau va fi urmat

de altele ?». În încheierea discursului său Chamberlain l-a avertizat pe dictatorul nazist că dacă ultima lui acțiune agresivă constituia un pas pe calea încercării de a domina lumea prin forță, Marea Britanie nu se va limita la rolul de simplu spectator : «Nu cred să existe cineva care s-ar îndoi de sinceritatea mea cînd spun că nu se află aproape nimic ce n-aș sacrifica pentru pace. Dar există un lucru care face excepție și acesta este libertatea de care ne-am bucurat de sute de ani și la care nu vom renunța niciodată [...] Mă simt obligat de a repeta că, cu toate că nu sînt dispus să iau, în numele țării noastre, angajamente noi și nedefinite, dependente de condiții ce nu pot fi prevăzute acum, totuși, nu s-ar putea face o greșeală mai mare ca aceea de a presupune că, fiindcă această țară consideră războiul ca fără rost și crud, națiunea noastră și-a pierdut vlaga într-atîta încît să nu ia parte, cu toată puterea, pentru a rezista contra unei astfel de provocări, dacă ca ar fi vreodată făcută. Actele de violență și de nedreptate aduc cu ele, mai curînd sau mai tîrziu, răsplata lor. Fiecare dintre aceste incursiuni creează noi primejdii pentru Germania în viitor și eu îmi îngădui să profetizez că în cele din urmă ea va regreta amar actul pe care guvernul ei l-a săvîrșit zilele acestea»[10].

Discursul rostit de Chamberlain la Birmingham a fost interpretat de opinia publică drept semnalul unei schimbări a politicii externe a Marii Britanii. Ziarul *Manchester Guardian*, din 18 martie, socotea că niciodată un ministru britanic nu rostise un discurs atît de grav de la cel din 14 august 1914 al lordului Gray, care prefațase intrarea Angliei în primul război mondial. „Acest discurs marchează o schimbare hotărîtoare în politica noastră. Cuvintele *d-lui Chamberlain sînt extrem de grave și asupra lor* nu se poate reveni. Actele d-lui Hitler au fost denunțate într-un chip care nu-și găsește nici un precedent în rapor-

turile dintre șefi de stat ce nu sînt pe față în conflict". *Times,* din 20 martie, aprecia că expansiunea național-socialismului devenise „un pericol de tiranie universală. Cehoslovacia subjugată este o demonstrație a acestei idei". *Financial News* cerea drept „represalii" denunțarea acordului comercial anglo-german, recent încheiat, iar *Daily Mail* preconiza introducerea în Marea Britanie a serviciului militar obligatoriu. De unanime aprecieri se bucura ideea constituirii unui „front unic al păcii", cu participarea tuturor statelor ce se opuneau politicii agresive a țărilor fasciste. În acest sens, *Daily Telegraph* sublinia necesitatea schimbării grabnice a politicii externe britanice în direcția unei „strînse colaborări între puteri", în vreme ce *Daily Herald,* mergînd mai departe, se pronunța deschis pentru „o alianță militară cu Franța și Rusia Sovietică și o strînsă colaborare cu Statele Unite" [11].

Această bruscă schimbare a stării de spirit a opiniei publice britanice nu a rămas nesesizată de ambasadorul Reichului, Herbert von Dirksen, care, într-o telegramă adresată Wilhelmstrasse-ului, la 18 martie, avertiza : „Nu trebuie să ne facem iluzii și să refuzăm să vedem schimbarea esențială care s-a produs în atitudinea Marii Britanii față de Germania" [12].

În Franța, cotidianul *Le Jour* avertiza, la 16 martie, că Germania, pornită pe panta cuceririi hegemoniei în Europa, nu se va opri aici, ci „va ataca punctul cel mai slab, punctul unde rezistența e mai mică". A doua zi, *Le Jour* își exprima îndoiala asupra valorii declarației franco-germane din 6 decembrie 1938 și îndemna : „să nu se țină seama de nici un angajament și să ne pregătim să răspundem la amenințare prin amenințare. Nu există altă soluție". *Journal de Débats* releva că odată cu anexarea cehilor „Reichul moștenește fatalitatea ce a dus la

prăpastie Austria imperială". În aceeași ordine de idei, *L'Intransigeant* scria : „Nu va fi aceasta pentru prima oară cînd un imperiu se va prăbuși fiindcă a crezut numai în forța materială. Nu pot fi călcate fără pedeapsă marile legi ale onoarei și nici cele ale moderației, care au sfîrșit totdeauna prin a domina în univers. Führerul merge prea departe. Nimeni nu poate fi niciodată mai tare decît toată lumea, iar el nu face acum decît să ridice împotriva lui — în ciuda aparențelor — tot ceea ce are un suflet" [13].

În cadrul Parlamentului francez politica guvernului Daladier a fost viu criticată. În ședința din 17 martie deputatul comunist Gabriel Péri a acuzat guvernul că prin pasivitatea manifestată contribuise ca o țară să dispară de pe harta lumii în numai trei zile. Un alt deputat, Ybarnegaray, i-a denunțat pe toți cei care «voiesc pacea cu Germania în orice condiții, cu prețul tuturor lașităților. Ei ar lăsa Germaniei mînă liberă spre răsărit și s-ar orienta numai spre mările libere ale imperiului. Sîntem lămuriți asupra acestui fel de patriotism, pe care-l întîlnești prea des în anticamerele lui Goebbels și von Ribbentrop». La rîndul său, Leon Blum, fost prim ministru, a cerut guvernului să privească realitatea în față și să părăsească o politică condamnată de toată lumea.

Luînd cuvîntul, Edouard Daladier a refuzat să-și dea demisia, afirmînd : «Dacă aș avea sentimentul că plecarea mea ar fi folositoare țării, nu aș fi lăsat nimănui grija de a-mi fi dat acest sfat. Rămînînd, răspund nenumăratelor mărturii de simpatie ale poporului francez. Aștept să mă răsturnați dacă veți putea». După ce i-a asigurat pe parlamentari că guvernul nu va ceda «nimic forței sau amenințărilor», «nici unul din drepturile noastre și nici o *fărîmă din imperiul nostru*», *Daladier a anunțat depunerea* proiectului de lege prin care solicita puteri speciale «cari pot încă să ne permită să asigurăm mîntuirea țării». Pro-

iectul de lege a fost aprobat cu 321 de voturi pentru și 264 contra în Camera deputaților și cu 286 de voturi pentru și 7 contra în Senat [14].

În ziua de 18 martie, reprezentanții Marii Britanii și Franței la Berlin, Nevile Henderson, respectiv Robert Coulondre, au predat la Wilhelmstrasse protestele guvernelor lor împotriva actelor comise de Reich, care erau calificate drept „o violare flagrantă a literei și a spiritului acordului de la München din 29 septembrie 1938". Cele două guverne precizau că Marea Britanie și Franța nu pot recunoaște situația nou creată în Cehoslovacia prin acțiunea Reichului. [15]

În aceeași zi, la Moscova, comisarul poporului pentru afacerile străine al U.R.S.S., M. M. Litvinov, a predat ambasadorului german, Friedrich von der Schulenburg, o notă în care condamna, în mod ferm, agresiunea săvîrșită de naziști și refuza să recunoască anexarea la Reich a teritoriilor Cehiei :

„Ocuparea Cehiei de trupele germane și actele ulterioare ale guvernului german nu pot fi considerate altfel decît arbitrare, violente și agresive — se arăta în notă. [...] Guvernul sovietic nu poate recunoaște anexarea, la Imperiul german, a Cehiei și, sub o formă sau alta, a Slovaciei, ca legitime și conforme cu normele stabilite de dreptul și echitatea internațională sau cu principiile liberei hotărîri a popoarelor. După părerea guvernului sovietic, actele guvernului german nu numai că nu elimină amenințarea la adresa păcii generale, dar au creat și au agravat această amenințare, au tulburat stabilitatea politică în Europa centrală, au accentuat starea de alarmă care exista deja în Europa și au dat o nouă lovitură sentimentului de securitate a popoarelor". [16]

În această situație, de puternică indignare a opiniei publice mondiale față de cele petrecute la Praga și de

sporire evidentă a hotărîrii de a rezista unor noi acțiuni agresive, s-a răspîndit deodată, în Occident, știrea că Hitler își alesese deja următoarea victimă — aceasta fiind România —, că Berlinul dăduse deja Bucureștilor un ultimatum economic și că în funcție de respingerea sau acceptarea acestuia Reichul avea să decidă dacă va da sau nu ordin Wehrmachtului să mărșăluiască spre gurile Dunării.

Guvernul britanic, aflat în stare de alertă, s-a întrunit în ziua de 18 martie, orele 17, pentru a analiza „situația internațională" și a fixa atitudinea Marii Britanii în evntualitatea unui nou act agresiv al Reichului. Cu acel prilej, s-a evidențiat necesitatea susținerii României, relevîndu-se că dacă ea ar cădea, marșul lui Hitler spre subjugarea Europei de sud-est nu ar mai putea fi stăvilit, ceea ce ar face inoperantă blocada engleză în caz de ostilități. S-a hotărît să se ia legătura cu guvernele U.RS.S., Poloniei, Iugoslaviei, Turciei, Greciei și României pentru a se obține asigurări că țările respective vor acționa alături de Marea Britanie și Franța împotriva oricărei acțiuni menite să asigure dominația Reichului în Europa de sud-est.

Guvernul francez, informat în aceeași zi prin intermediul ambasadorului britanic Phipps, s-a declarat dispus să sprijine hotărîrea adoptată de guvernul englez :

„România reprezintă la ora actuală ultimul obstacol în calea triumfului imperialismului german și al cuceririi de către Reich a resurselor Europei centrale și orientale — se arăta într-o notă a guvernului francez din 20 martie 1939. În fața acestui pericol comun, guvernul francez se declară gata să ofere asistență României în cazul că aceasta ar deveni obiectul unei agresiuni germane. Dar această asistență nu va fi pe deplin eficace decît în măsura în care guvernele francez și englez vor fi întru totul de acord ca să

opună agresiunii o rezistență comună. Guvernul francez este, deci, gata să colaboreze cu guvernul britanic la orice examinare a unei acțiuni concertate a celor două guverne". [17]

În ziua de 21 martie, Georges Bonnet, care-l însoțea pe președintele Franței, Albert Lebrun, în vizita întreprinsă în Marea Britanie, a discutat cu Halifax modalitățile de ajutorare a Bucureștilor. Cei doi miniștri de externe au căzut de acord că întrucît țările lor nu aveau frontieră comună cu România, și legăturile pe mare depindeau de accesul la Marea Neagră, acces ce putea fi cu ușurință împiedicat de germani, era necesar să se obțină sprijinul militar al Uniunii Sovietice și Poloniei, iar în cazul cînd nu se putea avea acordul amîndurora, Polonia era de preferat. Cu cîteva zile mai înainte ca Bonnet și Halifax să adopte această hotărîre, pe baza indicațiilor primite de la Londra, ambasadorul Marii Britanii la Moscova, William Seeds, se prezentase în audiență la comisarul poporului pentru afacerile externe, M. M. Litvinov, dorind să afle, *«Ce atitudine ar adopta U.R.S.S. în cazul cînd România ar fi victima unei violențe din partea Reichului hitlerist ?»*. Răspunsul guvernului sovietic sosise după numai cîteva ore, Litvinov propunînd convocarea unei conferințe a țărilor cele mai interesate (U.R.S.S., Marea Britanie, Franța, România, Polonia și Turcia) cu scopul de a fixa poziția lor în eventualitatea unei noi agresiuni germane. Litvinov adăugase că din punct de vedere psihologic cel mai potrivit era ca această conferință să se întrunească la București, dar guvernul sovietic era dispus să accepte oricare alt loc. Confruntat cu această propunere concretă, guvernul britanic își dovedise ezitarea, Halifax comunicînd ambasadorului sovietic I. M. Maiski, în dimineața zilei de 19 martie, că propunerea Moscovei era apreciată la Londra ca „prematură" [18]. „Ministrul britanic al Aface-

rilor Externe mi-a prezentat două argumente — relatează Maiski — : întîi, guvernul britanic n-ar găsi în prezent o persoană suficient de prestigioasă, pe care să o delege la această conferință ; în al doilea rînd, este riscant să se convoace conferința, fără a ști în prealabil cum se va sfîrși" [19].

La 21 martie, după convorbirile Halifax-Bonnet, guvernul britanic a propus semnarea unei declarații comune de către guvernele Marii Britanii, Franței, Uniunii Sovietice și Poloniei, care să prevadă consultări imediate, între semnatari, privind măsurile ce urmau să fie luate pentru organizarea unei riposte comune în eventualitatea unei agresiuni în Europa. Deși guvernul sovietic s-a declarat de acord cu propunerea britanică, ea a fost abandonată, totuși, chiar de către autorii ei, ca urmare a obiecțiilor guvernului polon. Într-o discuție cu ambasadorul britanic la Varșovia, Sir Howard Kennard, colonelul Beck a declarat că participarea Uniunii Sovietice la o astfel de declarație ar situa definitiv Polonia în tabăra sovietică, ceea ce va atrage reacția Reichului [20].

Confruntat cu această atitudine a guvernului polon, Halifax s-a gîndit la o nouă soluție, pe care Chamberlain a aprobat-o : Marea Britanie și Franța să dea o garanție Poloniei, iar aceasta să garanteze, la rîndul ei, România. Oferta britanică a fost făcută în condițiile cînd Foreign Office-ul nu știa nimic despre faptul că naziștii deschiseseră deja „criza Danzigului" și că era amenințată Polonia, nu România.

Colonelul Beck s-a declarat de acord, la 24 martie, să primească garanția britanică, dar nu s-a grăbit deloc să procedeze în mod similar față de România [21]. Cu toate acestea, la 31 martie guvernul britanic a făcut publică garanția dată Poloniei, sperînd că în felul acesta Beck

se va simți obligat să se angajeze, la rîndul său, față de România. Într-o declarație rostită în Camera Comunelor la 31 martie, Chamberlain a precizat :

„*În eventualitatea unei acțiuni ce ar amenința neîndoios* independența polonă și pe care, în consecință, guvernul polon ar considera-o de interes vital și i-ar rezista prin forța armatei, guvernul Majestății Sale s-ar simți obligat să dea deîndată guvernului polon tot ajutorul ce-i stă în putere. Guvernul Majestății Sale a garantat aceasta guvernului polon. Pot să adaug că guvernul francez m-a autorizat să vă fac cunoscut că el este de aceeași părere cu guvernul Majestății Sale referitor la această chestiune". [22]

O săptămînă mai tîrziu, cu ocazia vizitei întreprinse de colonelul Beck în Marea Britanie, s-a căzut de acord să se semneze „un tratat reciproc și permanent pentru a înlocui garanțiile temporare și unilaterale date în prezent de guvernul Majestății Sale guvernului polon". Comunicatul anglo-polon din 6 aprilie preciza că pînă la semnarea respectivului tratat „guvernul polon se considera obligat să ajute guvernul Majestății Sale în aceleași condiții cu cele prevăzute de garanția temporară dată deja Poloniei" [23].

La 13 aprilie, guvernele Marii Britanii și Franței au acordat garanții României și Greciei printr-o declarație ce glăsuia :

„Guvernul englez și guvernul francez atribuie cea mai mare importanță prevenirii oricărei modificări impuse prin amenințarea forței statu-quo-ului în Mediterană și în Peninsula Balcanică. Avînd în vedere circumstanțele speciale puse în evidență de evenimentele din ultimele săptămîni, cele două guverne au dat, în consecință, României și Greciei asigurarea că dacă va fi în-

treprinsă o acțiune punînd în pericol independența lor în așa fel încît cele două țări vor considera că este în interesul lor vital să reziste prin forță, guvernul englez și guvernul francez se angajează să le dea de îndată toată asistența care le stă în putere". [24]

Politica de garanții promovată de cele două mari puteri democratice occidentale a avut efecte pozitive asupra situației internaționale, stimulînd rezistența statelor amenințate din Europa împotriva expansiunii Reichului nazist și a sateliților săi. Începuse chiar să se înfiripe speranța că va fi reluată politica de securitate colectivă și va fi organizat un sistem eficace care să permită înfrînarea agresorilor. Totul depindea însă de fermitatea Londrei și Parisului în fața agresivității Berlinului.

De la planul „Weiss" la „Pactul de oțel"

Aflînd că Marea Britanie garantase Polonia, dictatorul nazist a fost cuprins de un violent acces de mînie. William Shirer, autorul lucrării *The rise and fall of the Third Reich*, aflat la Berlin în anii respectivi în calitate de corespondent de presă, afirmă că dictatorul nazist era în dispoziții atît de agresive, încît nu mai era stăpîn pe el și că din această cauză el a interzis transmiterea în direct a discursului pe care l-a rostit la Wilhelmshaven [25], cu ocazia lansării la apă a cuirasatului *Tirpitz*, unde a atacat, în termeni violenți, Marea Britanie și Polonia.

În ziua de 3 aprilie, Hitler a dat o directivă secretă ce *constituie prima variantă a planului de operații pentru* distrugerea Poloniei, intitulat, în limbaj codificat, *Fall Weiss* : [26]

„Atitudinea actuală a Poloniei cere [...] elaborarea pregătirilor militare pentru a înlătura definitiv, dacă va fi necesar, orice amenințare venind din această direcție [...] Scopul va fi distrugerea forței militare polone și crearea, în est, a unei *situații care să* răspundă exigențelor apărării naționale [...] Pregătirile vor trebui să fie făcute în așa fel încît operația să poată fi declanșată la orice dată, începînd cu 1 septembrie 1939".

Pregătind acest nou act agresiv, Adolf Hitler avea nevoie de concursul lui Mussolini și aceasta nu atît pentru faptul că armata italiană i-ar fi inspirat prea mare încredere, cît mai ales pentru a ține în șah Anglia și Franța.

Confruntați cu noile acțiuni întreprinse de naziști în primăvara anului 1939, Mussolini și apropiații săi s-au aflat, pentru un timp, într-o adevărată dilemă : pe de o parte, ei doreau să-l ajute pe Hitler, deoarece își dădeau seama că propriile lor proiecte de agresiune nu aveau sorți de izbîndă decît dacă beneficiau de sprijinul Berlinului, dar, pe de altă parte, ei erau vădit îngrijorați de creșterea rapidă a puterii economice și militare a naziștilor, în urma anexării la Reich a unor teritorii puternic industrializate, și se temeau că Germania nazistă își va îndrepta, în continuare, acțiunile expansioniste spre Balcani, nesocotind „drepturile" Italiei în zona respectivă. Asupra atmosferei ce domnea la Roma în zilele respective aflăm informații extrem de interesante din *Jurnalul*[27] ginerelui lui Mussolini, contele Galeazzo Ciano, care deținea funcția de ministru al afacerilor străine al Italiei. Primele știri despre o posibilă lovitură germană i-au parvenit lui Ciano abia în ziua de 14 martie :

„Veștile din Europa centrală devin tot mai grave. Pentru prima dată, vorbind cu Attolico, Ribbentrop a lăsat să se înțeleagă că programul german maximal comportă următoarele : în-

corporarea Boemiei, transformarea Slovaciei într-un stat vasal, cedarea Ruteniei ungurilor. Nu se poate încă spune cum și cînd va fi realizat acest program, dar astfel de perspective trebuie să producă impresia cea mai funestă asupra poporului italian".

Șeful diplomației italiene s-a arătat nemulțumit pentru că Germania recolta singură roadele politicii agresive promovate de statele fasciste :

„Axa nu funcționează decît în favoarea unuia dintre parteneri, care dobîndește o importanță preponderentă și acționează la singura și exclusiva sa inițiativă, cu foarte puține menajamente față de celălalt."

Însemnările lui Ciano din ziua de 15 martie lasă să răzbată, pe lîngă amărăciunea determinată de faptul că Hitler nu catadixise să-i informeze mai clar pe italieni despre intențiile Berlinului, unele accente de teamă față de acțiunile imprevizibile ale puternicului vecin de la nord de Alpi :

„Noaptea, evenimentele se precipită. După o întrevedere Hitler-Hacha-Chvalkovsky, trupele germane încep să ocupe Boemia. Este un lucru grav, cu atît mai mult, cu cît Hitler a asigurat că el nu va anexa niciodată Cehia singur. Intervenția germană nu distruge Cehoslovacia de la Versailles, ci pe aceea care a fost construită la München și Viena. Ce importanță se va putea asigura în viitor altor declarații și promisiuni ce ne privesc mai îndeaproape ? E inutil de a ascunde că toate acestea preocupă și umilesc poporul italian [...] Între timp sosește Hesse* cu obiș-

* Principele Philippe de Hesse, ginerele regelui Victor-Emmanuel III, Obergruppenführer S.A.

nuitul mesaj. De data aceasta el e verbal și foarte puțin satisfăcător. Führerul ne face cunoscut că el a luat inițiativa pentru că cehii nu voiau să demobilizeze, pentru că continuau să mențină contacte cu rușii și pentru că îi maltratau pe germani. Aceste pretexte sînt bune, poate, pentru propaganda lui Goebbels, dar ele n-ar trebui să fie întrebuințate cu noi [...] Mă întorc la Duce după plecarea lui Hesse. Îl găsesc nemulțumit de mesaj și deprimat. Nu vrea să transmită presei vestea vizitei lui Hesse («Italienii vor rîde de mine ; de fiecare dată cînd ocupă o țară Hitler îmi trimite un mesaj») [...] Revăd din nou pe Duce la sfîrșitul după-amiezii. Își dă seama de reacția ostilă a poporului italian, dar afirmă că a hotărît, pe viitor, să primească prietenos jocul funest al germanilor și să evite «să displacă lui Dumnezeu, tot atît cît și inamicilor lui»".

Preocupat de restabilirea echilibrului dintre cele două mari puteri fasciste, Ciano propune socrului său o soluție tipic fascistă : cotropirea Albaniei :

„Trebuie să se dea Italiei o compensație : Albania. Vorbesc cu Ducele, căruia îi împărtășesc convingerea mea că la ora actuală, nu vom găsi nici un obstacol local, nici complicații internaționale, care să se opună proiectului nostru. El mă autorizează să telegrafiez lui Jacomoni* să pregătească mișcări sediționse sporadice și ordonă, personal, marinei, să țină a doua escadră gata la Tarente".

Deși era extrem de tentat de propunerea lui Ciano și o acceptase în principiu, Benito Mussolini a șovăit să treacă la înfăptuirea ei fără a avea acordul lui Hitler. La 16 martie, Ciano notează :

* Ministrul Italiei în Albania în perioada 1936—1939.

„Ducele consideră că hegemonia prusiană este stabilită în Europa pentru viitor. E de părere că o coaliție a tuturor celorlalte puteri, inclusiv a Italiei, ar putea împiedica expansiunea germană, dar nu și să o împingă înapoi. El nu contează prea mult pe ajutorul militar pe care ar putea să-l furnizeze micile puteri. Întreb dacă, în asemenea condiții, e convenabil pentru noi să strîngem alianța [cu Germania] sau dacă n-ar trebui mai degrabă să ne rezervăm o libertate de acțiune deplină, potrivit intereselor noastre. Ducele se declară net favorabil alianței".

A doua zi, 17 martie, Ciano l-a găsit pe socrul său „îngrijorat și deprimat. Este pentru prima dată cînd îl văd în această stare. Chiar în momentul Anschluss-ului el păstra o mai mare dezinvoltură. Este preocupat de problema croată. [...] La sfatul meu, el hotărăște să facă un demers pe lîngă germani asupra chestiunii croate ; este vorba de a le spune clar și net că noi nu vom putea accepta o schimbare a statu-quo-ului în Croația fără o revizuire totală și fundamentală a politicii noastre. Îl chem pe Mackensen *. Îi amintesc că Führerul a spus Ducelui și mie însumi că Mediterana nu-i interesează pe germani ; pe această promisiune am fondat politica Axei. Dacă ea nu este respectată, Axa se sfărîmă ; și o intervenție germană în afacerile croate va fi considerată automat o ruptură..."

Pe de altă parte, cercurile conducătoare italiene continuau să fie preocupate și de „problema albaneză". La 20 martie, într-o discuție cu Adolf Hitler, ambasadorul Italiei la Berlin, Bernardo Attolico, a declarat — în urma unei dispoziții primite de la Ciano — că *«Italia trebuie să primească cîte ceva»*. Avînd nevoie de solidaritatea Italiei, Hitler a venit prompt în întîmpinarea dorințelor lui Mussolini, von Mackensen comunicînd lui Ciano că

* Hans Georg von Mackensen, ambasadorul Reichului la Roma.

«Germania se dezinteresează de soarta Croației și recunoaște întîietatea intereselor italiene [...] Mediterana nu este, nu poate și nu trebuie să devină o mare germană».

Informat de Ciano despre această comunicare, Mussolini a găsit-o „foarte interesantă «dacă am putea s-o credem»".

În pofida nemulțumirilor și a îndoielilor, el nu intenționa să-i abandoneze pe germani, declarînd : *«Noi nu putem schimba politica, pentru că nu sîntem tîrfe»*[28].

A doua zi, 21 martie, ministrul de externe al Reichului a trimis omologului său italian o scrisoare în care repeta că hotarele de sud ale Germaniei erau definitive și că Berlinul considera Marea Mediterană o zonă ce revenea sferei de interese a Italiei. Scrisoarea era însoțită de o declarație oficială prin care erau recunoscute „drepturile exclusive ale Italiei asupra Mării Mediterane, Adriaticii și asupra teritoriilor care aparțin de acestea".

Mussolini a interpretat gestul lui Hitler drept o invitație deschisă de a trece la acțiune împotriva Albaniei. În consecință, el a ordonat să fie urgentate pregătirile militare și diplomatice în vederea declanșării „loviturii albaneze". La 7 aprilie, avînd asigurat sprijinul Germaniei naziste și al Ungariei horthyste, Italia fascistă a invadat și a cotropit Albania.

La jumătatea lunii aprilie, Hermann Göring, unul dintre cei mai apropiați colaboratori ai lui Hitler, s-a dus la Roma și, în zilele de 15 și 16 aprilie, a avut două lungi întrevederi cu Benito Mussolini. Cu acel prilej, cei doi interlocutori au căzut de acord că pentru pregătirea unui conflict general „Axa" avea nevoie de doi sau trei ani. Se pare că Göring n-a reușit, totuși, să-i liniștească pe deplin pe italieni, deoarece Ciano notează :

„Ceea ce m-a frapat cel mai mult în cursul acestor întrevederi a fost tonul pe care vorbea Göring despre relațiile cu Polonia ; el mi l-a reamintit perfect pe cel folosit altădată față de Austria și Cehoslovacia".

La 20 aprilie, temerile lui Ciano au fost confirmate de ambasadorul Attolico, care a expediat de la Berlin „un raport foarte grav, anunțînd o iminentă intervenție a germanilor în Polonia".

Considerînd că atacarea Poloniei ar fi însemnat declanșarea războiului general, pentru care Italia nu era deloc pregătită, Ciano, de comun acord cu Ducele, a dat dispoziție lui Attolico să solicite o reuniune a miniștrilor de externe ai celor două state, pentru a discuta această chestiune. Convorbirile respective s-au desfășurat la Milano în ziua de 6 mai. Ciano — purtător al unor instrucțiuni scrise primite de la socrul său — a exprimat dorința italienilor de a evita războiul pentru o perioadă de încă trei ani. Spre surpriza sa, Ribbentrop a răspuns că și Germania era interesată în menținerea păcii pentru o perioadă de cîțiva ani. Fiind informat, de ginerele său, după întrevedere, despre declarația lui Ribbentrop, Mussolini i-a indicat să propună încheierea unui pact militar între cele două țări. Împrejurările care au determinat această bruscă hotărîre a dictatorului italian sînt arătate tot de Ciano în prefața memoriilor sale :

„Cîteva ziare americane amintiseră că metropola lombardă [Milano] primise cu ostilitate pe ministrul german și că acest fapt denota o slăbire a prestigiului personal al lui Mussolini. Acesta, într-un acces de mînie, îmi dădu ordin, prin telefon, să consimt la *cererile germanilor pentru* o alianță, pe care o lăsasem în suspensie de mai bine de un an, și pe care scontam să n-o încheiem mult timp încă".

Von Ribbentrop a avut un moment de ezitare, el fiind partizanul unui pact în trei germano-italo-japonez, dar a sfîrşit prin a se ralia propunerii lui Ciano ; în schimb, Adolf Hitler, care a fost consultat prin telefon, nu numai că şi-a dat imediat acordul, dar a şi contribuit la redactarea comunicatului prin care se anunţa opiniei publice ştirea respectivă [29].

„Pactul de alianţă şi prietenie între Italia şi Germania", pe care cei doi dictatori fascişti l-au supranumit „Pactul de oţel", a fost semnat de von Ribbentrop şi Ciano în ziua de 22 mai, la Berlin, în sala de recepţie a cancelariatului Reichului, în prezenţa lui Hitler şi a altor demnitari nazişti. Caracterul vădit agresiv al acestui tratat reieşea cu pregnanţă chiar din preambulul său, înserat la cererea lui Hitler, în care se arăta că cele două state

„unite prin afinitatea profundă a ideologiei lor [...] sînt hotărîte să acţioneze cot la cot şi să-şi unească forţele pentru obţinerea spaţiului vital care le este necesar".

S-a căzut de acord ca Germania şi Italia să se sprijine reciproc în domeniul politic, diplomatic şi militar. În acest sens, articolul III al Pactului statua că dacă una din cele două părţi contractante ar fi fost antrenată

„în complicaţii războinice cu o altă putere sau cu alte puteri, cealaltă parte va interveni imediat, ca aliată, de partea sa şi o va susţine cu toate forţele militare, pe pămînt, pe mare şi în aer".

Obligaţia respectivă rămînea în vigoare chiar şi în eventualitatea unei agresiuni provocate de unul dintre cele două state semnatare. Ambele părţi se obligau ca

„în cazul unui război dus în comun, să nu încheie armistiţiu sau pace decît după un deplin acord prealabil". [30]

A doua zi după încheierea „Pactului de oțel", Adolf Hitler și-a convocat principalii colaboratori în biroul său de la cancelaria Reichului pentru a-i anunța că obținerea unor noi „succese" nu mai era posibilă fără vărsare de sînge și că, în consecință, războiul era inevitabil. Explicînd mobilurile ce-l împingeau la declanșarea acestei noi agresiuni, dictatorul nazist a declarat : «Motivul litigiului nu este Danzigul. Este vorba de extinderea spațiului nostru vital la est, de a ne asigura resursele alimentare și de a rezolva problema statelor baltice. [...] Dacă destinul ne constrînge să ne încăierăm cu Occidentul, posesiunea unui vast teritoriu în est va fi pentru noi de un avantaj inestimabil».

Precizînd că hotărîse *«atacarea Poloniei la prima ocazie favorabilă»* și că de data aceasta nu se mai putea sconta pe *«o repetare a afacerii cehe»*, ceea ce însemna că *«războiul va avea loc»*, Hitler a încheiat avertizîndu-i pe cei prezenți : *«Secretul este condiția decisivă a succesului. Italia și Japonia nu vor fi puse la curent cu obiectivele noastre»* [31].

Tratativele tripartite anglo-franco-sovietice de la Moscova. Prima fază

În primăvara anului 1939, gruparea statelor europene în caz de război căpătase o formă definită : cele două mari puteri occidentale — Anglia și Franța — și aliații lor din Europa de răsărit și de sud-est — Polonia, România, Grecia și Turcia — se găseau față în față cu cele două state totalitare ale Axei — Germania și Italia, unite prin „Pactul de oțel" — și satelitul lor Ungaria horthystă. Singura mare putere care nu avea nici un fel de angajamente

militare era Uniunea Sovietică, dar guvernul sovietic își exprimase, în zilele crizei politice din martie, hotărîrea fermă de a participa la efortul comun al statelor și popoarelor interesate să se împotrivească politicii agresive a statelor fasciste.

În vara anului 1939 ținta principală a cotropitorilor naziști a devenit Polonia. Totodată, existau unele temeri că planurile agresive ale Reichului vizau și România. Era vorba, deci, de două state ce beneficiau de garanțiile Marii Britanii și Franței, dar care aveau graniță comună, pe distanțe mari, cu Uniunea Sovietică. Pornind de la faptul că guvernul sovietic își manifestase disponibilitatea de a participa la orice inițiativă politică menită să frîneze agresiunile fasciste, politica externă britanică a vizat atragerea Uniunii Sovietice într-o coaliție a statelor antifasciste și antirevizioniste. Chamberlain și Halifax nu-și propuneau însă să încheie cu guvernul sovietic un tratat de asistență mutuală care să conțină obligații reciproce de întrajutorare între semnatari, ci limitau, totul, la garantarea unilaterală de către Uniunea Sovietică a Poloniei și României. Definind țelurile urmărite de politica externă britanică, un memoriu alcătuit mai tîrziu de Foreign Office preciza :

„Obiectivul nostru a fost, așadar, începînd cu garantarea de către noi a independenței Poloniei, să construim un front al păcii la estul și sud-estul Germaniei, cuprinzînd România, Polonia, Grecia și Turcia. Cheia acestei combinații a fost Polonia, deoarece poziția Poloniei ar fi fost precară în fața unei Uniuni Sovietice ostile și, probabil, chiar neutre. În caz de război, singurele linii de comunicații practice cu Polonia s-ar fi găsit pe teritoriul rus. De aceea, noi am dorit să fim asigurați de neutralitatea binevoitoare a Uniunii Sovietice și, mai mult, de probabilitatea asistenței oferite de ea Poloniei și României în caz de atac".[3]

Unele tentative pentru contactarea și conectarea sovieticilor la planurile britanice mai sus amintite fuseseră făcute încă din martie, dar tratativele propriu-zise anglo-franco-sovietice au început la mijlocul lunii aprilie. A doua zi după ce anglo-francezii au acordat garanții unilaterale României și Greciei, Foreign Office-ul a dat indicații ambasadorului William Seeds (14 aprilie) să propună guvernului sovietic să facă o declarație după care în eventualitatea unei agresiuni împotriva unui vecin european al U.R.S.S., agresiune la care țara respectivă va rezista, se va putea conta pe ajutorul Uniunii Sovietice, dacă acest ajutor va fi dorit. Cu alte cuvinte, Uniunea Sovietică urma să acorde garanții unilaterale tuturor vecinilor săi europeni [33].

Guvernul sovietic a apreciat că propunerea Londrei nu putea fi acceptată. În discuția pe care a avut-o cu Seeds în ziua de 15 aprilie, Litvinov a arătat că o asemenea declarație era lipsită de reciprocitate, deoarece nu prevedea nici un fel de angajament din partea Angliei și Franței în cazul unui atac al Reichului hitlerist contra U.R.S.S. [34].

Concomitent s-a adresat guvernului sovietic și guvernul francez, propunînd adoptarea unei declarații comune franco-sovietice, prin care cele două părți să se angajeze să-și dea mutual ajutor în caz că s-ar fi aflat în stare de război cu Germania ca urmare a acordării de asistență Poloniei ori României. Guvernul sovietic a apreciat că nici proiectul francez nu întrunea condițiile pentru a fi acceptat, deoarece — la fel ca cel britanic — făcea abstracție de posibilitatea unui atac german contra U.R.S.S. peste teritoriul statelor baltice și nu conținea nici un angajament în cazul cînd U.R.S.S. era victima unei agresiuni germane [35]. În cele din urmă, guvernul francez a renunțat *la proiectul său, alăturîndu-se propunerilor făcute de* Marea Britanie. Dealtfel, trebuie precizat că în cadrul

tratativelor tripartite de la Moscova din primăvara și vara anului 1939, francezii n-au făcut altceva decît să-i secondeze pe englezi, așa încît negocierile anglo-franco-sovietice s-au desfășurat mai mult sub forma unui dialog între *Moscova și Londra, în timp ce rolul Parisului s-a dovedit* de-a dreptul minor.

În ziua de 17 aprilie guvernul sovietic a remis guvernelor Marii Britanii și Franței propunerile sale relativ la încheierea între cele trei mari puteri a unui tratat de asistență mutuală, bazat pe principiul egalității în drepturi contra agresiunii. Proiectul sovietic stipula :

„1. Anglia, Franța și U.R.S.S. încheie între ele un acord pe termen de la 5 la 10 ani, prin care ele se angajează să-și dea imediat tot ajutorul posibil, inclusiv asistență militară, în cazul unei agresiuni în Europa contra oricăruia dintre statele semnatare.

2. Anglia, Franța și U.R.S.S. se angajează să acorde tot ajutorul posibil, inclusiv asistență militară, statelor din Europa orientală situate între Marea Baltică și Marea Neagră, limitrofe cu U.R.S.S., în cazul cînd unul dintre aceste state era victima unei agresiuni".

Guvernul sovietic insista ca „extinderea și formele asistenței militare" acordate de fiecare dintre cele trei mari puteri în momentul intervenției contra agresorului să fie reglementate „într-un termen foarte scurt" și consemnate într-o convenție militară ce urma să fie semnată simultan cu acordul politic [36].

La 19 aprilie, *Comitetul pentru politică externă al Cabinetului britanic* (alcătuit din primul ministru Neville Chamberlain, ministrul afacerilor străine, lordul Halifax, ministrul pentru coordonarea apărării, lordul Chatfield, ministrul afacerilor interne, Sir Samuel Hoare, și ministrul

finanţelor, Sir John Simon) a hotărît să ceară şefilor statelor majore să pregătească de urgenţă „o apreciere despre forţa militară a Rusiei". Documentul respectiv nu trebuia să îmbrace forma unei analize a argumentelor *pentru* sau *contra* acceptării propunerilor guvernului sovietic, ci să se limiteze la estimarea, pe baza informaţiilor pe care le deţineau britanicii, „a valorii militare prezente şi a capacităţii de acţiune a armatei sovietice, a forţelor sale terestre, aeriene şi navale".

Raportul şefilor statelor majore, care purta semnăturile lui Cyril L. N. Newall, a lordului Gort şi a lui A. B. Cunningham, a fost gata la 24 aprilie, dar el făcea o apreciere eronată a capacităţii de luptă a forţelor armate sovietice, minimalizînd mai ales potenţialul economic al statului sovietic şi forţa ofensivă a trupelor sale [37].

Aprecierile formulate de şefii statelor majore cu privire la „potenţialul militar limitat" al armatei sovietice au servit lui Chamberlain pentru a determina Comitetul pentru politică externă şi guvernul să respingă, în întregime, propunerile guvernului sovietic şi să se menţină la cele pe care Londra le formulase în ziua de 14 aprilie. Totodată, britanicii au respins şi un plan de compromis ce fusese sugerat de francezi, prin care se dădeau garanţii Uniunii Sovietice în cazul că guvernul sovietic hotăra să acorde asistenţă militară Poloniei şi României.

Neville Chamberlain nu dorea o alianţă deschisă cu sovieticii. În concepţia sa, tratativele tripartite de la Moscova nu aveau alt scop decît de a împiedica alinierea Uniunii Sovietice la blocul opus germano-italian. Neavînd încredere în valoarea militară a armatei sovietice — şefii militari consultaţi îi întăriseră convingerile în acest *sens* —, el a căutat să prelungească cît mai mult negocierile, iar atunci cînd a fost pus în situaţia de a-şi asuma anumite angajamente comune cu guvernul sovietic, a

bătut imediat în retragere. Pentru caracterizarea atitudinii lui Chamberlain față de tratativele cu Uniunea Sovietică, extrem de ilustrativ este următorul fragment dintr-o scrisoare pe care el a adresat-o surorilor sale la 26 martie *1939 : „Trebuie să recunosc* că nutresc cea mai profundă neîncredere față de Rusia. Nu cred deloc în capacitatea sa de a duce operații ofensive eficiente, chiar dacă ar vrea aceasta. Nu am încredere nici în mobilurile ei, care mi se par că au puțin comun cu felul cum ne reprezentăm noi libertatea" [38].

Răspunsul guvernului britanic, prezentat Moscovei la 8 mai, ignorînd punctul de vedere exprimat de Litvinov la 17 aprilie, se mărginea să reînnoiască propunerile Londrei din 14 aprilie, cerînd guvernului sovietic „să se angajeze că, în cazul că Marea Britanie și Franța vor fi antrenate în război, în executarea angajamentelor asumate [se avea în vedere garanțiile acordate Poloniei și României — *n.n.]* va acorda imediat ajutorul său, dacă va fi solicitat" [39].

La 14 mai 1939, Viaceslav Mihailovici Molotov (care preluase, la 3 mai, și funcția de Comisar al poporului pentru afacerile străine) a remis ambasadorului Seeds răspunsul guvernului sovietic la ultimele propuneri ale guvernului englez, răspuns ce reafirma, în întregime, punctul de vedere exprimat de Litvinov la 17 aprilie :

„După ce a studiat cu atenție propunerile guvernului britanic care i-au fost remise la 8 mai, guvernul sovietic a ajuns la concluzia că ele nu pot să servească drept bază pentru organizarea unui front de rezistență al statelor pașnice contra dezvoltării în continuare a agresiunii în Europa".

Referindu-se la motivele pentru care guvernul sovietic aprecia ca necorespunzătoare propunerile britanice, documentul prezentat de Molotov remarca :

„1. Propunerile britanice nu comportă principiul reciprocității față de U.R.S.S.; ele o plasează într-o poziție inegală, căci nu prevăd angajamentul Angliei și Franței de a garanta U.R.S.S. în cazul unui atac direct al agresorului contra sa, în vreme ce atît Anglia și Franța, cît și Polonia au această garanție în virtutea reciprocității ce există între ele.

2. Propunerile britanice nu au în vedere garantarea statelor din Europa orientală limitrofe cu U.R.S.S. cu excepția Poloniei și României; în fapt, frontierele de nord-vest ale U.R.S.S. dinspre Finlanda, Estonia și Letonia rămîn fără acoperire.

3. Absența unei garanții date U.R.S.S. de către Anglia și Franța în cazul unui atac direct al agresorilor, precum și neacoperirea frontierei de nord-vest a U.R.S.S. nu pot să servească decît la dirijarea agresiunii spre Uniunea Sovietică".

În continuare, în nota prezentată de V. M. Molotov se sublinia că, după părerea guvernului sovietic, crearea unei bariere eficace a statelor pașnice contra extinderii agresiunii în Europa necesita cel puțin trei condiții :

1. Încheierea între Anglia, Franța și U.R.S.S. a unui pact efectiv de asistență mutuală contra agresiunii.

2. O garanție dată de cele trei mari puteri statelor Europei orientale, inclusiv Letoniei, Estoniei și Finlandei, contra agresiunii.

3. Încheierea unui acord concret între Anglia, Franța și U.R.S.S. cu privire la formele și la întinderea asistenței date atît reciproc, cît și statelor beneficiare ale garanției. În notă se preciza că fără un asemenea acord, pactele de asistență mutuală riscau să rămînă ineficiente, cum se întîmplase, dealtfel, în cazul Cehoslovaciei. [40]

Luînd cunoștință de propunerile formulate de Molotov — care, în esență, le relua pe cele ale lui Litvinov din

17 aprilie —, Comitetul pentru politica externă a apelat din nou la șefii statelor majore, cerîndu-le, de data aceasta, să-și dea părerea în legătură cu valoarea în general a alianței cu Uniunea Sovietică. În consecință, șefii statelor majore au întocmit un nou document pe care Comitetul pentru politica externă l-a luat în dezbatere în ziua de 16 mai 1939.

„Aspectele strategice și politice sînt strîns legate într-o problemă de acest gen — se arăta în Aide-Mémoire-ul întocmit de șefii statelor majore. În general, există înclinația spre părerea că o deplină garanție de asistență mutuală între Marea Britanie, Franța și Uniunea Sovietică oferă anumite avantaje. Aceasta ar reprezenta un front solid de proporții formidabile împotriva agresiunii și dacă garanția se aplică numai la Europa, pericolul de a face din Japonia un dușman ar fi mic [...] Adeziunea sinceră a Rusiei la cauza antiagresiunii ar putea influența pe anumiți șovăielnici să ni se alăture".

Șefii statelor majore avertizau că o eventuală eșuare a convorbirilor tripartite de la Moscova putea fi privită drept „o înfrîngere diplomatică", cu repercusiuni militare directe, deoarece rezultatul imediat va fi „de a încuraja Germania mai departe la acte de agresiune și, în cele din urmă, de a arunca Uniunea Sovietică în brațele ei". Chiar dacă sovieticii rămîneau neutri, Anglia și Franța tot nu se puteau declara mulțumite, deoarece ele erau efectiv interesate în atragerea Uniunii Sovietice în coaliția antihitleristă, pe de o parte, pentru „a se putea apropia de resursele ei" — după cum preciza documentul —, iar pe de altă parte, „pentru a permite să se acorde asistență Poloniei și României". Un alt factor ce pleda — în concepția șefilor statelor majore — în favoarea realizării unui acord cu guvernul sovietic era și teama că dacă Uniunea Sovietică

şi-ar fi păstrat neutralitatea, ea ar fi rămas „într-o poziţie dominantă la sfîrşitul războiului".

În continuare, Aide-Mémoire-ul şefilor statelor majore aborda unele „chestiuni specifice", formulate de Ministerul pentru coordonarea apărării. O problemă de mare importanţă era aceea a consecinţelor de ordin militar ale încheierii unui tratat de asistenţă mutuală între Uniunea Sovietică, Anglia şi Franţa, tratat ce presupunea intrarea simultană în război a celor trei mari puteri dacă una dintre ele ar fi fost victima unei agresiuni din partea Germaniei hitleriste. Răspunzînd întrebării dacă exista posibilitatea ca germanii să dezlănţuie o invazie asupra Uniunii Sovietice „fie pe mare, fie prin statele baltice, fără violarea neutralităţii Poloniei", şefii statelor majore afirmau că o astfel de operaţiune ar fi întîmpinat dificultăţi atît de mari, încît era puţin probabil ca Berlinul să se lanseze într-o asemenea aventură. Pornind de la această apreciere, ei precizau, în continuare, că Marea Britanie avea mai mult de cîştigat, decît de pierdut, dacă dădea Uniunii Sovietice o garanţie împotriva Germaniei în schimbul promisiunii guvernului sovietic că dacă se ajungea la un război anglo-german trupele sovietice veneau, la rîndul lor, în ajutorul englezilor.

O altă chestiune asupra căreia s-a cerut părerea şefilor statelor majore avea în vedere importanţa, din punct de vedere militar, a menţinerii independenţei statelor baltice împotriva unei agresiuni din partea Germaniei naziste şi, în acest context, consecinţele de ordin militar ale propunerilor guvernului sovietic de a se acorda garanţii tuturor statelor limitrofe cu U.R.S.S. situate între Marea Baltică şi Marea Neagră. Şefii statelor majore apreciau că „orice expansiune în continuare a Germaniei ar avea repercusiuni serioase, nu numai asupra întregii Europe,

ci și asupra întregii lumi. Din punct de vedere militar, acest lucru (ocuparea statelor baltice — *n.n.)* este de asemenea indezirabil, din cauza faptului că o acțiune germană de acest fel ar desăvîrși încercuirea Poloniei din trei părți, ar aduce Leningradul foarte aproape de bătaia tunului german și ar transforma Baltica într-un lac german". Cu toate acestea, ei considerau că dezavantajele militare ale unei ocupații germane în statele baltice nu erau atît de grave încît să reclame intrarea Marii Britanii în război și propuneau — „din punct de vedere strict militar" — ca guvernul britanic să refuze să acorde garanția sa vreunuia dintre statele baltice [41].

În pofida acestor rezerve, concluziile de ansamblu ale șefilor statelor majore au fost favorabile încheierii unei alianțe cu Uniunea Sovietică.

Părerile membrilor Comitetului pentru politică externă în privința atitudinii pe care trebuia s-o adopte guvernul britanic față de contrapropunerile guvernului sovietic au fost împărțite. Neville Chamberlain, care avea un rol hotărîtor în fixarea poziției respectivului Comitet și a cabinetului englez, se menținea la poziția că trebuia evitată o alianță deschisă cu Uniunea Sovietică. Din indicația sa, Sir Robert Vansittart, prim-consilier diplomatic al Foreign Office-ului, a încercat să afle, în ziua de 17 mai, de la ambasadorul sovietic I. M. Maiski, dacă guvernul sovietic ar fi de acord ca în schimbul începerii imediate a unor convorbiri la nivel înalt pentru asistență mutuală în caz de război, să renunțe la cererea de a se da garanții statelor baltice și să accepte propunerea anglo-franceză de garantare doar a Poloniei, României și Turciei.

Două zile mai tîrziu, la 19 mai I. M. Maiski a comunicat că guvernul sovietic insista asupra acceptării în întregime a propunerilor formulate de Molotov. [42]

În ziua de 24 mai guvernul englez s-a întrunit pentru a hotărî dacă să accepte sau nu condițiile propune de guvernul sovietic. Cu acel prilej a fost luat în dezbatere un atotcuprinzător memoriu [43] întocmit de Ministerul de Externe, în care erau examinate atît „avantajele", cît și „dezavantajele" încheierii unei înțelegeri cu Uniunea Sovietică. Concluziile Foreign Office-ului erau favorabile încheierii unui pact tripartit anglo-franco-sovietic, sublinind că o asemenea alianță reprezenta singura cale de evitare a războiului, întrucît Germania nazistă putea fi reținută de la noi acte agresive numai prin manifestarea evidentă a forței adversarilor.

Argumentele aduse de Foreign Office în sprijinul concluziilor sale au fost convingătoare. Astfel, s-a arătat că întreruperea negocierilor ar fi fost apreciată la Berlin drept o nouă dovadă de slăbiciune a democrațiilor occidentale și l-ar fi îndemnat pe Hitler spre noi agresiuni. De asemenea, a fost examinată și posibilitatea realizării unei apropieri germano-sovietice în cazul eșecului tratativelor anglo-franco-sovietice. În sfîrșit, s-a relevat că un pact mutual cu guvernul sovietic ar fi asigurat occidentului sprijinul militar al Uniunii Sovietice în toate circumstanțele. Este interesant de semnalat că în concepția celor care întocmiseră documentele intrarea în acțiune a forțelor armate sovietice era extrem de necesară atît pentru a obliga Germania să lupte pe două fronturi, cît și pentru a evita situația ca sfîrșitul războiului între Germania și puterile occidentale să găsească Uniunea Sovietică cu armata intactă. Mizînd pe neîncrederea lui Chamberlain față de sovietici, pentru a-l determina să accepte încheierea unui tratat cu Moscova, autorii documentului atrăgeau atenția că Uniunea Sovietică, cu o armată proaspătă, în timp ce Anglia și Germania ar fi fost „în ruine", ar fi asigurat Moscovei o situație predominantă în Europa la sfîrșitul războiului.

La ședința din 24 mai a guvernului englez Halifax a vorbit despre necesitatea încheierii acordului tripartit anglo-franco-sovietic și — pentru a-l determina pe Chamberlain să-și înfrîngă ezitările — a propus legarea respectivului acord de regulamentele de funcționare ale Ligii Națiunilor. Formula propusă de șeful Foreign Office-ului, care slăbea impresia unei alianțe deschise cu Uniunea Sovietică, a fost găsită „acceptabilă", pînă la urmă, de Neville Chamberlain și aprobată de întregul cabinet. [44]

În aceeași zi, primul ministru britanic a făcut în Parlament o scurtă declarație, în care aprecia cu mult optimism perspectivele imediate : «Am toate motivele să sper că în urma propunerilor pe care guvernul Maiestății Sale este de acum în măsură să le facă privitor la problemele principale ce s-au ivit în cursul tratativelor, putem conta pe realizarea unui acord deplin în viitorul cel mai apropiat». [45]

Totodată, noile propuneri formulate de britanici au fost aprobate și de guvrenul francez, care a fost de părere să se facă un demers comun pe lîngă guvernul sovietic.

În ziua de 27 mai, ambasadorul englez, William Seeds, și însărcinatul cu afaceri al Franței la Moscova, Jean Payart, au prezentat lui Molotov, într-o audiență comună, textul noilor propuneri anglo-franceze, care admiteau, în sfîrșit, principiul triplei alianțe și prevedeau acordarea reciprocă de asistență militară în cazul că una dintre ele era atacată de Germania.

În esență, varianta anglo-franceză conținea următoarele prevederi :

„1. Marea Britanie, Franța și U.R.S.S., „acționînd în conformitate cu principiile articolului 16, paragrafele 1 și 2 din statutul Ligii Națiunilor", își acordă reciproc ajutor

și asistență prin toate mijloacele în cazurile : a) dacă vreuna dintre părți este obiectul unei agresiuni comise de o putere europeană ; b) dacă vreuna dintre părți este antrenată în acțiuni militare, ca urmare a garanțiilor acordate vreunui stat european ; c) dacă vreuna dintre părți este antrenată în acțiuni militare, ca urmare a ajutorului acordat vreunui stat european care, fără a fi primit garanții din partea membrilor pactului, i-a solicitat totuși ajutor pentru a lupta împotriva agresiunii. Cele trei guverne trebuie să examineze în comun metodele necesare pentru ca sprijinul și asistența lor reciprocă să poată da, în caz de nevoie, rezultatele cele mai eficace. Pactul se încheia pe termen de 5 ani. [46]

Comisarul poporului pentru afacerile străine al U.R.S.S. a apreciat că propunerile anglo-franceze erau necorespunzătoare. Aceasta, pe de o parte, datorită faptului că mecanismul declanșării asistenței militare prin intermediul Societății Națiunilor era prea complicat și ineficient, iar pe de altă parte, celelalte cereri ale guvernului sovietic (de exemplu, garantarea în comun a statelor limitrofe cu U.R.S.S.) erau pur și simplu ignorate. În același timp, Molotov considera că prevederea privitoare la completarea pactului cu o convenție militară, care să consolideze valoarea sa practică, fusese redactată într-o formă generală și imprecisă ce nu dădea garanții că respectiva convenție avea să fie semnată vreodată : «Proiectul anglo-francez nu numai că nu cuprinde planul de organizare a unei asistențe mutuale sovieto-anglo-franceze efective, dar nu dovedește nici interesul Angliei și Franței de a încheia cu U.R.S.S. un asemenea pact — a declarat Molotov după ce a luat cunoștință de propunerile Londrei și Parisului. Te face să crezi că guvernele britanic și francez țin mai mult să vorbească despre acest pact decît să-l încheie. Este

posibil că procedînd astfel, ele urmăresc unele obiective pe care guvernul sovietic nu le cunoaște. Ceea ce interesează guvernul sovietic este organizarea unei asistențe mutuale anglo-franco-sovietice contra agresiunii în Europa și nu discursuri. Totodată, el n-are intenția să participe la tratative ale cărui scopuri îi scapă. Pentru a ține asemenea tratative guvernele englez și francez pot găsi alți parteneri decît U.R.S.S.»[47]

La 31 mai 1939 a avut loc la Moscova cea de a treia sesiune a Sovietului Suprem al U.R.S.S. În raportul[48] ținut cu acel prilej, V. M. Molotov a făcut o amplă analiză a situației internaționale după „München", condamnînd deschis ocuparea Cehoslovaciei de către Reich : «Lichidarea Cehoslovaciei ca stat independent și suveran, în pofida acordului de la München, a arătat lumii întregi la ce a dus politica de neimixtiune care și-a atins, la München, punctul ei culminant. Eșecul acestei politici a devenit evident. Țările agresoare și-a continuat însă politica. Germania a luat de la Republica Lituania — Memel și regiunea Memel. Precum se știe, nici Italia nu a rămas datoare. În luna aprilie, Italia a lichidat un stat independent — Albania. După asemenea avertismente, nu e deloc de mirare că la sfîrșitul lunii aprilie, printr-o singură cuvîntare a sa, șeful statului german a lichidat două importante acorduri internaționale : acordul maritim dintre Germania și Anglia și pactul de neagresiune dintre Germania și Polonia. Cîndva, se acorda o mare însemnătate internațională acestor tratate. Germania însă s-a descotorosit foarte simplu de ele fără a ține seama de nici un fel de formalitate. Lucrurile nu s-au limitat la denunțarea acestor două tratate internaționale. Germania și Italia au mers mai departe. Zilele trecute a fost publicat acordul militar-politic încheiat între ele. Acest acord are un caracter agresiv. Potrivit acestui acord, Germania și Italia se vor sprijini una

pe alta în orice acţiuni militare iniţiate de una dintre aceste ţări, inclusiv în orice agresiune, în orice război ofensiv».

Trecînd la prezentarea atitudinii statelor democratice occidentale, în noile condiţii, V. M. Molotov, a arătat că existau unele indicii ce puteau fi interpretate drept un început de schimbare în direcţia unei împotriviri faţă de agresiune. În acest sens, el releva că «tot mai mulţi oameni îşi dau seama de eşecul politicii de neimixtiune, îşi dau seama de necesitatea de a se căuta mai serios măsuri şi căi pentru crearea unui front unic al puterilor iubitoare de pace împotriva agresiunii. Într-o ţară ca Anglia au început să răsune cuvîntări despre necesitatea unei schimbări radicale în politica externă».

Precizînd că sarcina politicii externe a statului sovietic consta în «a opri extinderea agresiunii şi, în acest scop, în crearea unui front defensiv eficient şi de nădejde al puterilor neagresive». Molotov i-a informat în continuare pe deputaţi despre tratativele pe care guvernul sovietic le începuse cu guvernele Marii Britanii şi Franţei. El a atras atenţia că la baza acordului cu Anglia şi Franţa trebuia să stea principiul reciprocităţii şi al obligaţiilor egale, după care a continuat : «În ultimele zile, am primit noi propuneri anglo-franceze. În aceste propuneri, se recunoaşte deja, în cazul unui atac direct al agresorilor, principiul ajutorului între Anglia, Franţa şi U.R.S.S. pe bază de reciprocitate. Aceasta este, desigur, un pas înainte. În ce priveşte problema garanţiilor ce ar urma să fie date ţărilor din Europa centrală şi răsăriteană, propunerile mai sus pomenite nu marchează nici un progres dacă examinăm lucrurile din punctul de vedere al reciprocităţii».

Ultima parte a raportului lui V. M. Molotov a fost consacrată analizării relaţiilor U.R.S.S. cu Germania, Polonia, Finlanda şi Japonia. În acest context el a amintit că existau

indicii ce-l determinau să afirme că nu era exclus ca tratativele economice germano-sovietice, întrerupte din cauza unor divergențe, să fie reluate. Această declarație a lui Molotov ce lăsa să se înțeleagă că exista posibilitatea realizării unei apropieri germano-sovietice — chiar dacă el vorbise doar de tratative economice — suna ca un avertisment adresat guvernelor britanic și francez pentru a le determina să accepte propunerile guvernului sovietic.

Conștient de pericolul grav pe care-l reprezenta un război în care Reichul hitlerist ar fi avut de înfruntat un bloc unit anglo-franco-sovietic, Berlinul a încercat să torpileze încheierea unei asemenea alianțe, prin avansuri făcute fie Londrei și Parisului, fie Moscovei. La începutul anului 1939 guvernul german propusese guvernului sovietic semnarea unui acord comercial între cele două state. Avînd în vedere ostilitatea politicii germane față de U.R.S.S. în perioada anterioară, guvernul sovietic a apreciat că dezvoltarea relațiilor economice germano-sovietice era extrem de dificilă, mai ales în condițiile cînd Reichul continua politica sa agresivă [49]. La 20 mai, după o întrevedere cu comisarul poporului pentru afacerile străine al U.R.S.S. V. M. Molotov și adjunctul său, Potemkin, ambasadorul Reichului la Moscova, von Schulenburg, raporta Berlinului : „În cursul convorbirii a ieșit la iveală vechea neîncredere sovietică atunci cînd Molotov și-a exprimat suspiciunea în legătură cu faptul că negocierile economice ar fi, în ce ne privește pe noi, doar un joc politic". Cu același prilej, Molotov a declarat că guvernul sovietic consideră că negocierile economice erau inoportune atîta timp cît nu va fi creată «baza politică» necesară, dar s-a obținut să precizeze ce trebuia să se înțeleagă prin aceasta [50].

Spre sfîrşitul lunii mai 1939, ministrul afacerilor străine al Reichului i-a cerut ambasadorului german la Moscova să-l viziteze din nou pe Molotov şi să-i comunice că guvernul german dorea normalizarea relaţiilor între Germania şi Uniunea Sovietică.

„Întrucît ultimele ştiri denotă că tratativele în vederea încheierii unui pact anglo-rus ar putea duce, sub o formă sau alta, la obţinerea unui rezultat pozitiv în zilele următoare, mi se pare indicat ca în continuarea convorbirii cu ruşii să ieşim mai mult din rezervă decît proiectasem pînă acum — arăta von Ribbentrop. Vă rog, deci, ca să-l vizitaţi cît mai curînd posibil pe Molotov şi să aveţi cu dînsul o convorbire în sensul următor: [...] În anii trecuţi politica externă germană s-a aflat în primul rînd sub semnul opoziţiei faţă de Komintern. Prima sarcină a naţional-socialismului a fost de a construi o Germanie nouă şi puternică, care să fie asigurată în mod absolut faţă de orice tendinţe comuniste. Această sarcină a fost rezolvată. Bineînţeles că şi pe viitor vom suprima orice mişcare comunistă în interiorul Germaniei, precum şi orice influenţă din afară a Kominternului.

Altfel se prezintă însă problema relaţiilor de politică externă între cele două state, Germania şi Uniunea Sovietică [...] Noi, de partea noastră, nu vedem nici un complex de probleme, în care interesele ambelor părţi ar fi direct opuse. Din această cauză ne putem închipui foarte bine că a sosit momentul ca să avem în vedere o liniştire şi o normalizare a relaţiilor politice externe germano-sovietice“ [51]

Problema normalizării relaţiilor dintre Germania şi Uniunea Sovietică a fost abordată şi cu prilejul unei întrevederi pe care secretarul de stat al Ministerului Afacerilor Străine al Reichului, Ernst von Weizsäcker, a avut-o cu însărcinatul cu afaceri a Uniunii Sovietice la Berlin,

Gheorghi Astahov, în ziua de 30 mai 1939. Într-un memorandum întocmit după întrevedere, Weizsäcker consemna :

„[...] I-am spus că eu personal văd atitudinea germană față de Rusia Sovietică în felul următor : Germania nu este mică la suflet, dar nu este nici prea insistentă. În magazinul politic german nu există, ce-i drept, o marfă, anume o predilecție pentru comunism. Cu comuniștii am terminat-o repede și ne menținem pe această poziție ; dealtfel, nici noi nu ne așteptăm ca Moscova să manifeste predilecție pentru național-socialism [...] Rămînînd în cadrul imaginii mele, i-am spus apoi că în magazinul nostru politic se află și pentru Rusia un sortiment destul de mare, de la normalizarea relațiilor, așa cum mi-a dat de înțeles ambasadorul rus, pînă la dușmănia inflexibilă. În fața normalizării se mai află, firește, tot felul de moloz și sînt convins că mulți ar vrea să-l mai sporească [...] Nu știu dacă mai este loc pentru asemenea normalizare, pas cu pas, a relațiilor dintre Rusia Sovietică și Germania, după ce Moscova poate a și dat ascultare ademenirilor londoneze. În orice caz, n-aș vrea să mi se reproșeze că, în ceea ce ne privește, nu ne-am pronunțat și am ținut ascunsă atitudinea noastră“ [52].

În felul acesta se prezenta dosarul discuțiilor dintre guvernul german și cel sovietic la data de 31 mai 1939, cînd Molotov a rostit în Sovietul Suprem cuvîntarea mai sus amintită.

În ziua de 2 iunie guvernul sovietic a făcut, oficial, noi contrapropuneri, în care încerca să convingă Anglia și Franța să modifice dispozițiile proiectului lor, care — după părerea conducătorilor sovietici — ar fi incitat Germania hitleristă să invadeze țările baltice și, trecînd peste ele, să atace Uniunea Sovietică. După o menționare preliminară a principiilor de funcționare a Societății

Națiunilor, în cadrul cărora urma să se încadreze și tratatul anglo-franco-sovietic, textul propus de sovietici stabilea următoarele șapte articole menite să stea la baza acordului :

1. Cele trei puteri își vor acorda reciproc ajutor și asistență în cazul a) unei agresiuni a unei puteri europene contra uneia dintre ele ; b) unei agresiuni contra Belgiei, Poloniei, României, Greciei, Turciei, Letoniei, Estoniei și Finlandei ; c) dacă una dintre cele trei puteri acordă ajutor unui alt stat european care solicită sprijin pentru a rezista unei violări a neutralității sale ;

2. Cei trei semnatari ai pactului vor încheia, în cel mai scurt timp posibil, o înțelegere asupra metodelor, formelor și importanței asistenței ;

3. În caz de necesitate, vor proceda la consultări urgente în afara procedurii normale a Societății Națiunilor ;

4. Schimbul textelor tuturor angajamentelor prezente și viitoare relative la punctul 1 ;

5. În caz de război, armistițiul și pacea nu vor fi încheiate decît cu acordul comun ;

6. Acordurile de mai sus vor intra în vigoare simultan cu acordurile încheiate la punctul 2 ;

7. Pactul va fi încheiat pe termen de cinci ani. [53]

Ambasadorul William Seeds, care conducea tratativele din partea britanicilor, a sugerat Londrei să respingă contrapropunerile lui Molotov. Comitetul pentru politică externă al cabinetului britanic a ținut însă seama de avertismentul lui Molotov privind posibila apropiere germano-sovietică și a decis să nu întrerupă convorbirile cu guvernul sovietic. Ca urmare, la 6 iunie s-a decis chemarea lui Seeds la Londra pentru a primi noi instrucțiuni. Întrucît Seeds nu s-a putut deplasa, deoarece era ținuit la pat de o stare gripală, guvernul britanic a decis să-l trimită

la Moscova, în calitate de expert, pe William Strang, șeful departamentului Europa centrală din cadrul Forreign-Office-ului. Purtător al unor informații complete cu privire la „cele mai recente vederi ale guvernului britanic", el avea misiunea de a-l seconda pe ambasadorul Seeds la tratativele cu guvernul sovietic.

William Strang a părăsit Londra cu destinația Moscova în ziua de 14 iunie. A doua zi, miniștrii Marii Britanii și Franței la Moscova, William Seeds, respectiv Paul Émile Naggiar, acompaniați de William Strang, au fost primiți de Viaceslav Mihailovici Molotov și adjunctul său Vladimir Potemkin, care făcea și serviciul de interpret. Discuțiile au avut ca subiect în principal chestiunea celor trei state baltice : guvernele Marii Britanii și Franței se menineau, în continuare, pe poziția de a refuza să le acorde garanții împotriva voinței lor și propuneau semnarea doar a unui document în care să se stipuleze că în cazul că respectivele țări erau atacate, guvernele puterilor occidentale vor intra în tratative cu guvernul sovietic pentru a afla dacă securitatea vreunuia dintre cele trei mari puteri era pusă în pericol [54].

În ziua de 16 iunie, Molotov a adus la cunoștință delegaților anglo-francezi că guvernul sovietic nu era de acord cu poziția adoptată de guvernele Marii Britanii și Franței de a pretinde Uniunii Sovietice să dea asistență statelor garantate de anglo-francezi, în vreme ce ele refuzau să dea garanții statelor baltice și să intervină în mod automat în ajutorul lor în caz că erau atacate. În nota guvernului sovietic se aprecia că prin cererile lor guvernele britanic și francez încercau să plaseze Uniunea Sovietică într-o poziție „inegală și umilitoare". Alte chestiuni fundamentale asupra cărora părțile nu cădeau de acord erau determinate de refuzul Londrei și Parisului de a accepta propunerile

Moscovei privitoare la semnarea simultană a pactului de asistenţă mutuală şi a convenţiei militare, precum şi a unui angajament de a nu încheia separat armistiţiu sau pace cu adversarii în caz de război. [55]

Opinia publică britanică nu împărtăşea rezervele guvernului şi făcea presiuni pentru a-i determina pe Chamberlain, Halifax şi pe ceilalţi membri ai cabinetului să accepte propunerile sovietice. Într-un articol intitulat semnificativ *Îndrăzneală pentru Baltica* [56], Alfred Duff Cooper scria : [...] Se pare că ţările baltice constituie piatra de încercare. Dacă ele sînt atacate, Rusia e în pericol, iar Rusia doreşte să se asigure că aliaţii ei îi vor veni în ajutor. Statele baltice par să fie oarecum în situaţia unui iepure aflat în prezenţa unui boa constrictor care a promis să nu-l mănînce. Ele ne asigură cu vocea tremurîndă că se simt în siguranţă şi că nu au nevoie de garanţii. Primul ministru spune că evident este imposibil să garanteze un stat împotriva voinţei acestuia. La prima vedere această afirmaţie pare convingătoare, dar să o examinăm mai de aproape.

Ţările respective sînt pentru Rusia ceea ce este Belgia pentru Marea Britanie. Cu deosebire că Rusia nu este protejată de Marea Baltică. Dacă un guvern belgian ar declara că se dispensează de garanţiile Franţei şi Angliei, ceea ce nu este de fel imposibil, ar însemna asta excluderea hotărîrii ţărilor noastre de a intra în război, dacă e nevoie, pentru a evita ca Belgia să cadă în mîinile unei puteri ostile ? Natural că nu. Garanţia ar funcţiona oricare ar fi avizul Belgiei.

Să fim deci realişti şi să constatăm faptele. Cînd noi ne constituim apărători ai frontierelor unei ţări nu facem acest lucru din dragoste pentru locuitorii ei, ci pentru propria noastră securitate. Dacă Rusia consideră că integritatea ţă-

rilor baltice este esențială pentru securitatea ei, nu avem dreptul să o dezaprobăm : iar dacă îi cerem ajutorul în caz de pericol. nu putem eschiva reciprocitatea angajamentelor".

Articolul lui Duff Cooper se încheia cu următorul avertisment : „Circulă zvonuri sinistre cu privire la intrigile germane [...] Aerul este plin de amenințarea unei imense catastrofe. Foarte des în trecut guvernul a tergiversat lucrurile, recuperînd apoi timpul pierdut printr-o acțiune precipitată. În acest caz. nu vom mai putea repara lucrurile. Dacă ezităm astăzi atunci totul este pierdut".

Într-un alt articol cu titlul *Rusia este aliatul de care are nevoie Marea Britanie*[57], același Duff Cooper demonstra cititorilor că orice alianță ce avea drept scop împotrivirea față de agresiunile fasciste — inclusiv alianța cu Uniunea Sovietică — era utilă Marii Britanii. „Dacă veți fi atacat în plină noapte de o pereche de gangsteri și dacă vedeți apărînd un individ bine construit și care pare dispus să vă dea o mînă de ajutor este mai mult decît probabil că n-o să vă apucați să verificați dacă virtualul aliat este romano-catolic sau un «frate din Playmouth» ; n-o să-i pipăiți bicepsii înainte de a-i primi ajutorul."

Sub presiunile opiniei publice și ale Parlamentului, Foreign Office-ul a acceptat o sugestie a ambasadorului Franței la Moscova de a garanta statele baltice printr-un protocol secret și a debloca astfel tratativele tripartite anglo-franco-sovietice. În ziua de 26 iunie. Comitetul pentru politică externă al cabinetului britanic s-a declarat de acord cu o propunere făcută de Halifax în sensul mai sus arătat, ajungîndu-se, astfel, la un acord de principiu prin care Anglia, Franța și Uniunea Sovietică urmau să acorde garanții colective Finlandei, Estoniei, Letoniei, Poloniei, României, Turciei și Greciei, în Răsărit, și Belgiei,

în Apus. Totodată, guvernele britanic și francez s-au declarat de acord cu cererea guvernului sovietic referitoare la inadmisibilitatea încheierii armistițiului sau a păcii separate [58].

Cu toate acestea, pactul anglo-franco-sovietic era departe de a putea fi încheiat, deoarece dezacordul continua încă să persiste într-o problemă pe care guvernul sovietic o considera fundamentală și anume aceea a semnării concomitente a înțelegerii politice și a convenției militare. Mai mult încă, la începutul lunii iulie, discutîndu-se formularea textului ce prevedea acordarea de garanții statelor baltice, s-a constatat că între poziția guvernului sovietic și cea a guvernelor britanic și francez existau deosebiri de păreri insurmontabile. Cu acel prilej, comisarul poporului pentru afacerile străine al U.R.S.S. a insistat ca în protocolul secret să se stipuleze că respectivele garanții urmau să intre în vigoare atît în cazul unei agresiuni directe, cît și în al uneia indirecte. El a precizat că prin formula *agresiune indirectă* avea în vedere „o lovitură de stat internă sau o răsturnare a politicii în favoarea agresorului".

Englezii, care se declaraseră de acord, la insistențele sovieticilor, să apere statele baltice împotriva unei *agresiuni directe*, de genul celei ce avusese loc în martie împotriva Cehoslovaciei, s-au arătat potrivnici noii formulări propuse de Molotov, prin care statele baltice urmau să fie garantate și împotriva unei agresiuni germane organizate sub forma unei lovituri de stat a unor grupuri interne stipendiate de Reich sau a incitării cercurilor conducătoare de a promova o politică progermană. La 10 iulie, informînd Comitetul pentru politică externă al cabinetului despre cererea formulată la Molotov, Halifax a arătat că, după părerea lui, ea nu trebuia acceptată. O asemenea garanție — aprecia șeful Foreign Office-ului — nu numai că nu

ar fi ferit statele baltice de agresiunea Germaniei, dar le-ar fi împins în brațele acesteia [59].

Spre deosebire de britanici, francezii doreau să iasă în întîmpinarea cererilor guvernului sovietic. La 22 iulie, *William Seeds telegrafia Foreign Office-ului* : „*Conform* punctului de vedere personal al ambasadorului francez, definiția agresiunii indirecte propusă de Molotov poate fi acceptată și, în mod particular, el m-a lăsat să înțeleg că aceasta este și părerea guvernului francez. Ambasadorului francez îi este din ce în ce mai greu să sprijine opoziția guvernului Majestății Sale față de formula lui Molotov" [60].

În a doua jumătate a lunii iulie, francezii au încercat să-i determine pe englezi să accepte punctul de vedere sovietic și să includă în tratat și formula „agresiunii indirecte" propusă de Molotov, dar Comitetul pentru politică externă și guvernul englez au îmbrățișat punctul de vedere al lui Halifax și au refuzat să facă orice concesie [61].

Cealaltă chestiune importantă rămasă nerezolvată avea în vedere semnarea simultană a acordurilor politice și militare, cerută cu insistență de sovietici, dar refuzată de anglo-francezi. La 17 iulie 1939, comisarul poporului pentru afacerile străine al U.R.S.S. făcea cunoscut miniștrilor plenipotențiari sovietici la Londra și Paris :

„Noi insistăm asupra ideii că acordul militar face parte integrantă din tratatul militar și politic actualmente în discuție și respingem categoric propunerea franco-britanică ce preconizează să cădem de acord mai întîi asupra părții «politice» a tratatului și de a încheia după aceea convenția militară. Această propunere de rea-credință rupe tratatul în două și este contrarie propunerii noastre fundamentale asupra simultaneității încheierii tratatului în

ansamblu, inclusiv a părții militare [...] Fără semnarea unei convenții militare concrete, parte integrantă a ansamblului tratatului, acesta s-ar transforma într-o declarație goală" [62].

Avînd în vedere instransigența părții sovietice în privința acestei chestiuni, Chamberlain și Halifax și-au dat acordul, în principiu, ca înțelegerea politică și convenția militară să fie încheiate simultan și să intre în vigoare la aceeași dată. În ziua de 25 iulie, ca răspuns la propunerile guvernului sovietic din 23 iulie, Halifax a făcut cunoscut acordul guvernului britanic pentru ținerea de convorbiri militare la nivel înalt [63], iar la 31 iulie, într-o declarație concisă, Neville Chamberlain a anunțat că guvernele Marii Britanii și Franței hotărîseră să trimită la Moscova misiuni militare pentru a trata cu sovieticii încheierea unei convenții militare.

Înainte ca Chamberlain să facă această declarație, guvernul britanic hotărîse, într-o scurtă ședință, că pînă nu se încheiau convorbirile politice, tratativele militare să fie purtate „cu mare precauție". În consecință, instrucțiunile [64] pregătite de împuternicitul șefilor statelor majore pentru delegația militară britanică, după ce menționau că guvernul englez „nu dorește să-și asume angajamente detaliate putînd să ne lege mîinile în toate circumstanțele", indicau ca negocierile să fie purtate în direcția redactării acordului militar în termeni cît mai generali, neangajanți. Luînd cunoștință de aceste instrucțiuni, pînă și ambasadorul William Seeds a găsit necesar să atragă atenția Londrei că dacă misiunea militară engleză se plasa pe poziția „extremei precauții", cum i se indicase, atunci „convorbirile militare nu vor avea alte rezultate decît să sporească *suspiciunile Rusiei că intențiile noastre nu sînt serioase* și că noi nu dorim deloc încheierea unui acord concret și definitiv". Deși pe parcursul convorbirilor instrucțiunile

au fost întrucîtva modificate, acordîndu-se permisiunea de a se aborda mai în detaliu şi aspectele strategice ale cooperării militare dintre cele trei mari puteri, delegaţiile militare ale Angliei şi Franţei nu au fost împuternicite cu depline puteri pentru a trata şi semna un acord cu Uniunea Sovietică.

Concomitent cu desfăşurarea tratativelor tripartite anglo-franco-sovietice, în cursul lunilor iunie şi iulie au continuat şi contactele diplomatice dintre reprezentanţii Reichului şi ai Uniunii Sovietice fără să se depăşească însă faza tatonărilor reciproce. Aceasta, deoarece Moscova dădea prioritate tratativelor cu Londra şi Parisul, încercînd să încheie un acord de asistenţă mutuală cu Marea Britanie şi Franţa. La 25 iunie, întîlnindu-l pe Astahov, Karl Iulius Schnurre (şeful sectorului Economia Europei de est al Secţiei de politică economică din cadrul Ministerului Afacerilor Străine al Reichului) insista asupra „necesităţii ameliorării relaţiilor politice între U.R.S.S. şi Germania" şi făcea aluzie la faptul că „comisarul poporului pentru afacerile străine sovietic a rămas insensibil la toate tentativele părţii germane de a aborda acest subiect". La 3 iulie, după o întrevedere cu Molotov, ambasadorul Reichului la Moscova raporta Berlinului : „Am început convorbirea arătînd că, pe baza discuţiilor purtate la Berlin — îndeosebi cu domnul ministru al afacerilor străine al Reichului — eu am impresia că la noi ar fi primită cu plăcere o normalizare a relaţiilor cu Uniunea Sovietică [...] Molotov a ascultat cu interes şi a declarat că el ia cunoştinţă cu satisfacţie de comunicarea mea. Am continuat, arătînd că aşteptăm o declaraţie din partea sovietică asupra a ceea ce a înţeles Molotov prin cuvintele «crearea unei baze politice pentru reluarea negocierilor

economice» [...] În răspunsul său, Molotov nu a abordat întrebarea cu privire la sensul noțiunii «bază politică», dar a declarat că Ununea Sovietică, în conformitate cu cele enunțate de conducătorii ei, dorește relații bune cu toate statele și de aceea s-ar bucura și de normalizarea relațiilor cu Germania — cu condiția reciprocității". La 4 august, ambasadorul Reichului la Moscova avertiza Berlinul: „Am impresia că la ora actuală guvernul sovietic este hotărît să semneze un tratat cu Anglia și Franța dacă ele acceptă unele dorințe sovietice". [65]

Tentative britanice pentru realizarea unui acord cu Germania

După cum am văzut, în zilele cînd statul cehoslovac dispărea de pe harta Europei, iar naziștii lăsau deja să se înțeleagă care erau țările ce urmau la rînd, Anglia a „descoperit", deodată, primejdia nazistă și a ieșit din starea de dormitare. Guvernul englez a dat garanții Poloniei și României și a angajat tratative cu guvernele Franței și Uniunii Sovietice pentru făurirea unui front al păcii în răsăritul Europei. Cu toate acestea, acțiunile cercurilor guvernante britanice erau grevate încă de puternice reziduuri ale „epocii müncheneze". Dealtfel, acest fapt nici nu trebuie să surprindă, deoarece oamenii politici care dețineau puterea la Londra în vara anului 1939 erau tot cei ce consimțiseră la dezmembrarea Cehoslovaciei în septembrie 1938.

Spre deosebire de guvernanți, poporul englez a optat, însă, cu hotărîre în favoarea politicii de împotrivire față de agresorii fasciști. *Extrem de semnificativ pentru definirea* „atmosferei politice din Anglia" în vara anului 1939 este

raportul politic întocmit de ambasadorul Germaniei la Londra, Herbert von Dirksen, la 10 iulie, în care acesta scria :

„[...] Opinia publică engleză, impresionabilă în genere la reacțiuni *emoționale*, datorită *dezlănțuirii propagandei antigermane* prin presă, la radio, în teatre, în filme, a fost adusă la o asemenea stare de spirit, încît ideea de «război» a devenit axa ei centrală de gîndire și discuție [...] Atitudinea față de complexul de idei definite de cuvîntul «război» este diversă. O parte — cea mai puțin numeroasă — a opiniei publice engleze reacționează cu exaltare isterică ; oamenii aceștia cred în orice știre monstruoasă, ei apelează la ajutorul polonez și rusesc și prin aceasta slăbesc poziția tactică a guvernului în tratativele cu Rusia. Dar majoritatea ocupă o poziție mai bărbătească, gîndind în felul următor : de vreme ce războiul e inevitabil, să-l ducem cu toată hotărîrea și cu cît mai repede, cu atît mai bine, pentru a termina cu chestia aceasta și a ne întoarce la o situație mai liniștită [...] Se poate constata că ostilitatea față de Germania crește, că voința de luptă s-a întărit, că s-a accentuat sentimentul : nu mai trebuie să ducem nici un fel de tratative, onoarea noastră e în joc ; trebuie să luptăm ; guvernul nu mai trebuie să facă nici o concesie".

Ambasadorul von Dirksen atrăgea atenția factorilor de răspundere de la Wilhelmstrasse asupra necesității de a nu ignora această atitudine a poporului englez, ci de a o lua în considerare „ca pe o realitate serioasă, în special într-o astfel de țară ca Anglia, unde opinia publică joacă un rol atît de hotărîtor". În același timp însă — susținea von Dirksen —, nu trebuia nici să se cadă în cealaltă extremă, de a socoti că Marea Britanie se angajase „în mod irevocabil" pe calea războiului. „Înlăuntrul cabinetului și al unui cerc îngust, dar influent, de oameni politici se afirmă tendința de a trece de la negativismul poli-

ticii de încercuire la o politică constructivă față de Germania — nota ambasadorul Reichului. Și oricît de puternice ar fi influențele contrare ce tind să ucidă în germene această plantă gingașă — campania de presă de la sfîrșitul săptămînii trecute este rezultatul acestor influențe —, personalitatea lui Chamberlain servește ca o anumită garanție că politica Angliei nu va fi predată în mîna unor aventurieri inconștienți." [66]

La mijlocul lunii iulie, „tendințele constructive față de Germania" ale guvernului Chamberlain — menționate în raportul mai sus amintit al lui Dirksen — s-au concretizat în inițierea unei înțelegeri între Londra și Berlin. Din indicația lui Chamberlain, Robert Hudson (ministrul comerțului transmaritim) și Horace Wilson (colaborator apropiat al primului ministru, prim consilier economic al guvernului englez) au purtat tratative la Londra cu un emisar al Berlinului (Helmuth Wohlthat, director ministerial însărcinat cu misiuni speciale în departamentul lui Göring pentru executarea „planului de patru ani"), căruia i-au expus un plan concret de reglementare a raporturilor anglo-germane. La 18 iulie, Horace Wilson și Helmuth Wolhlthat au avut o primă întrevedere, care a durat o oră și 15 minute. Cu acel prilej, reprezentantul Marii Britanii i-a prezentat delegatului german un memorandum în care se propunea începerea unor tratative secrete bilaterale anglo-germane și i-a dat a înțelege că respectivul memorandum avea aprobarea lui Chamberlain. [67]

În seara zilei de 20 iulie Wohlthat s-a întîlnit cu Robert Hudson, întrevederea durînd o oră. După cum raporta Berlinului, ambasadorul von Dirksen, ministrul englez al comerțului transmaritim „a dezvoltat planuri de cooperare anglo-germană ce merg foarte departe în obiectivele lor de deschidere a noi piețe mondiale, ca și de exploatare a celor existente". În acest sens Hudson și-a ex-

pus, în mod amănunțit, „părerile asupra delimitării sferelor de interese germane și engleze și asupra posibilității înlăturării concurenței ucigătoare pe pieţele comune“ [68].

La 21 iulie Wohlthat a avut cu Wilson o ultimă întrevedere, *de o jumătate de oră. Referindu-se la convorbirile* Wohlthat—Wilson, ambasadorul von Dirksen informa că fusese examinat un adevărat *program,* ce conținea chestiuni de ordin politic, militar și economic. Problemele de ordin politic aveau în vedere încheierea unui *pact de neagresiune,* prin care partea engleză înțelegea „renunțarea la principiul agresiunii ca atare“, precum și a unui *pact de neintervenție,* care să conțină „o delimitare a sferelor de influență între marile puteri și în special între Anglia și Germania“. Chestiunile cu caracter militar vizau limitarea înarmărilor. Dintre problemele economice, cele mai importante priveau formarea unei largi zone coloniale în Africa și în Pacific cu participareae Reichului, chestiunea materiilor prime și a achiziționării lor de către Germania, cea a pieţelor de desfacere a produselor industriale, precum și reglementarea datoriilor internaționale și a ajutorului financiar reciproc. După cum se vede, gama problemelor abordate la întrevederile Wohlthat—Wilson a fost extrem de largă, fapt consemnat și în raportul mai sus amintit al ambasadorului german.

„Obiectivul final spre care tinde dl. Wilson constă într-o largă înțelegere anglo-germană în toate chestiunile importante, așa cum a prevăzut inițial Führerul — preciza ministrul Reichului la Londra. Astfel, după părerea lui, ar fi puse pe tapet și rezolvate probleme de o atît de mare importanță, încît chestiunile din Orientul apropiat, aflate în impas, cum sînt Danzigul și Polonia, s-ar deplasa pe un plan secundar, pierzîndu-și importanța lor actuală. Sir Horace Wilson a spus precis d-lui Wohlthat că încheierea pactului de neagresiune ar da Angliei posibilitatea de a se elibera

de obligația ce o are față de Polonia. În felul acesta problema polonă ar pierde mare parte din actualitatea ei [...] La întrebarea d-lui Wohlthat dacă guvernul englez ar fi de acord, în cazul oportun, ca în afara problemelor mai sus amintite să fie puse din partea Germaniei și alte chestiuni pe ordinea de zi, Wilson a răspuns afirmativ ; el a afirmat că Führerul n-are decît să ia o coală albă de hîrtie și să înșire pe ea problemele care îl interesează : guvernul englez ar fi dispus să le examineze". [69]

Cîteva zile mai tîrziu, la 24 iulie, într-un alt raport destinat Wilhelmstrasse-ului, ambasadorul Reichului la Londra atrăgea din nou atenția asupra disponibilității guvernului englez de a promova o politică „constructivă" față de Germania.

Von Dirksen era conștient de dificultățile pe care urma să le depășească guvernul englez în tentativa sa de a încheia o înțelegere cu Berlinul. În acest sens, el arăta că opinia publică engleză era atît de iritată, iar intransigenții cîștigaseră într-atîta teren, încît „publicarea unui comunicat despre asemenea planuri de tratative cu Germania ar fi imediat pusă sub focul ucigător al lui Churchill sau al altor atîțători la război, care s-ar ridica imediat cu lozinca : «Jos cu al doilea München», sau «Jos cu întoarcerea la politica de împăciuire». [...] De aceea, persoanele ocupate cu elaborarea programului de tratative înțeleg că pașii preliminari îndreptați înspre o apropiere cu Germania trebuie să fie făcuți în modul cel mai secret. Numai după ce va fi stabilit că Germania este gata de a duce asemenea tratative și se va ajunge la o unitate de vederi, cel puțin în ceea ce privește programul, și, pe cît se poate, în ceea ce privește și anumite principii generale, numai *atunci guvernul englez* s-ar simți suficient de tare pentru a putea informa opinia publică despre intențiile sale și despre pașii deja făcuți" [70]

În aceeași ordine de idei, consilierul de presă al Ambasadei Reichului la Londra, Fritz Hesse, semnala „o considerabilă ascuțire a încordării în politica externă", ca urmare a luptei tot mai deschise dintre grupul celor ce *doreau „calmarea situației" în relațiile anglo-germane* și grupul celor care „fie că socoate necesar să obțină o hotărîtă înfrîngere diplomatică a Germaniei, fie că respinge vreun acord cu aceasta în orice condiții, și împinge, astfel, la război". Unele organe de presă britanice *(News Chronicle, Daily Herald, Yorkshire Post, Daily Telegraph)* au publicat articole în care se afirma că Chamberlain era capabil ca într-o bună zi să facă „o nouă cotitură", întorcîndu-se la politica de „împăciuire", avansîndu-se chiar supoziția că el va încerca să profite de vacanța parlamentară pentru a realiza manevra respectivă. Tot o ilustrare a luptei ce se dădea în cercurile politice britanice între cele două grupuri o constituia și inițiativa lui Duff Cooper de a publica în presă propunerea creării unui consiliu parlamentar de supraveghere, compus în special din oponenți ai politicii de conciliere, al cărui scop era tocmai de a-l împiedica pe Chamberlain să revină la o asemenea politică. [71]

În pofida atitudinii opiniei publice britanice, promotorii politicii de conciliere cu Reichul nu au încetat să-i contacteze pe reprezentanții Ambasadei Germaniei și să sugereze diverse soluții pentru încheierea unei înțelegeri între cele două mari puteri. La 29 iulie, Charles Roden Buxton, fost deputat laburist, l-a vizitat pe însărcinatul cu afaceri german la Londra, Theodor Kordt, și i-a comunicat „părerile sale asupra posibilităților de evitare a unei conflagrații, posibilități ce mai există încă". Întrucît orice încercare de reglementare a chestiunii era imediat blocată de opinia publică, Roden Buxton a propus să se adopte calea „diplomației secrete", pentru a pune

popoarele în fața faptului împlinit. „Cercurile conducătoare ale Germaniei și Marii Britanii — arăta el — ar trebui să încerce, pe cale de tratative, cu excluderea oricărei participări a opiniei publice, să găsească drumul de ieșire din situația aceasta insuportabilă."

În însemnarea întocmită după întrevedere, Kordt a consemnat că Roden Buxton a schițat și un plan de reglementare a raporturilor anglo-germane. Conform acestui plan, Germania trebuia să promită că nu se va amesteca în treburile interne ale Imperiului britanic, în timp ce Marea Britanie se angaja „să respecte integral sferele germane de interese în Europa de est și sud-est". O consecință a acestui fapt — aprecia Theodor Kordt în documentul mai sus amintit — ar fi constat în aceea că Marea Britanie ar fi renunțat la garanțiile acordate „unor state ce intră în sfera de interese a Germaniei. Mai departe, Marea Britanie promite să acționeze astfel, încît să determine Franța să rupă alianța cu Uniunea Sovietică și să renunțe la toate legăturile și cu Europa de sud-est". De asemenea, Marea Britanie urma să întrerupă și tratativele pe care le ducea la Moscova, împreună cu Franța și Uniunea Sovietică, pentru încheierea unui pact de asistență mutuală. La rîndul ei, Germania — în afară de atitudinea de neamestec amintită mai sus — trebuia „să se declare gata la o colaborare europeană", să garanteze că peste un timp va acorda „o oarecare autonomie Boemiei și Moraviei" și să convină la o reducere generală a înarmărilor.

În încheierea întrevederii, însărcinatul cu afaceri al Reichului l-a întrebat pe interlocutorul său dacă împărtășise ideile respective membrilor guvernului britanic. „Mr. Roden Buxton a evitat să dea un răspuns direct — menționa Theodor Kordt în însemnarea destinată Berli-

nului. Însă mi se pare că din explicațiile lui înflorite se poate trage concluzia că asemenea idei aparțin lui Sir Horace Wilson și, prin urmare, și primului ministru Chamberlain. Nu e exclus ca Mr. Roden Buxton să fi vrut să lanseze un balon de încercare. Mie însă mi-a făcut impresia că șirul de idei al d-lui Roden Buxton se bizuie pe o analiză exactă a chestiunii". [72]

Dorind să-și facă „o imagine absolut clară în chestiuni atît de importante", ambasadorul von Dirksen l-a vizitat pe Horace Wilson „la dînsul acasă", în ziua de 3 august, ora 16, și a avut cu el o convorbire de aproape două ore. În aceeași zi, el raporta Berlinului :

„S-a lămurit că fondul convorbirii Wohlthat-Wilson rămîne pe de-a întregul în vigoare. Sir Horace Wilson mi-a confirmat că a propus lui Wohlthat următorul program de tratative :

1. Încheierea tratatului de «neagresiune», prin care ambele părți se obligă să nu pună în aplicare vreo acțiune agresivă unilaterală, ca metodă a politicii lor. [...] Sir Horace Wilson a spus că înțelegerea anglo-germană, înglobînd renunțarea la agresiune împotriva unei terțe puteri, ar elibera complet guvernul britanic de obligațiile de garanție luate asupră-și în prezent față de Polonia, Turcia etc. ; aceste obligații au fost luate numai pentru cazul de agresiune și în formularea lor au în vedere tocmai această eventualitate. Cu înlăturarea acestui pericol ar cădea de asemenea și aceste obligații.

2. O declarație anglo-germană că ambele puteri doresc să descarce atmosfera politică, cu scopul de a crea posibilitatea unor acțiuni comune de îmbunătățire a situației economice mondiale.

3. Tratative pentru dezvoltarea comerțului exterior.

4. Tratative referitoare la interesele economice ale Germaniei în Sud-Est.

5. Tratative în chestia materiilor prime. Sir Horace Wilson a subliniat că aici trebuie să intre și chestiunea colonială [...]

6. Acord de neintervenție. Sir Horace Wilson a explicat că declarația ce se cere din partea Germaniei este deja conținută în discursul Führerului din 28 aprilie. Din partea Angliei se va face de asemenea o declarație de neintervenție față de Marea Germanie. Această declarație se va extinde, de exemplu, și în problema Danzigului [...]

7. Înarmările. Sir Horace Wilson a spus că vrea să sublinieze în mod categoric că prin aceasta nu se subînțelege dezarmarea, ci tratative despre înarmări în general. În cursul convorbirii s-a lămurit mai departe că dînsul își dă bine seama de dificultățile ce stau în calea încheierii vreunui acord oarecare de limitare a înarmărilor, ca și de faptul că un asemenea acord ar putea fi încheiat și înfăptuit abia peste cîțiva ani".

În încheierea raportului său von Dirksen atrăgea atenția Wilhelmstrasse-ului că acest program de desfășurare a tratativelor era considerat la Londra drept „un sondaj oficial din partea Angliei la care se aștepta răspunsul Germaniei.". De asemenea, el informa că în desfășurarea convorbirii „a predominat impresia că legăturile ce au apărut în lunile din urmă cu alte state constituie numai un instrument de rezervă pentru o adevărată împăcare cu Germania și că aceste relații vor cădea de îndată ce va fi atins *unicul obiectiv important și care merită eforturi — acordul cu Germania*". [73]

La 9 august, primindu-l pe von Dirksen în audiență de rămas bun, înainte de plecarea acestuia în concediu, lordul Halifax a remarcat că «în prezent, opinia publică este foarte iritată și se comportă cu neîncredere față de tratativele cu Germania [...] Însă e tot atît de adevărat că o perioadă de calm, indispensabilă pentru liniștirea opiniei publice, ar crea un tablou cu totul diferit decît cel din prezent. Atunci, *fără îndoială, va fi posibil să fie* examinate problemele unei politici de conciliere. Guvernul

britanic dorește mult ca acest lucru să se realizeze și ar fi dispus să meargă foarte departe pentru atingerea acestui scop». [74]

După cum se vede, pentru a ajunge la o înțelegere cu Germania, cercurile conducătoare guvernamentale britanice erau gata să revină asupra garanțiilor acordate Poloniei, României, Turciei și Greciei și să întrerupă tratativele cu Uniunea Sovietică. Mai mult încă, ele erau dispuse să abandoneze chiar și pe cel mai apropiat aliat — Franța — a cărei cooperare rămînea „de importanță secundară" și numai „în cazul cînd se va crede de dorit".

Tentativele engleze pentru realizarea unui acord cu Germania au fost interpretate la Berlin ca o nouă dovadă de slăbiciune din partea Marii Britanii și în general a democrațiilor occidentale. În consecință, ele nu au avut alt rezultat practic decît de a întări convingerea lui Hitler că puterile occidentale nu vor interveni în sprijinul Poloniei. Pe de altă parte, negocierile anglo-germane, despre care presa britanică a publicat unele informații, au sporit suspiciunile guvernului sovietic față de tergiversările practicate de britanici și francezi în cadrul tratativelor tripartite de la Moscova și l-au determinat să devină mai atent la avansurile pe care i le făcea guvernul german.

Fisuri în „Pactul de oțel"

Evoluția evenimentelor politice internaționale în vara anului 1939 a pus în evidență și ambiguitatea relațiilor dintre Germania nazistă și Italia fascistă. Așa cum am arătat, în timpul întrevederilor de la Milano din 6—7 mai, atît Ciano, cît și Ribbentrop vorbiseră despre necesitatea cîtorva ani de pace, timp în care cele două țări să-și poată completa pregătirile militare. Numai că în vreme ce ita-

lienii se gîndeau la „o pace absolută" germanii aveau în vedere doar pacea cu democrațiile occidentale, deoarece ei erau convinși că războiul cu Polonia, la care nu renunțaseră, va putea fi localizat.

La 30 mai, Mussolini a adresat lui Hitler un memoriu [75] în care argumenta de ce era interesată Italia în menținerea unei păci pînă în anul 1942. Încrezător în loialitatea aliaților săi, el nici nu a mai menționat „problema polonă" în acest document. Hitler s-a declarat de acord „în ansamblu" cu considerațiile expuse de Mussolini, dar și-a exprimat dorința de a-l întîlni pe dictatorul italian, la Brenner, pentru a lămuri unele dintre punctele enunțate.

Spre sfîrșitul lunii iunie au început deodată să circule zvonurile că la Danzig era pe cale să se producă „o lovitură germană". Londra a primit cu calm știrile despre iminenta acțiune a Germaniei, dar Parisul s-a alarmat. La 30 iunie, Daladier i-a comunicat lui Phipps că «numai o declarație făcută de Franța și Marea Britânie în termeni foarte energici și preciși poate împiedica declanșarea loviturii la Danzig». El dorea ca respectiva declarație să fie dată publicității chiar în aceeași noapte. Totodată, Daladier a cerut ambasadorului Poloniei, Jules Lukasiewicz, să comunice Vorșoviei că Franța rămînea fermă în onorarea obligațiilor asumate : «Dacă germanii vor intercepta telegrama, cu atît mai bine» a precizat Daladier [76].

Deși lordul Halifax a refuzat să dea curs propunerii lui Daladier, la 1 iulie, Georges Bonnet a predat ambasadorului german, contele Welczeck, o notă în care se preciza :

„Orice acțiune, indiferent sub ce formă, care, tinzînd să modifice *statu-quo*-ul la Danzig, ar provoca o rezistență armată a Poloniei, va face să acționeze acordul franco-polon și va obliga Franța să acorde imediat asistență Poloniei". [77]

Pe de altă parte, zvonurile despre un posibil atac german împotriva Poloniei au sfîrșit prin a-i îngrijora și pe italieni, care nu înțelegeau să se lase tîrîți orbește într-un conflict cu puterile occidentale, temîndu-se de riposta acestora. Citind *Jurnalul* lui Galeazzo Ciano putem constata cum, pe măsură ce știrile alarmante se acumulau la Roma, Mussolini și ginerele său au început să devină mai întîi bănuitori, iar apoi neîncrezători față de germani, care-i țineau pe italieni într-o ignoranță totală atît în privința diverselor acțiuni diplomatice pe care le întreprindeau, cît și a pregătirii războiului contra Poloniei. Dar să parcurgem, împreună, *Jurnalul* lui Ciano.

3 iulie 1939. Situația internațională se întunecă în aceste zile din cauza problemei Danzigului. Eu rămîn calm, deoarece cred că e vorba de o alarmă falsă : germanii într-adevăr n-au spus un cuvînt care să nu se poată împăca cu angajamentele Pactului [de oțel — *n.n.*]

19 iulie 1939. Îl fac pe Magistrati [consilier al Ambasadei Italiei de la Berlin — *n.n.*] să vină la Roma pentru a discuta despre întîlnirea dintre Hitler și Mussolini prevăzută pentru 4 august. Mă tem ca ea să nu fi fost provocată prin una din crizele de frică endemică ale lui Attolico. În tot cazul, trebuie pregătită cu grijă pentru a evita ca să fie o strădanie zadarnică. Din moment ce planul de război trebuie întîrziat cît mai mult posibil din numeroase motive, vom putea propune Führerului ideea reunirii unei conferințe internaționale. Aceasta ne-ar garanta avantajele următoare : dacă democrațiile [Anglia și Franța — *n.n.*] acceptă să negocieze, ele vor sfîrși prin a ceda și a pierde destul teren ; dacă ele refuză, noi vom avea avantajul de a fi luat o inițiativă pacifistă care va slăbi pozițiile interne ale altora și va întări propriile noastre poziții. Dar care sînt în realitate intențiile lui Hitler ? Attolico este pesimist și crede în imienta unei noi crize, care va fi, poate, fatală.

20 iulie 1939. Veștile trimise de Attolico continuă să fie îngrijorătoare. După el, germanii pregătesc o lovitură asupra Danzigului la 14 august și pentru prima dată Caruso [consul general al Italiei la Praga — *n.n.*] semnalează, de asemenea, de la Praga importante mișcări de trupe. Este posibil oare ca toate acestea să se producă fără ca noi să fim informați, mai ales după toate declarațiile pacifiste făcute de camarazii din Axă ? Vom vedea.

22 iulie 1939. L-am condus pe Magistrati la Duce, care a pregătit un proiect de comunicat pentru întîlnirea de la Brenner : el se bazează pe propunerea unei conferințe internaționale. Ducele comentează îndelung motivele propunerii noastre ; în ceea ce mă privește, rămîn sceptic asupra șanselor reale ale unei conferințe, dar sînt de acord cu el asupra utilității acestei inițiative, care va servi mai ales să semene confuzie și disensiune în lagărul inamic, unde, deja, numeroase voci se ridică contra războiului [...]

26 iulie 1939. Telefonez lui Magistrati cu privire la întrevederea sa cu Ribbentrop. Acesta [Ribbentrop — *n.n.*] a rezervat o primire negativă propunerii noastre privind o conferință internațională [...] În aceste condiții mi se pare preferabil să amînăm întîlnirea dintre cei doi șefi.

31 iulie 1939. Nici o veste în afară de amînarea întîlnirii de la Brenner, hotărîtă de Hitler în persoană [...]

2 august 1939. Attolico reia tema obișnuită a întîlnirii Hitler-Mussolini, agitînd mereu gogoriță unei fapte necugetate a Führerului pentru 15 august. Insistența lui Attolico mă lasă perplex. Acest ambasador ori și-a pierdut de tot capul, ori el vede și știe unele lucruri care nouă ne scapă complet. Aparențele mă fac să înclin spre prima supoziție, dar se cade să urmăresc evenimentele cu atenție.

6 august 1939. Discut cu Ducele [...] Analizăm situația și cădem de acord că e indispensabil să găsim o ieșire. Căci, urmînd calea ger-

mană, vom merge drept la război și vom ajunge acolo în condiții nefavorabile pentru Axă și în special pentru Italia. Noi sîntem la capătul rezervelor noastre de aur, la capătul stocurilor de metale și foarte departe de a fi putut completa efortul nostru autarhic și militar. Dacă criza izbucnește, noi ne vom bate pentru a salva cel puțin «onoarea». Dar e mai bine să evităm acest lucru. Sugerez Ducelui ideea unei întrevederi cu Ribbentrop, în cursul căreia voi încerca să reiau proiectul mussolinian al unei conferințe internaționale. Ducele este foarte favorabil acestei idei [...]

9 august 1939. Ribbentrop a aprobat ideea unei întîlniri. Hotărăsc să plec mîine seară spre Salzburg. Ducele ține mult să demonstrez germanilor, sprijinindu-mă pe documente, că războiul va fi o nebunie în acest moment. Pregătirea noastră nu este suficientă pentru a ne permite să fim siguri de victorie. După opinia Ducelui, șansele noastre sînt de 50%. Peste trei ani, ele vor fi, în schimb, de 80%.

10 august 1939. Ducele este mai mult ca oricînd convins de necesitatea întîrzierii conflictului. El a redactat cu propria sa mînă un proiect de comunicat asupra întrevederii de la Salzburg, care, în concluzie, face aluzie la convorbiri internaționale pentru rezolvarea chestiunilor ce pun în pericol existența Europei".

În ziua de 10 august Ciano a plecat spre Germania, avînd indicații ferme din partea socrului său să-i avertizeze pe conducătorii Reichului asupra inoportunității declanșării conflictului în acel moment. Paul Schmidt mărturisește că Ciano și întreaga delegație italiană erau emoționați la culme de misiunea pe care o aveau.

«Puteți să mă credeți — s-a adresat Attolico lui Paul Schmidt —, Anglia și Franța sînt ferm hotărîte, de data aceasta, să intre în război dacă Hitler are de gînd să pro-

cedeze față de Polonia la fel cum a procedat față de Cehoslovacia.»

«Nu pe mine trebuie să mă convingeți — a răspuns interpretul lui Hitler. Dacă ministrul dumneavoastră de externe își va exprima convingerea în acest sens, vă rog să fiți încredințați că voi traduce cuvintele sale cît mai răspicat și cu deplină convingere.»

«În aceste zile veți avea foarte mult de lucru — a continuat Attolico — și veți avea de tradus cancelarului dumneavoastră exact ce v-am spus acum, căci acesta este conținutul mesajului pe care-l trimite Mussolini și pentru care Ciano vine la Hitler.» [79]

În după-amiaza zilei de 11 august, contele Ciano a avut o primă întrevedere cu von Ribbentrop, la castelul de la Fuschl al acestuia. Desfășurată pe parcursul a zece ore, întrevederea a decurs într-o atmosferă „sumbră și rece". În timpul unei plimbări prin grădină, Ribbentrop l-a informat pe oaspetele său pe un ton de parcă i-ar fi vorbit despre un neînsemnat detaliu administrativ că germanii se hotărîseră „să dea foc butoiului cu pulbere".

«Ei bine, Ribbentrop — a întrebat Ciano —, ce doriți dumneavoastră în fond ? Danzigul sau Coridorul ?»

«Mai mult decît atît, noi dorim războiul» — a răspuns ministrul afacerilor străine al Reichului.

Prezent ca de obicei la întîlnire în calitate de interpret, Paul Schmidt mărturisește că Ciano, încercînd să-și îndeplinească misiunea, se întrecea pe sine, demonstrînd, avertizînd, liniștind și în același timp subliniind slăbiciunea italină. Însă fără folos. Ribbentrop fremăta ca un cîine de vînătoare care abia așteaptă să primească porunca stăpînului să se năpustească asupra prăzii. Atacurile sale furibunde contra Angliei, Franței și Poloniei alternau cu declarații de-a dreptul grotești asupra puterii germane. Într-un cuvînt, nu se putea trata cu el.

Referindu-se la discuția cu von Ribbentrop, Ciano a consemnat în *Jurnalul* său :

„Voința sa de a declanșa războiul este implacabilă. El respinge orice soluție care ar fi susceptibilă de a satisface Germania și de a evita, în același timp, conflictul. Sînt sigur că dacă li s-ar da germanilor mai mult chiar decît au cerut, ei tot ar ataca, pentru că sînt posedați de demonul distrugerii. Conversația noastră capătă uneori o turnură dramatică. Nu ezit să-mi exprim părerea în maniera cea mai brutală. Dar aceasta nu-l interesează deloc. Îmi dau seama cît de puțin reprezentăm noi în ochii germanilor." [80]

A doua zi, 12 august, între orele 14,30 și 17,45, Ciano a fost primit de Adolf Hitler. Cu acel prilej, încercînd să-l prevină pe dictatorul german asupra „nebuniei" unei acțiuni militare și să obțină o amînare a declanșării conflictului, emisarul lui Mussolini l-a avertizat, „cu toată insistența posibilă", că un război contra Poloniei nu va rămîne izolat, ci va atrage intervenția puterilor occidentale. La fel ca von Ribbentrop, Hitler se arăta însă de nezdruncinat în hotărîrea de a da glas tunurilor.

Deschizînd convorbirile,[81] Hitler a explicat lui Ciano, cu ajutorul hărților, poziția favorabilă a Germaniei din punct de vedere militar, subliniind, în special, tăria fortificațiilor germane. În continuare, trecînd la analizarea situației militare a puterilor occidentale și a Poloniei, Hitler a atras atenția asupra vulnerabilității Angliei din aer : «Deși producția de avioane a făcut progrese, apărarea antiaeriană a rămas încă mult în urmă. Anglia nu s-a hotărît asupra unui tip de tun antiaerian decît toamna trecută. Or, experiența pe care noi am cîștigat-o în cei 7 ani de cînd am început reînarmarea arată că producția pe scară mare nu devine posibilă decît destul de mult timp după alegerea prototipului, așa că Anglia nu-și

va putea crea o apărare antiaeriană eficace decît peste un an sau doi.

Pînă în momentul de față Anglia nu a făcut nici un progres nici pe mare. Navele aflate în construcție nu vor intra în funcțiune decît peste cîtva timp. În ceea ce privește armata, de la introducerea serviciului militar obligatoriu, au fost chemați sub arme 60 000 de oameni. Dacă Anglia își păstrează trupele necesare pe propriul ei sol, nu va fi în stare să pună la dispoziția Franței decît maximum două divizii de infanterie și o divizie blindată. În plus, ea va putea trimite în Franța cîteva escadrile de bombardiere, dar nu și escadrile de avioane de luptă, deoarece, la izbucnirea războiului, flota aeriană germană va ataca imediat Anglia și avioanele de luptă engleze vor avea de apărat propria lor țară».

Analizînd situația Franței, Hitler a arătat că trebuia avut în vedere faptul că în eventualitatea unui conflict general, după înfrîngerea Poloniei, care „se va produce într-un timp foarte scurt", Germania va fi în măsură să concentreze 100 de divizii de Westwand ; această măsură va obliga Franța să-și concentreze pe Linia Maginot toate forțele disponibile în colonii, pe frontiera cu Italia și altundeva, în vederea luptei „pe viață și pe moarte" care va începe atunci.

După părerea lui Hitler, nici armata polonă nu punea probleme Reichului întrucît calitatea acesteia era „extrem de inegală". Pe lîngă cîteva divizii de mîna întîi, existau o mulțime de unități de calitate inferioară, iar apărarea antitanc și antiaeriană erau foarte slabe.

Hitler a pretins că întrucît prin întreaga ei atitudine Polonia lăsa limpede să se înțeleagă că în orice conflict ea va fi de partea dușmanilor Germaniei și Italiei, lichidarea ei rapidă nu putea constitui decît un avantaj pen-

tru puterile Axei în ciocnirea inevitabilă cu democrațiile occidentale : «Dacă o Polonie ostilă continuă să existe pe frontiera de răsărit a Germaniei — afirma el —, rămîn imobilizate nu numai cele 11 divizii din Prusia Orientală, ci și alte contigente din Pomerania și Silezia. Vorbind în termeni cu totul generali, este mult mai bine ca falsele țări neutre să fie lichidate una după alta. *Acest lucru poate fi realizat destul de ușor dacă una din puterile Axei o acoperă pe cealaltă de fiecare dată cînd una din părți este pe cale de a elimina o țară neutră nesigură și viceversa.*»

Acest lung monolog al lui Hitler i-a confirmat încă o dată reprezentantului Italici că Berlinul era ferm hotărît să dea foc butoiul cu pulbere. Cu atît mai mult a încercat el să avertizeze asupra faptului că țara sa era nepregătită pentru o asemenea încercare : «Italia este extrem de surprinsă de gravitatea situației — a afirmat Ciano. Germania nu a dat nici o indicație, nici cu ocazia convorbirilor de la Milano, nici în discuțiile avute în cursul vizitei mele la Berlin, precum că situația este atît de gravă în ceea ce privește Polonia. Pe baza acestei stări de lucruri, Ducele, credincios convingerii sale că o ciocnire cu democrațiile apusene este inevitabilă, și-a stabilit drept obiectiv pregătirile pentru această eventualitate și și-a făcut planurile pe o perioadă bine definită de 2—3 ani. Dacă conflictul este acum inevitabil, după cum a accentuat din nou Ducele la plecarea mea, Italia va fi, desigur, integral de partea Germaniei, dar, din diverse motive, pe care le voi expune, ea ar saluta amînarea unui conflict generalizat pînă la o dată ulterioară. În primul rînd, deoarece Italia crede că un conflict cu Polonia nu va rămîne limitat la acea țară, ci se va transforma într-un război european general.»

«Asupra acestui punct de vedere părerile noastre diferă — a intervenit Hitler. Eu sînt convins că, în ultimă instanță, democrațiile apusene se vor feri să dezlănțuie un război general.»

«Sper că părerea dumneavoastră se va dovedi a fi cea corectă, dar nu cred să fie așa — a continuat Ciano. În orice caz, în aprecierile noastre, ar trebui să ținem cont de cea mai nefavorabilă eventualitate, respectiv de un conflict general. Tocmai de aceea să nu uitați că de la conflictul din Abisinia, Italia trăiește, de fapt, în continuare, într-un fel de stare de război și de aceea are urgentă nevoie de un răgaz. Eforturile materiale făcute de Italia, mai cu seamă în războiul spaniol, au fost foarte mari. Rezervele noastre de materii prime sînt complet epuizate. Ne trebuie timp pentru a ne reface stocurile. Pe de altă parte, Italia va trebui să-și mute industriile de război în sud, pentru a le apăra mai bine, deoarece la ora actuală toate se află în locuri expuse. La fel, artileria italiană, mai cu seamă cea antiaeriană, are mare nevoie să fie modernizată. Coasta, foarte lungă, și alte locuri expuse sînt insuficient apărate. Capacitatea flotei este de-a dreptul nefavorabilă. În prezent, Italia are numai două vase de război, față de cele 11 sau 12 vase de război al Angliei și Franței la un loc, în timp ce peste cîțiva ani va dispune de un total de 8 vase de război.»

«Anglia și Franța vor dispune și ele cu siguranță de noi vase de război de 35 000 și 40 000 tone» a intervenit din nou Hitler.

Ciano era hotărît însă să prezinte pînă în cele mai mici detalii situația țării sale. În consecință, el și-a continuat expunerea, declarînd : «În prezent, Italia este deosebit de *vulnerabilă. Fortificațiile italiene de la frontiera* franceză sînt complet inadecvate. Turele blindate noi nu au fost livrate decît cu puțin timp în urmă. Abisinia este

practic pacificată ; calmul este însă numai la suprafață. Într-un conflict general, manifeste în care să se spună că lumea s-a ridicat împotriva Italiei vor fi suficiente pentru a face să izbucnească o nouă revoltă a abisinienilor. Peste cîțiva ani vom dispune de o armată de 400 000 — 500 000 de oameni care să fie trimisă în Abisinia și, în eventualitatea izbucnirii unui conflict în acel moment, o asemenea armată va putea porni o campanie victorioasă împotriva Sudanului, Keniei și Somaliei franceze. Albania este o țară complet nedezvoltată și nu va putea constitui o bază eficace de operații în Balcani decît peste cîțiva ani. În domeniul economic, Italia are planuri de autarhie care nu pot fi realizate decît în cîțiva ani, dar odată înfăptuite, ne vor pune în situația de a rezista fără dificultăți chiar și la un război mai îndelungat. În plus, Ducele personal acordă mare importanță ținerii expoziției universale din 1942, conform planului, expoziție pentru care Italia face importante preparative și de la care speră rezultatele favorabile în sfera economică, în special în ceea ce privește încasările de devize.

În afara acestor considerații bazate pe situația Italiei însăși, există însă și considerații de politică generală care sînt în favoarea amînării unui conflict general. Ducele este convins că sistemul de încercuire al democrațiilor apusene va funcționa cu siguranță în momentul de față. După ce va trece însă o anumită perioadă de timp, sursele de fricțiuni și sămînța discordiei se vor manifesta din nou printre partenerii frontului de încercuire și vor duce treptat la dezintegrarea acestui front.

Pentru aceste motive Ducele insistă ca Axa să facă un gest care să reafirme intențiile pașnice ale Italiei și Germaniei. Aceasta se poate realiza printr-un comunicat, pe care l-am și remis ieri ministrului de externe al Reichului, comunicat ce sună astfel : „Ministrul afacerilor

străine al Reichului, dl. von Ribbentrop, și ministrul afacerilor străine al Italiei, contele Galeazzo Ciano, au examinat — în cursul convorbirilor lor de la Salzburg — situația generală din Europa și problemele privind politica comună a celor două țări aliate. Cei doi miniștri de externe și-au dat din nou seama, cu această ocazie, de perfecta identitate de vederi care există între guvernele lor și reafirmă hotărîrea comună a Germaniei și Italiei de a rezista politicii de încercuire promovată de marile democrații și de a-și apăra drepturile vitale, opunînd forța oricărei încercări de agresiune îndreptate împotriva lor.

În același timp, ministrul afacerilor străine al Reichului și ministrul afacerilor străine al Italiei doresc să reafirme intențiile pașnice ale guvernelor lor și, în grija lor pentru destinele Europei, au căzut de acord să declare că, după părerea lor, mai este încă posibil să se obțină — prin tratative diplomatice normale între diversele guverne interesate — o soluție satisfăcătoare a problemelor care tulbură, în mod atît de serios, viața Europei".»

Prezentînd acest proiect de comunicat, Ciano a precizat că, inițial, Ducele intenționase să propună organizarea unei conferințe a celor patru mari puteri. El nu rămăsese însă surd la argumentele Führerului și hotărîse să facă această propunere „mai moderată".

„Privitor la propunerea unei conferințe, să avem în vedere că Rusia nu mai poate fi exclusă de la viitoarele întîlniri ale puterilor — a declarat Hitler. În timpul convorbirilor ruso-germane, referindu-se la München și la alte discuții de la care au fost excluși, rușii au lăsat să se înțeleagă că pe viitor nu vor mai tolera aceasta. În afară de cele patru mari puteri, la o asemenea conferință va trebui să participe nu numai Rusia, ci și Polonia.

Aceasta înseamnă însă că Italia, Germania și Spania vor trebui să facă față unui front constînd din Anglia, Franța, Rusia și Polonia, ceea ce constituie cu siguranță o poziție nefavorabilă».

«Ducele este de părere că cel care va avea de cîștigat la o conferință este cel care este pregătit, la nevoie, să lase conferința să eșueze și să accepte consecințele, chiar dacă aceasta echivalează cu războiul — a continuat Ciano. În plus, Ducele a luat în considerare argumentele Führerului și și-a modificat propunerea. Într-un gest „pașnic" făcut de Italia și Germania, cum ar fi cel conținut în propunerea sa, el vede un avantaj, dat fiindcă este cert că pe plan intern puterile occidentale nu sînt pregătite pentru război. Gestul propus a fi făcut de Germania și Italia ar constitui pentru ele o soluție onorabilă de care ar face cu siguranță uz. Consecința ar fi că Polonia, de care fără îndoială puterile occidentale s-ar îndepărta, ar rămîne izolată după un timp oarecare și obligată să accepte soluții rezonabile pentru dificultățile existente».

Hitler era hotărît însă să „soluționeze" cît mai repede, prin război, „problema poloneză" și a declarat deschis acest lucru lui Ciano : «Cu cît înaintează mai mult toamna, cu atît devin mai grele operațiile militare în Europa de răsărit. Din cauza condițiilor meteorologice, după mijlocul lunii septembrie. Luftwaffe nu mai poate fi folosită decît foarte puțin în aceste teritorii ; de asemenea, devine imposibilă folosirea forțelor motorizate din cauza stării șoselelor, care se transformă repede în mlaștini după ploile care încep toamna. Din septembrie pînă în mai Polonia este o imensă mlaștină complet inadecvată pentru operații militare».

«La ce dată considerați că va trebui soluționată problema Danzigului ?» — a întrebat Ciano.

«Soluția va trebui dată într-un fel sau altul pînă la sfîrșitul lunii august».

«Ce soluție aveți în vedere ?»

«Polonia trebuie să renunțe la Danzig din punct de vedere politic și, în plus, prin atitudinea ei generală, trebuie să contribuie la eliminarea tensiunii — a precizat dictatorul nazist. Eu mă îndoiesc că Polonia este gata să facă aceasta. De aceea, sînt hotărît să folosesc ocazia furnizată de următoarea acțiune de provocare politică — sub forma unui „ultimatum", „a maltratării brutale a germanilor din Polonia", „a încercării de a înfometa Danzigul", „a pătrunderii trupelor polone pe teritoriul Danzigului" sau sub orice altă formă — pentru a ataca Polonia. Distrugerea Poloniei va întări considerabil Axa, după cum același rezultat l-ar avea și lichidarea Iugoslaviei de către Italia».

«Cînd este de așteptat o astfel de operație împotriva Poloniei — a întrebat din nou ginerele Ducelui — deoarece Italia trebuie, desigur, să fie pregătită pentru orice eventualitate ?»

«În condițiile existente, o acțiune împotriva Poloniei este de așteptat în orice moment».

În finalul discuției, abordîndu-se din nou propunerea lui Ciano de a se da un comunicat, Hitler a declarat că dorea să se gîndească o zi la respectiva propunere, ca de altfel și la observațiile trimisului lui Mussolini cu privire la situația generală. În consecință, s-a căzut de acord ca discuțiile să fie reluate a doua zi.

Noaptea de 12/13 august nu a fost deloc un bun sfetnic pentru ginerele lui Mussolini, care s-a prezentat la întîlnirea cu Hitler din 13 august dintre orele 11,30—12,00 complet schimbat. „Se dărîmase într-un mod cu totul neexplicabil" — relatează Paul Schmidt. La acea întrevedere

Ciano a încetat să-l mai avertizeze pe Hitler asupra pericolelor războiului și a renunțat chiar să mai vorbească despre incapacitatea Italiei de a participa la acțiunea militară.

Deschizînd discuția[82], Hitler a declarat: «De la ultima convorbire, am cîntărit din nou întreaga situație. Am ajuns, în principiu, la aceeași concluzie ca cea expusă în convorbirea de ieri, și anume că este riscant să se aștepte pînă toamna tîrziu, deoarece Germaniei nu i-ar mai fi posibil să folosească forțele motorizate grele care sînt necesare pentru a pătrunde adînc în Polonia. Este deci de importanță hotărîtoare ca Polonia să fie obligată să-și expună clar intențiile în cel mai scurt timp cu putință. Orice cedare nu ne-ar întări poziția, ci ar fi interpretată în general de alte țări ca un semn de slăbiciune. Dacă democrațiile occidentale sînt ferm hotărîte să întreprindă o acțiune împotriva Axei, în nici un caz ele nu vor aștepta 3 sau 4 ani pentru a-și pune planul în aplicare, ci vor provoca conflictul mai devreme. Dacă nu au luat însă o hotărîre definitivă — așa cum eu sînt înclinat să cred, avînd în vedere situația înarmării în țările occidentale —, atunci cel mai bun mijloc de a le împiedica să treacă la acțiune este să se întreprindă rapid ceva împotriva Poloniei».

«Vă mulțumesc pentru că ați expus situația atît de limpede — a declarat Ciano. Din partea mea nu am nimic de adăugat. Voi raporta Ducelui în detaliu toate aceste informații. Există însă un punct asupra căruia aș dori să obțin informații mai precise, pentru a-i putea prezenta Ducelui toate datele necesare aprecierii situației. Probabil că Ducele nu va avea de luat nici o hotărîre, din moment ce dumneavoastră v-ați exprimat convingerea că conflictul cu Polonia poate fi localizat. Dintr-o experiență îndelungată, trebuie să recunosc că dumneavoastră ați

judecat întotdeauna corect situația. Dar chiar dacă Ducele nu va avea de luat nici o hotărîre, el va vroi totuși să ia unele măsuri de precauție și din acest motiv doresc să pun următoarea întrebare : care este ultima dată la care, după părerea Germaniei, Polonia trebuie să-și clarifice atitudinea politică ?»

«Atitudinea politică a Poloniei trebuie clarificată cel tîrziu pînă la sfîrșitul lunii august — a precizat Hitler —, căci deși operațiile militare principale și hotărîtoare pot fi efectuate în două săptămîni, lichidarea definitivă mai reclamă încă alte 2—4 săptămîni și de aceea nu poate fi terminată înainte de sfîrșitul lunii septembrie sau începutul lunii octombrie. În consecință, sfîrșitul lunii august trebuie să constituie limita de timp.«

În după-amiaza zilei de 13 august Ciano s-a grăbit să se întoarcă la Roma. În *Jurnalul* său, referindu-se la întrevederea cu Hitler, Ciano notează că acesta se dovedise „cordial, dar imuabil și implacabil în hotărîrea sa... A decis să lovească și va lovi. Argumentele noastre nu vor putea să-l oprească... Simt că alianța cu Italia nu contează pentru germani decît în măsura forțelor [inamice — n.n.] pe care noi le vom putea abate de pe propriile lor fronturi. Nimic mai mult. Soarta noastră nu-i interesează. Ei știu că războiul va fi decis prin ei și nu prin noi" [83]

După patru ani, în timp ce se afla deținut în celula nr. 27 a închisorii din Verona, meditînd asupra acelorași evenimente, ginerele Ducelui avea să scrie : „Nimic nu mai putea să împiedice, de atunci încolo, realizarea unui proiect îndelung meditat, discutat în sumbrele reuniuni pe care Führerul le ținea cu colaboratorii săi intimi. Demența șefului devenise religia discipolilor. Toate obiecțiile rămîneau fără răspuns dacă nu erau luate în bătaie de joc". [84]

Imediat după sosirea la Roma, Ciano s-a prezentat Ducelui, la Palazzo Venezia, informîndu-l asupra celor discutate cu conducătorii Reichului. „În afara raportului oficial, îi zic deschis opinia mea asupra situației, oamenilor și evenimentelor — consemnează Ciano în *Jurnal*. Mă întorc la Roma dezgustat de Germania, de șefii săi și de modul lor de a acționa. Ei ne-au înșelat și ne-au mințit. Și acum sînt pe punctul de a ne antrena într-o aventură pe care n-am voit-o și care poate compromite țara și regimul. Anunțînd agresiunea contra Poloniei, poporul italian va fremăta de indignare și va dori chiar să ia armele contra germanilor [...] În tot cazul, dat fiind comportamentul Germaniei, consider că noi avem mîinile libere și propun Ducelui să acționeze în consecință, adică să declare că noi nu avem intenția să participăm la un conflict pe care nici nu l-am dorit și nici nu l-am provocat". [85]

Mussolini a avut reacții contradictorii : la început, indignat din cauză că Hitler îl punea din nou în fața faptului împlinit, i-a dat dreptate lui Ciano, fiind de acord cu propunerea acestuia ; după aceea s-a răzgîndit, declarînd că „onoarea îl obligă să meargă alături de Germania". Motivîndu-și această hotărîre, el a mărturisit lui Ciano că „vrea partea sa de pradă în Croația și Dalmația". Or, această „pradă" el nu o putea căpăta decît susținîndu-l și ajutîndu-l pe Hitler. *Jurnalul* lui Galeazzo Ciano ne oferă imaginea unui Mussolini extrem de ezitant, care-și schimba atitudinea de la o zi la alta și uneori chiar în cursul aceleiași zile. Aceasta, deoarece el se temea atît de o confruntare cu Anglia și Franța, în cazul că s-ar fi alăturat Reichului, cît și de reacția Germaniei, dacă ar fi procedat la denunțarea „Pactului de Oțel". La toate acestea se adăugau acțiunile lui Ciano, Attolico și ale altora, care, convinși fiind că un război împotriva Poloniei ar fi atras

intervenţia Angliei şi Franţei, aduceau numeroase argumente pentru a-l determina pe Duce să menţină Italia în afara conflictului.

La 14 august, Ciano i-a vorbit socrului său de „prestigiul său zdruncinat", „de rolul său deloc strălucitor de satelit" şi nu s-a sfiit să-i furnizeze documente ce atestau „reaua credinţă" a Germaniei naziste în chestiunea poloneză. „Alianţa noastră a fost încheiată pe o bază pe care germanii o dezavuează acum — a declarat Ciano. Ei sînt trădători şi nu trebuie să avem scrupule să-i părăsim". Întrucît Mussolini continua însă să aibă scrupule în a-i părăsi pe germani, Ciano a cerut lui Starace, şeful Statului major al miliţiilor fasciste, precum şi şefului poliţiei italiene ca în rapoartele pe care le înaintau Ducelui să nu mai ascundă starea de spirit antigermană a poporului italian. „Trebuie ca Mussolini să ştie că poporul italian nu vrea să se bată alături de Germania pentru a o ajuta să obţină o putere care îl va ameninţa într-o zi".

La *15 august,* după ce a studiat documentele pe care i le prezentase Ciano în ziua precedentă, Mussolini a declarat acestuia : „Nu putem merge orbi cu Germania. Vreau însă să pregătesc bine «desprinderea», într-o asemenea manieră, încît să n-o rupem brutal cu Berlinul. După părerea mea, nu este exclus ca democraţiile să cedeze din nou, deşi mi se pare dificil. În acest caz, nu este de loc înţelept să-i indispunem pe germani, pentru că noi trebuie să primim partea noastră de pradă. Trebuie deci să găsim o soluţie care să ne permită să ne detaşăm onorabil de germani, dacă democraţiile atacă, şi să profităm de ocazie pentru a reglementa, odată pentru totdeauna, conturile cu Belgradul, dacă ele cedează".

Două zile mai tîrziu, la *17 august,* Mussolini — „mustrat de scrupulele sale loialiste" — voia să dea dispoziţie lui Attolico să confirme lui Ribbentrop că „Italia va

merge cu Germania, orice s-ar întîmpla". A fost nevoie ca Ciano (pretinde el) să se bată „ca un leu" pentru a-l determina pe socrul său să păstreze tăcerea atîta vreme cît germanii nu-i cereau încă să-și definească intențiile.

La *18 august*, Ducele — „pradă obișnuitei sale variații de sentimente" — a afirmat că „democrațiile" nu vor interveni și Germania va realiza „o bună afacere de la care n-ar vrea să fie exclus. Și apoi el se teme de mînia lui Hitler. El crede că o denunțare a «Pactului» — sau ceva apropiat — ar putea să-l incite pe Hitler să abandoneze chestiunea poloneză pentru a reglementa contul cu Italia."

În ziua de *20 august*, cu ocazia unei întrevederi cu Ciano și Attolico, Mussolini a declarat că „este prea tîrziu pentru a-i părăsi pe germani. Dacă am face-o, presa din lumea întreagă ar zice că italienii sînt niște lași, că ei nu erau pregătiți, că au dat înapoi în fața spectrului războiului" [86]

Hotărîtoare pentru definirea atitudinii Italiei a fost ziua de *21 august*. Dimineața, cînd Ciano s-a prezentat socrului său, acesta a reconfirmat hotărîrea din ajun de „a merge cu germanii". Jucînd totul pe o carte, Ciano ar fi atras atenția asupra pericolelor unei asemenea decizii. „Duce — i-am zis —, nu puteți și nu trebuie să faceți asta. Loialitatea cu care v-am servit în politica dumneavoastră de Axă mă autorizează să vă vorbesc clar. Am fost la Salzburg pentru a conveni o politică comună, și m-am găsit acolo în fața unui *diktat*. Nu noi, ci germanii au violat Pactul prin care noi trebuie să fim asociați și nu sclavi. Rupeți Pactul, aruncați-l în fața lui Hitler, și Europa va recunoaște în dumneavoastră pe șeful cruciadei antigermane. Doriți să mă duc eu însumi la Salzburg? Ei bine! Voi merge și voi ști să vorbesc germanilor cum

se cuvine". Legănîndu-se încă în iluzia că alianța germano-italiană se baza pe deplina egalitate a părților, Mussolini s-a declarat de acord cu propunerea lui Ciano de a-l invita pe Ribbentrop la Brenner pentru o nouă rundă de convorbiri. „Transmite nemților — l-a îndemnat Ducele pe ginerele său — prieteni și aliați, da : robi, nu". Numai că atunci cînd Ciano a încercat să ia legătura cu omologul său german, acesta a fost „de negăsit". Iar cînd a catadixit să răspundă repetatelor apeluri ale Romei, el a declarat că aștepta „un mesaj important de la Moscova" și că va discuta propunerea lui Ciano după primirea mesajului.

Seara, la ora 22,30, Ribbentrop a telefonat lui Ciano : avînd în vedere că chiar a doua zi trebuia să plece la Moscova pentru a semna un acord politic cu guvernul sovietic, ministrul afacerilor străine al Reichului se afla în imposibilitate de a veni la Brenner și solicita ca întîlnirea să aibă loc la Innsbruck, de unde putea apoi să-și ia zborul spre capitala Uniunii Sovietice.

În această situație, după consultarea lui Mussolini, s-a hotărît ca întîlnirea dintre cei doi miniștri de externe să fie amînată după întoarcerea lui von Ribbentrop de la Moscova. [87]

•

Eșuarea tratativelor anglo-franco-sovietice. Încheierea tratatului de neagresiune germano-sovietic

În ziua de 12 august au început la Moscova tratative între misiunile militare ale Marii Britanii, Franței și Uniunii Sovietice. Misiunea militară britanică era compusă din amiralul Sir Reginald Drax (conducătorul delegației), mareșalul Aerului Sir Charles Burnet și generalul-maior

Heywood, iar cea franceză din generalul Joseph Doumenc (conducătorul delegației), generalul de aviație Valin și căpitanul de corvetă Willaume. Misiunea militară sovietică *avea în frunte pe Kliment Voroșilov, comisarul poporului* pentru Apărare, iar ca membri pe generalul B. M. Șaposnikov, șeful Marelui Stat-Major, viceamiralul N.G. Kuznețov, comisarul poporului pentru Flota maritimă militară, A. D. Loktionov, șeful Forțelor aeriene militare, și I.V. Smorodinov, locțiitorul șefului Marelui Stat-Major. [88] După cum se constată, în vreme ce sovieticii erau reprezentați de personalități politice și militare de prim rang, cele două misiuni occidentale erau alcătuite din personalități militare de rangul doi, care nu erau membri ai guvernelor respective și nici nu dețineau funcții de răspundere în conducerea armatelor celor două țări. Această situație, la care s-a adăugat faptul că ofițerii britanici și francezi nu s-au prea grăbit să ajungă la Moscova, preferînd să călătorească cu vaporul, în loc să ia avionul, a determinat de la început o oarecare suspiciune din partea conducătorilor sovietici, care s-a accentuat pe parcursul desfășurării tratativelor. Într-adevăr, trecîndu-se la afirmarea împuternicirilor fiecărei delegații, s-a constatat că :

Misiunea militară sovietică era autorizată „să ducă tratative cu misiunile militare ale Angliei și Franței și să semneze o convenție militară referitoare la problemele organizării apărării militare a Angliei, Franței și U.R.S.S. împotriva unei agresiuni ce ar fi comisă în Europa".

Misiunea militară franceză avea mandat „să ajungă la un acord cu comandamentul suprem al Forțelor Armate Sovietice asupra tuturor problemelor referitoare la cooperarea forțelor armate ale celor două țări".

Misiunea militară britanică nu avea nici un fel de împuterniciri.

La fel ca în cazul convorbirilor cu caracter politic, discuțiile între misiunile militare au demonstrat că între punctul de vedere susținut de englezi (secondați de francezi) și cel al sovieticilor există un profund dezacord. Este semnificativ în acest sens că în timp ce Voroșilov cerea să fie examinat un plan concret de operațiuni militare combinate contra unui adversar comun, la care să ia parte forțele militare ale Angliei, Franței și Uniunii Sovietice* și chiar ale Poloniei și României, reprezentanții Marii Britanii și ai Franței se mărgineau să propună discutarea doar a principiilor și obiectivelor generale ale cooperării.

În cea de a treia zi a convorbirilor (14 august) Voroșilov a împins dezbaterile pe terenul aspru al realităților, adresînd amiralului Drax și generalului Doumenc cîteva întrebări de al căror răspuns depindea însăși soarta tratativelor : Statele majore generale francez și englez con-

---

* În caz de agresiune din partea Germaniei, partea sovietică se angaja să contribuie la efortul comun în cadrul următoarelor trei variante : a) dacă ar fi fost atacate Franța și Anglia, U.R.S.S. urma să pună la dispoziție, imediat, 70% din forțele angajate în luptă de cele două state, în vreme ce Polonia trebuia să participe cu totalitatea forțelor ei militare și să permită trecerea trupelor sovietice pe teritoriul său ; b) în varianta atacării Poloniei și României, U.R.S.S. ar fi contribuit cu efective egale cu cele ale Franței și Angliei. Angajarea în luptă a forțelor sovietice ar fi avut loc numai dacă interveneau imediat și anglo-francezii și dacă Parisul și Londra obțineau acordul Varșoviei și Bucureștilor pentru libera trecere a trupelor sovietice pe teritoriul celor două țări ; c) în cazul săvîrșirii agresiunii împotriva U.R.S.S., folosindu-se în acest scop teritoriile Finlandei, Letoniei ori Estoniei, comandamentul sovietic urma să introducă în luptă 120 de divizii de infanterie, 16 divizii de cavalerie, circa 10.000 de tancuri, 5.000 tunuri și aproximativ tot atîtea avioane. Franța și Anglia trebuia *să angajeze imediat contra Germaniei 70% din potențialul mai sus amintit* al sovieticilor. Trupele sovietice trebuiau să primească și în această variantă liberă trecere prin Polonia și România.[89]

sidera că Armata Roșie se poate mișca de-a lungul Poloniei de Nord și în special în ieșitura Vilno și de-a lungul Galiției cu scopul de a lua contact cu inamicul ? Se va îngădui trupelor sovietice să treacă peste teritoriul român ? Fostul ambasador al Uniunii Sovietice la Londra, I. M. Maiski, afirmă că „reprezentantul sovietic a subliniat că «dacă această problemă nu-și va găsi o rezolvare pozitivă, mă îndoiesc în general de oportunitatea tratativelor noastre»".

Întrebările formulate de Vorošilov abordau o chestiune fundamentală și anume aceea a creării posibilității ca trupele sovietice să intre în contact cu cele germane în cazul unui atac al naziștilor în vest împotriva Franței sau în est contra statelor ce urmau să fie garantate de cele trei mari puteri. În condițiile cînd Uniunea Sovietică nu avea frontieră comună cu Germania, forțele sale armate terestre nu puteau să angajeze operațiuni militare contra Wehrmachtului decît traversînd teritoriul Poloniei ori al statelor baltice sau pe al României (în cazul în care diviziile germane ar fi declanșat un atac spre sud-estul Europei).

Problemele ridicate de șeful misiunii militare sovietice i-au descumpănit pe reprezentanții Marii Britanii și Franței, care n-au putut da un alt răspuns decît că guvernele lor vor întreba guvernul polon și guvernul român dacă consimțeau ca trupele sovietice să traverseze teritoriul lor.

La sfîrșitul ședinței din ziua de 14 august partea sovietică a dat citire unei declarații scrise în care se arăta :

„Misiunea militară sovietică își exprimă regretul că misiunile militare ale Angliei și Franței nu au dat un răspuns precis la problema tranzitului forțelor armate sovietice pe teritoriul Poloniei și României.

Misiunea militară sovietică consideră că, fără rezolvarea pozitivă a acestei probleme, tot ce s-a inițiat în legătură cu încheierea

convenției militare între Anglia, Franța și U.R.S.S. este dinainte sortit eșecului" [90].

În aceeași zi de 14 august Berlinul a cerut ambasadorului Schulenburg să comunice lui Molotov că „Germania nu are nici o intenție agresivă față de U.R.S.S. Guvernul german este de părere că între Marea Baltică și Marea Neagră nu există nici o problemă care nu ar putea fi rezolvată pentru o deplină mulțumire a ambelor state". În finalul telegramei se preciza că „pentru a reglementa cît mai rapid relațiile germano-sovietice [von Ribbentrop] ar fi dispus să vină el însuși la Moscova, dar cu condiția să fie primit de Stalin".

La 15 august von Schulenburg a îndeplinit mandatul primit de la von Ribbentrop. Cu acel prilej, Molotov „a salutat intențiile germane de îmbunătățire a relațiilor cu Uniunea Sovietică", dar nu s-a arătat grăbit să-l primească pe von Ribbentrop la Moscova. El a declarat că vizita acestuia „necesită o pregătire corespunzătoare" și s-a interesat dacă guvernul german era dispus să încheie cu U.R.S.S. un pact de neagresiune, să acorde, împreună cu U.R.S.S., garanții statelor baltice și să exercite influență asupra Japoniei în vederea îmbunătățirii relațiilor sovieto-japoneze [91].

A doua zi, 16 august, Ribbentrop i-a trimis lui Schulenburg o telegramă în care-i indica să comunice lui Molotov că „Germania este dispusă să încheie un pact de neagresiune cu Uniunea Sovietică, și anume, dacă guvernul sovietic dorește acest lucru, «nedenunțabil», pe durată de 25 de ani. Mai departe, Germania este pregătită să garanteze împreună cu Uniunea Sovietică statele baltice. În sfîrșit, corespunde pe deplin punctului de vedere german și Germania era dispusă să intervină cu influența sa pentru ameliorarea și consolidarea relațiilor ruso-japo-

neze [...]. Pe baza acestor considerații — continua von Ribbentrop — mă declar dispus ca, oricînd, începînd de vineri, 18 august, să vin la Moscova cu avionul, cu împuternicirea Führerului de a trata asupra întregului complex de probleme germano-ruse și, în *condițiile date*, să semnez tratatele corespunzătoare".

Luînd cunoștință de propunerea mai sus amintită a guvernului german, Molotov a declarat lui Schulemburg că „guvernul sovietic apreciază foarte mult această propunere, deoarece trimiterea unei personalități proeminente a vieții politice și de stat subliniază seriozitatea intențiilor guvernului german. Aceasta constituie un contrast remarcabil față de Anglia, care, în persoana lui Strang, a trimis la Moscova un funcționar de rangul al doilea. O călătorie a ministrului afacerilor străine al Reichului necesită însă o pregătire temeinică" [92]. Această ultimă frază era o formulă diplomatică prin care guvernul sovietic propunea amînarea datei vizitei lui von Ribbentrop la Moscova.

La 17 august urma să aibă loc o nouă reuniune a misiunilor militare ale Marii Britanii, Franței și Uniunii Sovietice. Întrucît Londra și Parisul încă nu răspunseseră întrebărilor formulate de Vorošilov în ziua de 14 august, tratativele anglo-franco-sovietice au fost întrerupte pentru cîteva zile, pentru a da posibilitatea guvernelor Marii Britanii și Franței să obțină clarificările necesare solicitate de partenerii sovietici la convorbiri.

Zilele următoare au fost marcate de intense contacte diplomatice între Londra, Paris și Varșovia pentru a convinge guvernul polon să accepte cererea guvernului sovietic și să permită trecerea Armatei Roșii pe teritoriul Poloniei. Totul s-a dovedit însă zadarnic. „În pofida unei activități diplomatice intense desfășurată la Varșovia de ambasadorii britanic și francez — românii nu au fost abor-

dați deloc, — nu s-a asigurat acordul polon pentru trecerea Armatei Roșii pe teritoriul Poloniei — subliniază istoricul britanic Ronald Wheatley. În răspunsul său, de care s-a ținut seama, dat în ziua de 19 august lui Sir Howard Kennard, domnul Beck a refuzat această permisiune, deși i-a spus, puțin mai înainte, că dacă izbucnește războiul «evenimentele ar putea duce la o modificare a atitudinii Poloniei»" [93].

Refuzînd să înțeleagă că securitatea Poloniei și a întregii Europe contra agresiunii hitleriste putea fi asigurată numai prin încheierea unui tratat de alianță defensivă anglo-franco-sovietic la care să participe și Polonia și eventual alte state europene, guvernul polon se menținea cu încăpățînare pe poziția de a respinge orice cooperare cu U.R.S.S. El sconta pe caracterul ireductibil al contradicțiilor dintre Germania și Uniunea Sovietică și aprecia că Hitler nu se va aventura într-un război împotriva Poloniei, care ar fi atras intervenția Marii Britanii și Franței și un război generalizat. Chiar și în ziua de 21 august, cînd presa anunța sosirea lui Ribbentrop la Moscova, guvernul polon persista în refuzul său de a permite trupelor sovietice să pătrundă pe teritoriul Poloniei. „Pînă în ultimul moment nu am crezut în război", a declarat colonelul Beck, fostul ministru polon al afacerilor străine, la 12 februarie 1940, într-un interviu acordat ziaristului american Matzhold [94].

Spre deosebire de guvernele Marii Britanii și Franței, guvernul german era hotărît să semneze cît mai urgent un tratat de neagresiune cu guvernul sovietic. La 18 august, ministrul afacerilor străine al Reichului a cerut ambasadorului Schulenburg să solicite lui Molotov o nouă întrevedere și să insiste pentru urgentarea călătoriei lui la Moscova. „Vă rog să adăugați la accasta că eu voi veni cu

procura generală a Führerului care îmi dă depline puteri să reglementez și în ceea ce privește amănuntele întregul complex de probleme — indica Ribbentrop. Îndeosebi în ce privește pactul de neagresiune el ne apare atît de simplu încît nu ar necesita o pregătire prea îndelungată. *Noi* ne gîndim aci la următoarele puncte, pe care vă rog să le citiți domnului Molotov, dar să nu i le remiteți :

Art. 1. Reichul german și U.R.S.S., în nici un caz nu vor păși spre un război sau orice fel de folosire a forței unul împotriva celuilalt.

Art. 2. Acest tratat intră în vigoare imediat după semnare și începînd din acel moment are valabilitate, fără a putea fi denunțat, pe o perioadă de 25 de ani".

Schulenburg a prezentat lui Molotov nota mai sus amintită în ziua de 19 august. După întrevedere, el telegrafia Wilhemstrasse-ului : „Guvernul sovietic este de acord ca domnul ministru al afacerilor străine al Reichului să vină la Moscova după o săptămînă de la comunicarea semnării acordului economic. Molotov a declarat că dacă mîine va fi comunicată încheierea acordului economic, domnul ministru al afacerilor străine al Reichului poate sosi la Moscova în 26 sau 27 august" [95].

La 20 august, Adolf Hitler s-a intercalat în schimbul de note diplomatice între Berlin și Moscova, adresînd lui Stalin cererea de a-l primi pe Ribbentrop la Moscova marți 22 august sau cel mai tîrziu miercuri 23 august" [96].

La 21 august, amiralul Drax și generalul Doumenc au trimis lui Voroșilov o scrisoare în care solicitau o nouă amînare a tratativelor cu cîteva zile, deoarece Londra și Parisul tot nu dăduseră vreun răspuns. Șefului delegației sovietice nu a fost de acord însă cu această propunere, convocînd ședința pentru dimineața zilei de 21 august, cum

se convenise anterior. Cu acel prilej. Voroșilov a cerut precizări amiralului Drax și generalului Doumenc în legătură cu modul cum vedeau guvernele lor problema asistenței militare între cele trei mari puteri. A răspuns numai generalului Doumenc, declarînd că avea dispoziții să semneze „cel mai bun acord militar posibil", pe care să-l supună aprobării guvernului francez. Englezii continuau să tacă. În această situație, șeful Misiunii militare sovietice a comunicat că față de întîrzierea răspunsurilor guvernelor Marii Britanii și Franței la întrebarea cardinală formulată de partea sovietică era necesară suspendarea tratativelor pe o perioadă mai îndelungată.

Dîndu-și seama că tratativele erau pe cale de a eșua, amiralul Drax a încercat să arunce responsabilitatea insuccesului pe seama părții sovietice. [97]

*

În aceeași zi, la ora 15, von Schulenburg a fost primit de Molotov, căruia i-a înmînat mesajul lui Hitler din ziua precedentă. „Molotov a citit documentul și a fost vădit impresionat — raporta von Schulenburg. A declarat că va transmite mesajul și mă va anunța deindată ce se va lua o hotărîre". Două ore mai tîrziu. comisarul poporului pentru afacerile străine al U.R.S.S. a prezentat ambasadorului Reichului răspunsul lui Stalin la propunerea lui Hitler : ministrul afacerilor străine al Reichului era așteptat la Moscova în ziua de 23 august [98].

În seara zilei de 21 august a avut loc la Moscova o nouă reuniune a misiunilor militare ale Marii Britanii. Franței și Uniunii Sovietice. Cu acel prilej, răspunzînd acuzațiilor formulate de anglo-francezi în cursul dimineții. Kliment Voroșilov a declarat :

„*Misiunea militară* sovietică nu-și poate închipui cum au putut guvernele și marile state-majore ale Angliei și

Franței să trimită misiuni în U.R.S.S. ca să ducă tratative pentru încheierea unei convenții militare, fără a le da indicații precise și pozitive asupra unei probleme atît de elementare. [...] Dacă, totuși, francezii și englezii transformă *această chestiune axiomatică* într-o problemă mare, care necesită studii îndelungate, înseamnă că există toate temeiurile ca să ne îndoim de dorința lor de a ajunge la o colaborare militară reală și serioasă cu U.R.S.S.

Avînd în vedere cele de mai sus, răspunderea pentru tergiversarea tratativelor militare, ca și pentru suspendarea acestor tratative cade în mod firesc asupra părților franceză și engleză" [99].

Perspectiva ca tratativele anglo-franco-sovietice să intre într-un impas definitiv a alarmat Parisul. În consecință, Daladier l-a însărcinat pe șeful misiunii militare franceze să comunice misiunii militare sovietice că Franța își dădea acordul pentru trecerea trupelor sovietice peste teritoriul Poloniei. La 22 august, generalul Doumenc l-a informat pe mareșalul Kliment Voroșilov despre poziția guvernului francez. Guvernul polon își menținea însă „opoziția de principiu" împotriva unei asemenea aprobări, iar Londra se mulțumea să ia notă de atitudinea Varșoviei și să refuze să participe la acțiunea franceză mai sus amintită de a răspunde în numele Poloniei. În asemenea condiții era clar că declarația franceză era lipsită de valoare practică [100].

În dimineața zilei de 23 august, Ribbentrop și însoțitorii săi au aterizat la Moscova. După tratative cu conducătorii sovietici, spre sfîrșitul zilei, Ribbentrop și Molotov au semnat la Kremlin *Tratatul de neagresiune dintre Germania și Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste* [101].

În ziua de 24 august Ribbentrop s-a întors la Berlin.

Două zile mai tîrziu, au părăsit Moscova şi misiunile militare ale Marii Britanii şi Franţei, acest fapt marcînd eşecul tratativelor tripartite anglo-franco-sovietice.

La 27 august, Comisarul poporului pentru Apărare al U.R.S.S. a dat un interviu presei în care a caracterizat în felul următor cauzele eşecului tratativelor militare anglo-franco-sovietice : „Misiunea militară sovietică a considerat că U.R.S.S., neavînd frontieră comună cu agresorul, va putea acorda ajutor Franţei, Angliei, Poloniei numai cu condiţia ca trupele sale să treacă pe teritoriul polonez, întrucît nu există alte căi pentru ca trupele sovietice să intre în contact cu trupele agresorului [...] În ciuda justeţei evidente a acestei poziţii, misiunile franceză şi engleză n-au fost de acord cu punctul de vedere al misiunii sovietice, iar guvernul polonez a declarat făţiş că n-are nevoie de ajutorul militar al U.R.S.S. şi nu-l va accepta [...] Acesta este temeiul divergenţelor. Din această cauză s-au şi întrerupt tratativele".

Cu acelaşi prilej, răspunzînd unui ziarist, Voroşilov a respins ca nefondată ştirea transmisă de agenţia Reuter după care guvernul sovietic ar fi întrerupt tratativele cu Marea Britanie şi Franţa din cauză că încheiase acordul cu Germania. „Tratativele militare purtate cu Anglia şi Franţa s-au întrerupt nu din cauză că U.R.S.S. a încheiat pactul de neagresiune cu Germania, ci invers, U.R.S.S. a încheiat pactul de neagresiune cu Germania datorită, printre altele, împrejurării că tratativele militare duse cu Anglia şi Franţa ajunseseră în impas din cauza unor divergenţe de nebiruit" — a precizat şeful delegaţiei sovietice [102].

Referindu-se la motivele care au determinat guvernul *sovietic să încheie tratatul* de neagresiune cu Germania hitleristă, istoriografia sovietică relevă că deşi la Moscova nu se conta pe faptul că Berlinul va rămîne fidel angaja-

mentelor asumate, era totuşi „evident că Germania nu va ataca U.R.S.S. într-un viitor apropiat". Amînînd declanşarea atacului hitlerist contra U.R.S.S. într-un moment atît de critic, cînd statul sovietic era izolat şi confruntat cu provocările japoneze în Extremul Orient, „guvernul sovietic şi-a îndeplinit datoria faţă de poporul sovietic [...]. El a recurs la singurul mijloc care-i mai rămînea pentru a asigura securitatea U.R.S.S., principalul bastion al socialismului în lume, unica ţară socialistă a acelei epoci". [103]

Opinia publică românească a urmărit cu mare interes desfăşurarea tratativelor de la Moscova anglo-franco-sovietice, fiind convinsă că încheierea unui tratat de asistenţă mutuală între cele trei mari puteri ar fi schimbat fundamental raportul de forţe pe plan internaţional în defavoarea statelor fasciste, barînd, astfel, calea unor noi agresiuni. Politica externă promovată de guvernul român urmărea menţinerea Înţelegerii Balcanice ca factor de stabilitate în această parte a Europei şi atragerea Bulgariei în acest organism regional de securitate colectivă, promovarea unor relaţii corecte cu Uniunea Sovietică şi normalizarea relaţiilor cu Ungaria, tulburate în urma evenimentelor din martie 1939.

În luna mai 1939, cu prilejul unei vizite întreprinse în mai multe ţări est şi sud-est europene, Vladimir Potemkin, adjunct al comisarului poporului pentru afacerile externe al U.R.S.S., a avut cîteva întrevederi cu ministrul României la Ankara, Vasile Stoica, iar la întoarcerea spre patrie s-a oprit la Bucureşti, unde a purtat convorbiri cu Grigore Gafencu, ministrul român al afacerilor străine. La întrevederea cu Stoica, din ziua de 3 mai, Potemkin a relevat necesitatea înfăptuirii unui front comun al ţărilor din estul Europei cu Uniunea Sovietică, în faţa agresivităţii germane. «Pentru crearea acestui front — a subliniat

reprezentantul sovietic —, este necesar ca înainte de toate Marea Britanie, Franța și U.R.S.S. să stabilească o unire strînsă, cu o politică fermă și cu o atitudine hotărîtă de a nu mai permite agresiuni italiene sau germane în nici o direcțiune și asupra nici unei națiuni. Această atitudine energică va determina și statele mai mici, cu situațiuni dificile, să-și înfrîngă neîncrederea și să se alăture, la momentul decisiv, acestora trei». La rîndul său, referindu-se la „opinia românilor în fața situației actuale", Stoica a precizat : «Noi nu voim să fim atrași în vîltoarea unui război, vom face toate sforțările pentru păstrarea păcii la frontierele noastre și în sud-estul european, dar în fața unei agresiuni asupra noastră ne vom apăra cu toată energia, bazîndu-ne pe aliațele noastre și, în mod firesc, vom încheia atunci toatea acordurile noi necesare pentru sporirea rezistenței noastre». [104]

O săptămînă mai tîrziu a avut loc întîlnirea dintre Potemkin și Gafencu. Avînd în vedere că multe guverne se arătaseră neliniștite de înlocuirea lui M. M. Litvinov din fruntea Comisariatului poporului pentru afacerile străine al U.R.S.S. și încercau să afle dacă aceasta nu semnifica începutul unei noi orientări în politica externă a statului sovietic, Potemkin a dat asigurări că schimbarea «e o măsură personală și nu înseamnă o politică nouă. Moscova va urma înainte o politică îndreptată împotriva unei eventuale agresiuni a statelor totalitare"». În același context, Potemkin a relevat că răspîndirea unor zvonuri potrivit cărora „Rusia ar fi gata să se apropie de Germania și de Italia" nu constituia altceva decît „o tactică pe care îndeosebi Berlinul o întrebuințează pentru a slăbi sau a zădărnici orice apropiere a puterilor occidentale de Moscova".

Deși Potemkin nu a cerut nici o precizare cu privire la relațiile româno-sovietice, Gafencu a ținut să facă totuși

următoarea declarație : «România este mulțumită de raporturile de bună vecinătate pe care le are cu Rusia și dorește să păstreze mai departe aceste raporturi pe care se poate sprijini cu toată încrederea politica de pace pe care o urmărește în bazinul dunărean. Ferindu-se de a provoca neînțelegeri și pricini de conflict în acest bazin, România socotește că apără și interesele Rusiei, deoarece teritoriul unei Românii independente care își apără față de toată lumea neatîrnarea și integritatea teritorială acoperă față de o invazie străină întreaga Rusie de Sud"». [105]

Într-o lucrare memorialistică tipărită în 1946 la Paris, Grigore Gafencu consemnează că, cu același prilej, el a precizat : „noi vom intra, prin intermediul Turciei, în sistemul de securitate care va lega Moscova de puterile occidentale" [106].

După întoarcerea la Moscova, într-o audiență acordată la 17 mai ministrului României în Uniunea Sovietică, Nicolae Dianu, Vladimir Potemkin a remarcat că în toate statele pe unde trecuse, deci și la București, constatase dorința de a lucra pentru pace, de a organiza apărarea contra unei agresiuni posibile și că se recunoaște peste tot că pentru aceasta colaborarea cu U.R.S.S. este necesară". În aceeași ordine de idei, un comentariu al agenției TASS din 30 mai 1939 preciza : „s-a clarificat din nou că nici una dintre țările balcanice nu vrea să se supună stăruințelor statelor totalitare. Atît Iugoslavia, cît și România doresc să-și păstreze reală și nu imaginară autoritatea și neutralitatea și nu doresc nici chiar de formă să intre în blocul statelor antidemocratice". [107]

În situația complexă din vara anului 1939, cînd statele din Europa de est și de sud-est erau periclitate chiar în existența lor, unii oameni politici români au adus din nou în actualitate ideea semnării unui pact de neagresiune

cu Uniunea Sovietică. În ultima decadă a lunii iulie, un consiliu restrîns la care au luat parte Armand Călinescu, Grigore Gafencu şi regele Carol II a decis ca în cadrul convorbirilor pe care suveranul României urma să le aibă cu conducătorii Turciei, să avanseze propunerea încheierii unui pact de neagresiune româno-sovietic. La începutul lunii august, preşedintele Consiliului de Miniştri al României s-a pronunţat din nou pentru „limpezirea raporturilor cu vecinul de la răsărit", limpezire ce „nu s-ar putea face în forma dorită de noi decît prin mijlocirea Turciei". Potrivit *Însemnărilor* lui Călinescu, la întrevederea avută cu preşedintele Turciei, Ismet Inönü, în ziua de 11 august 1939, Carol II a declarat : „România este gata a încheia cu Uniunea Sovietică un pact bilateral de neagresiune [...]. O înţelegere realizată pe aceste baze ar constitui prima etapă a unor raporturi îmbunătăţite şi ar putea fi urmată, treptat, de alte înţelegeri, utile ambelor state". [108]

Eşuarea convorbirilor tripartite anglo-franco-sovietice şi încheierea Tratatului de neagresiune germano-sovietic au complicat considerabil situaţia României şi au provocat o vie neliniştе în rîndul cercurilor politice conducătoare de la Bucureşti, dar fără a determina o schimbare în orientarea politicii externe a guvernului român în sensul unei apropieri de Germania. Referindu-se la aceste evenimente, Armand Călinescu consemnează :

„*23 VIII.* Audienţă la rege. Rezum informaţiile. Franţa, Anglia, Polonia şi Turcia vor merge înainte [...] Spun că germanii sînt un pericol. Alianţa cu ei înseamnă protectorat. Exemplul Cehoslovaciei. Ungaria şi Italia nu sînt nici ele tocmai încîntate. Pericolul nu poate fi înlăturat decît prin înfrîngerea Germaniei pe care o pot obţine Franţa şi Anglia [...] Continui că din punct de vedere al oportunităţii noi nu trebuie să ne atragem *inutil* agresiunea Germaniei. Aşa am încheiat convenţia economică pe

care o respectăm, trebuie să o continuăm [...] Adaug că o afișare a unei politici germanofile ar încuraja minoritatea germană și Garda de fier, ar întări opoziția Maniu-Brătianu" [109].

Îngrijorarea cercurilor politice conducătoare și în general a opiniei publice românești a sporit și mai mult odată cu publicarea de către presa occidentală (*Daily Express*, din 25 august), a unor știri ce făceau referire la existența unui protocol adițional secret al Tratatului de neagresiune germano-sovietic, prin care s-ar fi căzut de acord asupra unei noi organizări teritoriale și politice în Europa răsăriteană în spațiul dintre Marea Baltică și Marea Neagră [110].

Multă neliniște provocau și raporturile cu Ungaria horthystă. În pofida eforturilor guvernului român, normalizarea relațiilor cu Ungaria era departe de a înregistra progresele dorite. Guvernul horthyst nu era deloc convins că în eventualitatea unui război cu anglo-francezii germanii vor ieși învingători. Tocmai de aceea, Budapesta intenționa să păstreze „neutralitatea", dar o neutralitate de un gen deosebit, deoarece în cazul cînd România ar fi intrat în război de partea anglo-francezilor și a polonezilor, guvernul horthyst avea de gînd să dea ordin trupelor sale să pătrundă pe teritoriul român și să ocupe Transilvania. „Revendicarea Transilvaniei rămîne pe primul plan al preocupărilor politicii Ungariei" [111] — a declarat Teleki Pál, președintele Consiliului de Miniștri al Ungariei, la 27 aprilie 1939. În aceeași zi, ministrul horthyst al afacerilor străine, Csáky István, a adresat lui Ciano o scrisoare în care preciza: „Odată cu mobilizarea germană vom decreta și noi mobilizarea generală [...] Armata mobilizată va ocupa poziții de luptă mai ales în regiunea subcarpatică și în apropierea frontierelor române [...] Vom cere guvernului român să demobilizeze într-un termen scurt. Iar

dacă nu va face acest lucru vom trage toate consecințele". [112]

La 8 mai, generalul Werth Henrik, șeful Statului Major Ungar, a prezentat guvernului său planul măsurilor ce urmau să fie adoptate în vederea unor operațiuni militare contra României, plan ce a fost aprobat la 22 mai. [113] În ultima decadă a lunii august 1939, horthyiștii au respins propunerea guvernului român privind încheierea unui pact de neagresiune între România și Ungaria [114] și au procedat la o nouă mobilizare a armatei, masînd-o la frontiera cu România.

La toate acestea se adaugă faptul că pe planul vieții politice interne din România cercurile politice cele mai reacționare, fasciste și progermane, deși continuau să se afle în minoritate, se simțeau puternic încurajate de răsturnarea raportului de forțe pe plan internațional și încercau să influențeze reorientarea politicii României în sensul apropierii de Axă. Este semnificativ, în acest sens, că, la 26 august, Constantin Argetoianu a propus lui Armand Călinescu : „trebuie să ducem o politică «de canalii» și să dăm drumul gardiștilor, spre a atrage pe nemți".

Conștient de dificultățile prin care trecea România („Trebuie să vă spun, Duce, că [...] România nu se mai află în postura de a putea lua parte la vreun conflict împotriva Axei" [115] — afirma Hitler în mesajul către Mussolini din 25 august 1939), Berlinul și-a intensificat presiunile împotriva Bucureștilor, încercînd, pe de o parte, să-și asigure „neutralitatea binevoitoare" a României și angajamente ferme că nu va sista livrările de petrol către Germania, iar pe de altă parte să determine guvernul român să oprească tranzitul de arme către Polonia.

Avînd în vedere situația internațională deosebit de complexă, amenințările ce pluteau asupra României și

care o respectăm, trebuie să o continuăm [...] Adaug că o afișare a unei politici germanofile ar încuraja minoritatea

atitudinea extrem de nehotărîtă pe care o manifestaseră pînă atunci Anglia și Franța, cercurile conducătoare românești au hotărît să mențină țara în afara conflictului ce era pe cale să izbucnească. La 27 august 1939, Gafencu i-a declarat ambasadorului german Fabricius : „România este hotărîtă să rămînă neutră în orice conflict dintre Germania și Polonia" [116].

Conștient de pericolul grav ce plana asupra țării, guvernul român a autorizat Marele Stat Major să constituie Armata a III-a, cu misiunea de a împiedica „pătrunderea forțelor germane pe văile Siretului și Prutului" [117]. Această măsură demonstra hotărîrea României de a se apăra în cazul cînd ar fi fost atacată de Germania nazistă și sateliții ei.

Capitolul VII

ÎN PRAGUL MARII CONFLAGRAȚII

Ambasadorul von Dirksen avertizează... dar Adolf Hitler ordonă atacarea Poloniei

Luni 14 august, ambasadorul Reichului în Marea Britanie, Herbert von Dirksen, a sosit la Berlin. În ziua de 15 august, von Dirksen l-a vizitat pe ambasadorul Italiei, Attolico, cu care întreținea relații de prietenie de pe timpul ședерii lor comune la Moscova, și au făcut un schimb de impresii asupra evoluției crizei europene. Într-o notă întocmită pe marginea respectivei întrevederi, von Dirksen arăta : „Dl. Attolico, cu o înfățișare extrem de emoționată și iritată, mi-a spus fără nici un fel de introducere că trebuie să vorbească cu mine ca de la om la om, ca de la prieten la prieten, că sînt momente cînd trebuie procedat în felul acesta. În convorbirile cu Ciano, după spusele lui, au fost luate hotărîri ce ușor pot avea drept consecințe războiul și anume războiul cu Polonia. Luînd aceste hotărîri, s-a plecat de la premisa, greșită, că Anglia nu se va amesteca. În cîteva cuvinte, eu mi-am exprimat îndoiala cu privire la exactitatea acestor informații, întrucît de participarea *Angliei în cazul izbucnirii* unui asemenea conflict trebuie fără îndoială să se fi ținut

seama. Dl. Attolico a rămas, totuşi, la părerea sa şi mi-a spus că eu am obligaţia să schimb convingerea forurilor competente". [1]

Aflînd din alte surse că „ministrul afacerilor străine *a) Reichului este convins că, în cazul unui război ger*mano-polon, Anglia *nu* se va alătura Poloniei" şi că darea de seamă a lui Wohlthat cu privire la convorbirile sale de la Londra era interpretată ca „o nouă mărturie a slăbiciunii Angliei", von Dirksen a încercat să ajungă la von Ribbentrop pentru a-i exprima convingerea sa că era greşit să se creadă că Marea Britanie va asista indiferentă la atacarea Poloniei de către Reich. Întrucît ministrul afacerilor străine n-a găsit răgazul necesar pentru a sta de vorbă cu ambasadorul Reichului în Marea Britanie, acesta şi-a expus punctul de vedere într-un *Memorandum* [2]. După părerea lui von Dirksen, în stabilirea presupusei atitudini a Angliei în cazul unui război germano-polon trebuiau avuţi în vedere mai mulţi factori, unii de ordin intern, iar alţii de ordin extern. Referindu-se la cei de ordin extern, el arăta că îngrijorarea vie încercată deja în Anglia în anii 1933—1936, ca urmare a întăririi Germaniei, crescuse şi mai mult după Anschluss şi ocuparea regiunii sudete a Cehoslovaciei. Rezultatele Münchenului fuseseră înţelese ca o înfrîngere diplomatică. În urma anexării Boemiei şi a Moraviei în martie şi sub influenţa alarmei că era ameninţată însăşi situaţia mondială a Angliei, se copsese, la Londra, hotărîrea de a se împotrivi unei noi schimbări a raportului de forţe în favoarea Germaniei, prin reeditarea vechii politici de securitate colectivă, sub forma „frontului de neagresiune". Piatra unghiulară a acestui front devenise Polonia, pe care presa britanică o prezenta drept următoarea jertfă programată a agresiunii germane. Ambasadorul Dirksen preciza că garanţiile date Poloniei erau

considerate în Anglia „ca o chestiune de care depinde într-o mare măsură reputația ei în domeniul politicii externe".

Trecînd la enumerarea factorilor de ordin intern, von Dirksen releva că înfrîngerile pe care Anglia le suferise pe plan diplomatic în ultimii ani înrîuriseră într-un mod tot mai descurajant asupra orgoliului englez. Lăsarea în voia soartei a Negusului, a lui Schuschnigg, a lui Beneš fusese treptat înțeleasă ca o inferioritate morală, ce trebuia să ducă la aceea ca Anglia să apară în fața lumii drept o țară slabă, nedemnă de încredere și de credit politic. După lichidarea statului cehoslovac, paralel cu cotitura în politica externă a Londrei se produsese și o „cotitură morală", Anglia vrînd să dovedească lumii fidelitatea ei față de tratate și forța sa și să restabilească, în acest fel, bunul ei renume politic. Pe de altă parte, Londra încerca să învingă în sinea sa complexul de inferioritate în raport cu Germania. După părerea ambasadorului german la Londra, aceștia erau factorii ce explicau de ce Chamberlain și ceilalți oameni de stat britanici repetau necontenit că dacă se va produce anexarea Danzigului de către Germania, peste voința Poloniei, Marea Britanie nu va rămîne pasivă, ci va considera că a survenit *casus foederis*. „Danzigul este punctul înspre care publicul englez privește ca hipnotizat, ca țintuit de o idee fixă — avertiza von Dirksen. Acest factor psihologic este important de luat în considerație, întrucît permite să se tragă concluzii asupra poziției Angliei în cursul dezvoltării ulterioare a relațiilor germano-polone."

Ambasadorul german în Marea Britanie arăta că, la întrebarea dacă Londra se va amesteca în conflictul germano-polon nu se putea răspunde prin *DA* sau *NU*, *ci trebuiau cercetate mai multe posibilități pentru definirea*

atitudinii guvernului englez. În acest sens, el arăta că existau următoarele eventualităţi :

a) Danzigul să-şi proclame reîntoarcerea la Reich în urma unei hotărîri a Senatului sau a unui plebiscit fără *ca Polonia să răspundă la aceasta* cu acţiuni militare. „În asemenea caz, Anglia ar rămîne deoparte" — arăta von Dirksen.

b) Dacă, la hotărîrea Senatului de „realipire la Reich", Polonia ar răspunde cu acţiuni militare şi ar declara că a venit momentul pentru îndeplinirea obligaţiei de aliat, Anglia ar acorda Poloniei ajutor militar.

c) Dacă din partea Poloniei „s-ar înscena o provocaţie, de pildă, bombardarea unui sat german din ordinul vreunui comandant de baterie polonez care şi-a ieşit din minţi sau bombardarea vreunei localităţi germane de vreun aviator polonez" — în cazul acesta importanţa hotărîtoare în fixarea poziţiei Angliei ar avea-o în primul rînd claritatea şi caracterul indiscutabil real al acestui fapt pentru opinia publică mondială şi, în al doilea rînd, factorul timp, necesar opiniei publice engleze pentru a lămuri fondul chestiunii şi pentru a se convinge de „exclusiva vinovăţie a Poloniei". În caz contrar — aprecia von Dirksen —, ar putea să apară pericolul ca Anglia, „în virtutea prejudecăţilor ei împotriva Germaniei," să treacă de partea Poloniei şi în cazul operaţiunilor militare ce ar urma să dea curs apelului polon pentru ajutor.

d) În cazul cînd Germania, pentru motive oarecare de ordin militar — de exemplu, pentru „a preîntîmpina un atac iminent din partea Poloniei" —, ar fi „silită" să recurgă la acţiuni militare împotriva acesteia, urmează a se lua în consideraţie faptul că Anglia i-ar veni în ajutor Poloniei. „Este puţin probabil ca Anglia să rămînă neutră dacă în cursul unui asemenea război Germania ar nimici într-un timp scurt Polonia — avertiza ambasadorul von

Dirksen. Şi în acest caz, Anglia, luînd hotărîrea, s-ar conduce nu din interesul ei pentru fericirea sau nenorocirea Poloniei, ci numai din considerația de a păstra situația sa mondială".

În ziua de 18 august, von Dirksen — aflat de două zile la Gröditzberg, în Silezia — a expediat Memorandumul, prin poştă, secretarului de stat Weizsäcker, pentru a-l preda lui von Ribbentrop. Deşi ministrul nazist al afacerilor străine nu s-a lăsat convins de seriozitatea avertismentului lui von Dirksen că Anglia nu va asista indiferentă la atacarea şi lichidarea Poloniei, el a dat totuşi dispoziții să fie luate măsuri pentru a se provoca un incident care să dovedească opiniei publice mondiale „exclusiva vinovăție a Poloniei".

În ziua de *22 august,* ora 12, Hitler i-a convocat la Obersalzberg pe principalii comandanți militari (comandanții şefi ai forțelor armate, comandanții grupurilor de armate şi ai armatelor) anunțîndu-le hotărîrea sa de a declanşa războiul. Trecînd în revistă factorii pe care îşi întemeiase decizia irevocabilă de a începe acțiunea, Hitler a menționat, cu megalomania ce-l caracteriza, în primul rînd faptul că Axa dispunea de „personalități remarcabile" — propria sa persoană şi aceea a Ducelui — înzestrate cu „voință de fier" şi cu puteri nelimitate. «Niciodată în istorie — afirma el — nu va exista un om care să fi dispus de o autoritate atît de mare ca mine. Existența mea reprezintă un factor inestimabil [...] Al doilea factor este Ducele. Existența sa este de asemenea decisivă [...]În celălalt lagăr nu există vreo personalitate de prim plan, nici în Anglia, nici în Franța. Duşmanii noştri sînt nişte bieți viermi nenorociți. I-am văzut la München, sînt prea fricoşi pentru a *întreprinde acțiuni de luptă.* Nu vor trece de faza blocadei. Singurul lucru de care mă tem este venirea la mine a lui Chamberlain [...] cu propunerea de a-mi schimba

hotărîrile. Dar el va fi aruncat pe scară, chiar dacă eu însumi voi fi nevoit să-i dau un picior în burtă de față cu fotoreporterii». La aceste cuvinte ale Führerului asistența a izbucnit în aplauze furtunoase, iar Göring, de bucurie, a sărit pe masă mulțumindu-i lui Hitler și asigurîndu-l că armata își va face datoria.

Precizînd că «ora războiului a sunat», Hitler a continuat arătînd că «obiectivul principal rămîne distrugerea Poloniei, suprimarea forței sale vitale. Nu este vorba de a atinge o anumită linie de demarcație sau o nouă frontieră, ci de nimicirea inamicului. Să fiți duri și nemiloși — își îndemna el generalii. Acționați cu brutalitate [...]Blindați-vă împotriva oricăror manifestări de compasiune».

În ceea ce privește pretextul ce urma să fie folosit pentru atacarea Poloniei, Hitler a declarat, cu cinismul specific naziștilor : «Toate mijloacele sînt bune. Învingătorul nu este niciodată întrebat dacă motivele sale erau juste. Nu este vorba de a avea dreptatea de partea noastră, ci exclusiv de a învinge».

Data declanșării atacului împotriva Poloniei a fost fixată pentru ziua de 26 august 1939, ora 4,30. După adoptarea acestei hotărîri, concentrarea trupelor, începută încă în zilele anterioare, a fost intensificată, 30 de divizii germane fiind puse în mișcare în direcția Poloniei [3].

Amploarea pregătirilor militare ordonate de Comandamentul german nu a trecut neobservată de englezi și francezi. Încă din ziua de 20 august, Leon Noël, ambasadorul Franței la Varșovia, îl informa pe Georges Bonnet că deținea „din sursă foarte serioasă" știrea că „în cercurile de la Wilhelmstrasse, puternic îngrijorate de turnura luată de evenimente, se consideră că Hitler a hotărît «reglementarea chestiunii Danzigului» înainte de 1 septembrie" [4]. De la Berlin, ambasadorul Robert Coulondre

semnala, în noaptea de 20/21 august, „începutul unei concentrări a forţelor germane [...] Unităţile diviziei blindate din Berlin se află, după indicii sigure, pe picior de război, punerea lor în mişcare va avea loc în această noapte. Mai multe drumuri în direcţia est au pază militară ; alte itinerarii sînt jalonate [...] Importanţa mobilizării este încă de pe acum foarte mare ; totuşi, nu e posibil de a evalua, chiar în mod aproximativ, efectivele actuale. Eu nu consider exagerată cifra de 2 400 000 de oameni numai pentru forţele terestre, cifră citată de surse străine. Un număr însemnat de rezervişti este constatat, de asemenea, în armata aerului". [5] În aceeaşi zi, la ora 21,07, Coulondre comunica ştirea că tocmai primise dintr-o sursă „în general bună" informaţia că „Führerul se va mărgini să ordone ocuparea liniei Siegfried [la graniţa de vest a Reichului — *n.n.*] şi va rămîne în defensivă. Chiar în cazul unei declaraţii de război formale adresată Germaniei de puterile occidentale, dl. Hitler va aştepta să fie atacat şi va evita orice iniţiativă. Speranţa sa este ca guvernele francez şi britanic să recunoască, pînă la urmă, vanitatea oricărei intervenţii şi să accepte, definitiv, situaţia faptului creat la frontierele orientale". Cîteva minute mai tîrziu o altă telegramă semnată de Coulondre informa că după opinia ataşatului militar francez (colonelul H.Didelet) „trupele germane îşi vor încheia concentrarea în două sau trei zile".[6]

Veştile transmise de Coulondre de la Berlin au fost confirmate de consulul general al Franţei la Hamburg, Garreau, care în ziua de 22 august, ora 16,10, telegrafia : „Aflu din sursă serioasă că guvernul german speră ca printr-o agresiune militară fulgerătoare să vină de hac Poloniei înainte de sfîrşitul lunii. Reichul ar fi convins de neintervenţia Marii Britanii şi Franţei, deconcertate şi una şi cealaltă de *atitudinea Rusiei*". *Cu acelaşi prilej*, Garreau informa că la Hamburg fuseseră rechiziţionate

numeroase automobile şi inmatriculate cu numere militare şi că Divizia a 20-a motorizată plecase — parte pe calea ferată, parte îmbarcată pe automobile — în direcţia frontierei cu Polonia. [7]

Ştiri asemănătoare erau transmise la Londra de ambasadorul Marii Britanii la Berlin, Nevile Henderson.

Dîndu-şi seama că Reichul hitlerist era pe cale de a ataca Polonia, guvernele Marii Britanii şi Franţei au adoptat o serie de măsuri cu caracter militar şi financiar, menite să le permită să facă faţă gravei crize internaţionale ce se apropia. Astfel, guvernul britanic a hotărît mobilizarea unor categorii de rezervişti, punerea flotei în stare de alarmă deplasarea unor unităţi militare în colonii, precum şi ridicarea taxei de scont a Băncii Angliei de la 2% la 4%. Totodată, în ziua de 22 august, primul ministru britanic Neville Chamberlain a adresat lui Adolf Hitler o scrisoare [8] în care avertiza că Marea Britanie va interveni în apărarea Poloniei dacă aceasta va fi atacată :

„S-a afirmat că dacă guvernul Majestăţii Sale şi-ar fi arătat mai clar punctul de vedere în 1914 marea catastrofă ar fi putut fi evitată. Indiferent dacă această interpretare este sau nu exactă, guvernul Majestăţii Sale este hotărît ca, cu această ocazie, să nu mai existe asemenea neînţelegeri tragice.

Dacă s-ar ivi necesitatea, el este hotărît şi pregătit să întrebuinţeze fără întîrziere toate forţele de care dispune şi este imposibil de a prevedea sfîrşitul ostilităţilor odată dezlănţuite. Ar fi o primejdioasă iluzie de a crede, în caz că ar începe războiul, că se va ajunge repede la un sfîrşit, chiar dacă s-ar dobîndi un succes pe unul din fronturile de luptă".

Acest avertisment limpede era însoţit de o invitaţie la „tratative paşnice", în cadrul cărora să fie discutate şi reglementate problemele referitoare la „viitorul raportu-

rilor internaţionale“ şi la „relaţiile germano-engleze“. Totodată, primul ministru al Marii Britanii aprecia că era necesar să se înceapă tratative bilaterale între Germania şi Polonia.

Scrisoarea lui Chamberlain a fost predată lui Adolf Hitler a doua zi, 23 august, la ora 13, cînd Nevile Henderson a fost primit de cancelar în audienţă la Berchtesgaden. Într-un raport [9] expediat în aceeaşi seară lordului Halifax, ambasadorul Marii Britanii arăta că el însoţise scrisoarea cu cîteva observaţii preliminare. „Am rugat pe Excelenţa Sa să citească scrisoarea nu din punct de vedere al trecutului, ci din acela al prezentului şi al viitorului. Ce se făcuse nu putea fi desfăcut acum, şi nu putea fi pace în Europa fără cooperarea anglo-germană. Noi am garantat Polonia în contra unui atac şi ne vom ţine cuvîntul. De-a lungul veacurilor istoriei noi nu ne-am călcat, pe cît ştim, cuvîntul. Nu o putem face acuma şi să rămînem englezi.“

În timpul întrevederii cu ambasadorul Marii Britanii, Hitler a fost „nervos şi inflexibil“. El a răspuns cu atacuri violente la adresa Angliei şi a Poloniei, declarînd : «Asigurarea necondiţionată pe care Anglia a dat-o Poloniei de a o sprijini într-un conflict, indiferent de motivele care l-ar fi generat, a fost privită în Polonia ca o încurajare la o politică ostilă Germaniei». „Atrocităţi comise împotriva germanilor“, „încălcarea obligaţiilor faţă de oraşul liber Danzig“, „strangularea economică“ — apăreau ca un laitmotiv în acuzaţiile formulate de Hitler la adresa Poloniei.

Întrevederea Hitler-Henderson s-a încheiat într-o atmosferă de-a dreptul ostilă : la repetatele preveniri ale ambasadorului britanic că «o *acţiune directă a Germaniei* ar însemna război», el a răspuns că într-o asemenea even-

tualitate «Germania nu are nimic de pierdut, dar Marea Britanie mult». S-a convenit ca răspunsul la scrisoarea lui Chamberlain să-i fie remis lui Henderson, în răstimp de două ore, fie direct, fie printr-un funcționar diplomatic german.

Cîteva ore mai tîrziu, la invitația lui Hitler, Henderson s-a întors la Berchtesgaden. Cu prilejul acestei noi întrevederi, dictatorul german a fost foarte calm, nemairidicîndu-și deloc vocea, dar cu atît mai categoric în hotărîrea sa de a ataca Polonia. Cînd Henderson i-a vorbit de «tragedia unui război și de marea sa responsabilitate», Hitler a declarat că răspunderea revenea Angliei [10].

Dictatorul german a înmînat apoi ambasadorului Marii Britanii o scrisoare de răspuns către primul ministru Chamberlain, în care acuza Anglia pentru faptul că prin garanțiile date Poloniei îi încurajase pe polonezi să reziste, împiedicînd, astfel, reglementarea diferendelor germano-polone :

„Germania a fost dispusă să reglementeze problema Danzigului și a Coridorului prin negocieri pe baza unei propuneri de o mărinimie neîntrecută (Am văzut mai sus cît de „mărinimoase" erau propunerile germane n.n.) [...] Așa-numitele declarații de asistență ce au fost date au înlăturat înclinarea polonă de a negocia pe o astfel de bază [...] Excelența Voastră mă informează în numele guvernului britanic că veți fi obligat să dați ajutor Poloniei în orice caz de intervenție din partea Germaniei. Iau notă de această declarație a dumneavoastră și pot să vă asigur că ea nu va produce nici o schimbare în hotărîrea guvernului Reichului" [11].

Avertizînd că războiul era absolut inevitabil dacă Germania persistă într-o acțiune împotriva Poloniei, Henderson a părăsit Berchtesgadenul grăbindu-se să trans-

mită lui Chamberlain scrisoarea de răspuns a lui Adolf Hitler.

Vestea încheierii Tratatului germano-sovietic, care răsturna complet dispozitivul forțelor ce se înfruntau, a avut un puternic răsunet în capitalele statelor interesate într-un fel sau altul, acordul fiind interpretat în mod diferit, în funcție de interesele de moment sau de perspectivă.

La Roma, într-o discuție cu Ciano, Mussolini a apreciat că «Germanii au reușit o lovitură de maestru : situația din Europa este răsturnată [...] Sistemul de încercuire cu ajutorul statelor mici va mai funcționa atunci cînd punctul de sprijin moscovit s-a năruit ?». Fixînd linia pe care s-o urmeze guvernul italian în noile condiții, Ducele a precizat : «Nu trebuie să luăm o decizie prematură ; trebuie să așteptăm și să fim pregătiți să înhățăm, dacă este posibil, partea noastră de pradă în Croația și Dalmația»[12]. Soluția de așteptare era cu atît mai necesară, cu cît guvernele englez și francez au comunicat oficial guvernului italian că erau hotărîte să intervină într-un eventual conflict.

Semnificativă pentru definirea atitudinii guvernului italian este și scrisoarea pe care Ludwig Schwerin von Krosigk, ministrul de finanțe al Reichului, aflat în vizită la Roma, a adresat-o lui von Ribbentrop la 23 august :

„După obișnuitele cuvinte de bun venit, contele Ciano a început imediat să vorbească de politica externă și a subliniat importanța vizitei dv. în Rusia. Totuși, după părerea lui, în eventualitatea unei intervenții a Germaniei în Polonia, Anglia și Franța vor intra imediat în război. Ambasadorii ambelor puteri tocmai i-au confirmat aceasta în mod special și foarte serios.

Aceasta creează o situație foarte gravă. Căci în realitate Axa nu este suficient de pregătită, mai cu seamă din punct de vedere economic. Ea va fi gata de război numai peste trei sau patrui ani — contele Ciano s-a corectat și a spus foarte apăsat «peste trei ani». La început, vom avea cu siguranță succese militare, dar dușmanul le va supraviețui și va duce un război de uzură de lungă durată, mai cu seamă pe plan economic. La obiecția mea că Führerul este de altă părere și nu crede într-un război cu Anglia și Franța, contele Ciano a răspuns că își dă seama de aceasta, dar că se teme că de data aceasta Führerul nu va avea dreptate" [13].

La 23 august, Mussolini l-a autorizat pe Ciano să propună ambasadorilor Marii Britanii și Franței la Roma, Percy Loraine, respectiv André François Poncet, o soluție ce comporta mai întîi cedarea Danzigului către germani, după care să se organizeze „negocieri și o conferință generală de pace". Mussolini miza încă pe ideea unui nou München, care să-i aducă, fără luptă, „partea sa de pradă"[14]. Pe hitleriști nu-i mai interesau însă concesiile statelor apusene și nici medierea Ducelui ; ei erau hotărîți să dezlănțuie războiul.

La Paris, s-a ținut, în ziua de 23 august, la ora 18,05, la Ministerul de război, o reuniune prezidată de Edouard Daladier la care au participat Georges Bonnet, ministrul afacerilor străine, César Campinchi, ministrul marinei, Guy La Chambre, ministrul aerului, generalul Gamelin, șeful Statului Major General al Apărării Naționale, amiralul Darlan, șeful Statului Major al Marinei, generalul Vuillemin, șeful Statului Major General al Armatei Aerului, controlorul general Jacomet, secretar general al Ministerului Apărării Naționale, generalul Colson, șeful Statului Major al Armatei, și alții.

Potrivit procesului-verbal al reuniunii[15], întocmit de generalul Decamp, primul ministru Daladier a arătat că scopul întrunirii era de a răspunde la trei întrebări presante :

1. Poate Franța să asiste fără a reacționa la dispariția de pe harta Europei a Poloniei și a României sau numai a unuia dintre cele două state ?

2. Ce mijloace are ea pentru a se opune dispariției acestora ?

3. Care sînt măsurile de luat ?

Georges Bonnet a arătat că era de așteptat ca Polonia să nu găsească sprijin la U.R.S.S. Referindu-se la situația României, el a apreciat că după toate aparențele ea avea să consimtă să livreze Germaniei mărfurile pe care aceasta le solicita : «Ținînd cont de această situație — a continuat ministrul afacerilor străine francez —, merită să fim fideli angajamentelor noastre și să intrăm în război imediat, sau să ne reconsiderăm atitudinea și să profităm de răgazul astfel obținut pentru a spori puterea noastră militară, Franța expunîndu-se, bineînțeles, riscului de a fi atacată, la rîndul său, într-un termen ce poate fi doar de cîteva luni ? Răspunsul la această întrebare este esențialmente de ordin militar».

Consultat asupra duratei rezistenței pe care ar putea s-o opună Polonia și România, generalul Gamelin a arătat că el credea într-o «rezistență onorabilă a Poloniei, care ar împiedica masa forțelor germane să se întoarcă împotriva noastră (a francezilor — *n.n.*) înainte de primăvară ; în acest moment Anglia va fi alături de noi». În privința României, Gamelin a arătat că era dificil să se pronunțe, răspunsul la această întrebare depinzînd de atitudinea Ungariei și a Iugoslaviei.

În cursul dezbaterilor s-a relevat că chiar dacă Franța și-ar fi sporit capacitatea de apărare în perioada de ră-

gaz cîştigată prin abandonarea Poloniei şi României, ca ar fi avut de înfruntat o Germanie întărită prin acaparrarea resurselor polone şi româneşti. *„Franţa n-are de ales* — a fost concluzia subliniată în dezbateri. *Singura soluţie de luat în considerare este ţinerea angajamentelor faţă de Polonia, angajamente care erau, dealtfel, anterioare negocierilor cu U.R.S.S.*"

Trecîndu-se la examinarea celei de a doua întrebări, Guy La Chambre a expus situaţia aviaţiei. El a relevat că în privinţa aparatelor de vînătoare anglo-francezii se aflau într-o stare de echilibru cu italo-germanii, dar lucrurile stăteau mai prost în privinţa aviaţiei de bombardament, unde greul cădea pe umerii englezilor. La rîndul lor, generalul Gamelin şi amiralul Darlan au arătat că armata terestră şi marina erau gata de acţiune.

În continuare, s-au discutat „măsurile de luat", hotărîndu-se să se înceapă mobilizarea rezerviştilor.

Dezbaterile ce au avut loc cu prilejul reuniunii susamintite, la care au participat cele mai înalte personalităţi politice şi militare franceze, au evidenţiat hotărîrea Franţei de a se opune agresorilor. Precizarea făcută de Gamelin şi Darlan că la începutul conflictului forţele terestre şi marina nu erau în măsură «să facă mare lucru contra Germaniei» şi insistenţa cu care Daladier sublinia tăria militară a sistemului fortificat pe care Franţa îl construise pentru a-şi asigura protecţia frontierelor demonstrau însă că Înaltul Comandament francez era cuprins de o stare de spirit defetistă antemergătoare înfrîngerii.

La Londra au fost convocate, în ziua de 24 august, atît Camera Comunelor, cît şi Camera Lorzilor, pentru a adopta „drastice măsuri cerute de gravitatea situaţiei".

Luînd cuvîntul în Camera Comunelor, primul ministru Neville Chamberlain a făcut mai întîi o trecere în revistă a relaţiilor germano-polne conchizînd că se apropia o gravă criză internaţională : «La începutul lunii august s-a ivit o discuţie între guvernul polon şi Senatul din Danzig în legătură cu statutul şi funcţionarea unor anumiţi funcţionari de la vama polonă — informa Chamberlain. Nu era o chestiune de mare importanţă. Multe dificultăţi mai grele au fost uşor limpezite în trecut în condiţii mai puţin încordate şi chiar în acest caz discuţiile începuseră de fapt săptămîna trecută între părţi. Pe cînd aceste discuţiuni erau în curs, presa germană a început o campanie violentă contra guvernului polon. Ea a declarat că Danzigul nu poate fi subiectul unei conferinţe sau unui compromis şi că el trebuie să revină imediat Reichului fără condiţiuni. Presa a mers şi mai departe. Ea a unit problema oraşului Danzig cu problema Coridorului. Ea a atacat toată politica şi toată atitudinea guvernului polon, a publicat cazuri de pretinsă maltratare a germanilor care trăiesc în Polonia. Noi nu avem mijloace de a controla adevărul acestor povestiri, dar nu putem să nu fim uimiţi de faptul că au o puternică asemănare cu pretenţiunile similare care au fost făcute anul trecut în privinţa germanilor sudeţi din Cehoslovacia [...] Această campanie de presă nu este singurul simptom de o fatală reminiscenţă a experienţei din trecut. Măsuri militare au fost adoptate în Germania pe o asemenea scară încît această ţară este acum într-o stare de completă pregătire pentru război şi la începutul acestei săptămîni ni s-a raportat că trupe germane au început chiar să se deplaseze spre frontiera polonă. A devenit evident că o criză de mare însemnătate se apropie».

Neville Chamberlain a precizat că eşecul tratativelor tripartite anglo-franco-sovietice şi încheierea pactului de

neagresiune germano-sovietic nu schimbau cu nimic atitudinea Angliei de a garanta statele din Europa de răsărit împotriva unei agresiuni germane : «obligaţiile noastre faţă de Polonia şi de alte ţări rămîn neschimbate»[16] — a subliniat primul ministru britanic.

Misiunea de a informa Camera Lorzilor asupra evoluţiei situaţiei şi a atitudinii guvernului britanic a revenit ministrului afacerilor străine, lordul Halifax. Expunerea acestuia — extrem de asemănătoare cu a primului ministru, atît ca structură, cît şi ca argumentaţie — se încheia astfel : «Sînt unii care zic că soarta naţiunilor europene nu ne priveşte pe noi şi că n-ar trebui să privim peste frontierele noastre. Dar acei care judecă astfel uită, cred, că dacă nu susţinem libertatea altora, riscăm să trădăm principiul libertăţii în sine, şi cu aceasta propria noastră libertate şi independenţă [...] Nu mă îndoiesc că acei asupra cărora cad sorţii păcii şi ai războiului vor măsura responsabilităţile lor faţă de generaţiile prezente şi viitoare, înainte ca să se arunce într-o luptă în care multe naţiuni ale Europei vor fi imediat antrenate, a cărei durată nu poate fi prevăzută şi de care vor fi serios atinşi, ajungînd uneori a fi şi în primejdie chiar şi acei care nu vor lua parte activă la conflict. Nădăjduiesc că în faţa tuturor consecinţelor întrebuinţării forţei, şi înainte de a trece la ultimele măsuri de la care nu se va mai putea reveni, va predomina totuşi judecata»[17].

Operaţiunea „Fall Weiss“ este suspendată

În noaptea de 24/25 august, von Ribbentrop a telefonat lui Ciano pentru a-i face cunoscut din partea lui Hitler că „situaţia devine «critică» din cauza obişnuitelor «provocări poloneze»“. Dimineaţa, cînd Ciano s-a prezentat la

Palazzo Venezia pentru a-l informa pe Duce asupra convorbirii cu von Ribbentrop, Mussolini a adoptat iarăşi o atitudine „belicoasă şi exagerată". În urma insistenţelor lui Ciano, Mussolini a aprobat, pînă la urmă, trimiterea unei comunicări la Berlin prin care să se anunţe că italienii nu vor interveni în conflict pentru moment, ei rezervîndu-şi dreptul de a reexamina situaţia după ce îşi vor completa armamentul. „Eram foarte fericit de acest rezultat — consemnează Ciano —, dar Ducele m-a chemat la Palazzo Venezia. El şi-a schimbat părerea ; îi e teamă să nu fie judecat sever de germani şi vrea să intervină. Inutil de a mai lupta. Mă resemnez şi mă întorc la Pallazo Chigi, unde consternarea înlocuieşte euforia ce domnea aici acum cîteva secunde"[18].

Spre ora 14,00, de la Ambasada germană s-a anunţat că Führerul trimisese un mesaj important pe care ambasadorul von Mackensen trebuia să-l înmîneze personal Ducelui. Imediat după ora 15,00, von Mackensen, însoţit de Ciano, s-a prezentat la Palazzo Venezia şi a predat lui Mussolini o scrisoare[19] din partea lui Adolf Hitler, în care dictatorul german explica motivele ce-l determinaseră să încheie pactul de neagresiune cu guvernul sovietic. În continuare, după ce făcea o succintă prezentare a situaţiei internaţionale, arătînd că ea putea fi socotită drept „extrem de favorabilă Axei", Führerul aborda chestiunea relaţiilor dintre Berlin şi Varşovia, dînd de înţeles că atacul contra Poloniei putea fi declanşat din oră în oră :

„În ceea ce priveşte situaţia la graniţa germano-polonă, nu pot decît să informez pe Excelenţa Voastră că de mai multe săptămîni ne aflăm în stare de alarmă [...] nimeni nu poate spune ce vor aduce următoarele ore. Nu pot decît să asigur că există o anumită limită dincolo de care nu mă voi retrage în nici un caz."

Mussolini, a cărui atitudine era perfect calmă, a citit întîi scrisoarea pînă la capăt, după care a reluat-o, împreună cu Mackensen, frază cu frază, traducînd în același timp frazele și în italiană, pentru Ciano, care nu cunoștea limba germană.

Într-o telegramă[20] expediată Berlinului în seara aceleiași zile, von Mackensen informa că Mussolini făcuse următoarele observații pe marginea celor aflate din scrisoarea lui Hitler :

„Este perfect de acord cu pactul de neagresiune de la Moscova. De fapt, el însuși a făcut o propunere similară feldmareșalului Göring încă din primăvară, subliniind însă, în același timp, necesitatea de a menține un ritm moderat, deoarece, din motive ideologice, popoarele noastre au fost pregătite vreme de zece ani pentru lupta împotriva Moscovei și trebuie să le dăm timp pentru a se obișnui cu schimbarea ! În ciuda acestei propuneri, el însuși este, desigur, și va rămîne, un anticomunist neclintit [...] A arătat un interes deosebit pentru urmările pe care le va avea pactul de la Moscova asupra României, urmări pe care le prevede și el. România nu va mai avea libertatea să acționeze în favoarea Poloniei în eventualitatea unui război. România este astfel la cheremul ungurilor.

Dînd din cap în semn de aprobare, a trecut de punctul în care se spune că Turcia trebuie să-și revizuiască acum atitudinea.

A descris înrăutățirea relațiilor germano-polone ca atît de acută încît un conflict armat nu mai poate fi evitat [...] Personal este acum împăcat cu ideea că izbucnirea unei conflagrații generale a devenit nu numai inevitabilă, ci și iminentă. S-a arătat foarte dornic să știe data exactă și m-a întrebat dacă pot să-i dau informații mai precise. I-am răspuns referindu-mă la pasajele respective din scrisoare. A părut să-și dea seama că nici una din părți nu poate spune mai mult pentru moment, dar a accentuat importanța pe care o acordă, din motive evidente, informării lui cît

mai urgente cu putință ; avînd însă în vedere rapiditatea cu care se desfășoară lucrurile, realizează cît de greu este să dai asemenea informații. În concluzie, a spus încă o dată că ar fi preferat un conflict deschis peste doi ani și și-a expus motivele, adăugînd că aceste motive sînt de asemenea valabile mai cu seamă dacă se gîndește la flota noastră. Evenimentele ne obligă însă acum să luăm altă direcție. În orice caz — a accentuat aceasta în mod special —, este alături de noi necondiționat și cu toate resursele sale".

Deși era conceput în termeni destul de ambigui, mesajul Führerului lăsa totuși să se înțeleagă că operațiile militare urmau să înceapă destul de curînd. Dîndu-și seama că amenințarea plutea în aer și că orice angajament al guvernului italian putea avea urmări catastrofale, Ciano și-a intensificat eforturile, după plecarea amabasadorului Mackensen de la Palazzo Venezia, pentru a-l convinge pe socrul său să-i răspundă lui Hitler că Italia nu era pregătită de război și că nu putea să ia parte la operații militare decît dacă Germania livra armamentul și materiile prime necesare armatei și industriei de război italiene[21].

Între timp, la Berlin, Hitler a luat cunoștință de discursurile rostite de Neville Chamberlain în Camera Comunelor și de lordul Halifax în camera Lorzilor. Încercînd să evite intervenția Marii Britanii, el l-a invitat pe Henderson la Cancelaria Reichului și, în prezența lui Ribbentrop, a făcut o propunere de reglementare a raporturilor germano-engleze[22] : «Discursurile domnilor Chamberlain și Halifax m-au determinat să vă mai vorbesc o dată. Am dorit totdeauna și doresc încă relații bune cu Marea Britanie. Tocmai de aceea conștiința mă îndeamnă să fac aceste *ultime sforțări pentru a încerca să mă înțeleg cu Anglia.* Provocările actuale ale Poloniei sînt intolerabile. Este

indiferent cine este responsabil». Pe măsură ce enumera lungul pomelnic al unor asemenea pretinse provocări, Hitler își pierdea calmul cu care începuse convorbirea, adoptînd un ton din ce în ce mai ridicat : «Germania *este hotărîtă să facă să înceteze stările macedonene de la* frontierele sale răsăritene — strigă el ambasadorului britanic. Problema Danzigului și a Coridorului trebuie rezolvată». Recăpătîndu-și subit stăpînirea de sine, Hitler a continuat plin de gravitate : «Primul ministru al dumneavoastră a ținut ieri un discurs în Camera Comunelor care nu va determina nici o schimbare în atitudinea Germaniei. Din contră, rezultatul acestui discurs ar putea fi un război sîngeros și incalculabil între Germania și Anglia. Un astfel de război va fi mai sîngeros decît cel din 1914—1918. De data aceasta însă Germania nu va mai avea de luptat pe două fronturi, pentru că înțelegerea cu Rusia este necondiționată și semnifică o schimbare în politica externă a Reichului care va dura multă vreme».

Precizînd că «problema germano-polonă trebuie rezolvată, și va fi rezolvată», Hitler a continuat cu o propunere ce a făcut multă vîlvă în lumea diplomatică : Germania era dispusă ca în schimbul renunțării Marii Britanii de a mai sprijini Polonia să garanteze continuitatea existenței Imperiului Britanic : «Eu accept Imperiul Britanic și sînt gata să încheiem cu Anglia înțelegeri care să garanteze existența lui în orice împrejurare, punîndu-i chiar la dispoziție puterea Reichului german. Corespunzător cu noua situație politică, vom putea să încheiem și un acord de limitare rațională a înarmărilor și altul de garantare a frontierelor de vest. Dacă guvernul britanic ar lua aceste idei în considerare — a declarat Hitler în încheierea surprinzătoarelor sale propuneri —, rezultatul ar fi o binecuvîntare atît pentru Germania, cît și pentru Imperiul Britanic. Dacă el respinge aceste idei, atunci va fi război».

«Domnule cancelar — a răspuns Henderson —, trebuie să vă declar deschis că Marea Britanie nu poate să-şi calce cuvîntul dat Poloniei şi s-o lase în voia soartei. Propunerea dumneavoastră nu va fi luată în considerare decît dacă se va negocia o înţelegere şi în chestiunea polonă. Ar fi bine dacă dl. von Ribbentrop şi dl. Beck s-ar întîlni undeva pentru a discuta calea prin care Europa ar putea fi scăpată de război».

«L-am invitat pe dl. Beck în luna martie să vină să discute problema şi a respins invitaţia. Dacă credeţi că propunerea făcută de mine este de prisos, atunci n-o mai transmiteţi la Londra. Singurul cîştigător al unui război între noi va fi însă Japonia».

La scurt timp după ce Henderson a părăsit Cancelaria Reichului, von Ribbentrop l-a trimis pe Paul Schmidt la Ambasada Angliei cu textul propunerilor făcute verbal de Hitler şi cu un mesaj prin care-l ruga pe ambasadorul britanic să stăruie pe lîngă guvernul său ca să ia în considerare propunerea Führerului.

După plecarea ambasadorului britanic, şi-a făcut apariţia la Cancelaria Reichului reprezentantul Italiei, Attolico. Nerăbdător să afle răspunsul Ducelui la scrisoarea pe care i-o adresase în aceeaşi zi, Führerul a fost decepţionat cînd a aflat că Roma încă nu comunicase nimic.

La ora 17,30 s-a anunţat vizita ambasadorului Franţei. În timp ce Hitler îl aştepta pe Coulondre, serviciul de presă i-a prezentat spre informare o notă ce anunţa semnarea, la Londra, a *Tratatului de asistenţă mutuală între Regatul Unit al Marii Britanii şi Irlandei de Nord şi Polonia*. Articolul 1 stipula : „Dacă una dintre părţile con-

tractante ar fi antrenată în ostilități cu o putere europeană (un protocol secret adițional preciza că se avea în vedere Germania — n.n.) ca o consecință a unei agresiuni a acestei puteri contra părții contractante, cealaltă *parte contractantă va da imediat părții contractante* angajate în ostilități tot sprijinul și tot ajutorul ce-i stă în putere".

Stipulările articolului 1 — preciza articolul 2 — se vor aplica și în eventualitatea oricărei acțiuni din partea unei puteri europene care ar amenința, direct sau indirect, independența uneia dintre părțile contractante și care ar fi de o astfel de natură, încît partea interesată să considere de interes vital ca să-i reziste cu forța armată[23].

Textul tratatului anglo-polon dat publicității nu conținea nici un cuvînt despre Danzig. Un protocol secret al Pactului, încheiat sub presiunea polonezilor, statuta însă obligația Marii Britanii de a garanta statu quo-ul acestui oraș. Faptul că această hotărîre nu fusese adusă la cunoștința opiniei publice constituia una dintre slăbiciunile pactului anglo-polon. Duff Coper, unul dintre adversarii politici de conciliere promovată de Chamberlain și Halifax, scria în iulie 1939 : „Lipsa spiritului de hotărîre este cea mai gravă boală de care poate suferi o politică. De îndată ce s-a luat o decizie, ea trebuie comunicată fără întîrziere și lămurită opiniei publice. Este de cea mai mare importanță să știm noi înșine ce vrem ; și este poate la fel de important ca lumea să nu se înșele cu privire la intențiile noastre".

Refuzul de a da publicității această clauză a protocolului secret era determinat de faptul că guvernul britanic nu dorea să-i întărească pe polonezi în credința că Marea Britanie avea să se opună de acuma oricăror tratative cu Hitler. Este semnificativ, în acest sens, că la numai cîteva

minute după semnarea Pactului, Halifax s-a adresat ambasadorului Raczynski spunîndu-i că el înțelegea «cît de esențială este pentru Polonia situația din Danzig», dar că nu era de părere că «Guvernul polon ar proceda just și cuminte respingînd un prilej de convorbiri cu privire la Danzig, dacă asemenea prilej s-ar ivi». Totodată, Halifax a adăugat că guvernul polon «ar face o mare greșeală dacă ar încerca să adopte o atitudine ce ar exclude discuțiunile privitoare la modificarea pașnică a statutului Danzig-ului».

Ambasadorul Raczynski a rămas pur și simplu consternat ascultîndu-l pe Halifax cum încerca să se sustragă obligațiilor asumate față de Polonia. El a răspuns că guvernul său «ar pune mare preț» dacă în discuțiile cu Germania s-ar adopta o «atitudine neînduplecată». Pe de altă parte, el a atras atenția că polonezii nu găsiseră nici un semn de compromis în discuțiile pe care le avuseseră cu germanii[24].

Vestea încheierii Tratatului anglo-polon a fost ca un duș rece pentru Hitler : al a rămas „sumbru și gînditor la biroul său", după cum mărturisește Paul Schmidt. A fost trezit din gîndurile sale de venirea ambasadorului francez.

Deschizînd discuția cu Coulondre, Hitler a folosit cam aceleași cuvinte pe care le folosise cu cîteva ore mai devreme la întrevederea cu Henderson. Tuna și fulgera împotriva Poloniei și a polonezilor, pe care-i acuza de pretinse atrocități comise împotriva germanilor, vorbea de cazuri de castrare a unor bărbați germani, pentru a conchide că toate acestea deveniseră insuportabile pentru o mare putere ca Reichul : «În această situație gravă, vreau să vă fac o declarație pe care vă rog s-o transmi-

teți d-lui Daladier. După cum i-am mai spus deja, eu nu am intenții ostile față de Franța ; personal, am renunțat la Alsacia și Lorena și am recunoscut frontiera franco-germană. Nu vreau un conflict cu țara dvs. și nu doresc *decît să întrețin raporturi bune cu ea. De asemenea,* gîndul că s-ar putea, din cauza Poloniei, să lupt cu Franța îmi este penibil. Or, provocările polone au creat pentru Reich o situație ce nu mai poate să se prelungească». După ce a epuizat prezentarea nemulțumirilor Berlinului față de Varșovia, Hitler a continuat : «Țin s-o mai spun încă o dată : doresc să evit un conflict cu țara dumneavoastră. Nu voi ataca Franța, dar dacă ea intră în conflict voi merge pînă la capăt. Cred că voi învinge, după cum și dumneavoastră credeți că veți învinge ; ceea ce este sigur este mai ales faptul că va curge sîngele german și sîngele francez, sîngele a două popoare la fel de curajoase. Vă zic din nou, mi-e penibil să mă gîndesc că putem să ajungem pînă acolo. Spuneți, vă rog, aceasta d-lui Daladier din partea mea».

Încheind aceste cuvinte, Adolf Hitler s-a ridicat pe jumătate de pe scaun, dînd de înțeles că întrevederea luase sfîrșit. Coulondre s-a făcut însă a nu observa gestul și a început, la rîndul său, să vorbească : «Într-o situație atît de critică cum este cea de astăzi, domnule cancelar. lucrurile cele mai periculoase sînt cuvintele greșit înțelese. Vreau să fie foarte clar și de aceea vă dau cuvîntul meu de onoare de ostaș că nu am nici cea mai mică îndoială că dacă Polonia va fi atacată Franța se va alătura cu toate forțele sale Poloniei. Dar aș putea de asemenea să vă dau cuvîntul meu că pînă în ultimul moment guvernul francez va face tot ceea ce va depinde de el în vederea salvgardării păcii și nu va înceta să dea sfaturi de prudență guvernului polon. Războiul, odată declanșat, nu se va

mulțumi doar cu impozitul plătit prin sîngele francez și german ce va curge, ci va aduce cu sine un cortegiu de mizerii».

«Atunci de ce ați dat Poloniei un cec în alb?» — strigă Hitler.

Coulondre a încercat să vorbească, reamintind evenimentele din martie, sentimentele de insecuritate pe care le treziseră, și altele. Nedîndu-i timp să-și dezvolte ideile, Hitler a sărit în sus de pe scaun și a lansat încă unul din furibundele sale atacuri la adresa Poloniei :«Mi-e foarte penibil să mă gîndesc că s-ar putea să lupt contra țării dumneavoastră — repetă Hitler —, dar aceasta nu depinde de mine. Spuneți vă rog aceasta domnului Daladier»[25] Cu aceasta Führerul s-a îndreptat spre Coulondre, întinzîndu-i mîna, dîndu-i astfel de înțeles clar că audiența se terminase.

În timp ce Coulondre părăsea cancelaria Reichului, în anticameră aștepta ambasadorul italian Attolico, venit să predea răspunsul Ducelui[26] la scrisoarea Führerului. Deși îl asigura pe dictatorul german că „în ceea ce privește Polonia, înțeleg perfect poziția Germaniei și faptul că o situație atît de încordată nu se mai poate prelungi la infinit"; Mussolini refuza să antreneze Italia în mod automat în operații militare, condiționînd intrarea în război de livrarea de către Germania a materialelor militare și materilor prime necesare :

„În ceea ce privește atitudinea Italiei *în practică*, în caz de acțiune militară, punctul meu de vedere este următorul :

Dacă Germania atacă Polonia și conflictul rămîne localizat, Italia va acorda Germaniei orice ajutor politic și economic i se va cere.

Dacă însă Germania atacă *Polonia și aliații acesteia pornesc la* contraatac, vă informez anticipat că pentru mine va fi oportun *să*

nu iau inițiativa în operațiile militare, dat fiind stadiul *actual* al pregătirilor de război ale Italiei, despre care v-am informat de repetate ori și din timp pe dv., Führer, și pe Herr von Ribbentrop.

Putem interveni însă numaidecît dacă Germania ne livrează *imediat materialele militare și materiile prime* necesare pentru a rezista atacului pe care francezii și englezii îl vor îndrepta mai cu seamă împotriva noastră".

Scrisoarea lui Mussolini, sosită cu numai 10 ore înainte de momentul fixat pentru declanșarea atacului contra Poloniei, a explodat ca o bombă la cancelaria Reichului. Fața lui Hitler era ca împietrită : «Italienii fac același lucru pe care l-au mai făcut în 1914» — a exclamat dictatorul german după plecarea ambasadorului Ducelui[27]. Referindu-se la acest episod, generalul german Halder notează în *Jurnalul* [28] său că Hitler a ordonat oprirea mișcării de trupe în direcția frontierelor cu Polonia. Imediat a fost chemat Keitel, dîndu-i-se dispoziții în acest sens. „L-am văzut pe Keitel năpustindu-se afară din biroul lui Hitler — relatează Paul Schmidt. L-am auzit vorbind foarte enervat cu aghiotantul său și am prins cuvintele : «Ordinul de pornire trebuie imediat revocat»". Keitel însuși, în cursul procesului de la Nürnberg, avea să declare : „Am fost convocat brusc de Hitler la cancelarie și mi-a ordonat : «Opriți totul imediat. Preveniți-l numaidecît pe Brauchitsch. Îmi trebuie timp de a negocia»". Depozițiile lui Keitel au fost confirmate și întregite de Göring. „În ziua cînd Anglia a acordat garanția sa oficială Poloniei — relata el la Nürnberg — Führerul m-a chemat la telefon pentru a mă anunța că suspendase executarea planului de invadare a Poloniei. L-am întrebat dacă această măsură era provizorie sau definitivă. «Nu — mi-a răspuns el —, trebuie numai să văd dacă voi putea elimina intervenția britanică»" [29].

Manevre naziste pentru izolarea Poloniei

Zilele ce au urmat încheierii Tratatului anglo-polon s-au scurs sub imperiul unor insistente manevre naziste pentru a determina izolarea Poloniei pe plan internațional. În această ordine de idei, dictatorul german a încercat, mai întîi, să-l convingă pe Benito Mussolini să-și respecte angajamentele asumate prin „Pactul de oțel", și aceasta deoarece „solidaritatea" germano-italiană constituia un factor de intimidare împotriva anglo-francezilor. După ce s-a convins că Italia nu intenționa să intre în război, Führerul s-a mulțumit cu promisiunea Ducelui că Roma va păstra o atitudine „amenințătoare" și va lăsa să plutească incertitudinea la Londra și Paris asupra intențiilor guvernului italian.

Pe de altă parte, dictatorul german a recurs și la manevre diplomatice pe lîngă guvernele Marii Britanii și Franței, încercînd să le determine să abandoneze Polonia.

În seara zilei de 25 august, Hitler a trimis lui Mussolini o scrisoare[30] rece și scurtă în care cerea să i se comunice cantitățile de materii prime și de arme de care Italia avea nevoie pentru a intra în război :

„Duce.

M-ați informat că nu puteți intra într-un conflict european major decît dacă Germania vă aprovizionează imediat cu material de război și cu materii prime pentru ca să puteți rezista atacului pe care francezii și englezii îl vor declanșa mai cu seamă împotriva dv. Vă rog să-mi comunicați ce material de război și ce materii prime vă sînt necesare și în ce termen, pentru a putea aprecia dacă și în ce măsură vă pot satisface cererile".

Această scrisoare a fost transmisă telefonic de la Berlin ambasadorului von Macksensen la ora 19,40 și

predată Ducelui la ora 21,30 în prezența lui Ciano. Von Mackensen era ostil unei aventuri militare, el va fi implicat, dealtfel, în complotul împotriva lui Hitler din iulie 1944. În timp ce străbătea drumul dintre Palazzo Chigi și Palazzo Venezia împreună cu Ciano, el a recomandat ginerelui Ducelui să alcătuiască o listă cît mai completă de materiale de război și materii prime, în speranța că neputința îndeplinirii cererilor Romei și refuzul Italiei de a intra în război îl vor determina pe Hitler să renunțe la declanșarea atacului [31].

În dimineața zilei de 26 august, la ora 10, a avut loc la Palazzo Venezia o reuniune la care au participat Mussolini, Ciano și șefii de stat major ai armatei de uscat, marinei și aviației. A fost analizată situația rezervelor de materii prime și armamentului și a fost stabilit necesarul de produse pentru o perioadă de 12 luni, ce urma să fie înaintat Berlinului. „Nevoile noastre sînt enorme, stocurile fiind aproape nule — consemnează Ciano. Se întocmește lista : *ea ar ucide un taur dacă ar putea să citească*". Într-adevăr, era vorba de nu mai puțin de 17 000 000 tone de materiale, pentru a căror transportare erau necesare 17 000 de trenuri[32].

Era limpede că întocmirea acestei liste constituia o simplă manevră de eschivare din partea conducătorilor italieni, deoarece chiar dacă Germania ar fi dispus de materialele respective, nu exista posibilitatea transportării lor.

Comunicînd Berlinului această listă, Mussolini a simțit nevoia să adauge, în final, cîteva fraze prin care explica de ce nevoile italienilor erau atît de ridicate și preciza, încă o dată că, fără furnizările solicitate, Italia nu era capabilă să lupte. Totodată, el făcea încă aluzii la o eventuală acțiune politică din partea sa :

„Führer, nu v-aș fi trimis această listă, ori ea ar fi conținut mai puține materiale și în cantități mult mai mici, dacă aș fi dispus de răgazul stabilit anterior pentru a acumula rezerve și pentru a accelera ritmul autarhiei.

Este de datoria mea să vă spun că, dacă nu am certitudinea că voi fi aprovizionat, s-ar putea ca sacrificiile pe care le voi cere poporului italian — deși sînt sigur că voi fi ascultat — să fie zadarnice și să compromită atît cauza dv. cît și pe a mea.

Dacă credeți că mai există vreo posibilitate de a soluționa problema pe căi politice, sînt gata — ca și în alte ocazii — să vă susțin integral și să iau orice inițiativă ați considera de folos pentru scopul pe care îl avem în vedere." [33]

După ce a parcurs lunga listă de materiale solicitate de italieni, Hitler a cerut lui Attolico precizări asupra termenului livrării acestora. Deși nu avea instrucțiuni în acest sens de la guvernul său, reprezentantul Italiei a răspuns, imperturbabil, că ele trebuiau furnizate *imediat,* înainte de începerea ostilităților, sperînd — după cum el însuși avea să-i mărturisească lui Ciano — că în felul acesta îi va descuraja pe germani să satisfacă cererile italienilor.

În după-amiaza aceleiași zile, Hitler a trimis o nouă scrisoare lui Mussolini[34] în care îl informa că Germania era în măsură să livreze imediat 30 de baterii grele antiaeriene — solicitate cu insistență la Roma, pentru a face față eventualelor represalii ale aviației anglo-franceze —, restul de materiale urmînd să fie furnizate pe măsură ce sistemul de transport dintre cele două țări permitea acest lucru. Dîndu-și seama că Italia nu intenționează să intre în conflict, Hitler îl ruga pe aliatul său să păstreze cel mai „strict secret" asupra intenției sale de a rămîne neutru și să dea aparența unor pregătiri militare, pentru a intimida puterile occidentale :

„Duce, în aceste împrejurări vă înțeleg situația și nu vă cer decît să încercați să imobilizați forțele anglo-franceze printr-o propagandă activă și prin demonstrații militare adecvate, așa cum mi-ați propus. Dat fiind că nici Franța, nici Marea Britanie nu pot repurta succese decisive în apus, dat fiind că, în urma acordului cu Rusia, toate forțele germane din răsărit vor fi disponibile după înfrîngerea Poloniei și dat fiind că avem fără îndoială supremația aeriană, nu mă dau înapoi de la soluționarea problemei răsăritene chiar cu riscul unor complicații în apus", declara Adolf Hitler în încheierea scrisorii sale către Mussolini.

După numai cîteva ore, Attolico a adus răspunsul [35] lui Mussolini, prin care acesta se declara de acord cu toate propunerile lui Hitler :

„Führer, voi adopta atitudinea pe care mi-o sugerați, cel puțin în faza inițială a conflictului, respectiv de a imobiliza la maximum forțele franco-britanice, după cum se întîmplă dealtfel, accelerînd în același timp cît mai mult cu putință pregătirile militare".

În seara zilei de 26 august, Hitler a trimis aliatului său un nou mesaj [36] în care reconfirma cererile din scrisoarea precedentă referitoare la atitudinea Romei și, în plus, făcea apel ca Italia să sprijine Reichul prin punerea la dispoziție a unor contingente de lucrători, care să fie utilizați în industrie și în agricultură, înlocuindu-i pe germanii mobilizați.

Tot în ziua de 26 august, ambasadorul Franței, Robert Coulondre, a prezentat răspunsul primului ministru Edouard Daladier [37] la mesajul lui Hitler din ziua precedentă :

„La ora cînd dvs. evocați cea mai grea responsabilitate pe care doi șefi de guverne pot să și-o asume, eventual, aceea de a

lăsa să curgă sîngele a două mari popoare care nu aspiră decît la pace și muncă, vă declar că soarta păcii se află numai în mîinile dvs. — arăta Daladier. Nu puteți să vă îndoiți de sentimentele mele față de Germania, nici de sentimentele pacifice ale Franței față de națiunea dvs. Nici un francez n-a făcut vreodată mai mult decît am făcut eu pentru a consolida între popoarele noastre nu numai pacea, ci și o sinceră colaborare în propriul lor interes, ca și în interesul Europei și al lumii. Nu puteți să vă îndoiți însă nici de fidelitatea Franței privind îndeplinirea angajamentelor loiale asumate față de alte națiuni, ca Polonia, care — am certitutdinea — vor să trăiască în pace cu Germania."

Odată făcută precizarea că Franța se va bate în cazul că aliații săi erau atacați, Daladier încerca, în continuare, să-l determine pe Hitler să se așeze din nou la masa tratativelor. „Nu există nimic astăzi — releva el — care să poată împiedica să se rezolve pașnic criza internațională, respectîndu-se onoarea și demnitatea tuturor popoarelor, dacă voința de pace există, în aceeași măsură, la toate părțile." În acest sens, el se punea garant asupra dispozițiilor Poloniei pentru recurgerea mutuală la metodele liberei concilieri, așa cum sînt concepute tratativele între două guverne ale unor națiuni suverane și se declara gata ca în calitatea sa de șef al guvernului Franței, care era unită cu Polonia prin legături de amiciție și prin cuvîntul dat, să depună toate eforturile pentru a asigura succesul unor asemenea tratative.

Prezentînd lui Hitler această scrisoare a lui Edouard Daladier, Coulondre a încercat, la rîndul său, tot ceea ce funcția lui de ambasador îi permitea pentru a-l determina să renunțe la intenția de „a da glas tunurilor". „Am spus tot ceea ce inima mea de om și de francez putea să mă inspire pentru a-l determina pe Cancelar să accepte

o supremă tentativă de reglementare pașnică a chestiunii Danzig — telegrafia Coulondre Parisului. L-am implorat în fața istoriei, în numele umanității, să nu înlăture ultima șansă. I-am cerut, pentru liniștea conștiinței sale, să nu *facă să curgă sîngele [...] înainte de a se fi asigurat că* aceasta nu putea fi evitată. L-am pus în fața responsabilităților teribile pe care și le-ar asuma față de civilizația occidentală. I-am spus că prestigiul său era destul de mare în afara Germaniei pentru a nu avea de suferit datorită unui gest de liniștire ; oamenii care îl respectă se vor mira, poate, dar îl vor admira, femeile îl vor binecuvînta." Totul s-a dovedit însă zadarnic, dementiala hotărîre a dictatorului german de a declanșa războiul fiind de nezdruncinat. „L-am emoționat, poate, dar nu l-am convins — raporta plin de amărăciune Coulondre lui Georges Bonnet. Propunerea președintelui Daladier n-a fost reținută de cancelarul Hitler.[38]"

În cursul zilei de 27 august, secretarul de stat al Reichului, Weizsäcker, a înmînat lui Coulondre răspunsul oficial al guvernului german [39] la propunerea lui Edouard Daladier privind inițierea de tratative directe, bilaterale, germano-polone pentru rezolvarea problemelor în litigiu. El era conceput sub forma unei scrisori personale a cancelarului Reichului către șeful guvernului francez.

Cu cinismul specific naziștilor, Hitler făcea apologia politicii de revizuiri teritoriale pe care o promova. *„Orice s-ar putea reproșa metodei mele, orice s-ar crede că ar trebui să i se opună, nu ai dreptul să ignori, nici să contești, că a fost posibil, grație ei, ca în numeroase cazuri să se găsească o soluție satisfăcătoare pentru Germania, fără o nouă vărsare de sînge, ba, mai mult încă, prin acest procedeu, oamenii de stat ai altor popoare au fost degajați de obligația (pe care adesea era imposibil să*

și-o ținâ) de a-și asuma în fața propriilor lor popoare responsabilitatea acestor revizuiri". Nici un cuvînt despre faptul că „soluțiile satisfăcătoare pentru Germania" însemnaseră ștergerea de pe harta Europei a unor state suverane ca Austria și Cehoslovacia, ignorîndu-se aspirația popoarelor respective la o viață liberă, de-sine-stătătoare.

În finalul scrisorii sale, după ce făcea un neîntemeiat rechizitoriu politicii britanice de sprijinire a Poloniei, Hitler respingea, fără nici un echivoc, propunerea lui Daladier de a se organiza tratative bilaterale germano-polone pentru rezolvarea problemelor în litigiu :

„Eu am formulat o cerere precisă : Danzigul și Coridorul trebuie să revină Germaniei. Eu nu văd posibilitatea de a aduce o soluție pașnică unei Polonii care se simte acum intangibilă sub protecția garanțiilor sale".

Concomitent cu acest schimb de scrisori între Adolf Hitler și Edouard Daladier, a continuat cu febrilitate dialogul — nu lipsit de oarecare tensiune — între capitalele celor doi parteneri europeni ai Axei — Roma și Berlin.

În dimineața zilei de 27 august, la ora 9,10, von Mackensen a prezentat lui Mussolini, în prezența lui Ciano, scrișoarea pe care Hitler i-o adresase în seara zilei precedente. „Ducele acceptă totul și promite să reconsidere atitudinea noastră după prima fază a conflictului" — citim în *Jurnalul* lui Ciano. În același sens, în telegrama [40] expediată către Wilhelmstrasse la ora 17,35, von Mackensen preciza :

„Ducele va răspunde și va confirma că va îndeplini sută la sută cererile Führerului și va sta neclintit de partea lui [...] Războiul va avea două faze : prima, înfrîngerea Poloniei, a

doua, conflictul cu puterile apusene. Nu se îndoiește cîtuși de puțin că polonezii vor fi înfrînți, deși este cert că la început Polonia va rezista cu înverșunare ; neavînd însă forță suficientă pentru a se apăra și fiind organizată mai prost, războiul se va termina, *poate, nu chiar în trei zile, dar cu siguranță în cîteva săptămîni.* Cea de a doua fază este imposibil de prevăzut."

Atît din această ultimă frază din telegrama lui Mackensen, cît și din *Jurnalul* lui Ciano, care menționează că socrul său se socotea satisfăcut că luase hotărîrea de „a rămîne la fereastră", rezultă că dictatorul italian se temea de această a doua fază a conflictului, adică de războiul cu Franța și Marea Britanie. Tocmai de aceea el a reluat, într-un mod și mai insistent, propunerea sa din ajun pentru deschiderea unor negocieri de genul celor de la München, din toamna trecută. Telegrama lui von Mackensen continua în felul următor : „Ducele a repetat apoi, în termeni energici, părerea pe care a emis-o ieri, și anume că tot mai crede că este posibil să ne realizăm toate obiectivele fără a recurge la război."

La scurt timp după ce ambasodorul Reichului a părăsit Palazzo Venezia, a intervenit un fapt pe care Ciano, consemnîndu-l, l-a definit drept *straniu* : guvernul englez a adus la cunoștință guvernului italian textul propunerilor pe care Berlinul le făcuse Londrei în ziua de 25 august, propuneri asupra cărora Roma nu fusese nici informată, nici consultată. „Mă indignez și o declar — consemnează Ciano. Ducele se indignează, dar n-o arată. El vrea încă să păstreze, cel puțin în aparență, o atitudine de solidaritate cu germanii".

Dîndu-și seama că Berlinul nu-i ținea la curent cu desfășurarea evenimentelor, Mussolini și Ciano au hotărît să mențină, la rîndul lor, un contact permanent cu Londra.

Aceasta pentru a nu se trezi implicaţi, fără voia lor, într-un război cu Anglia şi Franţa, război pentru care ţara lor nu era pregătită nici din punct de vedere moral şi nici militar. „În condiţiile materiale şi morale în care noi ne găsim, războiul ar fi cea mai teribilă catastrofă — notează Ciano. Ţin să-l evităm cu orice preţ".

În după-amiaza zilei de 27 august Mussolini s-a sfătuit din nou cu Ciano, încercînd să deducă motivele pentru care germanii nu-i informau despre acţiunile întreprinse. Mussolini a emis ipoteza că Hitler acţiona în felul acesta deoarece se temea ca el să nu intervină şi să determine o rezolvare a crizei, în ultimul moment, aşa cum se întîmplase la München. Ciano n-a îndrăznit să-şi contrazică deschis socrul. În *Jurnalul* său, destinat posterităţii, el menţionează însă că explicaţia acestei comportări a conducătorilor Reichului era mult mai simplă şi anume faptul că ei erau *trădători şi mincinoşi.*

La indicaţia lui Ciano, Attolico a cerut lui Ribbentrop „informaţii asupra situaţiei", fără a-i spune însă nimic despre dezvăluirile făcute de englezi prin Percy Loraine. Ministrul de externe al Reichului a răspuns că existau puţine şanse să fie găsită o soluţie paşnică. El nu a găsit însă de cuviinţă, nici de data aceasta, să-şi informeze partenerii cu privire la propunerile pe care Hitler le făcuse englezilor, declarînd că plecarea lui Henderson spre Londra se datora... dorinţei de a-şi expune propriile idei guvernului său. „S-ar putea să fii mai ticălos ca Ribbentrop ? — se întreba Ciano la aflarea acestei explicaţii pe care omologul său din guvernul german o dăduse lui Attolico. Dar totul este spre bine, deoarece aceasta va contribui să risipească ultimele scrupule care îl tulburau încă pe Duce. [41]"

Sîmbătă, 26 august, dimineaţa, Nevile Henderson a plecat cu avionul la Londra pentru a-i informa amănunţit pe membrii guvernului englez asupra convorbirilor pe care le avusese cu Hitler în ziua precedentă. Zilele de 26 şi 27 august au fost consacrate în capitala Marii Britanii examinării amănunţite a telegramelor şi a informaţiilor aduse de Henderson, consultărilor cu guvernul polon şi redactării răspunsului guvernului britanic la „propunerile" guvernului german.

Încă din seara zilei de 25 august, ora 23, lordul Halifax ceruse lui Kennard să sondeze guvernul polon dacă era de acord să primească un corp de observatori neutri. În ziua de 26 august, la ora 17, Halifax sugera ca guvernul polon să se adreseze guvernului german cu propunerea organizării unor tratative bilaterale, avînd ca subiect un schimb de populaţie. „Este drept că aceasta n-ar produce o soluţionare imediată — arăta ministrul de externe al Marii Britanii — deoarece este un mijloc care cere timp pentru a fi pus în aplicare, dar ar fi un semn că guvernul polon recunoaşte dificultatea situaţiei şi caută cu tot dinadinsul mijloace pentru a o învinge şi i-ar da un punct nou şi ferm pe baza căruia să înceapă negocieri." Colonelul Beck, care l-a primit pe Kennard în dimineaţa zilei de 27 august, a fost de acord cu sugestia schimbului de populaţie şi s-a declarat dispus să transmită guvernului german propunerea de a fi organizate tratative în acest sens. [12]

În ziua de 26 august, ora 18,30, guvernul britanic s-a întrunit pentru a se consfătui în privinţa răspunsului ce urma să fie dat „ofertei" lui Hitler din 25 august. Proiectul de răspuns întocmit de Halifax n-a întrunit sufragiile cabinetului. Leslie Hore-Belisha, ministrul de război, scrie în acest sens : „Mi-am exprimat părerea că

conceptul de răspuns este dezastruos de tîrîtor şi de servil. Am susţinut că singurul nostru răspuns eficace ar fi *forţă* şi *hotărîre* şi că în nici un caz nu trebuie să dăm impresia că nu ne menţinem destul de fermi în angajamentul nostru faţă de Polonia."

A doua zi, la ora 10,30, cabinetul s-a întrunit din nou pentru o oră şi jumătate, dar tot n-a reuşit să ajungă la un consens în privinţa textului răspunsului. Acelaşi Hore-Belisha, care în timpul mesei de prînz studiase cu ministrul de finanţe Sir John Simon şi cu Nevile Henderson noul proiect de răspuns, notează : „Scopul meu era să concepem răspunsul pe un ton energic. Să se şteargă din proiectul de răspuns orice indiciu că am fi dat Poloniei garanţie sub rezervă sau că am exercitat vreo presiune asupra ei. De această atitudine să se ţină cu toată rigoarea seama." [43]

În după-amiaza zilei de 27 august, industriaşul suedez Birger Dahlerus, prieten cu Hermann Göring, sosit cu avionul de la Berlin la Londra, i-a informat pe primul ministru Chamberlain, pe ministrul afacerilor străine Halifax şi pe adjunctul acestuia, Alexander Cadogan, că Hitler intenţiona să ceară „retrocedarea Danzigului şi a Coridorului". Era un indiciu clar cu privire la natura revendicărilor germane, iar aceste revendicări făceau operativ pactul anglo-polon. Deşi polonezii nu lăsaseră niciodată să se înţeleagă că erau dispuşi să cedeze vreo parte din teritoriu germanilor, iar tratatul anglo-polon şi protocolul său secret garantau nu numai integritatea statului polon, dar şi statu quo-ul oraşului Danzig, Chamberlain a fost de părere că Polonia putea accepta încadrarea acestui oraş la Reich. Halifax i-a sugerat lui Dahlerus necesitatea iniţierii de convorbiri directe între Berlin şi Varşovia, lăsînd să se înţeleagă că guvernul britanic va face presiuni asupra ce-

lui polon pentru a deveni mai „conciliant". Dehlerus trebuia să precizeze că deşi Chamberlain şi Halifax nu-i refuzau lui Hitler „dreptul" asupra Danzigului, această atitudine a Londrei nu era un răspuns definitiv la „oferta" Berlinului, ci doar „deschiderea drumului" spre un răspuns definitiv.

În aceeaşi seară, Dahlerus s-a întors cu avionul la Berlin şi a luat legătura imediat cu Göring. Hitler, care era „prea obosit", a refuzat să-l primească pe mediatorul suedez, dar a ascultat, totuşi, la telefon, în relatarea lui Göring, punctul de vedere al lui Chamberlain şi al lui Halifax. Potrivit lui Dahlerus, Hitler ar fi răspuns : «Marea Britanie trebuie să convingă Polonia să înceapă imediat tratative cu Germania şi este de dorit în cel mai înalt grad ca nota de răspuns pe care o aşteptăm de la Henderson să conţină o asemenea promisiune, pentru a-i face pe polonezi să-şi schimbe atitudinea». Amănuntele convorbirii sale cu Göring şi răspunsul mai sus amintit al lui Hitler au fost comunicate de Dahlerus Ambasadei Marii Britanii la Berlin, iar aceasta, la rîndul său, a informat Foreign Office-ul.

În ziua de 28 august, la amiază, cabinetul britanic s-a întrunit, luînd în discuţie un alt proiect de răspuns, care fusese conceput de William Strang şi şeful de secţie Malkin din cadrul Foreign Office-ului. De data aceasta, Hore-Belisha s-a declarat mulţumit, apreciind formularea „mult mai energică" a textului notei engleze.

După şedinţa cabinetului, Foreign Office-ul a primit din partea Ambasadei britanice de la Berlin o telegramă în care se arăta că industriaşul suedez Dahlerus tocmai informase că Hitler bănuia că „polonezii vor încerca să evite tratativele". Berlinul insista ca nota de răspuns a guvernului britanic, notă ce fusese definitivată, şi aprobată, după cum am văzut cu cîteva minute mai devreme, să

conţină „confirmarea categorică precum că polonezii au fost îndemnaţi în mod serios să ia contact cu Germania în scopul tratativelor“ [44]

Luînd cunoştinţă de această cerinţă a germanilor, Halifax s-a grăbit să-i dea curs fără a o mai supune cabinetului. La ora 14, el a telegrafiat lui Howard Kennard la Varşovia, cerîndu-i să-l informeze pe colonelul Beck că după părerea guvernului englez cea mai bună cale de rezolvare a diferendului germano-polon era aceea a unor „discuţii directe“, pe picior de egalitate, între cele două părţi. Precizînd că guvernul polon se bucura de protecţia tratatului anglo-polon şi că guvernul Majestăţii Sale îşi menţinea punctul de vedere că «orice tranşare a diferendelor germano-polone trebuie să salvgardeze interesele esenţiale ale Poloniei şi să le asigure printr-o garanţie internaţională». Halifax îşi exprima, în continuare, speranţa că guvernul polon va autoriza cabinetul englez să informeze Berlinul că Polonia este gata să intre imediat în negocieri directe cu Germania. Expediată într-un moment cînd Foreign Office-ul cunoştea de acuma, pretenţiile Berlinului, telegrama lui Halifax avea, practic, semnificaţia unei presiuni făcute la Varşovia pentru a împinge guvernul polon pe panta concesiilor faţă de Reich. Două ore mai tîrziu, Kennard informa că : „Polonia este gata să înceapă tratative cu Germania“. [45]

Luni, 28 august, după amiază. Nevile Henderson s-a întors cu avionul la Berlin şi, în seara aceleiaşi zile, la ora 23,30, a prezentat lui Hitler răspunsul guvernului său la propunerile pe care acesta le făcuse în ziua de 25 august. Guvernul britanic era de acord că o apropiere între Germania şi Marea Britanie „ar putea fi realizată şi ar aduce mari avantaje ambelor popoare“. De asemenea, Londra împărtăşea părerea Berlinului că trebuia reglementat,

mai întîi, diferendul dintre Germania şi Polonia. Esenţial era însă ce fel de reglementare intenţiona să dea Hitler acestui diferend ? „Totul depinde de natura înţelegerii [germano-polone -n.n.] şi de felul cum se va ajunge la ea — preciza guvernul englez. În privinţa acestor puncte, a căror importanţă nu poate fi nesocotită, mesajul cancelarului german păstrează o tăcere absolută şi guvernul Majestăţii Sale se vede silit să sublinieze că o clarificare a acestora este esenţială pentru dobîndirea de progrese viitoare". În acest sens, după ce reamintea guvernului german că Anglia dăduse garanţii Poloniei şi că era hotărîtă să-şi îndeplinească obligaţiile asumate, dar informa, în acelaşi timp, că, la cererea cabinetului britanic, guvernul polon promisese să înceapă convorbiri cu guvernul german, nota adusă de Nevile Henderson continua în felul următor : *„Orice avantaj s-ar oferi Marii Britanii, guvernul englez nu poate să consimtă la o reglementare care ar leza independenţa unui stat căruia i-a dat garanţia sa"*.

Precizînd că, după părerea guvernului englez, o soluţionare raţională a diferendelor dintre Germania şi Polonia putea şi trebuia să fie efectuată printr-o înţelegere între cele două ţări, bazată pe salvgardarea intereselor esenţiale ale Poloniei, scrisoarea se încheia cu următoarele cuvinte ce nu putea fi interpretate greşit : *„O rezolvare justă a acestor probleme dintre Germania şi Polonia poate deschide calea pentru pace în lume. Dacă nu ajungem la aceasta, speranţele unei mai bune înţelegeri dintre Germania şi Marea Britanie se vor spulbera, ceea ce va însemna un război între cele două ţări şi ar putea să antreneze întreaga lume în conflict."* [46]

După ce Hitler a terminat de citit scrisoarea guvernului englez, Henderson a ţinut să avertizeze că Germania nu trebuia să se îndoiască de faptul că Marea Britanie va lupta pentru Polonia dacă independenţa şi interesele ei ar

fi amenințate : «Cuvîntul nostru este cuvînt și noi nu l-am încălcat și nu-l vom încălca niciodată» — a subliniat reprezentantul Marii Britanii. În același timp, el a dat asigurări că guvernul său dorea sincer să se ajungă la o înțelegere cu Germania și că nimeni nu dorea acest lucru mai mult decît primul ministru Neville Chamberlain.

Răspunzînd unei întrebări formulate de von Ribbentrop care voia să afle dacă Chamberlaine are poporul de partea sa în politica de prietenie cu Germania, Henderson a precizat că «în această privință nu încape îndoială». În continuare, Hitler a dorit să știe dacă Anglia este dispusă să accepte o alianță cu Germania. Reprezentantul Marii Britanii a răspuns arătînd că împrejurările se schimbaseră și că în discuție nu mai erau planurile unei politici de perspectivă, ci doar adoptarea unei hotărîri într-o problemă precisă. La insistențele dictatorului german, care a întrebat dacă exista posibilitatea unei alianțe între Berlin și Londra, Henderson a declarat că personal nu considera exclusă o asemenea alianță.

Potrivit lui Paul Schmidt, reacția lui Hitler după citirea scrisorii guvernului britanic a fost „surprinzător de liniștită. Se părea că el găsise un oarecare interes în propunerea engleză". La rîndul său, în telegrama expediată Londrei în aceeași noapte, Nevile Henderson relata că Hitler declarase : «Aș negocia cu plăcere dacă ar fi un guvern polon care să fie dispus să fie rațional [...] Polonia — continuase dictatorul german — nu va putea fi niciodată rațională, ea se vede sprijinită de Anglia și Franța și-și închipuie că chiar de va fi învinsă va recăpăta, grație sprijinului lor, mai mult decît ar putea pierde». Făcînd această afirmație, Hitler începuse deodată să se lanseze în atacuri violente împotriva Poloniei, cuvintele „nimicirea statului polon" revenind cu insistență în monologul său.

«Aceasta îmi reamintește de conversația similară din anul trecut, cu privire la nimicirea cehilor» — a constatat reprezentantul Marii Britanii.

«D-voastră sînteți incapabili să îndemnați Polonia să fie rațională» — și-a *continuat Hitler atacurile.*

«Tocmai pentru că ne aducem aminte de experiența Cehoslovaciei din anul trecut șovăim să îndemnăm astăzi Polonia prea insistent — a ripostat Henderson. Ne rezervăm dreptul de a ne forma propria noastră părere în privința a ceea ce este sau ceea ce nu este rațional referitor la Polonia sau Germania».

În pofida acuzațiilor reciproce formulate de dictatorul german și de reprezentantul Marii Britanii, discuția s-a desfășurat, în general, pe un ton calm. Același Henderson relatează că o singură dată Hitler „s-a enervat mult", și anume după o remarcă a sa că, în fond, cauza încordării între Londra și Berlin nu era chestiunea Danzigului și a Coridorului, ci hotărîrea Marii Britanii de a rezista forței prin forță.

Spre sfîrșitul întrevederii, care s-a prelungit pînă spre miezul nopții, Nevile Henderson a adresat lui Hitler două întrebări directe : dacă era dispus să negocieze direct cu Polonia și dacă era de acord să discute problema unui schimb de populație. Referindu-se la atitudinea lui Hitler, în telegrama trimisă Foreign Office-ului Henderson relata : „El mi-a răspuns afirmativ în ce privește ultima întrebare (deși nu am nici o îndoială că se gîndea în același timp la o rectificare de frontieră). Referitor la prima mea întrebare, a spus că nu poate să-mi dea răspuns pînă nu va studia cu atenție scrisoarea guvernului Majestății Sale". Și pentru ca ezitarea sa de a răspunde imediat întrebării ce-i fusese pusă să nu pară anormală, Hitler s-a adresat lui Ribbentrop, prezent la întrevedere : «Trebuie să chemăm pe mareșalul Göring, să discutăm cu el».

Reprezentantul Marii Britanii a părăsit Cancelaria Reichului avînd promisiunea lui Adolf Hitler că a doua zi guvernul german va răspunde scrisorii guvernului Majestății Sale. În aceeași noapte, el a informat Londra despre discuția pe care o avusese cu Hitler și cu von Ribbentrop. [47]

Luînd cunoștință despre răspunsul pe care Henderson îl dăduse la întrebările formulate de Hitler, Robert Vansittart, consilierul șef al Foreign Office-ului, a întocmit un protocol destinat lui Halifax, în care atrăgea atenția că afirmațiile reprezentantului Marii Britanii la Berlin erau extrem de periculoase. „Cred că Sir Nevile Henderson ar fi trebuit să primească instrucțiuni pentru a ocoli cu totul această temă — arăta Vansittart. O alianță înseamnă, dacă înseamnă ceva, mai ales o alianță militară. Împotriva cui să ne aliem cu o asemenea bandă ca actualul regim din Germania ?". La rîndul său, și Halifax a apreciat că Henderson mersese prea departe „pe un teren mocirlos" și a hotărît să-i atragă acestuia atenția să nu mai facă asemenea afirmații. În același timp, el a ascuns față de polonezi amenințările proferate de dictatorul german la adresa țării lor, dînd dispoziții să fie scos pasajul respectiv din documentul prin care colonelul Beck era informat despre întrevederea Hitler—Henderson [48].

În ziua de 29 august, Neville Chamberlain a rostit, în Camera Comunelor, un discurs prin care i-a informat pe deputați despre evoluția crizei internaționale și măsurile întreprinse de guvernul britanic pe plan extern și intern. Apreciind că o atitudine hotărîtă a Marii Britanii putea, în anumite condiții internaționale, să determine Berlinul să se abțină de la atacarea Poloniei, premierul britanic a relevat pe larg măsurile adoptate pe plan militar în vederea

războiului. Discursul primului ministru britanic se încheia cu următorul avertisment menit să răcorească minţile prea înfierbîntate ale conducătorilor celui de la III-lea Reich :

«Se spune uneori că poporul britanic se hotărăşte încet ; odată ce a luat o hotărîre, el nu se îndepărtează însă prea uşor de ea. Încă nu se ştie dacă vom avea pace sau război, dar eu tot sper şi încă voi lucra pentru pace ; însă nu ne vom abate nici o iotă de la hotărîrea noastră de a rămîne credincioşi liniei de conduită pe care ne-am trasat-o» [49].

Seara, la ora 19,15, Hitler a înmînat lui Henderson răspunsul guvernului german [50] la scrisoarea guvernului englez din ziua precedentă. „Acţiuni barbare de maltratare sălbatecă", „persecuţii împotriva marelui grup naţional german din Polonia", „omorîrea multor germani localnici sau silirea acestora să emigreze în condiţiile cele mai grele" — erau doar cîteva dintre minciunile afirmate de Führerul nazist pentru a-şi justifica agresiunea.

«Această stare de lucruri este insuportabilă pentru o mare putere — continua Hitler ameninţător. Guvernul german nu poate decît să asigure guvernul britanic, în felul cel mai solemn, că s-a ajuns acum la o stare de lucruri care nu mai poate fi tolerată sau privită cu indiferenţă.»

După ce a dezvăluit că pretenţiile sale aveau în vedere „realipirea Danzigului şi Coridorului", „salvgardarea Grupului etnic german în teritoriile ce vor rămîne Poloniei", dictatorul german şi-a exprimat îndoiala că ele puteau fi soluţionate prin negocieri directe cu guvernul polon. Cu toate acestea, el s-a declarat de acord „să accepte propunerea engleză şi să intre în discuţiuni directe", pentru a da astfel guvernului britanic „o dovadă a sincerităţii intenţiilor germane de a lega o prietenie durabilă cu Marea Britanie". În această ordine de idei, Hitler a cerut ca un

reprezentant al guvernului polon, înarmat cu depline puteri, să sosească a doua zi, 30 august, la Berlin pentru a trata.

«Această ultimă frază sună ca un ultimatum" — a declarat Henderson după ce a citit cu atenție documentul.

Afirmația lui Henderson l-a iritat profund pe Hitler, care a început să ridice tonul : reprezentantul Marii Britanii — afirma el — nu-și dădea seama că chestiunea era urgentă ? Deoarece cele două armate stăteau față în față, orice scînteie putea declanșa incendiul.

Cînd cancelarul german a insinuat că lui Henderson îi era indiferent «cîți germani vor fi uciși în Polonia», acesta s-a simțit provocat și, pierzîndu-și cumpătul, a început, la rîndul său, să strige, mai tare chiar decît Hitler. „I-am spus că nu doresc să aud un asemenea limbaj nici de la dînsul și nici de la nimeni altul — raporta Henderson Foreign Office-ului. I-am zis încă o grămadă de asemenea lucruri, cît de tare puteam [...] Dacă vrea război, atunci îl poate avea". [51]

Nevile Henderson a părăsit Cancelaria Deichului „plin de cele mai întunecate presimțiri". Într-o telegramă destinată Foreign Office-ului, prin care informa asupra modului cum se desfășurase convorbirea de la Cancelaria Reichului, Henderson arăta : „Întrevederea de astă-seară a avut un caracter vijelios și dl. Hitler a fost cu mult mai puțin rezonabil decît ieri [...] El continuă să spună că dorește prietenia Marii Britanii mai mult decît orice pe lume, dar că el nu poate să sacrifice din cauza aceasta interesele vitale ale Germaniei și că dacă guvernul Majestății Sale face din această chestiune un tîrg, atunci propunerea este insuportabilă. Toate încercările mele de a îndrepta această *falsă interpretare a cazului nu păreau să-l impresioneze..* Ca răspuns la repetata afirmare că negocieri directe cu

Polonia, deși acceptate de el, cu siguranță nu vor izbuti, am spus Excelenței Sale că reușita sau nereușita depindea de atitudinea pe care avea s-o adopte el. Totuși, era datoria mea imperioasă să nu las nici o îndoială că o încercare de *a-și impune voința față de Polonia, cu forța, îl va duce* inevitabil într-un conflict cu noi." [52]

La fel ca reprezentantul său la Berlin, guvernul englez a interpretat cererea lui Hitler drept un ultimatum și a refuzat să-i dea curs. Într-o telegramă către Henderson (noaptea de 29 30 august, ora 2,00), ministrul afacerilor străine al Marii Britanii, lordul Halifax preciza : „Vom da o deosebită atenție răspunsului guvernului german, dar, bineînțeles, *este irațional de a aștepta ca noi să putem trimite un reprezentant polon azi la Berlin și guvernul german nu trebuie să se aștepte la aceasta.* Ar fi bine să se știe acest lucru în cercurile interesate prin persoane cît mai indicate". [53]

Acest mesaj a fost transmis la Wilhelmstrasse la ora 4 și a fost repetat, în cursul dimineții, prin telefon, de către Henderson lui Weizsäcker. Susținînd punctul de vedere al lui Hitler din seara zilei precedente, care relevase că „cineva ar putea zbura de la Varșovia la Berlin într-o oră și jumătate", secretarul de stat al Reichului a insistat „să se facă neapărat ceva, cît mai curînd posibil".

După această convorbire, Henderson a sugerat lui Halifax să ceară guvernului polon „să facă un ultim sacrificiu în ceasul al unsprezecelea pentru a stabili un contact direct cu dl. Hitler, chiar dacă ar fi numai ca să convingă lumea că este gata să facă orice concesie pentru menținerea păcii". Cu același prilej, el a avertizat că Hitler era hotărît să-și atingă scopurile „prin așa-numitele mijloace pacifiste oneste, dacă poate, și chiar prin forță, dacă nu poate altfel [...] Dacă i se permite d-lui Hitler să continue de a avea inițiativa mi se pare că rezultatul va fi sau un

război, sau o nouă victorie a sa prin desfășurarea forței și încurajarea, prin aceasta, de a urmări aceeași cale la anul sau mai tîrziu". [54]

În aceeași noapte, Henderson l-a sfătuit pe colegul său Coulondre să intervină la Paris ca guvernul francez să facă presiuni la Varșovia pentru a-l trimite pe Beck sau un alt parlamentar să trateze cu Hitler. El arăta că era bine ca polonezii să înceteze a mai vorbi tot timpul de demnitatea lor și să încerce să ajungă la o înțelegere cu Berlinul, aceasta fiind „unica posibilitate de a evita războiul".

Totodată, reprezentantul Marii Britanii a luat contact și cu ambasadorul Poloniei, Lipski, „implorîndu-l" să-l convingă pe Beck să trimită un parlamentar la Berlin.

În aceeași dimineață, Kennard a transmis din Varșovia că era imposibil ca guvernul polon să fie înduplecat să-l trimită imediat la Berlin pe colonelul Beck sau un alt reprezentant pentru a trata o înțelegere pe baza propunerii făcute de Hitler. „Guvernul polon — preconiza Kennard — mai degrabă se va lupta și va pieri decît să îndure o astfel de umilință, mai cu seamă după exemplele Cehoslovaciei, Lituaniei și Austriei." [55]

Nevile Henderson nu era singurul ce depunea eforturi să înnoade un fir de legătură, oricît de firav, între Berlin și Varșovia. În dimineața zilei de 30 august, la ora 5, Hermann Göring, care se temea de consecințele unei rupturi cu Anglia, l-a trimis din nou la Londra pe Dahlerus pentru a încerca să lămurească „nefericitul incident" din ajun dintre Hitler și Henderson. Întîlnindu-i pe primul ministru Chamberlain și pe ministrul afacerilor străine Halifax, Dahlerus le-a explicat că în ciuda intransigenței *afirmate de Hitler, nu era „esențial" ca parlamentarul polon* să sosească la Berlin în ziua de 30 august. Primul

ministru britanic — care fusese informat de Kennard despre atitudinea guvernului polon — a exprimat părerea că alegerea Berlinului ca loc pentru tratative cu delegatul Varşoviei nu era o soluţie bună, după cum nu era recomandabilă *nici graba pe care guvernul german o punea în* soluţionarea problemelor.

La 11,30, guvernul britanic s-a întrunit pentru a lua în dezbatere cererea Berlinului. Ministrul de război Hore-Belisha s-a pronunţat împotriva trimiterii unui emisar polon la Berlin, arătînd că era important să se dea limpede de înţeles că «nici nu ne gîndim să cedăm în acest punct». Atitudinea lui Hore-Belisha a avut cîştig de cauză, hotărîrea adoptată de cabinetul britanic precizînd : *„Nu putem recomanda guvernului polon să accepte acest procedeu cu totul nedrept"*.

Spre prînz, Göring l-a sunat pe Dahlerus, cerîndu-i să transmită englezilor că Hitler era interesat „să obţină prietenia Marii Britanii" şi, în consecinţă, tocmai formula propunerile guvernului german de reglementare a diferendelor cu Polonia „astfel încît ele să alcătuiască o bază de discuţie". Göring a precizat că Hitler nu renunţa la condiţia pe care o pusese ca un delegat polon să se prezinte la Berlin [56].

În noaptea de 30/31 august, cu cîteva minute înainte de expirarea termenului la care — potrivit cererii ultimative a lui Hitler — un reprezentant polon trebuia să sosească la Berlin, înarmat cu puteri depline pentru a negocia sau, mai bine zis, pentru a accepta pretenţiile naziştilor, ambasada engleză a solicitat ministrului afacerilor străine al Reichului să-l primească pe Henderson, care aducea răspunsul oficial al guvernului britanic la comunicarea din ajun a guvernului german [57]. Paul Schmidt, care a servit ca interpret, mărturiseşte că discuţia dintre Rib-

bentrop și Henderson a fost extrem de furtunoasă. Atmosfera era încărcată la maximum, nervii celor doi parteneri fiind încordați în urma interminabilelor discuții din ultimele zile. Cînd Ribbentrop — sosit la Cancelaria Reichului — a luat loc la masă, aproape că tremura de emoție : fața sa era palidă, buzele strînse, iar ochii extrem de neliniștiți. Salutul adresat de el lui Henderson a fost „ca de gheață și accentuat protocolar".

Reprezentantul Marii Britanii a început prin a repeta că Londra considera „cu totul irațională" cererea ca un reprezentant al guvernului polon să sosească la Berlin în termen de 24 de ore.

«Termenul a trecut» — a constatat Ribbentrop cu o liniște oarecum artificială.

Neluînd în seamă întreruperea, Henderson a informat că guvernul său intervenise, în repetate rînduri, la Varșovia, sfătuindu-i pe polonezi să adopte o atitudine moderatoare. Era nevoie, însă, ca și guvernul german să manifeste o atitudine asemănătoare, să garanteze frontiera dintre cele două țări, iar germanii din Polonia să nu se mai dedea la provocări.

«Polonezii sînt provocatori, nu noi — a replicat Ribbentrop ridicînd tonul de această dată —, ați greșit adresa cînd v-ați adresat nouă».

Imperturbabil, Henderson a repetat, apoi, sugestia guvernului său ca guvernul german să adopte o procedură normală și să înmîneze ambasadorului Poloniei propunerile sale pentru negocieri, iar acesta să le transmită la Varșovia. Guvernul britanic se angaja că dacă propunerile germane aveau „o bază rațională" să facă tot ce-i stătea în putere la Varșovia pentru a ușura negocierile.

«După toate cele întîmplate, nici nu se mai poate discuta așa ceva — a strigat Ribbentrop, ieșindu-și din fire.

Cerem să vină la Berlin un delegat care să aibă depline puteri din partea guvernului său pentru a negocia cu noi».

În memoriile sale, Paul Schmidt notează că în această fază a convorbirii, în fața repetatelor intervenții ale lui Ribbentrop, începuse și Henderson să-și piardă liniștea și acea atitudine rezervată, atît de caracteristică englezilor: fața lui începuse să se îmbujoreze, iar mîinile să-i tremure[58]. În această stare de spirit, reprezentantul Marii Britanii a dat citire răspunsului guvernului său la propunerile lui Hitler. Documentul britanic începea prin a constata dorința reciprocă a Berlinului și a Londrei pentru îmbunătățirea legăturilor, după care menționa că o înțelegere anglo-germană nu se putea realiza prin sacrificarea altor prieteni. Luînd act de faptul că germanii acceptaseră, în principiu, propunerea englezilor privind organizarea unor discuții bilaterale între Berlin și Varșovia, guvernul britanic cerea ca „orice înțelegere să fie supusă unei garanții internaționale. Întrebarea cine va participa la această garanție va trebui discutată în viitor și guvernul Majestății Sale speră că pentru a împiedica pierderile de timp, guvernul german va face imediat demersuri pentru a obține asentimentul U.R.S.S., a cărei participare la garanții guvernul Majestății Sale a acceptat-o întotdeauna". În încheierea acestui document, guvernul britanic îndemna cu stăruință ambele părți să se abțină de la orice mișcări de trupe. „Guvernul Majestății Sale este încredințat că el ar putea obține o astfel de înțelegere din partea guvernului polon dacă și guvernul german ar da asigurări similare."[59]

În timp ce reprezentantul Marii Britanii citea documentul, von Ribbentrop l-a întrerupt de mai multe ori cu observații sarcastice. Cînd Henderson a încheiat, ministrul afacerilor străine al Reichului a sărit pur și simplu de pe scaun și, aruncînd priviri provocatoare interlocutorului său, a declarat că afirmația din document, ce lăsa

să se înțeleagă că aveau loc mișcări de trupe germane spre frontiera cu Polonia, era «o insinuare nemaipomenită. Altceva mai aveți de spus ?».

Spre stupefacția ministrului nazist, Henderson mai avea și altele de spus. Astfel, el a precizat că guvernul său îl informase, chiar în după-amiaza aceleiași zile, că la Londra circulau știri după care germanii comiseseră acte de sabotaj în Polonia, sabotaje ce justificau măsurile cele mai severe din partea guvernului acestei țări. Cu toate acestea, guvernul englez continuase să dea guvernului polon sfaturi moderatoare.

«Este o minciună sfruntată din partea guvernului polon» — spumegă Ribbentrop, care își pierduse complet controlul. Cît privea sfaturile date polonezilor, acestea aveau «al dracului de puțin efect».

Aceste cuvinte l-au determinat și pe Henderson să-și iasă din calmul său imperturbabil. Ridicînd degetul în chip de dojană, el a strigat : «Ați pronunțat acum cuvîntul *dracu*. Vă atrag atenția că acesta nu este limbajul unui om de stat într-o situație atît de serioasă». Paul Schmidt, singurul martor al acestei scene tragi-comice, relatează în memoriile sale : „Ribbentrop își pierdu literalmente răsuflarea. Unul dintre acei diplomați «lași», un ambasador, și încă unul dintre acei englezi «îngîmfați», îndrăznise să-l pună la punct ca pe un școlar. Sări iarăși în picioare. «Ce-ați spus ?» — urlă el. Henderson se ridicase de asemenea în picioare. Cei doi bărbați se înfruntau cu ochii scînteietori. De fapt, trebuia să mă fi ridicat și eu în picioare, după toate uzanțele diplomatice. Nu știam însă care trebuia să fie atitudinea unui translator în cazul cînd cei doi parteneri treceau de la vorbe la fapte. Am rămas deci pe scaun și m-am prefăcut că mai iau note în caietul meu de stenograme. Nu mă uitam la cei doi parteneri, dar auzeam respirația lor grea. Mă gîndeam că ceea ce

se putea întîmpla acum era că ministrul de externe al Reichului ar putea să-l dea afară pe ambasadorul Majestății Sale britanice. Într-o carieră îndelungată de translator se ascut simțurile pentru situații comice. Această *scenă nu mai era însă grotească, ci de-a dreptul penibilă* pentru un spectator. Din fericire, nu s-a ajuns la bruscări. În timp ce făceam încă ornamente în caietul meu, fără să ridic ochii, auzeam respirația lor grea. Primul care se așează era Ribbentrop, în dreapta mea, urmă și Henderson, în stînga. Cînd ridicai privirea, văzui pe fața celor doi «duelgii» că furtuna trecuse". [60]

Discuția a urmat un făgaș mai liniștit. La un moment dat, ministrul de externe al Reichului a scos din buzunar un document avînd 16 puncte și i-a dat citire în limba germană. (În raportul înaintat Foreign Office-ului, Henderson afirma că lectura documentului fusese făcută „într-o viteză maximă" ; Paul Schmidt, în memoriile sale, susține că din contră Ribbentrop citise fără să se grăbească, dînd chiar lămuriri la unele puncte.) În acest document, guvernul german propunea ca Danzigul să fie cedat Germaniei, iar Gdynia să rămînă Poloniei, în timp ce apartenența Coridorului urma să fie decisă potrivit voinței majorității populației, după organizarea unui plebiscit, sub supravegherea unei comisii internaționale, formată din britanici, francezi, italieni și ruși. În caz de retrocedare a Coridorului la Reich, Berlinul se declara dispus să procedeze la organizarea unui schimb de populație cu Polonia. Danzigul și Gdynia urmau să primească caracterul unor porturi comerciale, fără instalații și fortificații militare. [61]

După ce Ribbentrop a terminat de citit documentul, Henderson a solicitat ca potrivit uzanțelor diplomatice și conform înțelegerii din ziua precedentă să-i fie înmînat un exemplar pentru a fi transmis Londrei și eventual Varșoviei. Ministrul de externe al Reichului a refuzat

însă, declarînd că și așa propunerile erau perimate, deoarece împuternicitul polon nu sosise la Berlin în termenul stabilit de guvernul german. „Am observat că interpretarea problemei în acest fel însemna că cererea ca un reprezentant polon să sosească la Berlin la 30 august constituia, de fapt, un ultimatum — raporta Henderson lordului Halifax. El a negat aceasta, zicînd că ideea unui ultimatum era o ficțiune a imaginației mele. De ce, am întrebat, nu se poate adopta o procedură normală și să nu se dea o copie a propunerilor și să se ceară ambasadorului polon de a-l vizita, precum mi-a propus Hitler acum cîteva zile, și să i le înmîneze pentru a le comunica guvernului polon ? În termeni cît mai violenți, dl. von Ribbentrop a răspuns că el niciodată nu va cere ambasadorului polon să-l viziteze. El a făcut aluzie că dacă ambasadorul polon i-ar cere o întrevedere ar fi altceva. I-am spus că natural voi informa imediat guvernul meu, la care el a răspuns că deși acestea erau vederile lui personale, el va comunica tot ce spusese lui Hitler, iar cancelarul va decide. Pe această chestiune ne-am despărțit, dar trebuie să adaug că întreaga purtare a d-lui von Ribbentrop în timpul acestei neplăcute întrevederi imita pe dl. Hitler în cel mai rău fel". [62]

Ultima zi de pace

În noaptea de 30/31 august, la ora 1, înainte de a-l fi informat pe Halifax despre întrevederea pe care o avusese cu Ribbentrop, Nevile Henderson l-a invitat pe Lipski la dînsul și l-a sfătuit să-i comunice urgent, telefonic, ministrului de externe Beck, că aflase de la Ambasada engleză despre existența celor 16 puncte ale propunerilor germane. Totodată, el a sugerat ambasadorului Poloniei ca, pe pro-

pria lui răspundere, să-l viziteze pe Ribbentrop și să-i ceară textul propunerilor pentru a le comunica la Varșovia.

Neavînd încredere că Lipski va acționa în acest sens („E atît de leneș sau atît de legat de instrucțiunile guvernului său, încît nu eram deloc sigur că intervenția sa va mai putea avea un efect moderator" — avea să mărturisească Henderson), reprezentantul Marii Britanii a făcut apel la Dahlerus, rugîndu-l să obțină de la germani cele 16 puncte ale propunerilor pe care von Ribbentrop refuzase să i le predea. Și, spre surpriza sa, Dahlerus a reușit să-i aducă respectivele propuneri, numai că, procurate printr-un intermediar, ele nu aveau caracter oficial și erau lipsite de valoare. Cu toate acestea, Henderson l-a trimis pe Dahlerus, însoțit de locțiitorul său Ogilvie Forbes, la Lipski. Suedezul, pe care Forbes l-a prezentat drept «un mijlocitor neutru care se bucura de încrederea cabinetului britanic, a ambasadei Marii Britanii și a guvernului german», i-a citit lui Lipski propunerile germane, subliniind caracterul lor „rezonabil și moderat", corespunzător unei soluții „acceptabile cu onoare de ambele părți". El a insistat ca Beck să vină imediat la Berlin sau, dacă acest lucru nu era posibil, să încerce Lipski să obțină o întrevedere cu Hitler.

Profitînd de faptul că Dahlerus a trecut într-un alt birou pentru a pune pe hîrtie propunerile germane, Lipski i-a spus lui Forbes : «Planul acesta este o violare a suveranității poloneze și pur și simplu nu poate fi luat în considerație [...] Ar fi fatal dacă dl. Beck sau oricare alt emisar polon ar veni la Berlin. Trebuie să rămînem fermi cu orice preț și să ne arătăm uniți. Dacă Polonia ar fi părăsită de aliații săi, ar angaja ea singură lupta și ar pieri de una singură». [63]

La Roma, Ciano nici nu se trezise bine cînd Attolico i-a comunicat de la Berlin că situaţia era desperată şi în cîteva ore avea să înceapă războiul dacă nu intervenea *un fapt nou*. „Mă duc imediat la Palazzo Venezia — consemnează Ciano în *Jurnalul* său. Trebuie creat acest fapt nou. În înţelegere cu Ducele, telefonez lordului Halifax pentru a-i spune că Ducele n-ar putea să intervină pe lîngă Hitler decît cu condiţia să-i ofere un gaj pe măsură: Danzigul". [64]

La ora 11,30, Attolico s-a prezentat la Ministerul Afacerilor Străine al Reichului şi l-a informat pe Weizsäcker despre convorbirea Ciano-Halifax şi despre propunerea Ducelui privind cedarea imediată a Danzigului către germani. „Restul problemei ar putea fi rezolvat apoi în linişte şi prin negocieri directe între Berlin şi Varşovia — consemnează secretarul de stat german, într-un *Memorandum*, cuvintele ambasadorului Italiei — [...] Londra a informat Roma că în momentul de faţă problema dificilă, de fapt, este una de procedură şi anume dacă guvernul german trebuie să-l cheme pe Lipski, ori dacă Lipski trebuie să vină din proprie iniţiativă pentru a primi propunerile germane. Nu s-ar putea ca acest ultim obstacol să fie înlăturat într-un mod oarecare ?" [65]

Concomitent, reprezentanţii la Varşovia ai Marii Britanii şi Franţei au făcut noi demersuri pe lîngă guvernul polon pentru a-l determina să comunice Berlinului că era de acord cu principiul unor discuţii directe. Drept urmare, spre prînz, colonelul Beck a adus la cunoştinţă lui Kennard (cu ocazia unei întrevederi) şi lui Leon Noël (prin telefon) că guvernul polon hotărîse să accepte un schimb direct de vederi cu guvernul german, pe baza propusă de guvernul britanic. În ceea ce privea soarta oraşului Danzig, guvernul polon aprecia că era esenţial să se creeze un *modus vivendi* pe perioada tratativelor. „Am întrebat pe

dl. Beck care erau demersurile pe care le propunea pentru a stabili un contact direct cu guvernul german — raporta Kennard lui Halifax. El mi-a spus că va da acum instrucțiuni d-lui Lipski să obțină o intrevedere fie cu ministrul afacerilor străine, fie cu secretarul de stat, pentru a comunica că Polonia primise propunerile britanice. L-am îndemnat să facă aceasta fără întîrziere. L-am întrebat apoi care va fi atitudinea pe care o va adopta ambasadorul polon dacă dl. von Ribbentrop sau altcineva îi va înmîna propunerile germane. A răspuns că dl. Lipski nu va fi autorizat să accepte un astfel de document, deoarece, avînd în vedere experiențe din trecut, acesta ar putea fi întovărășit de un fel de ultimatum. După părerea sa, esențialul este ca mai întîi să se stabilească un contact și apoi vor fi discutate detaliile referitoare la locul, persoana și bazele pe care aceste negocieri vor fi începute [...] El a adăugat că dacă va fi invitat să meargă la Berlin, bineînțeles că n-o va face, pentru că nu avea nici o intenție să fie tratat precum a fost tratat președintele Hacha". [66]

La ora 12.30 Dahlerus a telefonat în *Downing Street nr. 10* pentru a informa că vorbise în noaptea trecută cu Göring și aprecia propunerile germane ca fiind „extrem de liberale". În continuare, suedezul a început să relateze discuția pe care o avusese cu ambasadorul Poloniei, Lipski. Horace Wilson, care se afla la capătul celălalt al firului, a încercat să-i atragă atenția că asemenea probleme nu se discutau la telefon, dar industriașul suedez continua să-i acuze pe polonezi că „torpilează" tratativele cu germanii și posibilitatea „salvării" păcii. „I-am spus din nou să tacă — relata influentul sfetnic al lui Chamberlain —, dar cum nu înceta să vorbească, am racoșat aparatul" [67].

În același timp, și Henderson a telegrafiat lui Halifax, informîndu-l că după părerea lui pretențiile germane erau „moderate" și polonezii erau vinovați că refuzau să ia

contactul cu germanii pentru a li se transmite cele 16 puncte ale propunerilor Berlinului. Dînd curs sugestiilor lui Henderson, Halifax a intervenit la Varşovia, rugîndu-l pe Beck să dea dispoziţie lui Lipski să ceară *imediat* la Wilhelmstrasse textul propunerilor germane. Aceste indicaţii ale lui Halifax se pare că au depăşit însă punctul pînă la care considera Chamberlain că puteau merge conciliatorii pentru a-i determina pe aliaţii poloni să satisfacă pretenţiile lui Hitler. Aşa se explică faptul că primul ministru a dezavuat acţiunea ministrului său de externe şi i-a dat un avertisment lui Henderson pentru vina de a-l fi influenţat pe Halifax, cît şi pentru atitudinea antipolonă manifestată [68].

Într-o nouă convorbire telefonică cu Ciano, Halifax a făcut cunoscut că sugestia lui Mussolini privind cedarea Danzigului ca o condiţie a începerii negocierilor germano-polone nu era realizabilă. „Orizontul se întunecă din ce în ce" — notează Ciano.

Mussolini şi Ciano au hotărît totuşi să facă o nouă încercare pentru a obţine satisfacerea pretenţiilor Berlinului şi a evita, astfel, declanşarea războiului într-un moment cînd Italia era complet nepregătită. În *Jurnalul* său, Ciano menţionează în acest sens : „Îl revăd pe Duce. Ultima tentativă : să se propună Franţei şi Angliei o conferinţă, pentru data de 5 septembrie, cu scopul de a se revizui clauzele Tratatului de la Versailles, care sînt cauza actualelor tulburări în Europa". Deşi ştia că Hitler va refuza să participe la o asemenea conferinţă, întrucît el comunicase în mai multe rînduri italienilor acest lucru, Ciano a sprijinit iniţiativa lui Mussolini, avînd convingerea că astfel dezacordurile dintre Roma şi Berlin vor deveni şi mai *profunde, iar socrul său va menţine Italia în afara conflictului.*

Între orele 12 și 13, Ciano i-a invitat pe rînd la Palazzo Chigi pe ambasadorii Marii Britanii și Franței, făcîndu-le cunoscută noua inițiativă a guvernului italian. El a insistat asupra urgenței răspunsului, pentru a nu fi declanșate, *între timp, ostilitățile* împotriva Poloniei. Percy-Loraine s-a arătat de-a dreptul „entuziasmat" de această propunere ; François-Poncet a primit-o „cu satisfacție", dar și cu oarecare scepticism [69].

Georges Bonnet a îmbrățișat, de asemenea, propunerea italienilor, depunînd eforturi stăruitoare pentru transpunerea ei în practică ; englezii, în schimb, s-au arătat sceptici, avertizîndu-l chiar pe șeful diplomației franceze că ea constituia „o capcană". Primul ministru Chamberlain consideră că guvernul britanic și guvernul francez «trebuie să elaboreze un răspuns asemănător — telefona ambasadorul Corbin, la ora 13,15, lui Georges Bonnet. El dorește ca cele două guverne să-și poată confrunta punctele de vedere pentru a nu cădea în cursa întinsă de Mussolini». După părerea lui Chamberlain și a lui Halifax, guvernele Franței și Angliei trebuiau să condiționeze deschiderea oricărei conferințe de prealabila demobilizare generală.

Bonnet a răspuns că, după părerea lui, această era o condiție pe care guvernul german n-o va accepta niciodată ; el a promis să dea un răspuns oficial imediat ce Consiliul de Miniștri al Franței va adopta o hotărîre cu privire la propunerile lui Mussolini [70].

La ora 13, dînd curs indicațiilor primite de la Varșovia, ambasadorul Poloniei la Berlin, Lipski, a telefonat la Wilhelmstrasse, solicitînd lui Ribbentrop o audiență pentru a-i prezenta un document al guvernului polon. Abia la ora 15 — deci după două ore —, Ernst von Weizsäcker, secretar de stat la Ministerul Afacerilor Străine al Reichului, l-a chemat la telefon pe Lipski pentru a-l întreba

dacă solicita audiența în calitate de plenipotențiar cu depline puteri pentru a trata sau ca ambasador. La răspunsul acestuia că venea în calitate de ambasador, pentru a face guvernului Reichului o comunicare din partea guvernului său, reprezentantul german s-a rezumat doar să comunice că va aduce cererea la cunoștința ministrului de externe [71].

La *ora 17*, Bernardo Attolico s-a prezentat din nou la Wilhelmstrasse pentru a-i aduce la cunoștință lui Ribbentrop „dorința insistentă a Ducelui ca Führerul să-l primească pe ambasadorul Poloniei, Lipski, și în felul acesta să stabilească cel puțin contactul minim necesar pentru a evita ruptura finală". Ministrul de externe al Reichului a promis să transmită Führerului dorința aliatului și prietenului său italian. Ambasadorul Attolico a cerut apoi propunerile germane, dar Ribbentrop a refuzat să i le dea, promițîndu-i-le „pentru mai tîrziu" [72].

La Paris, Consiliul de Miniștri al Franței s-a întrunit la *ora 18* pentru a stabili atitudinea guvernului francez față de propunerea lui Mussolini. Georges Bonnet a dat citire unui proiect de răspuns redactat în felul următor: „Guvernul francez trebuie să răspundă *da* fără rezerve. El va cere doar să fie invitată și Polonia. El va exprima dorința ca conferința să examineze, de asemenea, ansamblul problemelor europene în vederea stabilirii unei păci durabile."

Președintele Consiliului, Edouard Daladier, a obiectat, arătînd că propunerea lui Mussolini nu trebuia acceptată decît în cazul cînd tratativele bilaterale germano-polone, pentru a căror organizare se făceau mari eforturi, nu dădeau rezultatele scontate.

În timpul dezbaterilor, Daladier a primit o scrisoare personală din partea Ambasadorului Franței la Berlin,

Coulondre, care arăta : „Hitler ezită ; nu este sigur de el. Rezistați, rezistați, totul constă în aceasta".

Consiliul de miniștri a hotărît ca Bonnet să redacteze răspunsul guvernului francez în sensul afirmațiilor făcute de Daladier.[73]

La *ora 18,30,* cu mai puțin de 12 ore înainte ca Wehrmachtul să declanșeze atacul, von Ribbentrop l-a primit, în sfîrșit, pe ambasadorul Poloniei, Lipski. Acordarea acestei audiențe constituia o simplă manevră diplomatică, prin care Hitler urmărea, pe de o parte, să dea curs insistențelor lui Mussolini în acest sens, iar, pe de altă parte, să poată arunca, ulterior, vina războiului asupra victimei sale și să justifice atacul în fața propriului său popor și a opiniei publice mondiale.

Ambasadorul Lipski a dat citire notei primite la prînz de la Varșovia, în care se afirma : „Noaptea trecută, guvernul polon a fost informat de guvernul britanic despre schimbul de păreri avut cu guvernul german privind posibilitatea unor convorbiri directe între guvernul Reichului și cel al Poloniei.

Guvernul polon privește favorabil propunerile făcute de guvernul Marii Britanii și îi va da un răspuns oficial în această chestiune în următoarele ore".

Pentru von Ribbentrop acest acord al guvernului polon de a începe negocieri directe cu Berlinul nu prezenta însă nici un interes, ba chiar putea crea complicații într-un moment cînd Hitler luase deja decizia de a ataca Polonia. În consecință, el a recurs la o întrebare al cărei răspuns știa că va fi negativ : «Aveți depline puteri de a trata cu noi pe baza propunerilor germane ?».

«Nu» — a răspuns Lipski.

«Atunci nu are rost să mai stăm de vorbă»[74] a conchis ministrul afacerilor străine al Reichului, punînd capăt întrevederii.

O jumătate de oră mai tîrziu, adică la *ora 19*, Adolf Hitler l-a primit la Cancelaria Reichului pe ambasadorul Italiei. Cu acel prilej, el a înmînat lui Attolico un exemplar al propunerilor germane și o notă pentru presă, precizînd însă că din cauza refuzului guvernului polon de a trimite un împuternicit la Berlin propunerile nu mai erau valabile. Încercarea de mediere făcută de Marea Britanie trebuia privită, deci, ca un eșec.

Amabasadorul Attolico a remarcat că atunci cînd Mussolini se oferise să facă pe mediatorul, cu cîteva zile în urmă, Führerul declarase că Marea Britanie tocmai înaintase o propunere și că era de dorit să se aștepte pentru a se vedea mai întîi efectul acesteia. Acum, cînd Führerul personal declara că propunerea britanică trebuia considerată eșuată, se ridica întrebarea dacă Ducele nu putea întreprinde, la rîndul său, o mediere. În consecință, Attolico l-a întrebat pe Führer dacă accepta ca Ducele să facă acum pe mediatorul.

Dictatorul german a răspuns că trebuie să se aștepte desfășurarea evenimentelor. La întrebarea lui Attolico dacă trebuia să interpreteze acest răspuns în sensul că «totul s-a sfîrșit acum», Führerul a răspun afirmativ[75].

Veștile transmise de Attolico din Capitala celui de al III-lea Reich, conjugate cu tăierea de către englezi a legăturilor telefonice cu Italia au provocat panică la Roma, fapt consemnat, dealtfel, de Ciano în *Jurnalul* său. «Este războiul — a declarat Mussolini cînd ginerele său l-a pus la curent cu ultimele evenimente ; dar mîine

voi face o declarație în Marele Consiliu pentru a spune că noi nu vom participa». Apreciind că această declarație a socrului său ar fi putut fi tardivă dacă ostilitățile începeau, Ciano a sugerat ideea de a se comite „o indiscreție" față de Percy Loraine privitoare la intențiile Italiei, idee pe care Mussolini a aprobat-o. „Percy Loraine vine la mine — notează Ciano — și-l pun la curent ; apoi, simulînd că nu pot să-mi reţin un strigăt din inimă, îi zic : «Pentru ce vreţi dvs. să creaţi ireparabilul ? Încă n-aţi înţeles că noi niciodată nu vom lua inițiativa unui război contra dvs. sau a Franței ?»"[76].

Percy Loraine a plecat de la Palazzo Chigi fericit de a putea comunica Foreign Office-ului că în conflictul ce era gata să izbucnească ţara sa avea, cel puţin în prima fază, un adversar mai puţin. La *ora 23,15,* Londra a primit din partea sa un mesaj în care se arăta : „Guvernul italian a luat decizia sa. Italia nu se va bate nici contra Marii Britanii, nici contra Franței. Această comunicare mi-a fost făcută de Ciano, în secret, la ora 21,15".

În aceeași seară, la *ora 21,* Radio Berlin a dat publicității „propunerile" guvernului german de reglementare a diferendului cu Polonia, „propuneri" pe care von Ribbentrop i le mai citise o dată lui Henderson în noaptea precedentă. Așa cum am arătat, ministrul afacerilor străine al Reichului hitlerist refuzase să înmîneze reprezentantului Marii Britanii textul respectivelor „propuneri", afirmînd că din moment ce nu sosise la Berlin un reprezentant polon în termenul fixat, ele erau deja depășite. Pe de altă parte, Berlinul refuzase să prezinte Varșoviei „propunerile" sale prin intermediul ambasadorului Lipski. Cu toate acestea, guvernul nazist nu se sfia să declare, în seara zilei de 31 august, că el considera

„propunerile" respinse de guvernul polon. „Ne aflăm în fața unei noi manevre pentru a face să apară că Polonia se sustrage oricărei tentative de soluționare pașnică" — transmitea ambasadorul Franței la Berlin, Coulondre, lui Georges Bonnet[77]. Mai tîrziu, Hitler însuși avea să confirme că neobișnuitele sale „propuneri" nu constituiseră altceva decît o manevră diplomatică. „Am avut nevoie de un alibi, în special în fața poporului german, pentru a-i arăta că făcusem totul pentru a păstra pacea — recunoștea el. Acesta a fost motivul pentru care am făcut acea propunere conciliantă pentru reglementarea problemelor în legătură cu Danzigul și Coridorul"[78].

Nevile Henderson a apreciat, pînă în ultimul moment chiar și după ce fusese admonestat de Chamberlain, că Hitler dorea să trateze, că „propunerile" formulate de el erau „echitabile" și că guvernul polon ar fi trebuit să depună eforturi pentru a intra în posesia lor și a ajunge la o înțelegere cu Berlinul. La *ora 22,30,* ambasadorul Howard Kennard telegrafia din Varșovia : „Ambasadorul Majestății Sale la Berlin pare să considere echitabile condițiile germane. Mă tem că din punctul de vedere al Varșoviei, nu pot împărtăși părerea sa. În timp ce ele pot părea neinițiatului acceptabile, guvernul polon le va considera cu siguranță ca *o încercare de a-l strînge de gît sub masca legalității*"[79].

Puțin după miezul nopții, Nevile Henderson a telegrafiat Foreig Office-ului, propunîndu-i să ceară guvernului polon, „într-un limbaj fără echivoc", să trimită un parlamentar la Berlin. Și, stupoare, Halifax și-a însușit din nou punctul de vedere al reprezentantului Marii Britanii la Berlin. „Nu înțeleg de ce guvernul polon se *lasă atît de greu pentru a împuternici pe ambasadorul* polon la Berlin să ia în primire un document de la guver-

nul german",[80] telegrafia Halifax lui Kennard, la numai douăzeci de minute după ce primise mesajul lui Henderson.

În timp ce conciliatorii nu încetau să caute „soluții" pentru a ajunge la înțelegere cu Berlinul, trupele germane se aflau deja în marș spre frontierele cu Polonia, avînd ordin ca la ora 5,45 să declanșeze atacul.

Capitolul VIII

ATACAREA POLONIEI ȘI DECLANȘAREA CELUI DE AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

1 septembrie 1939 — Germania nazistă atacă Polonia

În zorii zilei de 1 septembrie 1939, posturile de radio germane au difuzat o proclamație a lui Hitler către armată în care acesta declara deschis că Germania nazistă hotărîse să recurgă la forță. «Statul polon a refuzat o lichidare pașnică a diferendelor pe care am dorit-o și a făcut apel la arme — afirma dictatorul german. Germanii din Polonia sînt peresecutați cu sîngeroasă teroare și alungați din casele lor. O serie de violări ale frontierei, de nesuportat pentru o mare putere, dovedește că Polonia nu mai este dispusă să respecte frontiera Reichului»[1]!

Așadar, după ce folosise întregul arsenal al calomniilor în drumul spre acapararea puterii și după aceea, Hitler nu se sfia să procedeze în aceeași manieră perfidă și în acel moment grav al istoriei pentru a justifica, în fața poporului german și a opiniei publice internaționale, actul său criminal, îndelung și minuțios pregătit. Pentru că ceea ce urma în proclamație anunța, de fapt, începerea războiului împotriva Poloniei.

Cu zece minute mai devreme marile *unități* ale Wehrmachtului trecuseră, rînd pe rînd, frontiera cu Polonia,

declanşînd o ofensivă generalizată din nord, sud şi vest ce viza, ca ţel final, ocuparea Varşoviei şi lichidarea statului polon. În aer, avioanele germane se îndreptau spre obiectivele ce le fuseseră indicate — coloane de trupe poloneze, depozite de muniţii, şosele şi căi ferate, oraşe şi sate deschise —, împrăştiind moartea în rîndurile populaţiei.

Spre *ora 7*, crainicul postului de radio Berlin dădea citire unei proclamaţii a lui A. Foerster, şeful naziştilor din Danzig, prin care se anunţa „alipirea" respectivului oraş la Reich[2].

Vestea atacării Poloniei l-a determinat pe dictatorul italian Mussolini să întreprindă o acţiune care să-i aducă liniştea atît de dorită după coşmarul pe care-l trăise în ultimele zile : dimineaţa devreme el a telefonat personal lui Attolico, dîndu-i instrucţiuni să încerce să obţină de la Hitler un document care să-l elibereze de obligaţiile ce-i reveneau prin „Pactul de oţel". Demersurile întreprinse de ambasadorul Italiei la Berlin au avut ca rezultat următoarea telegramă a lui Hitler către Mussolini :

„Duce, vă mulţumesc cordial pentru ajutorul diplomatic şi politic pe care l-aţi dat recent Germaniei. Sînt convins că forţele armate ale Germaniei sînt suficiente pentru a duce la bun sfîrşit sarcina ce ne-a fost impusă. În consecinţă, nu cred că voi avea nevoie de ajutorul militar al Italiei în aceste împrejurări. Vă mulţumesc, de asemenea, Duce, pentru tot ce veţi face în viitor pentru cauza comună a fascismului şi naţional-socialismului"[3].

Către *ora 10*, Hitler a părăsit Cancelaria Reichului îndreptîndu-se spre Reichstag pentru a anunţa poporului german şi lumii întregi teribilele evenimente pe care el tocmai le provocase cu sînge rece. Explicaţiile[4] pe care le-a dat pentru a justifica războiul contra Poloniei constituiau,

de la un capăt la altul, o înşiruire de minciuni şi de denaturări ale faptelor, şi aceasta pentru a demonstra că vinovaţi pentru agresiunea premeditată pe care el tocmai o declanşase împotriva Poloniei nu erau nimeni alţii decît chiar... victimele. În acest sens, el învinuia guvernul polon că nu acceptase „propunerile" sale de reglementare a diferendelor germano-polone — dar acele „propuneri" nu fuseseră niciodată înaintate oficial nici Varşoviei şi nici Londrei ; de asemenea, el utiliza simulacrul atacului contra postului de radio german Gleiwitz, operaţie care fusese organizată de SS-işti, îmbrăcaţi în uniforme militare polone. Dealtfel, trebuie precizat că la începutul conflictului Berlinul a încercat să prezinte operaţiile militare germane drept măsuri cu caracter defensiv, un răspuns la pretinse atacuri ale trupelor polone [5].

Revenit la Cancelaria Reichului, Hitler s-a îngrijit să transmită lui Mussolini un nou mesaj, mai detaliat, o completare de fapt a primului, în care reafirma punctul său de vedere cu privire la declanşarea războiului. Adică, aceleaşi minciuni pe care le spusese cu cîteva minute mai devreme în cuvîntarea rostită în Reichstag [6].

Tot în cursul dimineţii, dictatorul german a avut o convorbire cu Dahlerus. Faptul că Hitler şi-a găsit timp, în acea primă zi a atacului german, să-l primească pe industriaşul suedez ca persoană particulară pare o enigmă la prima vedere ; dacă cercetăm convorbirile telefonice ale acestuia cu Londra totul devine însă explicabil. Astfel, la ora *9,05*, Dahlerus telefonase Foreign Office-ului pentru a informa că avea dovezi că polonezii erau cei ce trecuseră la atac. Adică exact ce pretindeau naziştii. Ce fel de dovezi ? Afirmaţiile lui Hermann Göring, pe care-l văzuse o oră mai devreme şi care-i declarase că războiul izbucnise deoarece polonezii atacaseră staţia de radio Gleiwitz şi po-

dul de lîngă Dirchau. Hitler a considerat că merita să sacrifice cîteva minute din timpul său pentru a alimenta o sursă ce transmitea asemenea „informații" guvernului englez. Potrivit spuselor lui Dahlerus, dictatorul german a manifestat la întrevederea respectivă „o stare de extremă nervozitate și de mare agitație", proferînd fel de fel de amenințări la adresa Poloniei și chiar a Angliei. „M-a încredințat că el bănuise totdeauna Anglia de a căuta războiul — avea să relateze industriașul suedez în anii postbelici. Mi-a zis după aceea că va zdrobi Polonia și o va anexa în totalitate. El se excita din ce în ce mai tare și a început să-și agite brațele. «Dacă Anglia vrea să se bată timp de un an, mă voi bate un an ; dacă vrea să se bată timp de doi ani, mă voi bate doi ani». S-a oprit, apoi a început să urle, vocea sa ajungînd pițigăiată și cu mișcări frenetice de brațe : «Dacă Anglia vrea să se bată timp de trei ani, mă voi bate trei ani», Mișcările corpului său au urmat atunci pe cele ale brațelor și cînd a mugit «și dacă trebuie, mă voi bate timp de zece ani», s-a înclinat în față, aproape atingînd podeaua". [7]

La ora *12,30,* după întrevederea cu Hitler, Dahlerus a chemat din nou la telefon Foreign Office-ul, repetînd afirmațiile din cursul primei convorbiri, potrivit cărora polonezii refuzaseră să negocieze cu germanii și trecuseră la atac. El s-a oferit să ia avionul pentru Londra, însoțit de Ogilvie Forbes, însărcinatul cu afaceri al Marii Britanii la Berlin, dar Sir Alexander Cadogan, subsecretar de stat al Foreign Office-ului, aflat la capătul celălalt al firului, a răspuns că războiul izbucnise deja și că nu mai era nimic de făcut. Dahlerus nu s-a descurajat însă de tonul rece al lui Cadogan și a insistat ca „oferta" sa să fie adusă la cunoștința lui Halifax și lui Chamberlain, avertizînd, pe un ton arogant, că va reveni într-o oră cu un nou telefon, pentru a afla răspunsul cabinetului britanic.

Inițiativele lui Dahlerus, care se lăsase îmbrobodit de Göring și devenise o unealtă în mîinile acestuia, încurcînd lucrurile și prezentîndu-le pe victime în postură de agresori, prezintă mai puțină importanță atîta vreme cît el acționa ca simplu cetățean particular ; mai grav era faptul că însuși reprezentantul Marii Britanii la Berlin se făcuse ecoul acelorași calomnii îndrugate de cel pe care Hitler îl desemnase, în cuvîntarea rostită în aceeași dimineață în Reichstag, drept succesor al său la conducerea Reichului. La *ora 10,30*, în timp ce dictatorul german comunica roboților din Reichstag și, pe calea undelor, întregii lumi, că dăduse ordin Wehrmachtului „să contraatace", Nevile Henderson telefona lui Halifax un mesaj în care afirma : „Polonezii au aruncat în aer în această noapte podul Dirschau [...] Hitler a dat dispoziție ca polonezii să fie respinși în spatele liniilor de frontieră și a ordonat lui Göring să distrugă toate forțele aeriene polone [...] Dețin aceste informații de la Göring personal". Cu același prilej, el își exprima speranța că după ce-și va încheiea cuvîntarea în Reichstag, dictatorul nazist va dori să-l primească „într-un ultim efort pentru salvarea păcii" [8]. Deși trecuseră cinci ore de la începerea agresiunii hitleriste, timp în care coloanele motorizate germane avansaseră mai mulți kilometri pe teritoriul Poloniei, deși aviația hitleristă bombardase o mare parte a orașelor polone, inclusiv Varșovia, capitala țării, Nevile Henderson nu renunțase încă la ideea de a trata cu Hitler. Atitudinea lui dovedea, o dată în plus, cît de adînc pătrunsese spiritul conciliatorist în modul de a gîndi și de a acționa al unora dintre diplomații puterilor occidentale.

La aceeași oră la care Henderson transmitea mesajul mai sus amintit, prin care polonezii erau plasați în postura de agresori, contele Raczynski, *ambasadorul Poloniei la* Londra, solicita lordului Halifax o audiență pentru a-l in-

forma oficial că germanii atacaseră Polonia, trecînd frontiera și bombardînd mai multe orașe între care Lodz, Katowice, Cracovia și Varșovia. „Excelența sa a spus că avea puține cuvinte de adăugat, că acesta este un caz din cele prevăzute în Tratat — consemna într-un document secretarul de stat al Foreign Office-ului. I-am răspuns că nu mă îndoiam de faptele relatate de el și că vom avea același punct de vedere". [9]

Douăzeci de minute mai tîrziu, înainte chiar ca Raczynski să fi părăsit clădirea Foreign Office-ului, Halifax l-a convocat pe însărcinatul cu afaceri al Reichului în Marea Britanie, Theodor Kordt, pentru a-i comunica veștile pe care tocmai le primise și a afla punctul de vedere al guvernului german asupra celor întîmplate. În telegrama trimisă în aceeași zi Wilhelmstrasse-ului, Theodor Kordt relata :

„În timp ce membrii ambasadei erau adunați în sala mare de conferințe pentru a asculta cuvîntarea Führerului, am primit de la Foreign Office un mesaj telefonic urgent, prin care eram rugat să mă duc imediat în *Downing Street nr. 10* pentru o întrevedere. În Downing Street l-am zărit pe ambasadorul Poloniei, care ieșea, desigur, de la o întrevedere cu lord Halifax.

Peste cîteva minute, lord Halifax m-a primit în biroul lui Sir Horace Wilson ; a fost prezent un secretar, care a stenografiat convorbirea. După ce m-a întîmpinat oficial, dîndu-mi mîna, lord Halifax mi-a comunicat următoarele :

Guvernul britanic este informat că forțe armate germane au trecut granița cu Polonia în diverse puncte. Ambasadorul Poloniei a citat patru asemenea puncte. În plus, mai multe orașe polone, printre care și Varșovia, au suferit atacuri aeriene. Lord Halifax m-a întrebat apoi dacă am informații de la guvernul meu. I-am răspuns că nu mi-au sosit instrucțiuni [...] Am continuat spunîndu-i lordului Halifax că, atunci cînd am primit invitația lui de a

veni în Downing Street, tocmai ascultam retransmiterea discursului Führerului în Reichstagul german. Pînă în clipa cînd părăsisem încăperea, nu menționase în discurs că trupele germane ar fi trecut granița.

Lord Halifax a continuat apoi cu următoarele cuvinte: «Aceste informații creează o situație foarte gravă». Pentru moment nu mai avea nimic de adăugat; vroia numai să-mi spună că în această dimineață se va întruni cabinetul și că pe viitor comunicările vor fi făcute guvernului Reichului la Berlin". [10]

Întors la ambasadă, dr. Kordt a primit instrucțiuni de la Berlin asupra modului cum trebuia să acționeze. În consecință, la *ora 11,30*, el l-a chemat la telefon pe Halifax pentru a-l informa că Serviciul de presă din Ministerul Afacerilor Străine al Reichului a caracterizat drept false informațiile privind bombardarea Varșoviei și a altor orașe polone. De asemenea, el a relatat că în discursul său Hitler se exprimase că «polonezii au tras de repetate ori focuri de armă peste frontieră în cursul nopții, și de azi-dimineață răspundem tirului lor»[11]. După cum se vede, ambasada germană susținea, în continuare, că operațiile militare agresive declanșate de Reich constituiau numai o ripostă față de pretinsele atacuri polone.

Întrunindu-se pentru a lua în discuție situația creată, guvernul englez a hotărît să prezinte guvernului Reichului un document prin care să ceară încetarea imediată a agresiunii împotriva Poloniei și retragerea trupelor germane de pe teritoriul acestei țări, sub avertismentul că în caz contrar Marea Britanie va trece la executarea obligațiilor ce-i reveneau potrivit clauzelor Tratatului anglo-polon. În cursul dimineții, guvernul englez a ordonat „o completă mobilizare a marinei, a armatei și a aviației regale". Aceste

hotărîri au fost comunicate și guvernului francez, cu rugămintea ca Parisul să adopte un punct de vedere asemănător. Atitudinea cabinetului britanic odată stabilită, Sir Alexander Cadogan a fost în măsură să-i răspundă lui Dahlerus — care n-a întîrziat să sune Foreign Office-ul, la ora stabilită — că nu avea nici un rost să vină la Londra atîta vreme cît trupele germane continuau invadarea Poloniei : «Singurul mod de a împiedica războiul mondial — a precizat subsecretarul de stat al Foreign Office-ului — este : 1) suspendarea ostilităților și 2) retragerea imediată a trupelor germane înapoia frontierelor» [12].

Cîteva ore mai tîrziu, chiar și Henderson, care pînă în ultimul moment nu încetase să-i îndemne pe polonezi să intre în tratative cu germanii, și-a schimbat părerea, sugerînd Foreign Office-ului să adopte o atitudine intransigentă. „Ultima speranță rezidă în hotărîrea neînduplecată din partea noastră de a face față violenței" — telegrafia el la ora *15,45*, lui Halifax. [13]

Spre seară s-a întrunit și Camera Comunelor. În discursul rostit cu acel prilej, după ce trecea în revistă evenimentele ultimelor două zile și-i punea la curent pe deputați cu măsurile întreprinse de guvern, Chamberlain afirma, în încheiere : «Acum nu ne mai rămîne altceva de făcut decît să ne încordăm toate forțele și să pornim la această luptă — pe care am căutat, cu tot dinadinsul, s-o evităm — hotărîți să o ducem la bun sfîrșit. Vom începe lupta cu conștiința curată, sprijiniți de dominioane și de Imperiul britanic și avînd aprobarea morală a celei mai mari părți a omenirii. Nu avem alt motiv de ceartă cu poporul german decît faptul că admite să fie condus de un guvern național-socialist. Atîta vreme cît acest guvern există și folosește metode ca acelea la care atît de stăruitor a recurs în ultimii doi ani, nu poate exista pace în Europa.

Am trece numai de la o criză la alta și am vedea o țară după alta atacate cu metode care ne-au devenit familiare în tactica lor dezgustătoare. Sîntem hotărîți să punem capăt acestor metode. Dacă prin luptă putem restabili din nou în lume regulile bunei credințe și renunțarea la forță, ei bine, atunci sacrificiile care ne vor fi impuse își vor găsi deplina lor justificare» [14].

Guvernul francez, divizat, nu s-a grăbit să dea curs invitației guvernului englez de a cere Berlinului să-și retragă trupele de pe teritoriile polone, sub avertismentul că în caz contrar Marea Britanie și Franța vor trece la îndeplinirea obligațiilor asumate față de Polonia.

Dimineața, *la ora 9*, analizînd cu Daladier situația creată, Georges Bonnet a relevat că tratative directe germano-polone nu mai erau posibile de vreme ce între cele două țări începuse războiul și a insistat să fie acceptată propunerea lui Mussolini, chiar dacă guvernul englez nu era de acord. Daladier s-a declarat de acord cu propunerea lui Bonnet, sub rezerva aprobării ei de către Consiliul de Miniștri.

La *ora 10,20*, înainte ca guvernul să se fi întrunit și să fi adoptat o hotărîre, Georges Bonnet a telefonat lui François-Poncet, la Roma, informîndu-l că Franța era de acord cu organizarea conferinței propusă de Mussolini.

Consiliul de Miniștri s-a întrunit la *ora 10,30*.

La *ora 11,45*, Georges Bonnet a ieșit din Consiliu, înainte ca acesta să-și fi încheiat dezbaterile, pentru a-i telefona din nou lui André François-Poncet și a-i cere să-i comunice lui Ciano că Parisul primise favorabil propunerea lui Mussolini pentru convocarea unei conferințe a celor patru mari puteri (Germania, Italia, Anglia și Franța) pen-

tru ziua de 5 septembrie : «Guvernul francez consideră că o asemenea conferință n-ar trebui să se mărginească să caute soluții parțiale și provizorii unor probleme limitate și imediate ; ea ar trebui ca, discutînd ansamblul problemelor cu caracter general ce sînt la originea întregului conflict, să ajungă la o calmare generală, care să permită restabilirea și organizarea pe baze solide a păcii generale».

După cum se vede, mesajul lui Bonnet nu conținea nici un cuvînt referitor la retragerea trupelor Wehrmachtului înapoia frontierelor și încetarea agresiunii contra Poloniei ca o condiție prealabilă pentru deschiderea conferinței.

Așa cum am arătat, englezii țineau însă la această condiție și au reușit să-i determine, pînă la urmă, și pe francezi să li se alăture. Dar să derulăm, în continuare, filmul evenimentelor :

Ora 15 : Ciano a cerut guvernului francez să insiste pe lîngă guvernul polon pentru ca acesta să accepte organizarea conferinței propusă de Mussolini. Dacă Polonia acceptă — argumenta Ciano —, atunci guvernul italian ar putea să întreprindă „o supremă tentativă pe lîngă Hitler".

Ora 15,40 : Georges Bonnet a telefonat lui Corbin, la Londra, pentru a-l pune la curent cu ultimele pretenții formulate de Ciano cu privire la Polonia și a-i indica să intervină pe lîngă guvernul englez și să-i ceară ajutorul în acțiunea pe care intenționa s-o întreprindă pe lîngă guvernul polon.

Ora 16 : Georges Bonnet a comunicat ambasadorului Leon Noël, la Varșovia, „propunerile" italienilor și i-a cerut să-l informeze pe Beck. El a insistat ca guvernul polon „să accepte conferința propusă de guvernul italian, singura care poate permite evitarea conflictului". Probabil că șeful diplomației franceze se referea la conflictul dintre Germania, pe de o parte, și Marea Britanie și Franța, pe de altă

parte, deoarece cel germano-polon se afla deja în plină desfășurare.

Ora 16,10 : Ambasadorul francez la Londra, Corbin, a informat Parisul că guvernul englez nu considera viabil proiectul italian și că dorea să fie făcut imediat un demers amenințător la Berlin. Georges Bonnet a răspuns că el nu va putea trimite un ultimatum pînă nu se întruneau Camerele pentru a lua o hotărîre în acest sens. Iar Camerele erau convocate abia pentru a doua zi.

Ora 16,55 : Ministrul afacerilor străine al Franței, Georges Bonnet, a telefonat ambasadorului Coulondre, la Berlin, pentru a-l informa că guvernul francez căzuse de acord cu guvernul englez asupra textului unei note ce urma să fie remisă guvernului german pentru a protesta contra invadării Poloniei de către armatele germane. Bonnet preciza că nu era vorba de un ultimatum, ci de un simplu protest.

Ora 17,55 : Georges Bonnet a indicat ambasadorului Coulondre să se alăture lui Henderson în demersurile pe care acesta primise dispoziții să le facă pe lîngă guvernul german : «Dacă vă va fi dat un răspuns, vă veți mărgini să declarați că veți referi guvernului dumneavoastră» — preciza Bonnet.

Dar Georges Bonnet tot nu se împăca cu ideea că Franța trebuia să se bată. La *ora 18,* cînd Corbin a telefonat de la Londra pentru a-l informa că guvernul englez dorea ca ambasadorii Franței și Marii Britanii să ceară în aceeași seară pașapoartele — gest ce semnifica ruperea relațiilor diplomatice cu Berlinul —, Bonnet a refuzat să aprobe o asemenea măsură, declarînd că ea închidea ușa oricărei concilieri și era contrară Constituției franceze. La *ora 18,25* el a cerut încă o dată lui Léon Noël să încerce să afle dacă guvernul polon era de acord cu propunerea lui

Mussolini : „Este de la sine înțeles că această conferință ar avea ca obiectiv să reglementeze ansamblul chestiunilor pe care le presupune edificarea unei păci stabilite și nu s-ar aplica doar litigiului în curs»[15]. Răspunsul demn transmis de la Varșovia în aceeași noapte, la ora 2,15 („Sîntem în plin război, ca urmare a unei agresiuni neprovocate. Chestiunea care se pune nu este aceea a unei conferințe, ci a unei acțiuni comune ce trebuie să fie dusă de aliați pentru a rezista agresiunii"), ar fi trebuit să-l determine pe șeful diplomației franceze să înțeleagă, în sfîrșit, că datoria Franței era de a răspunde forței prin forță.

Ora 19,15 : Harrison, al doilea secretar al Ambasadei Marii Britanii de la Berlin, a telefonat la Wilhelmstrasse și a cerut ca von Ribbentrop să-i primească într-o audiență comună pe Nevile Henderson și Robert Coulondre, cei doi ambasadori avînd de prezentat o notă comună a guvernelor lor.

Ora 19,30 : Tarbé de St. Hardouin, însărcinatul cu afaceri al Franței la Berlin, a întreprins un demers asemănător.

Ministrul afacerilor străine al Reichului a refuzat să-i primească împreună pe ambasadorii Henderson și Coulondre, fixîndu-le ore separate de audiență.

Ora 21 : Ambasadorul Mării Britanii, Henderson, s-a prezentat la Wilhelmstrasse și a înmînat lui Ribbentrop un document diplomatic avînd următorul conținut :

„Astăzi de dimineață cancelarul german a dat o proclamație către armata germană din care rezultă clar că intenționează să atace Polonia. Conform informațiilor primite de guvernul Majestății Sale a Regatului Unit și de guvernul Franței, trupele germane au trecut granița Poloniei și atacurile împotriva orașelor poloneze continuă.

În aceste împrejurări, guvernele Regatului Unit și al Franței socotesc că, prin acțiunea sa, guvernul german a creat condiții (respectiv o acțiune agresivă împotriva Poloniei, acțiune ce amenință independența Poloniei) care reclamă îndeplinirea, de către guvernele Regatului Unit și Franței, a angajamentului luat față de Polonia de a-i veni în ajutor.

În consecință, informez pe Excelența voastră că, dacă guvernul german nu este dispus să dea guvernului Majestății Sale asigurări ferme că încetează orice acțiune agresivă împotriva Poloniei și este gata să-și retragă imediat forțele de pe teritoriul polonez, guvernul Majestății Sale a Regatului Unit își va îndeplini fără ezitare obligațiile față de Polonia".

Ora 22 : Ambasadorul Coulondre a prezentat lui von Ribbentrop nota guvernului francez [17], care era redactată în termeni asemănători cu cea britanică.

2 septembrie 1939 — zi de incertitudini

La Paris, la *ora 9*, ambasadorul Poloniei, Jules Lukasiewicz, s-a prezentat în audiență la Quai d'Orsay cerînd lui Georges Bonnet ca Franța să-și respecte angajamentele și să intervină în luptă, declanșînd ostilitățile contra Germaniei. Totodată, el a solicitat lămuriri asupra caracterului notei remise în ajun guvernului german.

Bonnet a răspuns că nota respectivă constituia un simplu protest față de invadarea Poloniei, deoarece, potrivit Constituției franceze, un ultimatum nu putea fi dat decît de Camere. Cererea ca Franța să intervină în luptă a fost lăsată fără răspuns de șeful diplomației franceze [18].

La Berlin, la ora 10, ambasadorul Italiei, Bernardo Attolico, a cerut, la rîndul său, audiență la Wilhelmstrasse

pentru a prezenta un mesaj al lui Mussolini către Hitler și ministrul său de externe. Deoarece Ribbentrop era „suferind", Attolico a fost primit de Weiszäcker, căruia i-a remis următorul document :

„În scop informativ, Italia dorește să comunice, lăsînd, desigur, ca hotărîrea să fie luată de Führer, că are încă posibilitatea de a obține consimțămîntul Franței, Marii Britanii și Poloniei pentru o conferință pe următoarele baze :

1. Un armistițiu, care să lase armatele acolo unde se află acum.

2. Convocarea conferinței peste două sau trei zile.

3. Reglementarea controversei polono-germane, care, așa cum stau lucrurile astăzi, va fi cu siguranță în favoarea Germaniei.

Ideea, care a pornit la origine de la Duce, este acum sprijinită mai cu seamă de Franța.

Danzigul este deja german și Germania are deja în mîini atuuri care îi garantează majoritatea revendicărilor ei. În plus, Germania a și avut «satisfacția morală». Dacă ar accepta propunerea unei conferințe, și-ar realiza toate obiectivele și în același timp ar evita un război, care amenință chiar acum să devină general și extrem de lung" [19].

La *ora 12,30*, ambasadorul Attoico s-a prezentat din nou la Wilhelmstrasse pentru a afla care era atitudinea Reichului față de ultima propunere a Ducelui. De data aceasta el a fost primit de von Ribbentrop, „înzdrăvenit" după boala de natură diplomatică de care suferise în cursul dimineții. Ministrul de externe a răspuns că discutase chestiunea cu Führerul și că se ridica următoarea problemă : ambasadorii Franței și Marii Britanii prezentaseră, în seara zilei precedente, cîte o declarație avînd caracterul unui ultimatum, care nu se puteau împăca cu propunerea Ducelui. Cînd a sosit mesajul Ducelui, Ger-

mania tocmai se afla pe punctul de a da un răspuns negativ celor două declarații.

Potrivit procesului verbal al întrevederii, întocmit de Paul Schmidt, ambasadorul Attolico l-a întrerupt pe ministrul de externe al Reichului cu observația că cele două declarații fuseseră depășite de ultima propunere a lui Mussolini. În acest sens, el a arătat că în convorbirea telefonică pe care o avusese cu Ciano dimineața, la ora 8,30, deci după ce declarațiile guvernelor Marii Britanii și Franței fuseseră difuzate de posturile de radio, șeful diplomației italiene afirmase că Franța îndeosebi se arătase foarte favorabilă propunerii Ducelui, dar și că Anglia era dispusă s-o urmeze.

Ministrul afacerilor străine al Reichului nu s-a lăsat însă convins de argumentele lui Attolico, subliniind că mai întîi trebuia lămurită problema dacă declarațiile celor două guverne constituiau sau nu ultimatumuri. Avînd în vedere urgența chestiunii, reprezentantul Italiei a sugerat să fie întrebați Henderson și Coulondre și s-a oferit să facă chiar el acest lucru.

Primind acordul lui Ribbentrop, Attolico s-a grăbit spre reprezentanții Marii Britanii și Franței[20]. „Mai am și azi în fața ochilor pe Attolico, care nu mai era chiar atît de tînăr, cum alerga din biroul lui Ribbentrop în jos pe scară pentru a se interesa la Henderson și la Coulondre dacă notele erau sau nu ultimatumuri[21], notează Paul Schmidt în memoriile sale.

La *ora 12,50,* Attolico s-a întors la Wilhelmstrasse, la fel de grăbit precum plecase, pentru a raporta că Henderson îi comunicase (Coulondre nici nu mai fusese chestionat) că cele două declarații nu constituiau ultimatumuri, ci *avertismente.*

Von Ribbentrop *nu a considerat edificator răspunsul* lui Henderson, de vreme ce i-a cerut lui Attolico să mai

clarifice încă o dată, prin intermediul guvernului italian, caracterul declarațiilor guvernelor Marii Britanii și Franței. «Führerul examinează, dealtfel, propunerile Ducelui și dacă Roma confirmă că nu a fost vorba de un ultimatum în declarația anglo-franceză, va întocmi un răspuns peste o zi sau două». Întrucît Attolico insista că era «important ca el să aibă pînă seara principiile generale ale răspunsului», detaliile putînd fi elaborate ulterior, von Ribbentrop a promis să dea răspunsul pînă a doua zi, diminică, 3 septembrie, la prînz [22].

La Roma, la *ora 14*, Ciano i-a convocat la Palazzo Chigi pe Percy Loraine și pe André François-Poncet pentru a-i pune la curent cu rezultatul demersurilor guvernului italian pe lîngă Hitler. Totodată, el a luat legătura telefonic și cu Georges Bonnet și lordul Halifax, informîndu-i despre întrevederile lui Attolico cu Ribbentrop și întrebîndu-i dacă nota anglo-franceză trebuia interpretată drept un ultimatum. Dar iată cum este consemnată în *Cartea galbenă franceză* convorbirea telefonică dintre Ciano și Georges Bonnet :

„Contele Ciano face ministrului [afacerilor străine al Franței — n.n.] următoarea comunicare : «Am făcut cunoscut la Berlin, cu titlu informativ, și fără a exercita nici o presiune, proiectul nostru de reunire a unei conferințe. Dl. Attolico tocmai mi-a comunicat răspunsul d-lui Ribbentrop. Dl. Hitler a luat cunoștință de mesaj ; el nu s-a opus să ia în considerare proiectul, dar se găsește în prezența a două note, una franceză, alta engleză, care i-au fost remise ieri-seară. Dacă aceste note au caracter de ultimatum, el va răspunde categoric *nu* guvernelor de la Londra și Paris și, în consecință, nu va putea să ia în considerare un proiect de conferință.

Dl. Ribbentrop dorește, pe de altă parte, să știe dacă Germania poate să considere că are termen pînă mîine la prînz pentru a răspunde celor două note.

Aș rămîne obligat guvernelor francez și englez dacă aș fi în măsură să răspund celor două întrebări puse de dl. Ribbentrop. Am, actualmente, în biroul meu pe dl. François-Poncet și pe Sir Percy Loraine. Acesta din urmă mi-a dat asigurarea că în concepția guvernului englez nota remisă ieri-seară la Berlin nu are caracter de ultimatum».

Contele Ciano întreabă care este răspunsul guvernului francez și adaugă că Polonia va fi invitată la Conferință.

Ministrul [afacerilor străine al Franței — n.n.] mulțumește profund contelui Ciano pentru comunicarea sa și răspunde celor două întrebări puse :

În ceea ce privește caracterul notei remise în ajun guvernului Reichului, ea nu are caracter de ultimatum.

Cît privește al doilea punct, declară că, după părerea lui, răspunsul Germaniei ar putea fi așteptat pînă duminică la prînz, dar aceasta este o problemă asupra căreia este necesar să se mai consulte cu dl. Daladier și cu guvernul britanic.“ [23]

După cum se vede, Georges Bonnet era pregătit pentru un nou «München», pe seama poporului polon de data aceasta, el fiind de acord să meargă la Conferință fără a mai cere retragerea trupelor germane de pe teritoriile cotropite ale Poloniei.

Lordul Halifax, căruia Ciano i-a formulat aceleași întrebări, a confirmat părerea exprimată deja de Nevile Henderson și Percy Loraine că nota engleză nu consituia un ultimatum, ci un avertisment, dar a adăugat că guvernul englez nu putea accepta propunerea lui Mussolini pentru organizarea unei conferințe decît dacă Reichul își retrăgea trupele din Polonia. „Englezii pun o condiție preala-

bilă — notează Ciano în *Jurnal :* retragerea forțelor germane din toate teritoriile germane ocupate deja [24]".

Secretarul de stat al Foreign Office-ului a promis totuși lui Ciano să-l sune din nou și să-i comunice răspunsul definitiv după ce cabinetul britanic se va întruni și va fi pus în cunoștință de cauză cu noile propuneri ale lui Mussolini.

La *ora 15,* Bonnet l-a chemat la telefon pe Halifax ; ministrul de externe francez a insistat pentru acceptarea conferinței propusă de Mussolini, dar omologul său englez a răspuns că guvernul britanic considera că era deja prea tîrziu, războiul nu mai putea fi evitat : «Dumneavoastră sînteți ca un om care crede că poate învia un mort stropindu-l cu aghiasmă» — a explicat Halifax lui Bonnet.

Ministrul de externe al Franței a cerut ca timp de 48 de ore să nu fie întreprinsă nici o acțiune — acesta fiind termenul pe care Statul Major francez îl considera necesar pentru ca mobilizarea generală, decretată în dimineața zilei de 1 septembrie, să se desfășoare în liniște. Halifax a refuzat să-și asume vreun angajament în acest sens, dar a promis să supună atenției Cabinetului britanic cererea respectivă [25].

Întrunindu-se la *ora 16,30,* cabinetul britanic a ascultat o informare făcută de Halifax referitoare la convorbirile pe care le avusese cu Ciano și Bonnet. În continuare, ambasadorul polonez Raczynski, care fusese invitat să asiste la dezbaterile cabinetului, a relatat că atacurile germane reîncepuseră în acea zi cu o violență sporită și a stăruit asupra îndeplinirii urgente a angajamentelor pe care Marea Britanie și le asumase prin tratatul cu Polonia.

Ministrul de război Hore-Belisha a propus ca, întrucît avertismentul din ajun nici nu fusese luat în seamă de

germani, *Anglia să prezinte Germaniei un ultimatum care să expire la miezul nopții :* «Sînt categoric împotriva oricărei noi amînări, deoarece cred că aceasta ar putea duce la destrămarea unității naționale în țară — a declarat Hore-Belisha. Opinia publică este împotriva oricărei cedări, fie ea cît de mică [26]».

Propunerea ministrului de război a fost acceptată în unanimitate de cabinet, misiunea de a formula nota și de a o transmite guvernului german revenind, cum era firesc, lordului Halifax.

La ora 17,20, Halifax l-a informat pe Georges Bonnet că guvernul Marii Britanii hotărîse, în unanimitate, să nu participe la conferința propusă de Mussolini, decît cu condiția ca trupele germane să părăsească, în prealabil, teritoriile poloneze ocupate. Totodată, el a adăugat că guvernul englez aprecia că era necesar să fie remis un ultimatum guvernului german, pentru a-l obliga să răspundă clar dacă intenționa să dea curs sau nu acestei cereri. În caz că răspunsul era negativ, la miezul nopții urma să fie declarată starea de război cu Germania, termenul de 48 de ore solicitat de Bonnet nefiind acceptat [27].

La *ora 18,* Halifax a telefonat lui Ciano și i-a comunicat hotărîrea mai sus menționată adoptată de Cabinetul britanic. Odată cu aceasta ideea conferinței propusă de Mussolini a fost, practic, abandonată. „Mi se pare că nu mai este nimic de făcut — a notat ginerele lui Mussolini în *Jurnal,* după primirea telefonului lui Halifax. N-ar fi pentru noi nimic altceva decît să dăm lui Hitler un sfat pe care l-ar respinge cu tărie și poate cu mînie. Comunic acest lucru lui Halifax, celor doi ambasadori [Percy Loraine și André François-Poncet], apoi telefonez la Berlin pentru a spune că în afara unei contraindicații din partea germanilor, noi renunțăm să continuăm tratativele. Ultima licărire de speranță s-a stins [28].

După primirea telefonului lui Ciano, ambasadorul Italiei, Bernardo Attolico, s-a prezentat, deprimat, în audiență la Ribbentrop, la ora 20,50 pentru a-l informa despre eșecul înregistrat de italieni în tentativa de a reedita un nou «München». Un memorandum întocmit de un funcționar al secretariatului Ministerului de Externe al Reichului, Brücklmeier, consemnează :

„Ambasadorul Italiei i-a adus ministrului de externe vestea că englezii nu sînt dispuși să înceapă tratative pe baza propunerii Italiei de mediere. Englezii cer înainte de a începe negocierile retragerea imediată a tuturor trupelor germane din regiunile poloneze ocupate și din Danzig. [...] Ambasadorul Italiei a declarat că Ducele consideră acum nulă și neavenită propunerea lui de mediere.

Ministrul de externe a primit comunicarea ambasadorului Italiei fără nici un comentariu" [20].

În timp ce la Berlin se desfășura întrevederea Ribbentrop-Attolico, care epuiza „ultima posibilitate" de a evita declanșarea celui de al doilea război mondial, la Londra, Camera Comunelor se afla în plină dezbatere a evenimentelor ultimelor 24 de ore. În discursul rostit cu acel prilej, Neville Chamberlain a reamintit deputaților mesajul-avertisment pe care guvernul îl trimisese Berlinului precizînd că încă nu primise vreun răspuns : «Este posibil — releva el — că această întîrziere să se datoreze propunerilor făcute între timp de guvernul italian în vederea încetării ostilităților și a convocării imediate a unei conferințe la care să ia parte Marea Britanie, Franța, Polonia, Germania și Italia.

Deși apreciem sforțările pe care le face guvernul italian, guvernul Majestății Sale, în ce-l privește, nu vede posibilitatea de a participa la o conferință atît timp cît Polonia

este supusă unei invaziuni, orașele ei sînt bombardate, iar Danzigul este obiectul unei reglementări unilaterale prin întrebuințarea forței. Așa cum am anunțat ieri, guvernul Majestății Sale va fi silit să intervină dacă forțele germane nu sînt retrase de pe teritoriul polon. Guvernul britanic este în contact cu guvernul francez pentru stabilirea termenului pe care îl socotesc necesar pentru primirea răspunsului guvernului german. În cazul că guvernul german acceptă să-și retragă forțele sale, atunci guvernul Majestății Sale va fi dispus să considere situația ca fiind aceeași cu cea care a fost înainte ca trupele germane să treacă frontiera polonă. Adică va fi deschisă calea pentru discuții între guvernul german și guvernul polon, pe chestiunile ridicate între ele, fiind stabilit că aranjamentul la care se va ajunge va fi unul care să apere interesele vitale ale Poloniei și va avea garanție internațională. Dacă guvernele german și polon ar dori ca alte puteri să fie asociate la această discuție, guvernul Majestății Sale este dispus să consimtă la aceasta [30]».

Așadar, deși trecuseră două zile de la declanșarea atacului german împotriva Poloniei, timp în care mii de cetățeni polonezi, militari și civili, bărbați, femei și copii fuseseră uciși, Chamberlain tot mai era dispus să trateze cu agresorii, ca și cînd nimic nu se întîmplase. Singura condiție pe care el o punea era ca agresorii să revină pe vechile poziții. „O duhoare de München părea să emane dinspre banca guvernamentală [31]" —scrie William Shirer, în excelenta sa lucrare „The Rise and Fall of the Third Reich".

Numai că membrii Camerei Comunelor nu mai erau dispuși să accepte asemenea „soluții", deloc onorabile. De abia întorși din vacanța parlamentară, deputații se aflau încă sub impresia contactului cu alegătorii, iar aceștia *manifestaseră pretutindeni* — indiferent de clasa socială căreia îi aparțineau —, o fermitate de neclintit de a nu mai

admite repetarea evenimentelor din septembrie 1938 și martie 1939. Convinși că mai devreme sau mai tîrziu Anglia însăși se va afla în fața agresiunii germane, cetățenii britanici considerau că era preferabil să se pună capăt stării de incertitudine și să se răspundă forței prin forță. *Așa se face că imediat* ce agresiunea Reichului împotriva Poloniei devenise publică, hotărîrea poporului englez era deja luată : se va bate. «Poporul britanic este unit cum n-a mai fost poate niciodată în decursul istoriei sale prin voința de a se opune oricărei tentative germane de hegemonie și de a salvgarda principiile esențiale ale moralei internaționale — telefona Charles Corbin, ambasadorul Franței la Londra, lui Georges Bonnet, în ziua de 2 septembrie 1939, ora 16,15. El știe că se angajează într-o încercare care va fi fără îndoială lungă și-i va cere sacrificiile cele mai grele, dar este hotărît să îndeplinească pînă la capăt ceea ce el consideră în același timp o datorie și o misiune nu numai față de propria sa țară, ci deopotrivă față de națiunile civilizate [32]".

Discursul pronunțat de primul ministru în Camera Comunelor în ziua de 1 septembrie, în care acesta anunțase mobilizarea forțelor armate și declarase că Marea Britanie era hotărîtă să-și încordeze forțele și să pornească la luptă răspunsese, astfel, sentimentelor unanime ale Parlamentului și ale Țării. În ziua de 2 septembrie, la *ora 19,30,* cînd Camera Comunelor s-a întrunit din nou pentru a-l asculta pe primul ministru, locurile erau ocupate pînă la unul. „Fiecare deputat era pregătit, în sinea lui, să afle că războiul fusese declarat — relata Edward Sears, deputat conservator. Cei mai mulți voiau să-și exprime prin declarații de aprobare sentimentul de ușurare că tensiunea luase sfîrșit". Cu atît mai straniu au răsunat, în aceste condiții, cuvintele lui Chamberlain atunci cînd a expus

motivele pentru care Marea Britanie încă nu trecuse la acțiune și a vorbit despre posibile tratative cu agresorii hitleriști. „Chamberlain a trezit o violentă indignare în Camera Comunelor [33]“ — telegrafia Berlinului Fritz Hesse, consilier al Ambasadei Germaniei din Marea Britanie și reprezentant al Agenției D.N.B. la Londa, în noaptea de 2 spre 3 septembrie, după o întrevedere pe care o avusese cu Sir Horace Wilson, secretar permanent al Trezoreriei britanice.

Într-adevăr, nici nu apucase bine primul ministru să-și încheie discursul, și Camera Comunelor a devenit un adevărat vacarm, deputații manifestîndu-și deschis nemulțumirea. „Camera era îngrozită — scria deputatul conservator Leopold Amery, un proeminent adversar al conciliatorismului. De două zile, nenorociții de polonezi erau bombardați și exterminați și noi mai stăteam în cumpănă cu privire la termenul înlăuntrul căreia Hitler să fie rugat să ne comunice dacă are sau nu chef să dea drumul prăzii sale [...] Era oare toată această pălăvrăgeală preludiul unui nou München [34] ?“.

Faptul care avea să-l răvășească pur și simplu pe Chamberlain, deoarece ilustra extrem de clar cît de grave erau disensiunile dintre el și popor, era acela că chiar și deputații conservatori, colegii săi de partid, se manifestau de parcă trecuseră în rîndurile opoziției. Este semnificativ în acest sens că atunci cînd vicepreședintele Partidului Laburist, Greenwood, s-a ridicat pentru a lua cuvîntul, deputatul conservator L. Amery, temîndu-se că acesta va rosti „un simplu discurs de partid“, i-a strigat : «Vorbiți în numele Angliei» !.

Într-un articol publicat în săptămînalul vest-german „Der Spiegel“ în anul 1964, istoricii englezi Martin Gilbert și Richard Gott relevă că liderul opoziției laburiste, fă-

cîndu-se ecoul nemulțumirii deputaților, a somat guvernul ca pînă a doua zi, la ora 12, cînd Camera urma să se întrunească din nou, să clarifice raporturile cu Franța și să treacă la aplicarea angajamentelor asumate față de Polonia : «Sper că atunci — a *declarat Greenwood* — primul ministru va fi în stare să facă o nouă declarație».

«Definitivă» — au strigat deputații, revoltați.

«Iar eu trebuie să i-o cer. Fiecare minut de amînare înseamnă acum pierderi de vieți omenești, primejduirea intereselor noastre naționale...»

«A onoarei noastre naționale» — s-a auzit din sală vocea deputatului Robert Boothby.

«Nu mă întrerupeți — a continuat Greenwood. Voiam să spun primejduirea fundamentelor esențiale ale onoarei noastre naționale [35]».

Dîndu-și seama că există pericolul ca guvernul să fie răsturnat, Chamberlain a intervenit din nou în dezbatere, încercînd să explice dificultățile pe care le întîmpina datorită faptului că trebuia să se pună de acord cu Parisul înainte de a acționa : «Mi-ar părea foarte rău dacă Camera ar crede o clipă numai că declarația pe care tocmai am făcut-o ar trăda cea mai mică slăbiciune din partea guvernului englez ori a celui francez. Este foarte probabil că comunicările pe care le-am avut cu guvernul francez vor primi răspunsul în cursul orelor următoare. Presupun că chiar în acest moment guvernul francez este reunit în consiliu și sînt sigur că mîine, cînd ne vom întîlni din nou, voi putea face Camerei o comunicare definitivă. Am nădejdea că întreaga chestiune va fi rezolvată în cel mai scurt timp posibil, ca să știm unde ne aflăm și am încrederea că, dîndu-și seama de situația pe care am căutat să i-o înfățișez, Camera va aprecia că vorbesc cu toată buna credință și că nu voi lungi dezbaterile, care pot să încurce și mai mult situația noastră [36]».

După dezbateri, ministrul de finanţe, Simon, ministrul de război, Hore-Belisha, ministrul instrucţiunii, de la Warr, şi ministrul sănătăţii, Elliot, s-au dus la şeful guvernului şi au insistat ca hotărîrea precedentă a Cabinetului privind prezentarea unui ultimatum Germaniei să fie adusă imediat la îndeplinire, iar dacă francezii nu vor fi de acord, să se acţioneze fără ei.

Între timp, *Foreign Office-ul* primise o depeşă de la ambasadorul Howard Kennard, care informa că Josef Beck cerea intrarea grabnică în război a Marii Britanii şi Franţei, pentru a atrage o parte a Luftwaffe-i pe frontul de vest. „Sper că voi fi informat cît mai curînd posibil de declaraţia noastră de război şi că forţele noastre aeriene vor face toate sforţările pentru a marca o activitate pe frontul occidental, în vederea micşorării presiunii aici [37]" — telegrafia Kennard.

Puţin înainte de ora 22, Chamberlain l-a chemat la telefon pe Daladier pentru a-i explica situaţia creată în Cameră şi a-i cere ca Parisul să se alăture Londrei şi să adopte o hotărîre chiar în acea seară.

Obţinerea acordului guvernului francez — divizat şi temător — nu s-a dovedit însă deloc o treabă uşoară.

La *ora 15,10* s-au întrunit la Paris Camera deputaţilor şi Senatul pentru a aviza măsurile propuse de guvern. Edouard Daladier a prezentat Camerei *Declaraţia guvernului* [38] în care arăta :

«La 1 septembrie, în zori, Führerul a dat trupelor sale ordin să atace. Niciodată agresiunea n-a fost mai evidentă şi mai injustă ; niciodată, de asemenea, pentru a o justifica nu s-a făcut uz mai mult de minciună şi cinism».

Precizînd că atacarea Poloniei constituia *«O nouă fază în marşul dictaturii hitleriste spre dominarea Europei şi*

a lumii», Daladier continua anunțînd hotărîrea Franței și a Marii Britanii de a-și îndeplini obligațiile, venind în ajutorul polonezilor :

«Nu este vorba doar de onoarea țării noastre — afirma premierul francez. Este vorba de protejarea intereselor ei vitale. Căci o Franță care ar lăsa să se săvîrșească această agresiune nu va întîrzia să devină o Franță disprețuită, o Franță izolată, o Franță discreditată, fără aliați și fără sprijin și, nu mă îndoiesc, în curînd ar fi supusă, ea însăși, unor asalturi îngrozitoare».

Declarația guvernului francez nu excludea însă cu totul posibilitatea unei „concilieri" cu Berlinul :

«Dacă luptele s-ar opri, dacă agresorul ar reveni la frontierele sale, dacă o liberă negociere ar putea începe, să fiți convinși, domnilor, că guvernul francez nu ar economisi nici un efort pentru a permite, astăzi încă, dacă este posibil, succesul său, în interesul păcii în lume».

La Senat, Declarația guvernului a fost prezentată de Camille Chautemps, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri. Atît Camera deputaților, cît și Senatul au votat în unanimitate creditele cerute de guvern pentru apărarea națională.

La *ora 17,20,* cînd secretarul de stat al Foreign Office-ului l-a sunat pe Bonnet pentru a-l informa că guvernul britanic hotărîse să respingă propunerile lui Mussolini dacă germanii nu se retrăgeau din Polonia și i-a sugerat ca Parisul și Londra să prezinte Berlinului, la miezul nopții, un ultimatum care să expire a doua zi, 3 septembrie, la ora 5 dimineața, ministrul afacerilor străine al Franței nici n-a vrut să audă de un termen atît de scurt, cerînd 48 de ore, pentru ca mobilizarea să fie făcută în ordine. La *ora 19,15* guvernul francez s-a reunit din nou pentru a hotărî poziția Franței față de ultimele evenimente. Luînd act de refuzul guvernelor Marii Britanii și Poloniei

de a participa la conferința propusă de Mussolini, cabinetul francez a precizat că, în lipsa celor două state, respectiva conferință nu putea avea loc. Totodată, guvernul a hotărît că Franța trebuie să rămînă fidelă angajamentelor asumate față de Polonia și Marea Britanie. Totuși, după discuții, ministrul afacerilor străine a fost autorizat să aștepte pînă a doua zi, la prînz, remiterea către guvernul german a unei note cu caracter ultimativ [39]. Acestea erau ultimele hotărîri adoptate de guvernul francez în momentul cînd Neville Chamberlain l-a chemat la telefon pe Edouard Daladier, la *ora 21,50*. «Situația este foarte serioasă — a declarat premierul britanic. Ședința la Cameră a fost furtunoasă. Dacă Franța insistă să mai aștepte încă 48 de ore, guvernul meu nu va mai fi stăpîn pe situație». Precizînd că el înțelegea rezervele guvernului francez, întrucît Franța era aceea care urma să suporte în primul moment șocul atacului german, Chamberlain a făcut apel la Daladier că, la rîndul său, să manifeste înțelegere pentru situația guvernului englez, care trebuia să ia chiar în seara aceea «o inițiativă oarecare». El a propus o soluție de compromis : guvernul englez și guvernul francez să prezinte guvernului german un ultimatum a doua zi dimineața, la ora 8, avînd termen de expirare la prînz, adică înainte de ora cînd era convocată Camera Comunelor. Știind că guvernul său nu va supraviețui dacă nu prezenta deputaților răspunsul promis, Chamberlain nici nu îndrăznea să se gîndească la posibilitatea că ar putea să se prezinte în fața Camerei fără a avea o situație clară. Daladier, care cunoștea concepția Statului Major general francez de a amîna cît mai mult posibil declanșarea stării de război cu Germania, a insistat asupra interesului Parisului de a întîrzia, chiar și cîteva ore, posibile atacuri ale Wehrmachtului și ale Luftwaffei, aceasta cu atît mai mult

cu cît englezii nu puteau încă să dea francezilor vreun sprijin [46].

La *ora 22,47* a fost rîndul lui Halifax să încerce să obţină din partea lui Bonnet ceea ce Chamberain nu reuşise de la Daladier : acordul Parisului pentru un ultimatum ce urma să fie dat la ora 8 dimineaţa, cu termen de expirare la prînz. Georges Bonnet refuza însă să înţeleagă că sosise de mult ora luării deciziilor curajoase. La *ora 21*, după ce cabinetul francez îşi încheiase dezbaterea, el îi sunase pe Ciano pentru a-i spune, încă o dată, că mesajul guvernului său din 1 septembrie adresat Berlinului nu constituia un ultimatum şi că Parisul era dispus să aştepte pînă duminică 3 septembrie, la prînz, răspunsul german. În aceeaşi ordine de idei, la *ora 22*, răspunzînd lui Charles Corbin, care a telefonat pentru a-l informa că Chamberlain şi Halifax insistau pentru declararea în termen scurt a stării de război cu Germania, Bonnet a declarat : «Chiar dacă n-ar mai exista decît o şansă la un milion pentru menţinerea păcii, tot ar mai trebui să încerci s-o faci, vreme de 12 ore. În al doilea rînd, după părerea autorităţilor militare, Franţa nu este gata să deschidă ostilităţile. Femei şi copii care trebuie evacuaţi aşteaptă în gările Parisului şi ale marilor noastre oraşe. Nu vreau ca prin gesturi precipitate să mi se poată reproşa de a fi împiedicat evacuarea acestor femei şi copii şi, poate, de a fi cauzat un mare număr de victime inocente».

Cînd Halifax l-a implorat pe ministrul de externe francez să consimtă la propunerea Londrei, acesta a răspuns declarînd pur şi simplu că insistenţa britanică crea o impresie deplorabilă şi a cerut ca guvernul englez să nu se grăbească să prezinte lui Hitler ultimatumul înainte de ora prînzului, ci să aştepte mai înainte răspunsul Berlinului la mesajul-avertisment din 1 septembrie.

Convorbirea telefonică Halifax-Bonnet s-a încheiat cu precizarea făcută de secretarul de stat al Foreign Office-ului că pentru guvernul englez era imposibil să mai aştepte, deoarece era îndoielnic că se mai putea menţine, şi cu avertismentul că Marea Britanie va acţiona singură în caz că Franţa va dori să continue expectativa : «Şedinţa Camerei Comunelor are loc la ora 12 — a precizat Halifax. Trebuie ca demersul ambasadorului Marii Britanii la Berlin să fie făcut mai înainte. El va avea loc la ora 9 şi guvernul britanic va începe ostilităţile la prînz dacă Germania nu va da un răspuns favorabil [41]».

Georges Bonnet, incorigibil în conciliatorismul său, nu s-a lăsat deloc impresionat de declaraţia lui Halifax ; ba, mai mult încă, el a încercat să găsească noi subterfugii pentru a se eschiva de la îndeplinirea obligaţiilor asumate faţă de Polonia. Această manevră a lui Bonnet este consemnată de Ciano în felul următor în *Jurnalul* său : „La miezul nopţii mi s-a telefonat de la Minister pentru că Bonnet a întrebat pe Guariglia dacă n-ar fi posibil să se obţină cel puţin o retragere simbolică a forţelor germane din Polonia. Nimic de făcut. Resping această propunere, chiar fără a-l informa pe Duce. Dar ea dovedeşte că Franţa păşeşte în marea încercare fără entuziasm şi plină de incertitudine [42]".

3 septembrie 1939 : Marea Britanie şi Franţa declară război Germaniei

Aşa cum Halifax îl avertizase pe Bonnet, în noaptea de 2/3 septembrie guvernul englez a hotărît să acţioneze, indiferent de atitudinea pe care aveau s-o adopte în final *aliaţii francezi. La ora 23, cabinetul britanic s-a întrunit* şi a hotărît ca ultimatumul să fie remis a doua zi, dumi-

nică, 3 septembrie, ora 9, şi să expire la ora 11. La *ora 23,50*, Halifax i-a cerut lui Henderson să fie pregătit pentru a putea transmite guvernului german, în orele următoare, un mesaj urgent din partea Londrei. „Poate vă voi da ordin în această noapte să faceţi o comunicare imediată guvernului german — avertiza secretarul de stat al Foreign Office-ului [...] Ar fi mai bine să-l informaţi pe ministrul afacerilor străine că dumneavoastră puteţi să-i cereţi să-l vedeţi, dintr-un moment într-altul" [43]. După 35 de minute, adică la *ora 0,25*, un nou mesaj venit de la Londra indica lui Henderson să solicite o audienţă la Wilhelmstrasse pentru ora 9 dimineaţa. O altă telegramă expediată la *ora 5* dimineaţa conţinea textul notei ultimative pe care guvernul englez o adresa guvernului german [44].

Von Ribbentrop nu s-a arătat însă deloc dispus să-l primească pe Henderson, încredinţînd această misiune interpretului oficial Paul Schmidt. În memoriile sale, Schmidt relatează că Henderson a intrat în biroul lui Ribbentrop cu un aer foarte grav, a schimbat o strîngere de mînă cu interlocutorul său, dar a declinat invitaţia acestuia de a lua loc pe scaun, rămînînd foarte solemn în mijlocul încăperii. Precizînd că fusese însărcinat de guvernul său să prezinte guvernului german un ultimatum, ambasadorului Marii Britanii a dat citire următorului document :

„Excelenţă,

În comunicarea pe care am avut onoarea să v-o fac la 1 septembrie v-am informat, în baza instrucţiunilor primite de la secretarul de stat pentru afaceri externe al Majestăţii Sale, că, dacă guvernul german nu este gata să dea guvernului Majestăţii Sale a Regatului Unit asigurări ferme că a încetat orice acţiune agresivă împotriva Poloniei şi este de acord să-şi retragă imediat for-

țele de pe teritoriul polon, guvernul Majestății Sale a Regatului Unit își va îndeplini fără ezitare obligațiile față de Polonia.

Deși această comunicare a fost făcută de peste 24 de ore, nu s-a primit nici un răspuns, iar atacurile germane asupra Poloniei au continuat și s-au intensificat. În consecință, am onoarea să vă informez că, dacă cel tîrziu pînă la 11 a.m. ora britanică de vară, astăzi, 3 septembrie, nu sînt date de guvernul german și nu sosesc la guvernul Majestății Sale, la Londra, asigurări ferme în acest sens, de la ora respectivă cele două țări se vor afla în stare de război".[45]

După ce Henderson și-a luat rămas bun și a părăsit biroul lui Ribbentrop, Paul Schmidt s-a grăbit spre Cancelaria Reichului, unde era așteptat cu nerăbdare de Führer și ministrul său de externe. În anticamera lui Hitler era mare îmbulzeală, deoarece numeroși membri ai guvernului și conducători ai partidului se adunaseră acolo, așteptînd, la rîndul lor, nu fără îngrijorare, rezultatul întrevederii lui Paul Schmidt cu Nevile Henderson. „Intrînd în biroul lui Hitler, îl văzui așezat la masa lui de lucru, în timp ce Ribbentrop stătea la fereastră — citim în memoriile lui Paul Schmidt. Amîndoi se uitară la mine. Am rămas la o oarecare distanță de masa lui și am tradus încet ultimatumul englez. După ce am terminat, liniștea era cumplită [...] Hitler stătea ca împietrit și privea în gol. Nu este adevărat că era ca scos din minți de furios, cum pretind unii. Stătea numai fără să se miște. După un timp, care mi se păru o veșnicie, Hitler se întoarse către Ribbentrop, care rămăsese nemișcat lîngă fereastră. «Și acum ?» îl întrebă Hitler pe ministrul său de externe, cu un aer furios, ca și cînd ar fi vrut să arate că acesta îl informase greșit asupra reacției ce era de așteptat din partea englezilor. Ribbentrop răspunse încet : «Presupun că nu va trece o oră pînă cînd Franța ne va

remite un ultimatum cu același text». Întrucît misiunea mea era terminată, m-am retras spunînd celor ce așteptau în anticameră și se îngrămădeau în jurul meu : «Englezii tocmai ne-au remis un ultimatum. Peste două ore între Anglia și Germania va fi stare de război». *Și aici se făcu* liniște mormîntală. Göring se întoarse spre mine, spunînd : «Dacă pierdem acest război, atunci cerul să se milostivească de noi !» Goebbels stătea într-un colț, abătut și făcînd o impresie deplorabilă. Peste tot am văzut numai fețe abătute, chiar și la funcționarii inferiori de partid care se găseau în anticameră". [46]

La *ora 11,15*, lordul Halifax l-a invitat pe însărcinatul cu afaceri german, Theodor Kordt, în *Downing Street nr. 10* și i-a remis o notă oficială în care preciza că întrucît guvernul german nu dăduse, în termenul stabilit, nici o asigurare că-și va retrage trupele din Polonia, începînd cu ziua de 3 septembrie, ora 11, între Marea Britanie și Germania se instala starea de război. [47]

La *ora 11,20*, cu o întîrziere de 20 de minute față de termenul stabilit prin ultimatumul britanic, von Ribbentrop l-a convocat pe Henderson la Wilhelmstrasse pentru a-i remite răspunsul Berlinului : «Guvernul Reichului german și poporul german — preciza von Ribbentrop — refuză să primească sau să accepte, cu atît mai mult să îndeplinească, cereri formulate de guvernul britanic sub formă de ultimatum».

În lunga notă căreia von Ribbentrop i-a dat citire erau reluate toate minciunile pe care propaganda nazistă nu încetase o clipă să le fluture pentru derutarea poporului german și a opiniei publice mondiale, minciuni menite să arunce asupra Angliei și Poloniei responsabilitatea pentru declanșarea războiului. În acest sens, se arăta că guvernul german încercase mereu, începînd din 1933, să elimine, prin tratative pașnice, diferendele cu Polonia, însă gu-

vernul britanic, prin atitudinea lui intransigentă, împiedicase orice înțelegere : «Dacă nu ar fi intervenit guvernul britanic — guvernul german și poporul german sînt perfect conștiente de aceasta —, s-ar fi găsit, cu siguranță, o soluție rezonabilă între Germania și Polonia. Vina de a fi împiedicat această revizuire pașnică revine politicii guvernului britanic. Guvernul britanic a dat statului polon puteri depline — împrejurare unică în istorie — pentru ca acesta să întreprindă împotriva Germaniei orice acțiune ar avea de gînd, afirma în continuare von Ribbentrop. Guvernul britanic a asigurat guvernul polon că-i va acorda, în orice caz, ajutor militar. Accentuînd mereu obligația sa de a ajuta Polonia în orice împrejurare, guvernul britanic a încurajat de fapt guvernul polon să persiste în atitudinea sa, care amenință pacea Europei». Nu lipseau din insinuările proferate de ministrul de externe nazist nici aceea că guvernul englez, prin atitudinea sa, făcuse inoperantă și „propunerea" lui Mussolini — «care ar mai fi putut salva pacea Europei» —, după care el conchidea afirmînd : «guvernul britanic poartă deci responsabilitatea pentru toate nenorocirile și suferințele care s-au abătut și se vor abate asupra multor popoare» [48].

Deși cu întîrziere de cîteva ore, francezii s-au hotărît, pînă la urmă, să-i urmeze pe englezi, și să declare, la rîndul lor, război Reichului. La miezul nopții de 2/3 septembrie, Georges Bonnet l-a avertizat pe Coulondre că a doua zi dimineața îi va trimite textul unui document pe care să-l înmîneze guvernului german la ora prînzului [49]. În dimineața zilei de 3 septembrie, la *ora 10,20*, cu 40 de minute înainte de expirarea ultimatumului englez, Georges Bonnet telegrafia lui Coulondre, dîndu-i următoarele indicații : „Vă veți prezenta astăzi, *3 septembrie*, la prînz, la Wilhelmstrasse și veți cere răspunsul guver-

nului german la nota pe care dumneavoastră i-aţi remis-o la 1 septembrie, ora 22. Dacă răspunsul la întrebările puse în acea notă este negativ, veţi reaminti responsabilitatea Reichului, evocată în cursul ultimei dvs, audienţe, şi veţi notifica ministrului afacerilor străine al Reichului, sau reprezentantului său, că guvernul francez se găseşte, ca urmare a răspunsului german, în obligaţia de a-şi îndeplini, cu începere de mîine, 4 septembrie, ora 5, angajamentele pe care Franţa le-a contractat faţă de Polonia şi care sînt cunoscute guvernului german."

Între timp, informat de ambasadorul Phipps asupra datei la care Parisul fixase expirarea ultimatumului, guvernul britanic a comunicat guvernului francez, în termeni neechivoci, nemulţumirea sa. Sub presiunea Londrei, Edouard Daladier l-a convocat pe generalul Colson, de la Statul Major General, şi i-a cerut să scurteze termenul. S-a căzut de acord ca termenul de expirare a ultimatumului francez să fie decalat şi fixat în ziua de 3 septembrie, ora 17. Cu cîteva minute înainte de prînz, cînd Coulondre se pregătea să părăsească localul ambasadei pentru a merge la Wilhelmstrasse, Georges Bonnet l-a sunat la telefon şi i-a cerut să facă modificarea necesară în nota ce urma să fie predată guvernului german. [50]

La *ora 12*, Coulondre s-a prezentat la Wilhelmstrasse, dar ministrul afacerilor străine al Reichului n-a fost în măsură să-l primească.

Coulondre a fost întîmpinat de secretarul de stat al Ministerului Afacerilor Străine al Reichului, Weizsäcker. Într-un memorandum întocmit după întrevedere, Weizsäcker a consemnat :

„Ambasadorul m-a întrebat dacă sînt în măsură să-i dau un răspuns satisfăcător guvernului său (că sînt gata să negociez dacă trupele germane vor fi retrase pe teritoriul german).

Am informat pe ambasador că nu sînt în măsură să-i dau vreun răspuns.

În aceste condiții, ambasadorul a fost tentat să ia tăcerea mea drept un răspuns negativ și să-mi înmîneze, din partea guvernului său, o nouă declarație, pe care o adusese cu el.

I-am propus ambasadorului să nu facă aceasta, ci să binevoiască să aștepte încă puțin și să se întîlnească cu ministrul de externe personal. Coulondre a fost de acord și după 20 de minute a fost condus la Cancelaria Reichului" [51].

La *ora 12,20* Coulondre a fost primit de Joachim von Ribbentrop. Procesul verbal [52] al întrevederii consemnează că ambasadorul francez s-a adresat interlocutorului său, întrebîndu-l dacă era în măsură să dea un răspuns satisfăcător la întrebarea conținută de nota remisă la 1 septembrie, ora 22. Era o întrebare căreia i se putea răspunde prin DA sau NU. Intuind pentru ce venise Coulondre, von Ribbentrop nu s-a putut abține să facă un tur de orizont în politica europeană, recurgînd, bineînțeles, la obișnuitele calomnii și interpretări tendențioase, care îi deveniseră familiare, de acuma, reprezentantului Franței.

«Germania a căutat întotdeauna să ajungă la o înțelegere cu Franța — a declarat ministrul nazist al afacerilor străine. Dacă în ciuda acestui fapt, din cauza obligațiilor pe care le are față de Polonia, guvernul francez va adopta o atitudine de ostilitate față de Germania, guvernul german o va considera ca un război de agresiune complet nejustificat întreprins de Franța contra Germaniei. În ceea ce o privește, Germania se va abține de la orice atac asupra Franței. Dacă Franța va adopta însă o atitudine diferită, Germania va fi obligată să răspundă în consecință».

După ce ministrul nazist al afacerilor străine și-a încheiat expunerea, Coulondre a reușit să plaseze din nou

întrebarea de al cărei răspuns depindea prezentarea ultimatumului guvernului francez : «Din observațiile făcute de dumneavoastră, înțeleg că guvernul german nu poate accepta propunerea făcută de Franța în nota din 1 septembrie» — a declarat Coulondre.

«Așa este» a confirmat von Ribbentrop.

«În aceste condiții, am datoria să atrag încă o dată atenția guvernului Reichului asupra grelei responsabilități pe care și-a asumat-o, începînd ostilitățile împotriva Poloniei fără o declarație de război și să-l informez că începînd de astăzi, 3 septembrie 1939, ora 5, p.m., guvernul francez va fi obligat să-și respecte angajamentele asumate față de Polonia». În același timp, Coulondre a remis lui von Ribbentrop o comunicare scrisă, cu următorul conținut :

„Guvernul Republicii Franceze consideră că este de datoria sa să sublinieze pentru ultima oară marea responsabilitate pe care și-a luat-o guvernul Reichului, începînd ostilitățile împotriva Poloniei fără o declarație de război și nerespectînd propunerea făcută de guvernele Republicii Franceze și Majestății Sale britanice de a pune capăt oricărei acțiuni agresive împotrivă Poloniei și de a se declara gata să-și retragă imediat forțele de pe teritoriul polon. În consecință, guvernul Republicii Franceze are onoarea să informeze guvernul Reichului că se vede obligat să îndeplinească, începînd de astăzi 3 septembrie, ora 5. p.m., angajamentele contractate de Franța față de Polonia, angajamente care sînt cunoscute guvernului german".

După ce a citit documentul, ministrul afacerilor străine al Reichului a încheiat întrevederea spunînd :

«Ei, bine, Franța este cea care va fi agresoare».

«Istoria va judeca asta» — a răspuns Coulondre [53].

La Londra, Camera Comunelor s-a întrunit, cum se stabilise în ajun, la *ora 12*. Primul ministru Neville Chamberlain a adus la cunoștința deputaților ultimul demers pe care guvernul său îl făcuse la Berlin, precizînd că în urma refuzului guvernului german de a înceta ostilitățile și a-și retrage trupele din Polonia, începînd din ziua de 3 septembrie ora 11, Marea Britanie se afla în stare de război cu Reichul : «Este o zi tristă pentru noi toți, dar pentru nimeni nu este mai tristă ca pentru mine — a declarat cu acel prilej Chamberlain. Tot ce am lucrat, toate speranțele mele și toate principiile în care am crezut în cursul vieții mele s-au prăbușit în ruină. Singurul lucru ce îmi mai rămîne este să-mi dedic forțele ce mi-au mai rămas pentru a asigura victoria cauzei pentru care noi facem atîtea sacrificii. Nu pot spune ce rol îmi va fi dat să joc ; sper însă să apuc ziua în care hitlerismul va fi fost distrus și Europa liberată va fi fost restaurată» [54].

La Paris, președintele Consiliului de Miniștri al Franței, Edouard Daladier, a lansat un *Apel către națiune* [55], în care afirma : «Din zorii zilei de 1 septembrie Polonia este victima celei mai brutale și mai cinice agresiuni. Frontierele sale au fost violate. Orașele ei sînt bombardate. Armata sa rezistă eroic invaziei.

Responsabilitatea sîngelui vărsat cade în întregime asupra guvernului german. Soarta păcii era în mîinile lui Hitler. El a dorit războiul. Franța și Anglia au multiplicat eforturile lor pentru salvarea păcii. Ele au făcut în această dimineață încă o intervenție presantă la Berlin pentru a adresa guvernului german un ultim apel la rațiune și i-au cerut oprirea ostilităților și deschiderea de negocieri pașnice.

Germania ne-a opus un refuz. Ea refuzase deja să răspundă tuturor oamenilor de inimă a căror voce se

ridicase în ultimul timp în favoarea păcii în lume. Ea vrea distrugerea Poloniei cu scopul de a asigura cu rapiditate dominația sa asupra Europei și pentru a aservi Franța. Ridicîndu-ne împotriva celei mai înspăimîntătoare tiranii, onorînd cuvîntul nostru, luptăm pentru apărarea pămîntului, a căminelor și a libertății noastre.» Declararea stării de război între Marea Britanie și Franța, pe de o parte, și Germania, pe de altă parte, nu a însemnat și intrarea efectivă în luptă a celor două mari puteri occidentale în sprijinul Poloniei, ci doar începutul acelui *drôle de guerre*, care s-a prelungit pînă în primăvara anului 1940, și în care primul ostaș englez a căzut în luptă abia la 9 decembrie 1939. În timp ce blindatele germane sfîrtecau sub șenile pămînturile Poloniei, trupele franceze așteptau la adăpostul liniei Maginot, cuprinse de o stranie inactivitate. Și în vreme ce avioanele germane supuneau unor bombardamente barbare orașele și satele Poloniei, obiectivele militare și civile, aviația britanică arunca tone de manifeste asupra Germaniei.

Poporul polonez s-a ridicat cu bărbăție la luptă în apărarea țării sale. Disproporția de forțe și mai ales de armament era însă copleșitoare. În asemenea condiții nu este de mirare că operațiunile militare ale trupelor germane pe frontul polonez au avansat atît de repede încît în dimineața zilei de 5 septembrie, după ce a examinat situația împreună cu generalii von Brauchitsch, comandantul-șef al forțelor terestre, și von Bock, comandantul Grupului de armate „Nord", generalul Halder a notat în jurnalul său : *„inamicul este practic bătut*[56]".

Evoluția evenimentelor politico-diplomatice în vara anului 1939 încheiaseră practic procesul izolării României pe plan extern, lichidaseră orice posibilitate a cercurilor conducătoare guvernante românești de a mai manevra

în fața presiunilor Reichului. În situația respectivă, în ultimele zile ale lunii august 1939, guvernul român a hotărît ca în conflictul dintre Berlin și Varșovia, să păstreze neutralitatea binevoitoare Poloniei. Adoptarea acestei hotărîri era o urmare firească a faptului că diplomația polonă se eschivase pînă în ultimul moment să lărgească prevederile tratatului româno-polon și în cazul unui atac din partea Germaniei. La toate acestea se adăuga și teama ca România să nu fie atacată, la rîndul ei, de Germania hitleristă și aliații ei, teamă alimentată permanent de nehotărîrea manifestată de cercurile conducătoare din Anglia și Franța. Referindu-se la situația în care se afla țara noastră, istoricul polonez H. Batowski arată : „România se afla între proverbialele ciocan și nicovală. Obligațiile față de Polonia și puterile apusene se încrucișau cu teama de Germania“ [57].

În concepția conducătorilor statului român proclamarea neutralității nu însemna că România trebuia să refuze ajutorarea poporului polon, care se ridicase la luptă apărîndu-și patria. Încă din seara zilei de 31 august, răspunzînd unei cereri a lui Fabricius de a se opri tranzitul de armament către Polonia, președintele Consiliului de Miniștri al României, Armand Călinescu, a declarat : «Am examinat chestiunea din punct de vedere juridic și socotesc că e bine să spun de la început, pentru a nu avea discuțiuni la fiecare caz în parte, că, după dreptul internațional, tranzitul de armament nu poate fi refuzat de o țară neutră [...] Dealtfel, a împiedica tranzitul nu mai este un act de neutralitate, ci este un act de parțialitate și însemnează încercuirea unei țări» [58].

Informînd Varșovia cu privire la atitudinea guvernului român, ambasadorul Poloniei la București, R. Raczynsky, *arăta la 3 septembrie 1939* : „Am vizitat azi pe premier. Și-a exprimat aprecierea și admirația pentru atitudinea

Poloniei. A asigurat de atitudinea binevoitoare şi prietenească a României, care şi-a găsit expresia în acordarea tranzitului de armament către Polonia. A amintit că trimisul german a protestat împotriva acestui fapt. Ca răspuns, *premierul mi-a declarat*, cu scopul de a înlătura orice dubii, că România este hotărîtă să acorde tranzitul în prezent şi în viitor". Atitudinea binevoitoare adoptată de guvernul român faţă de Polonia nu a rămas fără ecou la Varşovia ; la 3 septembrie 1939, guvernul polon a indicat ambasadei de la Bucureşti : „Rugăm să transmiteţi premierului şi ministrului de externe mulţumirile guvernului polonez pentru atitudinea manifestată, care nu va rămîne fără influenţă asupra dezvoltării în viitor a relaţiilor reciproce". Aceste mulţumiri au fost aduse la cunoştinţă guvernului român de ambasada poloneză la 4 septembrie 1939 [59].

După declanşarea războiului, la 4 septembrie, guvernul român a hotărît să dea publicităţii un comunicat oficial prin care făcea cunoscut că România va promova, în continuare, aceeaşi politică paşnică din perioada anterioară. Iar la 6 septembrie, Consiliul de Coroană, convocat la Cotroceni, sub preşedinţia regelui, după ce a ascultat o expunere a ministrului de externe Grigore Gafencu asupra politicii externe şi a măsurilor întreprinse de guvern după declanşarea războiului, a hotărît „observarea strictă a regulilor neutralităţii stabilite prin convenţiunile internaţionale faţă de beligeranţii din actualul conflict" [60].

Izvorîtă din teama faţă de Reichul hitlerist şi aliaţii săi şi din neîncrederea faţă de democraţiile occidentale, care, deşi declarasceră război Germaniei, întîrziau să deschidă operaţiunile militare, recurgerea la neutralitate a fost considerată drept o soluţie pentru salvarea independenţei, suveranităţii şi integrităţii statului român [61].

Poporul român a primit cu profundă indignare și îngrijorare declanșarea atacului hitlerist asupra Poloniei și începerea celui de al doilea război mondial.

Partidul Comunist Român a înfierat agresiunea Germaniei hitleriste împotriva Poloniei. „Poporul polonez este victima celei mai sălbatice agresiuni fasciste — sublinia un manifest al P.C.R. Orizontul este din nou întunecat de un nou război mondial" [62]. Iar ziarul *Scînteia* scria, la 8 septembrie 1939 : „Comuniștii din România înfierează agresiunea ucigătoare a lui Hitler contra poporului polonez și vor lupta în fruntea poporului român contra Germaniei fasciste și imperialiste".

În ciuda protestelor repetate ale lui Fabricius și a amenințărilor proferate la adresa României, guvernul român a permis trecerea prin România a armamentului destinat Poloniei, precum și tranzitarea rezervelor de aur ale Băncii Naționale a Poloniei. Refugiații polonezi sosiți în România începînd din a doua decadă a lunii septembrie, între care se aflau și membri ai guvernului, comandantul suprem al armatei și președintele Republicii Polone, au fost întîmpinați cu deosebită căldură atît de populație cît și de autorități și ajutați cu alimente, bani și îmbrăcăminte, iar celor care au dorit, li s-a înlesnit plecarea spre statele occidentale pentru a continua lupta împotriva naziștilor [63].

Solicitudinea arătată de poporul român în împrejurările respective a îndemnat-o pe ziarista Paulina Appenschlak, ea însăși refugiată prin România, să publice un articol în ziarul *Haboker* în care, după ce elogia „cunoscuta ospitalitate a poporului român și sufletul său deschis, gata să-și ajute aproapele la nenorocire", încheia cu următoarea remarcă : „Actualul război a descoperit în unii oameni fiara prădalnică, iar în alții îngerul" [64].

Toate acestea demonstrează că proclamarea neutralității României — act ce se încadra într-un curent mai larg, ce a cuprins și alte țări aflate în zonele de interferență a sferelor de interese ale marilor puteri beligerante — nu însemna abandonarea statelor ce declaraseră război Germaniei, ci doar trecerea într-o poziție de așteptare a unor condiții externe mai favorabile intrării în luptă împotriva statelor fasciste. Acest fapt a fost sesizat încă din zilele respective de corespondentul la București al agenției „Havas" care transmitea, la 7 septembrie : „În actuala situație internațională România înțelege să rămînă neutră, ceea ce nu înseamnă că va rămîne neutră în orice împrejurare sau pe veșnicie. România nu și-a legat mîinile pentru toată viața" [65].

Atitudinea poporului și guvernului român de ostilitate greu reținută față de Reichul hitlerist a fost remarcată și de reprezentanții în România ai guvernului german. În consecință, Berlinul a hotărît să-l lichideze, cu ajutorul legionarilor, coloana a V-a nazistă în România, pe Armand Călinescu, principalul promotor al politicii de rezistență față de cel de al treilea Reich, operațiune înfăptuită în ziua de 21 septembrie 1939. Iar în lunile următoare, în condițiile desfășurării războiului, nefavorabile coaliției anglo-franceze, naziștii au regizat o serie de noi acțiuni ale căror consecințe au fost aservirea completă a României imperialismului german, cu rezultatele nefaste știute.

ÎNCHEIERE

Documentele supuse atenției cititorilor în prezenta lucrare demonstrează adevărul tezei susținute de președintele României socialiste, potrivit căreia „Cel de-al doilea război mondial este rezultatul direct al politicii imperialiste de dominație și asuprire a altor popoare, de reîmpărțire a lumii în sfere de influență. Această politică s-a reflectat în mod pregnant în aspirațiile Germaniei hitleriste la dominația mondială. Dacă fascismul a reprezentat dictatura celor mai reacționare forțe ale claselor exploatatoare, hitlerismul a reprezentat, totodată, cea mai brutală formă de subjugare, dominare și asuprire a altor popoare“ [1]. Acapararea puterii de către hitlerişti în Germania în ianuarie 1933 a dat naștere în centrul Europei unui focar de război extrem de periculos. Pentru a-și pregăti „în liniște“ planurile de cotropiri teritoriale, Hitler a împînzit Germania cu lagăre de concentrare, în care au fost internați numeroși militanți antifasciști de diferite convingeri politice. Punînd la baza politicii lor teorii geo-

[1] Nicolae Ceaușescu *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 11, Ed. Politică, București, 1975, p. 563.

politice și rasiste, naziștii au recurs la exterminarea „popoarelor inferioare" (evrei, slavi) și înrobirea celorlalte popoare „neariene" în folosul „rasei superioare" germanice. În cadrul acestei politici, revizuirea frontierelor prin forță și amenințarea cu forța a devenit unul dintre principalele obiective urmărite, menite să asigure „spațiul vital" german.

În același timp, împingerea lumii spre catastrofa celui de al doilea război mondial a fost posibilă și datorită politicii de cedare, de conciliere cu agresorul promovată de cercurile conducătoare din numeroase state nefasciste și în primul rînd de guvernele marilor puteri occidentale. În situația explozivă ce se crease în Europa în ajunul marii conflagrații, situație marcată, pe de o parte, de repetatele agresiuni ale statelor fasciste, rămase nepedepsite, iar pe de altă parte, de atmosfera de suspiciuni generată de interesele contradictorii ale marilor puteri nefasciste, guvernele acestor din urmă state, în loc să-și unească eforturile pentru a pune capăt politicii fascismului de cotropiri teritoriale, au încercat să abată agresiunea lor decisivă în direcții ce nu le afectau în mod nemijlocit interesele. Pe de altă parte, nu s-a ținut seama de posibilitățile pe care le puteau oferi statele mici și mijlocii interesate în menținerea păcii și securității și nu s-au adoptat măsuri menite să stabilească un climat de încredere bazat pe respectul și garantarea independenței și suveranității lor naționale. Încălcarea angajamentelor asumate cu privire la securitatea colectivă și încurajarea ori tolerarea expansiunii și agresiunii statelor revizioniste grupate în jurul Germaniei naziste au influențat puternic politica statelor mici și mijlocii, determinîndu-le să caute, la rîndul lor, salvgardarea propriei lor securități prin acorduri cu Germania și aliații săi. „Viața a demonstrat — arăta

tovarășul Nicolae Ceaușescu în cuvîntarea rostită cu prilejul împlinirii a 30 de ani de la victoria asupra fascismului și a 98 de ani de la cucerirea independenței de stat a României — că acordurile de la München, toate tratatele și acordurile încheiate cu Germania hitleristă nu numai că nu au frînat politica de agresiune a nazismului, ci, dimpotrivă, au constituit o încurajare în realizarea țelurilor acestuia de cotropire și dominație a altor popoare" [2].

Cei care au tolerat remilitarizarea Germaniei și au promovat conciliatorismul față de fascism sau au încercat, într-un moment sau altul, să cocheteze cu acesta au plătit, ei înșiși, extrem de scump pentru miopia lor politică. Concesiile și cedarea în fața fascismului, lipsa de fermitate și unitate a statelor europene și a altor state în fața politicii agresive a imperialismului german au permis lui Hitler să încalce tratatele și acordurile, nesocotind normele de drept internațional, să atace și să subjuge, rînd pe rînd, un mare număr de state : Austria, Cehoslovacia, Polonia, Danemarca, Norvegia, Luxemburg, Belgia, Olanda, Franța, Iugoslavia, Grecia. Anglia însăși a suferit mari înfrîngeri din partea Wehrmachtului în prima fază a războiului, profilîndu-se pericolul invadării și ocupării ei de către naziști. La rîndul său, Mussolini a cotropit Albania, în aprilie 1939, iar în vara anului 1940 s-a alăturat lui Hitler, declarînd război anglo-francezilor. Aservindu-și cea mai mare parte a țărilor europene, Germania hitleristă a încălcat Tratatul de neagresiune cu Uniunea Sovietică atacînd, la 22 iunie 1941, prima țară a socialismului. În acest război (s-a angajat, de asemenea, Italia) au fost atrase și alte state europene mai mici aflate sub dominația Germaniei, între care și România. În Orien-

[2] Nicolae Ceaușescu. *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 11, Editura Politică, București, 1975, p. 563.

tul Îndepărtat, Japonia a cotropit un mare număr de țări asiatice, iar în decembrie 1941 a atacat Statele Unite ale Americii.

Evident, cel de al doilea război mondial a avut un caracter imperialist, de cotropire din partea statelor fasciste, care urmăreau lichidarea cuceririlor democratice ale popoarelor, impunerea dominației asupra lumii, înrobirea tuturor națiunilor, și un caracter just, de apărare, din partea statelor și popoarelor ce s-au opus agresiunii. Această trăsătură a războiului a fost și mai mult accentuată de marea epopee a popoarelor subjugate, care au înscris una dintre cele mai înălțătoare pilde de jertfă și sacrificiu în lupta de rezistență antifascistă.

Deși intrarea în război a Franței și Marii Britanii, în septembrie 1939, nu absolvă cercurile conducătoare din cele două țări de răspunderea pe care o poartă pentru consecințele nefaste ale politicii de cedare și compromisuri față de Germania nazistă, hotărîrea respectivă plasează cele două state pe o poziție comună cu țările care s-au opus fascismului. Solidarizîndu-se cu Polonia, Marea Britanie și Franța au pus bazele coaliției antifasciste, care s-a extins an de an prin cuprinderea unor noi state. Vreme de mai bine de un an poporul britanic s-a aflat singur în război cu Germania hitleristă și Italia fascistă, depunînd un efort considerabil pentru apărarea teritoriului patriei sale, cît și pentru înfrîngerea trupelor fasciste din nordul Africii.

După atacarea Uniunii Sovietice, greul luptei pe plan mondial contra fascismului l-au dus popoarele sovietice, care au nimicit forțele de elită ale celui mai puternic dintre statele Axei — Germania hitleristă — și și-au adus contribuția și la înfrîngerea Japoniei. Amploarea bătăliilor desfășurate de Uniunea Sovietică împotriva Germaniei

hitleriste reiese și din faptul că pe frontul sovieto-german au fost nimicite sute de divizii germane și scoși din luptă circa 10 000 000 de soldați hitleriști. În același timp, popoarele sovietice au pierdut 20 000 000 de militari și civili, au suferit uriașe pagube materiale, mari distrugeri de orașe și sate, de construcții industriale și agricole.

Un rol remarcabil în obținerea victoriei au jucat și Statele Unite ale Americii, cu uriașul lor potențial militar și economic, precum și celelalte țări ale coaliției Națiunilor Unite : China, Franța, Iugoslavia și altele.

În anii celui de al doilea război mondial, poporul român s-a ridicat la luptă contra fascismului, organizînd mișcarea de rezistență antifascistă, care a culminat prin insurecția națională antifascistă și antiimperialistă din august 1944. Insurecția a smuls România de sub dominația Reichului hitlerist și a alăturat-o coaliției Națiunilor Unite, așezînd poporul român în rîndurile participanților activi la înfrîngerea forțelor fasciste, la obținerea victoriei istorice din mai 1945.

Istoria a confirmat justețea luptei împotriva fascismului, luptă la a cărei victorie și-a adus contribuția și poporul român. Această contribuție, ca și istoricele realizări social-politice ulterioare, au înscris definitiv România în rîndul țărilor în care condițiile pentru orice manifestare a fascismului au fost ireversibil lichidate. Dar lecțiile istoriei sînt deosebit de actuale acum, în condițiile reînvierii în unele țări occidentale a unor activități neofasciste, care contribuie la agravarea climatului politic actual, caracterizat printr-o politică de înarmare și de încordare a relațiilor dintre state ce zăgăzuiește eforturile popoarelor spre pace și destindere. Așa cum subliniază președintele României socialiste, actuala situație internațională impune „să se acționeze cu mai multă fermi-

tate împotriva factorilor negativi care mai există în viața continentului, a forțelor ce se opun cursului spre destindere, a mișcărilor fasciste, reacționare, național-șovine, iredentiste, care încearcă să semene vrajbă și neîncredere între popoare, să împiedice colaborarea și înțelegerea în Europa și în întreaga lume [3].

[3] Nicolae Ceaușescu, *Raport la cel de-al XII-lea Congres al Partidului Comunist Român*, Editura politică, București, 1979, p. 102.

ABREVIERI

Arh. C.C.	— Arhiva Comitetului Central al Partidului Comunist Român.
Arh. I.S.I.S.P.	— Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.
Arh. M.A.E.	— Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al Republicii Socialiste România.
Arh. M.A.N.	— Arhiva Ministerului Apărării Naționale al Republicii Socialiste România.
A.D.A.P.	— Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik.
A.S.W.	— Les archives secrètes de la Wilhelmstrasse.
D.B.F.P.	— Documents on British Foreign Policy.
D.D.I.	— I documenti diplomatici italiani.
D.G.	— Documents sur la guerre de 1939—1940.
D.G.F.P.	— Documents on German Foreign Policy.
D.I.M.K.	— Diplomáciai Iratok Magyarország Külpolitikájához 1936—1945.
D.M.	— Documente și materiale din ajunul celui de al doilea război mondial publicate de Ministerul Afacerilor Externe al U.R.S.S.
D.R.R.G.P.	— Documentele referitoare la relațiile germano-polone și la izbucnirea ostilităților între Marea Britanie și Germania la 3 septembrie 1939.

Le livre Jaune	— Le livre jaune français. Documents diplomatiques 1938—1939.
R.P.A.P.S.	— Les relations polono-allemandes et polono-sovietiques au cours de la période 1933—1939.
R.H.G.M.	— Revue d'Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale
„Anale"	— Anale de istorie.

NOTE

Capitolul I

1. *Procesul de la Nürnberg. Expunerile introductive ale acuzatorilor principali,* Editura de stat pentru literatură politică, București, 1957, p. 124—125. Hermann Rauschning, *Hitler m'a dit. Confidence du Führer sur son plan de conquête du monde,* Cooperation, Paris, 1939, p. 56—57. 3. *Ibidem,* p. 145—146 ; 4. Marin Badea, *Germani împotriva lui Hitler,* Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1980, pag. 5—24. 5. Martin Gilbert, Richard Gott, *Conciliatorii,* Editura politică, București, 1966, p. 42. 6. Charles Bloch, *La Grande-Bretagne face au réarmement allemand et l'accord naval de 1935,* în „R.H.G.M.", no. 63, Juillet 1966, p. 44. 7. *Ibidem,* p. 41—43, 46—47. 8. Dumitru Tuțu, *Problema securității colective în sud-estul Europei și politica externă a României (1933—1937),* în „Probleme de politică externă a României 1919—1939", Editura militară, 1971, p. 183—184. 9. Ion M. Oprea, *Nicolae Titulescu,* Editura științifică, București, 1966, p. 253—259 ; Gheorghe Zaharia, Constantin Botoran, *Politica de apărare națională a României în contextul european interbelic. 1919—1939,* Editura militară, București, 1981, p. 387—389. 10. Bloch, p. 58—60, 68. 10 bis. Tuțu, p. 191. 11. Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice,* Editura politică, București, 1967, p. 726—727. 12. V. Moisuc, *Acte fundamentale ale statutului juridic al României în perioada 1918—1940,* în „Probleme de politică externă a României 1918—1940", Editura militară, 1977, p. 90. 13. *Horthy Miklós titkos iratai,* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1965, doc. 32. 14. *D.I.M.K., I, A Berlin — Róma tengely kialakuláz és Ausztria*

annexioja 1936—1938, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1962—1965, doc. 156. 15. Ettore Anchieri, *Les rapports italo-allemands pendant l'ère nazi-fasciste* în „R.H.G.M.", no. 26, avril 1957, p. 11. 16. „Universul", nr. 304 din 3 noiembrie 1936. 17. *D.R.R.G.P.*, doc. 4. 18. *D.I.M.K.*, I, doc. 153. 19. *Ibidem*, doc. 254. 20. *Ibidem*, doc. 177, 21. William Shirer, *Le troisième Reich des origines à la chute*, Stock 1965, p. 331—336. (Ediția în limba franceză a lucrării *The Rise and Fall of the Third Reich*, New York, 1960).

Capitolul II

1. Shirer, p. 352—353. 2. Anchieri, p. 12. 3. *A.S.W.*, V, livre I. *L'Allemagne et la Pologne. Les petites puissances de l'Europe* (Juin 1937 — Mars 1939), Plon, Paris, 1954, doc. 24. 4. *D.R.R.G.P.*, doc. 5. 5. *A.S.W.*, II, *L'Allemagne et la Tchécoslovaquie (1937—1938)*, Plon, Paris 1951, doc. 35 ; *Le livre jaune*, Paris, Imprimerie Nationale 1939, doc. 3. 6. Shirer, p. 354—360. 7. *Regimurile fasciste și totalitare din Europa*, II, Austria / Editura militară, 1980, p. 197—198. 8. *D.M.I.*, Editura de stat, 1948, doc. 7. Nota redacției sovietice. 9. *Ibidem*, doc. 1. 10. *Ibidem*, doc. 3., 11. *Ibidem*, doc. 5. 12. *Ibidem*, doc. 7. 13. *Ibidem*, doc. 4. 14. Anchieri, p. 13, 15. „Lupta de clasă", nr. 1, martie 1938, p. 19—23. 16. Arh. I.S.I.S.P., fond 2, dosar 11. 17. „Timpul" nr. 353, din 29 aprilie 1938 ; nr. 382 din 28 mai 1938.

Capitolul III

1. *A.S.W.*, II, doc. 53. 2. *Ibidem*, doc. 54. 3. *Ibidem*, doc. 66. 4. „Timpul" nr. 351, din 27 aprilie 1938. 5. „Timpul", nr. 351, din 27 aprilie 1938 ; nr. 354 din 30 aprilie 1938. 6. M. Gilbert, R. Gott, p. 156, 159—160. 7. *A.S.W.*, II, doc. 51. 8. *D.M.*, I, doc. 10 ; M. Gilbert, R. Gott, p. 162. 9. *A.S.W.*, II, doc. 69. 10. *Ibidem*, doc. 72. 11. *D.M.* II, doc. 2, 3. 12. *A.S.W.* II, doc. 75. 13. M. Gilbert, R. Gott, p. 165. 14. Paul Schmidt, *Statist auf diplomatischer Büchner 1923—1945*, Athenäumverlag, Frankfurt am Main-Bonn, p. 384—386. 15. „Timpul", nr. 365, din 9 mai 1938. 16. Schmidt, p. 388. 17. „Timpul", nr. 365, din 14 mai 1938. 18. Anchieri, p. 14. 19. *D.M.* I, doc. 15. 20.

A.S.W., II, doc. 92. 21. „Timpul" nr. 376 din 22 mai 1938. 22. „Timpul" nr. 377, din 23 mai 1938. 23. Miloš Hájek et Josef Novotný, *La politique de l'armée de la Tchécoslovaquie devant la crise de Munich*, în „R.H.G.M." no. 52, octobre 1963, p. 1—23. 24. „Timpul" nr. 377, din 23 mai 1938. 25. *Histoire de la politique extérieure de l'U.R.S.S. 1917—1945* (Sous la directions de B. Ponomarev, A. Gromyko, V. Khvostov), Editions du progres, Moscou 1971, p. 472—473. 26. *A.S.W.*, II, doc. 97, 98, 100, 102. 27. „Timpul" nr. 382, din 26 mai 1938. 28. *A.S.W.*, II, doc. 104. 29. John W. Wheeler — Bennett, *Munich-prologue to tragedy*, The Viking Press, New York, 1964, p. 57. 30. *D.M.*, I, doc. 12. 31. Pierre Renouvin, *Les relations franco-anglaises. 1935—1939*, „Les relations franco-britaniques. De 1935 à 1939", Editions du Centre national de la recherche scientifique, Paris, 1975, p.39—40. 32. Arh. I.S.I.S.P., Cota A XXII-5, nr. 1007. 33. „Timpul" nr. 352, din 28 aprilie 1938. 34. N. Petrescu-Comnen, *Preludi del grande drama*, Edizioni Leonardo, Roma 1947, p. 37—40. 35. *Survey of international affairs*, II, Oxford University Press, London 1951, p. 79—80. 36. N. Petrescu-Comnen, *Un point d'histoire vécue*, în „Acta Historica" I, Roma 1959, p. 318—319. 37. „Timpul" nr. 383, din 29 mai 1938. 38. „Timpul" nr. 387, din 2 iunie 1938. 39. *A.S.W.*, II, doc. 127. 40. *Ibidem*, doc. 119. 41. Shirer, p. 400—402. 42. *A.S.W.*, II, doc. 145. 43. Ion Calafeteanu, *Diplomația românească în sud-estul Europei. 1938—1940*, Editura politică, 1980, p. 39—44. 44. *Ibidem*, p. 44—57. 45. Cristian Popișteanu, *România și Antanta Balcanică*, Editura politică 1968, p. 213—222. 46. Al. Gh. Savu, *Dictatura regală (1938—1940)*, Editura politică 1970, p. 202—203, 208—209. 47. *A.S.W.*, II, doc. 106. 48. M. Gilbert, R. Gott, p. 178. 49. *A.S.W.*, II, doc. 160. 50. *Ibidem*, doc. 106. 51. *Ibidem*, doc. 167. 52. *Ibidem*, doc. 172. 53. *Ibidem*, doc. 174. 54. *Ibidem*, doc. 199. 55. *Ibidem*, doc. 198.

Capitolul IV

1. *A.S.W.*, II, doc. 180. 2. Kiss Aladár, *Magyarország külpolitikája a masodic világháboru elöestéjén 1938 november — 1939 szeptember*. Kossuth Könyvkiado, 1963, p. 27—28. 3. *Survey of international affairs*, II, p. 287—288, 293. 4. *A.S.W.*, II, doc. 208. 5. *Survey of international affairs*, II, p. 294—296. 6. M. Gilbert, R. Gott, p. 190—191. 7. *Ibidem*, p. 192. 8. *Ibidem*, p. 193. 9.

A.S.W., II, doc. 267. 10. *Ibidem*, doc. 270. 11. Wheeler-Bennett, p. 101—102. 12. *A.S.W.*, II, doc. 271. 13. *Ibidem*, doc. 282. 14. M. Gilbert, R. Gott, p. 200. 15. M. Hájek, J. Novotný, p. 6; „Anale". nr. 2/1979, p. 126—127. 16. „Anale" 2/1979, p. 127. 17. *D.B.F.P.*, 3, II, 1938, His Majesty's Stationery Office, London 1949, doc. 928. 18. M. Gilbert, R. Gott, p. 202—203. 19. *A.S.W.*, II, doc. 306. 20. *D.M.*, I, doc. 24. 21. „Anale", 2/1979, p. 135. 22. *Ibidem*, p. 141—142. 23. *D.B.F.P.* 3, II, doc. 989. 24. M. Gilbert, R. Gott, p. 204—205. 25. *D.B.F.P.*, 3, III; 1938—1939, His Majesty's Stationery Office, London 1950, doc. 6. 26. *Ibidem*, doc. 7. 27. *Horthy Miklós titkos iratai*, doc. 36. 28. *A.S.W.* II, doc. 327. 29. *Ibidem*, doc. 339. 30. *D.B.F.P.*, 3, III, doc. 11. Anexa 31. *Ibidem*, doc. 20. 32. *Ibidem*, doc. 23. 33. *Regimurile fasciste și totalitare din Europa*, II, *Polonia* (autor Milică Moldoveanu), p. 78. 34. *Histoire de la politique extérieure de l'URSS.*, p. 474—476. 35. „Anale", 2/1979, p. 130. 36. Arh. I.S.I.S.P., Cota A XXII-11, nr. 996. 37. Viorica Moisuc, Gheorghe Matei, *Politica externă a României în perioada Münchenului (martie 1938—martie 1939)* în „Probleme de politică externă a României 1919—1939", p. 314—317; Václav Král, *Rumunsko a pruchod Rudé Armády na pomoc Československu v roce 1938*, în „Slovansky přehled", nr. 6/1966, p. 330—338; *Survey of international affairs*, II, p. 79—80. 38. I. M. Maiski, *Cine l-a ajutat pe Hitler*, Editura științifică 1963, p. 73. 39. Wheeler-Bennett p. 126—127; *D.M.* I, doc. 27. Nota redacției sovietice. 40. Wheeler-Bennett, p. 126—127. 41. M. Hájek, J. Novotny, p. 8. 42. *Ibidem*, p. 10—11. 43. *A.S.W.*, II, doc. 332. 44. *Ibidem*, doc. 342. 45. *Ibidem*, doc. 343. 46. *Ibidem*, doc. 344. 47. M. Gilbert, R. Gott, p. 208—209. 48. *A.S.W.*, II, doc. 351, 49. *Ibidem*, doc. 352. 50. M. Gilbert, R. Gott, p. 216. 51. *A.S.W.*, II, doc. 361, 384. 52. *D.B.F.P.*, 3, II, doc. 1093. 53. *Ibidem*, doc. 1092. 54. *Ibidem*, doc. 1096. 55. M. Gilbert, R. Gott, p. 221. 56. *A.S.W.*, II, doc. 378. 57. *Ibidem*, doc. 369. 58. Schmidt, p. 407—408. 59. „Universul" nr. 264, din 28 septembrie 1938. 60. *A.S.W.*, II, doc. 377. 61. *Ibidem*, doc. 388. 62. *Ibidem*, doc. 389. 63. *Ibidem*, doc. 390. 64. *D.B.F.P.*, 3, II, doc. 1143. 65. *Ibidem*, doc. 1150 și 1151. 66. K. St. Pavlović, *Vojislav Marincović i niegovo doba 1876—1935*, Cartea a 3-a, p. 78—79. (Cf. Milan Vancu, *Mica Înțelegere și politica externă a Iugoslaviei. 1920—1938*, Editura politică, 1979, p. 252—255.) 67. *D.B.F.P.* 3, II, doc. 1155. 68. „Timpul", nr. 506, din 29 septembrie 1938. 69. *A.S.W.*, II, doc. 403. 70. *Ibidem*,

doc. 404. 71. *D.B.F.P.*, 3, II, doc. 1231. 72. *Ibidem*, doc. 1158. 73. *Ibidem*, doc. 1159. 74. „Universul", nr. 256 din 20 septembrie 1938. 75. „Universul" nr. 264, din 28 septembrie 1938. 76. *A.S.W.*, II, doc. 405. 77. *Ibidem*, doc. 401.

Capitolul V

1. „Timpul", nr. 508, din 1 octombrie 1938. 2. *A.S.W.*, II, doc. 411. 3. *Ibidem*. Nota redacției franceze. 4. *A.S.W.*, II, doc. 411. 5. *Ibidem*, doc. 413. 6. *D.M.*, I, doc. 37. 7. *A.S.W.*, II, doc. 411, *D.M.*, I, doc. 35. 8. *Ibidem*. 9. *D.M.*, I, doc. 37. 10. *D.B.F.P.*, 3, II, doc. 1228. 11. *Ibidem*. Anexa. 12. „Timpul" nr. 509, 2 octombrie 1938. 13. *Ibidem*. 14. Alfred Fichelle, *La crise de la Tchécoslovaquie de la signature des accords de Munich (29 septembrie 1938) à l'instauration du protectorat (15 mars 1939)*, în „R.H.G.M.", no. 52, octobre 1963, p. 23. 15. *Ibidem*. 16. *D.B.F.P.*, 3, III, doc. 32. 17. *Ibidem*, doc. 33. 18. *Ibidem*, doc. 45. Anexa 1. 19. A.S.W., II, doc. 380. Anexa; *Histoire de la politique extérieure de l'URSS*. p. 477. 20. *D.B.F.P.* 3, III, doc. 45. Anexa 2. 21. *A.S.W.*, II, doc. 380. Anexa. 22. D.B.F.P. 3, III, doc. 60. 23. *Ibidem*., doc. 101. Anexa 1. 24. *Ibidem*. Anexa 2. 25. *Ibidem*, doc. 97; doc. 101, Anexa 3; *A.S.W.*, V, livre I, doc. 49. 26. *D.B.F.P.*, 3, III, doc. 51. 27. Eliza Campus, *Mica Înțelegere*, Editura științifică, București, 1968, p. 316—317; Vanku, p. 242—243. 27 bis. Campus, p. 317. 28. *D.B.F.P.*, 3, III, doc. 63; 29. *Ibidem*, doc. 182 și 196. 30. *Horthy Miklós titkos iratai*, doc. 39. 31. *D.B.F.P.*, 3, III, doc. 227. 32. Fichelle, p. 25. 33. M. Gilbert, R. Gott, p. 240. 34. „Timpul" nr. 509, din 2 octombrie 1938. 35. *Ibidem*. 36. „Timpul", nr. 510, din 3 octombrie 1938. 37. M. Gilbert, R. Gott, p. 240. 38. „Timpul", nr. 512, din 5 octombrie 1938. 39. *Ibidem*. 40. *Ibidem*. 41. „Timpul", nr. 514, din 7 octombrie 1938. 42. *Ibidem*. 43. „Timpul", nr. 515, din 8 octombrie 1938. 44. „Timpul", nr. 513, din 6 octombrie 1938. 45. *Le livre jaune*, doc. 28. 46. „Scînteia" din 25 noiembrie 1938. 47. „România", din 2 decembrie 1938. 48. V. Moisuc, Gh. Matei, p. 333—334; Campus, p. 326—327. 49. V. Moisuc, Gh. Matei, p. 329. 50. „Timpul" din 4 noiembrie 1938. 51. K. St. Pavlović, *Vojislav Marinković i niegovo doba 1876—1935*, *Cartea a 3-a, p. 78 (Cf. Vanku, p. 247)*; 52. Winston Churchill, *Journal Politique 1936—1939*. Paris, 1948, p. 269—270. 53. Arh.

M.A.E., fond 71/Germania, vol. 76. Notă asupra convorbirii cu mareşalul Göring, la Berlin, în ziua de 6.XI.1933. 54. *A.S.W.*, V, livre, 1, doc. 226. 55. *Ibidem,* doc. 230, 231 ; Martin Broszat, *Deutschland-Ungarn-Rumänien. Entwicklung und Grundfaktoren nationalsozialistischer Hegemonial-und Bündnis politik 1938—1941,* în „Historische Zeitschrift" R. Oldenbourg Verlag, München und Wien, Band 206, Februar 1968, p. 69. 56. *A.S.W.*, V, 1. 1, doc. 233. 57. „Timpul", nr. 514, din 7 octombrie 1938. 58. Fichelle, p. 26. 59. *Ibidem,* p. 31—32. 60. *Ibidem,* p. 34—36. 61. *A.S.W.*, V, 1. 1, doc. 220 ; Kiss, p. 32—33. 62. Kiss, p. 35—36. 63. *A.S.W.*, V, 1. 1, doc. 225, Anexa. 64. *Ibidem,* doc. 241, 242. 65. Kiss, p. 92 66. Fichelle, p. 36 ; „Timpul", nr. 668, din 11 martie 1939. 67. Kiss, p. 102. 68. Fichelle, p. 37 ; „Timpul", nr. 671, din 16 martie 1939. 69. Kiss, p. 105—119. 70. Schmidt, p. 429—430. 71. *Le livre jaune,* doc. 77. 72. Schmidt, p. 430—431. 73. *Le livre jaune,* doc. 69. 74. Fichelle, p. 38. 75. Arh. C.C., fond 41 dosar 4707, f. 96. 76. *A.S.W.*, V, 1. 1, doc. 271, Anexa. 77. Arh. I.S.I.S.P., fond 2, dosar 11. 78. „Timpul" nr. 684 din 29 martie 1939. 79. „Lumea şi Ţara" din 23 aprilie 1939. 80. Arh. I.S.I.S.P., Cota A XXIII-1, nr. 1030. Vezi şi „Lupta de clasă", nr. 6/1939. 81. Arh. I.S.I.S.P., Cota XX-22, nr. 947. Vezi şi „Anale de istorie", nr. 4/1970. 82. *A.D.A.P.* 1918—1945, Serie D Band VI, März bis August 1939, MCML VI, Imprimerie Nationale, Baden-Baden, doc. 131. 83. Arh. C.C., fondul 8, dosarul 1817, fila 69. 84. Arh. I.S.I.S.P., fond 2, dosar 11. 85. Arh. M.A.E., dosare speciale, vol. 398. Memoriul lui Grigore Gafencu din 15 aprilie 1939. 86. Eliza Campus. *Din politica externă a României, 1913—1947,* Ed. politică, 1980, p. 467—469. 87. Vezi Olimpiu Matichescu, *1 mai 1939,* Editura politică 1979.

Capitolul VI

1. Wheeler-Bennett, p. 363. 2. *Le livre jaune,* doc. 80. 3. *R.P.A.P.S.* Flammarion, 1940. doc. 10 ; Shirer, p. 499 ; 4. Kiss, p. 130—131. 5. *R.P.A.P.S.,* doc. 61, 62, 63, 64 ; Shirer, p. 498, 500—502. 6. „Timpul", nr. 671, din 16 martie 1939. 7. „Timpul", nr. 672, din 17 martie 1939. 8. „Timpul", nr. 673, din 18 martie 1939. 9. *Ibidem.* 10. *D.R.R.G.P.*, doc. 9. „Timpul", nr. 674 din 19 martie 1939. 11. „Timpul", nr. 674, din 19 martie şi nr. 675 din 20 martie 1939.

12. Shirer, p. 495. 13. „Timpul", nr. 674, din 19 martie 1939. 14. „Timpul", nr. 674, din 19 martie ; nr. 675 din 20 martie și nr. 676, din 21 martie 1939 ; 15. „Timpul", nr. 675, din 20 martie 1939. 16. *Histoire de la politique extérieure de l'U.R.S.S.*, p. 490—491. „Timpul", nr. 676, din 21 martie 1939. 17. Gh. Buzatu, *Dosare ale războiului mondial*, Editura Junimea 1979, p. 11—33. 18. *Histoire de la politique extérieure de l'URSS*, p. 495. 19. Maiski, p. 99. 20. *R.P.A.P.S.*, doc. 65, 66, 67. 21. M. Gilbert, R. Gott, p. 310—312. 22. *D.R.R.G.P.*, doc. 17. 23. *Ibidem*, doc. 18. 24. Viorica Moisuc, *Diplomația României și problema apărării suveranității și independenței naționale în perioada martie 1938—mai 1940*, Editura Academiei R.S.R./1971, p. 185. 25. *D.R.R.G.P.*, doc. 20 ; Shirer, p. 504. 26. Shirer, p. 505—506. 27. Galeazzo Ciano, *Journal Politique 1939—1945*, I, Editions de la Baconnière-Neuchatel, p. 52—60. 28. *Ibidem*, p. 78—80. 29. *Ibidem*, p. 10, 89—90. 30. Shirer, p. 520—521. 31. *Ibidem*, p. 522—525. 32. *D.B.F.P.*, 3, V, Her Majesty's Stationery Office, London 1952, doc. 589. 33. *Ibidem*, doc. 170. 34. *Histoire de la politique extérieure de l'U.R.S.S.*, p. 497—498. 35. *Ibidem*, p. 498. 36. *Ibidem*, p. 499. *D.B.F.P.*, 3, V, doc. 201. 37. Arh. I.S.I.S.P., dosar 2756... 38. Ronald Wheatley, *Britain and the anglo-franco-russian negotiations in 1939*, în „Les relations franco-britaniques de 1935 à 1939", p. 203. 39. *D.B.F.P.* 3, V, doc. 436. 40. *Histoire de la politique extérieure de l'U.R.S.S.*, p. 501—502 ; *D.B.F.P.*, 3, V, doc. 520. 41. Arh. I.S.I.S.P., dosar 2756. 42. Wheatley, p. 206. 43. *D.B.F.P.* 3, V., doc. 569. 44. Wheatley, p. 207—208. 45. *D.B.F.P.*, 3, V, doc. 608. 46. Ibidem, doc. 624. 47. *Histoire de la politique extérieure de l'U.R.S.S.*, p. 503. *D.B.F.P.*, 3, V, doc. 648, 657. 48. V. M. Molotov, *O mejdunarodnom polojeniiu i vneșnei politike SSSR*, Moskva 1939. 49. *Histoire de la politique extérieure de l'U.R.S.S.*, p. 524. 50. *Stalin und Hitler. Pakt gegen Europa* (Editată și prefațată de J.W. Brügel), Wien, Europa Verlag, 1973, doc. 14 ; Maiski p. 173—174. 51. *A.D.A.P.*, 1918—1945, D, VI, doc. 441. 52. *Stalin und Hitler*, doc. 15 ; *Histoire de la politique extérieure de l'U.R.S.S.*, p. 525. 53. *D.B.F.P.*, 3, V, doc. 697. 54. *D.B.F.P.*, 3, VI, p. 33—41, 115—120. 55. *Ibidem*, p. 86. 56. Alfred Duff Cooper, *La deuxième guerre mondiale (The Second World War), Première Phase*, Union Latine d'Editions, Paris, 1940, p. 263—264. 57. *Ibidem*, p. 274—276. 58. Wheatley, p. 208. 59. *D.B.F.P.*, 3, VI, doc. 226, 227, 282, 380. 60. *Maiski, p. 147.* 61. *Istoriia Velikoi Otecestvennoi Voinî Sovetskogo Soiuza 1941—1945*, tom. I, Moskva 1960, p. 167. 62. *His-*

toire de la politique extérieure de l'U.R.S.S., p. 509. 63. *D.B.F.P.*, 3, VI, doc. 435. 64. *D.B.F.P.*, 3, VI. Anexa V. 65. *Histoire de la politique extérieure de l'U.R.S.S.*, p. 525 ; *Stalin und Hitler*, doc. 24. 66. *D.M.*, II, Editura de stat, 1949, doc. 12. 67. M. Gilbert, R. Gott, p. 286—288. 68. *D.M.* II, doc. 13 ; *D.B.F.P.*, 3, VI, doc. 370. 69. *D.M.*, II, doc. 13, 70. *Ibidem*, doc. 14. 71. *Ibidem*, doc. 16. 72. *Ibidem*, doc. 22. 73. *Ibidem*, doc. 24. 74. *Ibidem*, doc. 25. 75. *DDI*, S, 8, 1935—1939, XII, 23 mai—11 august 1939, Roma, La Libreria Dello Stato, 1952, doc. 59. 76. M. Gilbert, R. Gott. p. 323. 77. *Ibidem*, p. 324. 78. Ciano, p. 118—127. 79. Schmidt, p. 438. 80. Ciano, p. 16, 128. 81. *D.G.F.P.*, D (1937—1945), VII, The Last Day Of Peace, August 9—September 3, 1939, doc. 43. 82. *Ibidem*, doc. 47. 83. Ciano, p. 128. 84. *Ibidem*, p. 11. 85. *Ibidem*, p. 129. 86. *Ibidem*, p. 129—133. 87. *Ibidem*, p. 133—134 ; *D.G.F.P.*, D, VII, doc. 226. 88. Maiski, p. 153, 157. 89. *Ibidem*, p. 158—159 ; *Istoria Velikoi oteacestvennoi voinî Sovetskogo Soiuza*, I, Moskva 1960, p. 168—170 ; 90. Maiski, p. 161—164. 91. *Ibidem*, p. 132 ; *Stalin und Hitler*, doc. 40, 41. 92. Maiski, p. 183 ; *Stalin und Hitler*, doc. 44, 46. 93. Wheatley, p. 210. 94. Biblioteca I.S.I.S.P., microfilm V, Caseta 469, 563—569, 566. 95. Maiski, p. 184 ; *Stalin und Hitler*, doc. 47, 48. 96. Maiski, p. 184 ; *Stalin und Hitler*, doc. 52. 97. Maiski, p. 164—165. 98. *Ibidem*, p. 185 ; *Stalin und Hitler*, doc. 54, 55, 56. 99. Maiski, p. 165. 100. *Ibidem*, p. 189. 101. *D.G.F.P.*, D, VII, doc. 228. 102. Maiski, p. 190. 103. *Histoire de la politique extérieure de l'U.R.S.S.*, p. 529. 104. Arh. M.A.E., fond 71/U.R.S.S., dosar 135. Telegr. nr. 875, din 3 mai 1939. 105. *Loc. cit.*, Nota nr. 29.506 din 10 mai 1939. 106. Gregoire Gafenco, *Les derniers jours de l'Europe* Paris, 1946, p. 202. 107. V. Moisuc, *Politica externă a României în ultimele luni de pace*, în „Probleme de politică externă a României. 1919—1939" p. 394—399. 108. Arh. I.S.I.S.P., fond 2, dosar 15. 109. *Ibidem*. 110. Gh. Zaharia, *România în preajma şi la începutul celui de al doilea război mondial*, în „Probleme de politică externă a României. 1918—1940", p. 400. 111. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 39 f. 203. 112. *Magyarország és a masodik világháború*, Kossuth könyvkiadó, doc. 95. 113. Juhász Gyula, *A Teleki-kormany külpolitikája 1939—1941*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1964, p. 35. 114. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 45, f. 3—4. 115. *D.G.F.P.*, D, VII, doc. 266. 116. *Ibidem*, doc. 361 117. Arh. M.Ap.N. dosar 148, f. 162—165.

1. *D.M.*, II, doc. 26, 2. *Ibidem*, doc. 27. Anexa. 3. Shirer, p. 566—570. 4. *Le livre jaune*, doc. 203. 5. *Ibidem*, doc. 205. 6. *Ibidem*, doc. 208, 209. 7. *Ibidem*, doc. 211. 8. *D.R.R.G.P.*, doc. 56. 9. *Ibidem*, doc. 57. 10. *Ibidem*, doc. 58. 11. *Ibidem*, doc. 60. 12.Ciano, p. 134—135. 13. *D.G.F.P.* D, VII, doc. 227. Anexa. 14. Ciano, p. 135. 15. *D.G.*, I, Paris, 1941, p. 116—120. 16. *D.R.R.-G.P.*, doc. 64. 17. *Ibidem*, doc. 65. 18. Ciano, p. 37. 19. *D.G.F.P.*, D. VII, doc. 266, *D.D.I.*, 8, XIII, doc. 245. 20. *D.G.F.P.*, D, VII, doc. 280. 21. Ciano, p. 137. 22. *D.R.R.G.P.*, doc. 68, 69. *D.B.F.P.*, 3, IV, doc. 189. 23. *R.P.A.P.S.*, doc. 91. 24. M. Gilbert, R. Gott, p. 346—347. 25. *Le livre jaune*, doc. 242. 26. *D.G.F.P.*, D, VII, doc. 271 ; *D.D.I.*, 8, XIII, doc. 250. 27. Schmidt, p. 453. 28. Generalobertst Halder, *Kriegstagebuch*, Band I, Vom Polenfeldzung bis zum Ende der Westoffensive (14.8.1939—30.6.1940) W. Kohlammer Verlag, Stuttgard, 1962, p. 31. 29. Shirer, p. 595—596. 30. *D.G.F.P.*, D, VII, doc. 277 ; *D.D.I.*, 8, XIII, doc. 262. 31. Ciano, p. 137. 32. *Ibidem*, p. 138. 33. *D.G.F.P.*, D. VII, doc. 301. 34. *Ibidem*, doc. 307. 35. *Ibidem*, doc. 317. 36. *Ibidem*, doc. 341. 37. *Le livre jaune* doc. 253. 38. *Ibidem*, doc. 261. 39. *Ibidem*, doc. 267. 40. *D.G.F.P.*, D. VII, doc. 349. 41. Ciano, p. 139—140. 42. *D.R.R.G.P.*, doc. 71, 72. 43. M. Gilbert, R. Gott, *Domnul Hitler vrea să salveze pacea*, în „Der Spiegel", nr. 36, din 2 septembrie 1964. 44. *Ibidem*. 45. *D.R.R.G.P.*, doc. 73 ; *R.P.A.P.S.*, doc. 95, 96. 46. *D.R.R.G.P.*, doc. 74. 47. *Ibidem*, doc. 75, 76 ; Schmidt, p. 455. 48. M. Gilbert, R. Gott, *Domnul Hitler vrea să salveze pacea*, în „Der Spiegel", nr. 36 din 2 septembrie 1964. 49. *D.R.R.G.P.*, doc. 77. 50. *Ibidem*, doc. 78. 51. *Ibidem*, doc. 79. *D.B.F.P.*, 3, VII, 1939, Her Majesty's Stationery Office, London, 1954, doc. 565. 52. *D.R.R.G.P.*, doc. 80. 53. *Ibidem*, doc. 81. 54. *Ibidem*, doc. 82. 55. *Ibidem*, doc. 84. 56. M. Gilbert, R. Gott, *Conciliatorii*, p. 365—366. 57. *D.R.R.G.P.*, doc. 89. 58. Schmidt, p. 456—457. 59. *D.R.R.G.P.*, doc. 89. 60. Schmidt, p. 458. 61. *D.R.R.G.P.*, doc. 98. 62. *Ibidem*, doc. 92. 63. M. Gilbert, R. Gott, *Domnul Hitler vrea să salveze pacea*, în „Der Spiegel", nr. 37, din 9 septembrie 1964. 64. Ciano, p. 143. 65. *D.G.F.P.* D, VII, doc. 467. 66. *D.R.R.G.P.*, doc. 96, 97 ; *R.P.A.P.S.*, doc. 103. 67. Shirer, p. 625. 68. M Gilbert, R Gott, *Domnul Hitler vrea să salveze pacea*, în „Der Spiegel", nr 37, din 9 septembrie 1964. 69. Ciano, p. 143 ; *Le livre Jaune*, doc. 306. 70. *D.G.*, I, Paris, Aux armes de France, 1941. p. 134. 71. Shirer, p. 627. 72. *D.G.F.P.*, D. VII, doc. 474. 73. *D.G.*,

I, p. 135—136. 74. *D.G.F.P.*, D, VII, doc. 476 ; Schmidt, p. 460. 75. *D.G.F.P.*, D, VII, doc. 478. 76. Ciano, p. 143—144. 77. *Le livre jaune*, doc. 318. 78. Schmidt, p. 460. 79. *D.B.F.P.*, D, VII, doc. 618. 80. *Ibidem*, doc. 623, 632.

Capitolul VIII

1. *D.R.R.G.P.*, doc. 107. 2. *Ibidem*, doc. 108. 3. *D.G.F.P.*, D. VII, doc. 500. 4. *D.R.R.G.P.*, doc. 106. 5. *D.G.F.P.*, D. VII, doc. 512. 6. *Ibidem*, doc. 504 ; *D.D.I.*, 8, XII, doc. 542. 7. Shirer, p. 640. 8. *Ibidem*, p. 640—641. 9. *D.R.R.G.P.*, doc. 113. 10. *D.G.F.P.*, D. VII, doc. 501. 11. *Ibidem*, doc. 502. 12. Shirer, p. 642. 13. *D.B.F.P.*, 3, VII, doc. 658. 14. *D.R.R.G.P.*, doc. 105. 15. D.G.I., p. 136—140 ; *Le livre jaune*, doc. 327, 337, 333. 16. *Le livre jaune*, doc. 343. 17. *D.G.F.P.*, D, VII, doc. 509, 510, 513, 515. 18. *D.G.*, I. p. 140. 19. *D.G.F.P.* D. VII, doc. 535. 20. *Ibidem*, doc. 539. 21. Schmidt, p. 462. 22. *D.G.F.P.*, D, VII, doc. 541. 23. *Le livre jaune*, p. 430—431. 24. Ciano, p. 145. 25. *D.G.*, I, p. 143. 26. M. Gilbert. R. Gott, *Conciliatori* p. 400. 27. *D.G.*, I, p. 144. 28. Ciano, p. 145—146. 29. *D.G.F.P.*, D, VII, doc. 554. 30. *D.R.R.G.P.*, doc. 116. 31. Shirer, p. 651. 32. *Le livre jaune*, doc. 357. 33. *D.G.F.P.*, D, VII, doc. 558. 34. M. Gilbert, R. Gott, *Domnul Hitler vrea să salveze pacea*, în „Der Spiegel", nr. 38 din 16 septembrie 1934. 35. *Ibidem*. 36. *D.R.R.G.P.*, doc. 116. 37. *Ibidem*, doc. 115. 38. *Le livre jaune*, doc. 356. 39. *D.G.*, I, p. 144—145. 40. Shirer, p. 651—652. 41. *Le livre jaune*, p. 431 ; *D.G.*, I, p. 145—147 ; Shirer, p. 652. 42. Ciano, p. 146. 43. *D.B.F.P.*, 3, VII, doc. 747. 44. *D.R.R.G.P.*, doc. 118. 45. *D.G.F.P.*, D, VII, doc. 560. 46. Schmidt, p. 464. 47. Shirer, p. 655. 48. *D.G.F.P.*, D, VII, doc. 561. 49. *Le livre Jaune*, doc. 364. 50. *Ibidem*, doc. 365 ; *D.G.*, I, p. 148. 51. *D.G.F.P.*, D, VII, doc. 502. 52. *Ibidem*, doc. 563. 53. *Le livre Jaune*, doc. 367. 54. *D.R.R.G.P.*, doc. 120. 55. *Le livre Jaune*, doc. 370. 56. Generaloberst Halder, *Kriegstagebuch*, Band I, p. 61. 57. H. Batowski, *Agonia pokoju i poczatek wojny (sierpień-wrzeiseń 1939)*, Poznan 1969, p. 316. 58. *Arh. M.A.E.*, fond 71/Germania, vol. 77. Notă asupra întrevederii Călinescu-Fabricius din 31 august 1939. 59. *Rezistență europeană în anii celui de al doilea război mondial 1938—1945, vol. I. Țările din Europa Centrală și de sud-est. Polonia* (autor Milică

Moldoveanu), Editura militară, 1973, p. 152, 60. „Monitorul oficial", nr. 206, P. I, din 7 septembrie 1939. 61. Al. Gh. Savu, *Considerații privind neutralitatea României la începutul celui de al doilea război mondial*, în „Probleme de politică externă a României. 1919—1939", p. 416—417. 62. Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, dosarul 221, f. 209. 63. *Marea conflagrație a secolului XX*, p. 85. 64. Arh. Statului București, fond Ministerul Propagandei Naționale, dosar 2429/1940. 65. Arh. M.A.E., fond 71/Germania, vol. 78, f. 7—8.

SUMAR

Cuvînt înainte 5

Capitolul I

FASCISMUL — UN GRAV PERICOL PENTRU PACEA ŞI SECURITATEA POPOARELOR 11

Capitolul II

ANSCHLUSS-UL AUSTRIEI — PRIMA ETAPĂ SPRE FĂURIREA „MARELUI REICH“ 30

Capitolul III

CRIZA SUDETĂ DIN MAI 1938 43

Programul de la Karlsbad al germanilor sudeţi 45
Conferinţa anglo-franceză din 28—29 aprilie 1938 . . . 49
Vizita lui Adolf Hitler în Italia 52
Cehoslovacia în stare de alarmă 55
„Febra cehoslovacă“ scade, dar fondul conflictului dăinuieşte 66
Adolf Hitler aprobă planul de cotropire a Cehoslovaciei 67
Misiunea Runciman 73

Capitolul IV

ZILELE PREMERGĂTOARE „MÜNCHENULUI" 77

Adolf Hitler pregăteşte o nouă criză în Cehoslovacia . . . 77
La Nürnberg se ridică cortina 83
Întrevederea Hitler — Chamberlain de la Berchtesgaden . 86
Conferinţa anglo-franceză din 18 septembrie 1938 . . . 95
Confruntări la Praga pe marginea propunerilor anglo-franceze din 18—19 septembrie 1938 109
Bad Godesberg : A doua întrevedere Hitler-Chamberlain . 126
Bad Godesberg : Schimbul de scrisori Chamberlain-Hitler 131
Londra şi Parisul autorizează Praga să mobilizeze . . . 133
Bad Godesberg : A treia întrevedere Hitler-Chamberlain . 135
Conferinţa anglo-franceză din 25—26 septembrie 1938 . . 146
Misiunea lui Sir Horace Wilson la Berlin 158
Un nou plan britanic 164
Spre o conferinţă internaţională 169

Capitolul V

DRAMA CEHOSLOVACIEI 175

Conferinţa cvadripartită de la München 176
Cehoslovacia în doliu 190
Manifestări ale opiniei publice din Marea Britanie şi Franţa după semnarea acordului de la München 201
Consecinţele „Münchenului" asupra României 208
Lichidarea statului cehoslovac 213
Semnificaţia tratatului germano-român din 23 martie 1939 . 226

Capitolul VI

AGENDĂ DIPLOMATICĂ ÎNCĂRCATĂ ÎN CAPITALELE MARILOR PUTERI EUROPENE 237

Adolf Hitler declanşează criza Danzigului 237
Marea Britanie „descoperă" primejdia nazistă. Politica de

garanții a guvernului englez 241
De la Planul „Weiss“ la „Pactul de oțel“ 253
Tratativele tripartite anglo-franco-sovietice de la Moscova
Prima fază 261
Tentative britanice pentru realizarea unui acord cu Germania 287
Fisuri în „Pactul de Oțel“ 296
Eșuarea tratativelor anglo-franco-sovietice. Încheierea tratatului de neagresiune germano-sovietic 315

Capitolul VII

ÎN PRAGUL MARII CONFLAGRAȚII 333

Ambasadorul von Dirksen avertizează... dar Adolf Hitler ordonă atacarea Poloniei 333
Operațiunea „Fall Weiss“ este suspendată 348
Manevre naziste pentru izolarea Poloniei 359
Ultima zi de pace 385

Capitolul VIII

ATACAREA POLONIEI ȘI DECLANȘAREA CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL 397

1 septembrie 1939 : Germania nazistă atacă Polonia . . 397
2 septembrie 1939 : Zi de incertitudini 409
3 septembrie 1939 : Marea Britanie și Franța declară război Germaniei 425

ÎNCHEIERE 439

Abrevieri 445

Note 447

LECTOR : SORIN NICOLAE
TEHNOREDACTOR : GHEORGHE POPOVICI

APĂRUT 1963. BUN DE TIPAR 25.11.1983.
COLI TIPAR 14,50.

COMANDA NR. 30 332
COMBINATUL POLIGRAFIC „CASA SCÎNTEII",
PIAȚA SCÎNTEII NR. 1, BUCUREȘTI,
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

Colecția Clepsidra

„In prezenta carte ne propunem să prezentăm evenimentele care au prefațat declanșarea marii conflagrații, de la apariția primelor semne ale încordării și tensiunii în viața internațională, generate de politica agresivă a fascismului, și pînă la aprinderea „butoiului cu pulbere" la începutul lunii septembrie 1939. Pentru reconstituirea fiecărui episod prezentat în carte am apelat, de regulă, la sursele primare, adică la stenogramele convorbirilor respective și la notele diplomatice schimbate între guverne, la tratatele încheiate, — surse pe care le-am completat documentar, pentru relevarea anumitor detalii, cu informațiile furnizate de memoriile sau declarațiile ocazionale ale unora dintre participanții la evenimente, precum și cu cele reflectate de presa românească din anii respectivi. De un real folos în descifrarea semnificației și sensului anumitor acțiuni, cît și pentru întregirea informației, mi-a fost studierea documentelor P.C.R. și a istoriografiei marxiste românești de specialitate".

Lei 14